Filozofski fakultet u Sarajevu

HISTORIJA AUTARIJATA

SALMEDIN MESIHOVIĆ

Sarajevo, 2014

Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović

HISTORIJA AUTARIJATA

Urednik:

Prof. dr. Ivo Komšić

Recenzenti:

Dr. Enver Imamović, profesor emeritus

Dr. Bego Omerčević, redovni profesor

Izdanje:

Prvo

Izdavač:

Filozofski fakultet u Sarajevu

Sarajevo, 2014

Elektronsko izdanje

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka

Bosne i Hercegovine, Sarajevo

904(497=291.6)"638"

MESIHOVIĆ, Salmedin

Historija Autarijata [Elektronski izvor] /

Salmedin Mesihović. - Sarajevo : Filozofski

fakultet, 2014. - 1 elektronski optički disk

(CD-ROM) : tekst, slike ; 12 cm

Način dostupa (URL):

http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/SM-HISTORIJAAUT

ARIJATA. - Biografija: str. 173. - Nasl. s

naslovnog ekrana.

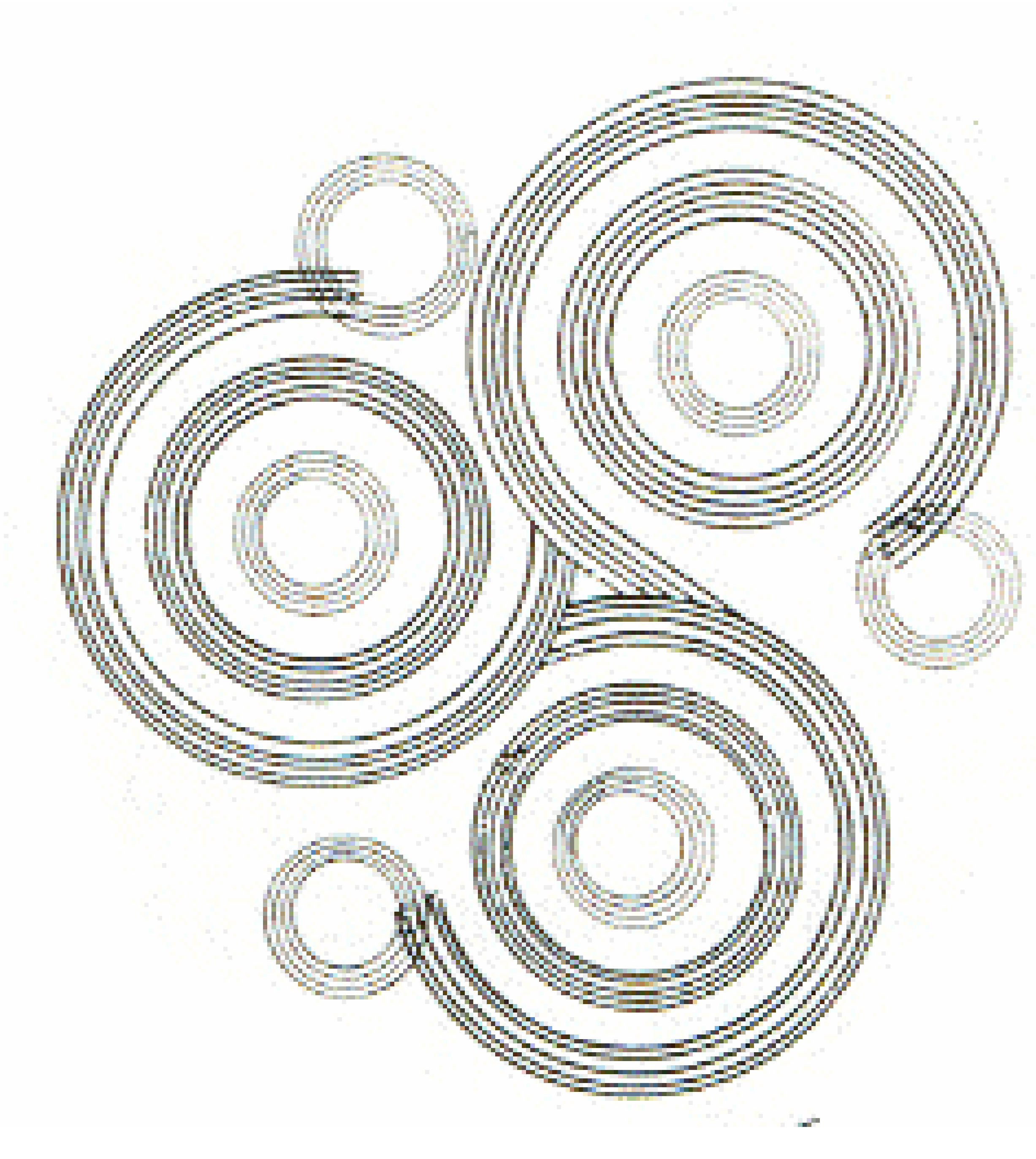
ISBN 978-9958-625-43-5

COBISS.BH-ID 20902662

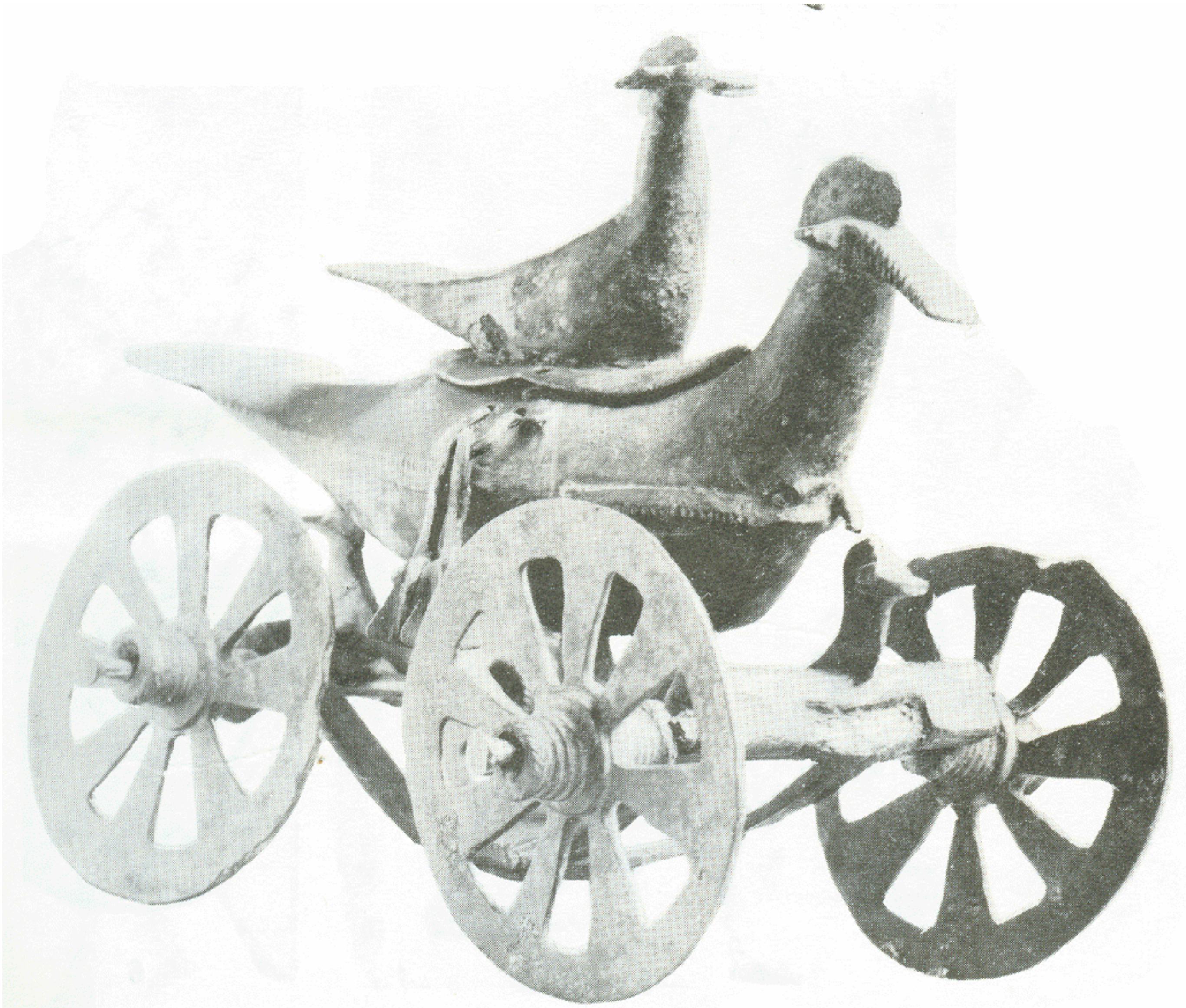
SALMEDIN MESIHOVIĆ

HISTORIJA AUTARIJATA

Sarajevo, 2014

Trikvetrum, simbol sunca, je čest motiv u autarijatsko – glasinačkoj umjetnosti. Solarni simbol sa naslovnice je prikazan na dvije potkoljenice iz groba Ilijak, III, 9 (u zoni srednjeg toka rijeke Prače).

Brončana „glasinačka kultna kolica“, pronađena u porodičnom tumulu na lokalitetu Glasinačko polje-Bjelosavljevići. Predstava vodenih barskih ptica na kutnim kolicima, povezuje se sa kultom sunca. „Glasinačka kultna kolica“ se sada nalaze u Naturhistorisches Museum u Beču.

Sažetak

Autarijati su predstavljali najmoćniji i najbrojniji ilirski narod u periodu koji je predstavljao prekretnicu u povijesnom razvitku čitavog Balkanskog poluotoka (VI – IV. st. p. n. e.) i autarijatski uspon i pad korenspodirali su sa klasičnim razdobljem grčke povijesti. Njihovo prisustvo na zapadnom i centralnom Balkanu osvjedočeno je nizom povijesnih podataka, filološkim reliktima i obiljem do sada pronađene materijalne građe. Istraživanje Autarijata i glasinačke kulture starijeg željeznog doba započelo je krajem XIX. st. i nastavljeno je uz prekide sve do kraja XX. st., ali i pored intenzivnog istraživanja do danas još uvijek nije prezentirana cjelovita studija o Autarijatima. Porijeklo ovog ilirskog naroda treba tražiti u kontinuiranom razvitku proto-ilirskih populacija koje su naseljavale jugoistočnu Bosnu i gornje Podrinje u brončano doba. Seoba «nosilaca žarnih polja» koja je u velikoj mjeri izmijenila etničku i kulturnu sliku Podunavlja i jednog dijela Balkana nije u tolikoj mjeri zahvatila prostor rasprostiranja glasinačke kulture kasnog brončanog doba. Nakon stabilizacije prilika, prelaskom u starije željezno doba započinje i nagli narodnosni, kulturni i politički razvitak autarijatskih zajednica. Taj proces je rezultirao i usložnjavanjem društveno-političke strukture autarijatskih zajednica, i prerastanjem rodovsko-plemenske organizacije u prve začetke teritorijalno omeđenih kneževina od kraja VIII. st. p. n. e. U više tumula koji se datiraju u VII. i VI. st. p. n. e. pronađeni su iznimno bogati grobovi u koje su bili sahranjeni članovi lokalnih kneževskih dinastija.

Međutim, uslijed više razloga izazvanih vanjskim političkim i ekonomskim uticajima, krajem VI. st. p. n. e. dolazi do ujedinjena autarijatskih zajednica u jedinstveni politički entitet. Zahvaljujući ujedinjenju Autarijati započinju ekspanziju najvećim dijelom usmjerenu prema istoku i zemlji Tribala, te prema jugu gdje su pobijedili Ardijejce, svoje stare suparnike u borbi za zone ispaše i slana vrela. Svojom aktivnošću na prijelazu iz VI. u V. st. p. n. e. Autarijati su za narode, koji su direktno osjetili njihovu ekspanziju imali, velike posljedice. Ardijejci su pomjereni prema primorju a Tribali dalje prema istoku, na prostore na kojima su oba naroda odigrala svoju povijesnu ulogu. Svojom ekspanzijom Autarijati su ostvarili hegemoniju na jednom dijelu unutrašnjosti Balkanskog poluotoka. I autarijatski vladajući sloj je sada dostigao zenit svoga imovinskog i političkog razvitka, što se na najbolji način pokazuje u nizu bogatih vladarskih tumula i grobova nastalih tijekom V. st. p. n. e. Na ovo vrijeme se sigurno odnose i Strabonove riječi o Autarijatima kao «nekoć najvećem i najmoćnijem ilirskom narodu». Nakon dostignutog zenita započinje lagani pad Autarijata koji se završava 310. god. p. n. e. naglim prestankom egzistencije autarijatske narodnosne zajednice i glasinačke kulture starijeg željeznog doba uslijed keltske invazije.

Autarijati su iza sebe ostavili materijalno bogatstvo. Do sada je evidentirano više od 100 gradina koje su sigurno naseljavali Autarijati, odnosno zajednice iz kojih su oni nastali i na tisuće tumula u koje su oni bili sahranjivani. Pokretni materijal (poglavito nakit i oružje) pokazuje na sebi sve specifičnosti autarijatskog narodnosnog i kulturnog bića i svu

originalnost autarijatskog duha. Sva višestoljetna produkcija metalnih proizvoda i keramike se odvija u kontinuiranom slijedu i jedan tipski oblik u velikom broju slučajeva postupno prelazi u novi tip. Najbolji primjer spomenutog tipskog kontinuiranog razvitka nalazi se na objektima izrađenim od metalnog lima koji kao završni tip svoje evolucije imaju luksuzne zlatne i srebrne pojaseve «mramoračkog tipa».

Autarijati kao klasičan primjer gorštačkog naroda pokazuju i sve osobenosti gorštačkog mentaliteta, koji se najviše izražava u sklonosti ka konzervativnosti i što je moguće dužem zadržavanju starih formi života i vjerovanja. U navedenoj činjenici nalaze se i razlozi zbog kojih Autarijati uporno zadržavaju sahranjivanje u tumule na načine koji se u načelima nije mnogo mijenjao sve do konačnog kraja glasinačke kulture. Sudeći po nalazima izgleda da je pored kulta predaka veliku ulogu u religioznom životu Autarijata imao i kult solarnog božanstva. Na tragove solarnog kulta se nailazi u iznimnom broju širom autarijatskog teritorija.

Gospodarstvo Autarijata se zasnivalo na stočarstvu kao primarnoj grani te na metalurgiji, zanatstvu i trgovini. Ovaj ilirski narod zbog svoga značaja i velike potražnje za grčke i italske robe je bio i najveći trgovački partner na zapadnom i centralnom Balkanu grčkim i italskim trgovcima između VII. i IV. st. p. n. e.

Summary

The Autariates were the most powerful and numerous Illyrian people in the period that constituted the turning point in the historical development of the entire Balkan peninsula (6th – 4th century B.C.) and the decline and the rise of the Autariates corresponded to the classical period of Greek history. Their presence in the western and central Balkans has been proved by a range of historical data, philological relicts and the abundance of identified material evidence. The research on the Autariates and Glasinac culture of the Old Iron Age started in the late 19th century and was resumed, though with some interruptions, until the end of the 20th century. However, in spite of intensive research, a comprehensive study of the Autariates has not been produced to the present day.

The origin of this Illyrian people should be traced in the continuous development of proto-Illyrian populations which used to inhabit the southeastern Bosnia and the Upper Podrinje in the Bronze Age. The movement of the “urnfield people” that considerably changed the ethnical and cultural makeup of Podunavlje and one part of the Balkans did not significantly affect the area of Glasinac culture of the late Bronze Age. The overall stabilization that ensued upon embarking on the Old Iron Age triggered rapid ethnical, cultural and political development of the Autariate community. As a result of that process social and political structures of the Autariate community became more complex and started developing from tribal organization into first principalities with marked out territories from the end of the 8th century B.C. Immensely rich graves in which members of local dynasties had been buried were found in a number of tumula dating from 7th and 6th century B.C.

However, due to numerous external political and economic influences, late 6th century B.C. witnessed the unification of Autariate communities into a single political entity. Once united, the Autariates started expanding mostly to the east and the land of Triball, as well as to the south where they defeated the Ardiates – their old rivals in the struggle for pastures and salty springs. Activities of the Autariates at the turn of the 6th and the 5th centuries B.C. profoundly influenced the peoples who were directly affected by their expansion. The Ardiates were moved toward the coast land and Triballs to the east - that is to the areas where these peoples came to play their historical role. The expansion of the Autariates enabled them to achieve hegemonic control over one part of the interior of the Balkan Peninsula. The leading class of the Autariate society reached the peak of its political and economic development, the best example of which are great many luxurious royal tumula and graves created during the 5th century B.C. Strabon’s comment on the Autariates as “the once greatest and most powerful Illyrian people” most likely refers to this period. The peak of development was followed by the gradual decline of the Autariates ending in

310 B.C. with the sudden disappearance of the Autariate community and Glasinac culture of the Old Iron Age due to Celtic invasion.

The Autariates left a legacy of material wealth. We have so far identified more than 100 ruins of castles that had certainly been inhabited by the Autariates or the communities from which they had developed as well as thousands of tumula in which they had been buried. Movable material (mostly jewelry and weapons) reveal all the specific features of ethnical and cultural being and the originality of the Autariate spirit. There was a continuous development of many centuries long tradition of manufacturing metal and ceramic products, which in great many cases caused the transformation of a typical form into a completely new type. The best example of the said continuous development of typical forms are the artifacts made of metal sheet with luxurious golden and silver belts of Mramorac type as the final form of their evolution.

The Autariates as classical example of "highland" people also show all the characteristics of the highland mentality, which is mostly reflected in the tendency of conservativism i.e., long term keeping of the old forms and beliefs. In the aforementioned fact, there are also reasons for which the Autariates are strongly remaining the burial customs of buring the dead in the tumulus in the ways which were not so much changed until the end of the Glasinac culture. The remains give evidence to the conclusion that besides the cult of the ancestors the cult of solar god played an important role in the religious life of the Autariates. One can find the numerous evidences of the solar cult throughout the Autariates teritory.

The economy of the Autariates was based on the cuttle breading, metalwork, handicraft and trade. Because of its significance and need for Greek and Italic goods, this Illyrian people was the biggest trade partner of the Western and Central Balkans to the Greek and Italic traders between VII and IV c.B.C.

Predgovor

Knjiga «Historija Autarijata» je proizašla iz autorovog magistarskog rada pod nazivom «Problem kulturne i narodnosne zajednice Autarijata» odbranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 7. VI. 2004. god. pred Komisijom: prof. dr. sc. Mirjana Sanader, prof. dr. sc. Aleksandar Stipćević i prof. dr. sc. Marin Zaninović. Ustvari „Historija Autarijata“ je skup onih poglavlja prilično obimnog magistarskog rada, koji se odnose na historijski aspekt problema Autarijata i Glasinačke kulture starijeg željeznog doba. Nakon devet godina od odbrane magistarskog rada tako će na uvid šire publike izaći jedan njegov dio, koji je i najinteresantniji za čitatelja. Historijski presjek autarijatske egzistencije je i dobra podloga, ali i polazna tačka za sva buduća istraživanja i autarijatske narodnosne zajednice i Glasinačke kulture starijeg željeznog doba.

Sadržaj

1. Uvod

Balkanski poluotok smješten na jugoistoku Europe bio je, još od najranijih vremena egzistencije ljudske vrste, spona koja je povezivala kulturne i etničke, narodnosne, društveno-političke, duhovne i gospodarske komplekse Europe, Male Azije i Bliskog Istoka. Preko zapadnog i središnjeg Balkana prolazile su dvije bitne komunikacione linije koje su spajale srednje-europsku unutrašnjost sa svijetom Mediterana. Na tim komunikacijama sretale su se i uzajamno prožimale tekovine mnogih kulturnih grupa, preslojavale etničke skupine, ukrštali i međusobno prožimali religije i različiti stilovi života. Jedna komunikacija, koja je išla od Egejskog i Mramornog mora uz doline rijeka Strumice i Vardara i nastavljajući se dolinom Morave izbijala na Dunav, povezivala je Malu Aziju, Bliski Istok i uopće istočni Mediteran sa Podunavljem i srednje-europskim bazenom. Druga komunikacija je počinjala na istočnoj obali Jadrana pa se pružala uz doline rijeka jadranskog i crnomorskog sliva (Neretve, Krke, Bosne, Vrbasa) sve do Panonske nizije. Jadransko-panonskom komunikacijom povezivan je svijet zapadno-mediteranskih kultura sa onima u Podunavlju. Između ove dvije drevne komunikacije u starijem željeznodobnom razdoblju razvila se kulturna i narodnosna zajednica jedinstvenog i osebujnog sadržaja. Proučavanje postojanja spomenute narodnosne i kulturne zajednice, posvjedočene u povijesnim vrelima pod nazivom Autarijati, na svom historijskom putu je tematika ovog rada.

Ilirski narod Autarijati spada u grupu najbitnijih predrimskih domorodačkih zajednica koje su naseljavale dijelove teritorija današnje Bosne i Hercegovine. Značaj Autarijata se još više povećava, ako se ima u vidu da arheološka i povijesna građa koja donosi informacije o glasinačkoj kulturi starijeg željeznog doba i Autarijatima koji su bili njen nosilac spada u najvažniji element izučavanja starijeg željeznog doba i protohistorije na tlu Bosne i Hercegovine. Glasinačka kultura starijeg željeznog doba je razvijala svoje karakteristične osobine, ne samo u materijalnoj kulturi, nego i u sferama gospodarskog i društvenog života Ilira koji su bili njeni nosioci.

S druge strane Autarijati su zbog obimne produkcije svoje materijalne kulture bili i jedan od najbitnijih razloga da se nakon 22 stoljeća od gašenja cjeline njihove narodnosne i kulturne zajednice, pokrene istraživanje prapovijesnog i protohistorijskog nasljeđa na tlu Bosne i Hercegovine. Glasinačka kultura je zajedno sa butmirskom kulturom na «*velika vrata uvela Bosnu i Hercegovinu u evropsku*

praistorijsku nauku».[1] Otada pa do danas još uvijek pitanja koja proizlaze iz postojanja ovog ilirskog naroda zaokupljaju pažnju i stalno traže nove odgovore ili bar pojašnjenja, objašnjenja i reviziju ranije donesenih zaključaka, jer bez stalnih novih otkrivanja aspekata života Autarijata teško se može i zamisliti bilo kakvo izučavanje protohistorije na tlu Bosne i Hercegovine, pa i željeznog doba u cjelini. Uostalom glasinačka kultura i Autarijati svojim značajem daleko prevazilaze i regionalni karakter i predstavljaju jednu od osnovica ilirologije i uopće izučavanja problema ilirskog etničkog kompleksa ne samo po užem nego i po širem shvaćanju onoga što se sadržava pod izrazom *ilirski etnički kompleks*, jer su oni jedna od najznačajnijih prapovijesnih i protohistorijskih narodnosnih i kulturnih pojava ne samo na teritoriju današnje Bosne i Hercegovine, nego i zapadnog i centralnog Balkana. Glasinačka željeznodobna kultura svojim postojanjem i ostavljenim tragovima sopstvene materijalne produkcije samim tim svjedoči i o pretpovijesti i preistoriji čitave Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja. Autarijati su postali i najbitniji faktor u širenju ilirskog elementa na Balkanu tijekom starijeg željeznog doba. Istočno od teritorije na kojoj se razvila austrijska narodnosna zajednica pruža se srednjebalkansko područje koje je bilo pozornica dodira u prapovijesnom, protohistorijskom i antičkom razdoblju svih balkanskih raznolikosti, i etničkih, i narodnosnih i jezičnih i kulturnih,[2] Tijekom svoje ekspanzije u to čvorno područje jugoistočne Europe infiltrirali su se i Autarijati doprinijevši ujedno i znatnom povećanju upliva ilirskog činioca u međusobnim odnosima naroda vanhelenskog Balkana. Znači da bi se rješavanjem pitanja koja proizlaze iz fenomena postojanja glasinačke kulture starijeg željeznog doba i povijesnog naroda Autarijata, dobili i dobri temelji u daljem razvitku ilirologije i daljem putu *rješavanja* nedoumica u vezi Ilira. Egzistencija autarijatske željeznodobne kulture korespondirala je sa erom kada je na samom jugu poluotoka cvjetala, doživjela svoj klasični vrhunac i raširila se velikim dijelom svijeta grčka civilizacija. Živjeti u dovoljnoj blizini, ali ipak i dovoljno izolirano, možda bolje rečeno zanemareno od pažnje civiliziranih nešto daljih susjeda na jugu, moglo je doprinijeti tome da kulturna dostignuća Autarijata ostanu zasjenjena i bačena duboko u sjenu pred onim što su bili, što vidimo, što znamo i što je ostalo od civilizacija antike koje se baziraju na urbanoj kulturi.

Iz svega izloženog proizlazi i motivacija da se ponovo otvori poglavlje izučavanja pojedinih ilirskih naroda, u prvom redu Autarijata za koje znamo, preko grčkih pisanih vrela, da su u razdoblju protohistorije bili "*najveći i najmoćniji ilirski narod*" (μέγιστον καί ἄριστον τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνος).[3] Izučavanje prošlosti i kulture, i uopće načina života jedne narodnosne zajednice koja je egzistirala u prapovijesnom i protohistorijskom dobu, i nestala u samom osvitu pisane povijesti u našim zemljama, predstavlja delikatan zadatak. Iz problematike autarijatskog postojanja tako proizlazi mnogo više pitanja nego što je moguće dati preciznih odgovora. Nijedan ilirski narod,

1 Spomenica, 1988:76

2 Papazoglu, 1969:5

3 O Autarijatima i općenito glasinačkoj kulturi starijeg željeznog doba v. Mesihović, 2007.

a napose zbog značaja koji su Autarijati imali u opće etnogenetskom i kulturnom razvitku vanhelenskog Balkana, ne izaziva više nedoumica nego spomenuta narodnosna zajednica. Kod njih je najviše ostalo nejasno upravo ono što proizlazi iz za njih najbitnijih pitanja (porijeklo, teritorija, ekspanzija, nestanak). U vezi problema Autarijata općenito ili samo pojedinih segmenata njihovog postojanja je postavljeno više najrazličitijih teza (o tome će biti više govora u samom radu uz odgovarajuća poglavlja), ali činjenica ostaje da do danas još uvijek nije dato u cjelini rješenje problema autarijatske narodnosne i kulturne zajednice od njenog nastanka pa do nestanka.

1. Osvrt na izvornu građu

Pisana vrela

Autarijati, kao i ostali ilirski narodi nisu imali svoju autohtonu književnost niti su uopće poznavali umijeće pismenosti na svome maternjem jeziku.[4] Oni zbog toga nisu ostavili pisana originalna svjedočanstva o svome načinu života, svojim sjećanjima, iskustvima i predanjima. I samo zahvaljujući svome značaju i mjestu koje su zauzimali u općebalkanskom kontekstu, Autarijati su mogli da budu primijećeni od naroda na većem kulturnom i civilizacijskom nivou, i tako se utisnu u njihovo kolektivno sjećanje, i posrednim putem dođu i do nas. Time su i ime Autarijata i njihova povijest ostali sačuvani od zaborava i anonimnosti.[5]

Autarijate nisu spominjali samo antički povjesničari, nego i zemljopisci, putopisci, hroničari i duhovnici. To pruža širok spektar uvida u pisanu izvornu građu o Autarijatima. Međutim zbog relativne udaljenosti i kontinentalne izoliranosti u unutrašnjosti Balkana, te vrlo bitne činjenice da iščezavaju upravo onda kada unutarnji i zapadni Balkan ulaze u horizont interesovanja mediteranskih naroda, njihov ulazak u sferu interesovanja grčkih, a kasnije i rimskih pisaca bio je fragmentarne prirode. Podaci o Autarijatima su malobrojni i sadržajno oskudni i govore uglavnom o ratu, pohodima, nekim neobičnim i fantastičnim događajima ili za Grke i Rimljane specifičnim i interesantnim vidovima života. Kada bismo bukvalno i

---

[4] Do sada na autarijatskom narodnosnom, političkom i kulturnom prostoru nisu pronađeni niti se mogu primijetiti bilo kakvi tragovi pismenosti, čak ni na jezicima i pismima civilizovanih mediteranskih naroda u vremenu kada su Autarijati živjeli na ovom području. Za razliku od glasinačke kulture, na području rasprostriranja srednjobosanske kulturne grupe, u proto-urbanom naselju Pod pronađena je sloju koji se datira na kraj VII. st. p. n. e. čitava vaza sa natpisom, ispisanim umbroetrurskim alfabetom. Pored ove vaze, pronađeno je u mlađim slojevima nalazišta Pod, još jedan manji pehar i pršljenak sa po nekoliko slovnih znakova, te fragment vaze s dijelom natpisa. Ćović, 1964 A; Isto, 1976:207-208; Isto, 1987 A:504; 523; Isto, 1991 A; Šalabalić, 1967:35-45; Arheološki leksikon, Tom II, 1988:137; 164; Stipčević, 1989:191;

Ali pitanje pismenosti na tlu današnje Bosne i Hercegovine je mnogo složenije pitanje, nego što bismo to mogli i da zamislimo. Čak ni urednici Arheološkog leksikona BiH, do danas najreprezentativnijeg izvora informacija za BH arheologiju, antičku i srednjovjekovnu povijest nisu mogli da decidirano odgovore koji su to najstariji tragovi pismenosti na tlu BiH, nego su prešutno ostavili mogućnost da su i znakovi urezani na keramici vinčanske kulture pronađenoj na lokalitetu Gornja Tuzla, čije porijeklo i značenje još uvijek nije utvrđeno, najstariji znakovi pisane komunikacije na tlu BiH. (Arheološki Leksikon BiH, Tom I, 1988:137; natuknica B.Čovića)

[5] Unutrašnjost Balkana je Grcima bila interesantna i iz praktičnih razloga. Barbarski svijet jugoistočne Europe je bio jedan od glavnih rezervoara sirovina i robova, kojima se snabdijevalo razvijeno robovlasničko društvo stare Grčke. Tako na primjer u Ateni krajem V. st. i početkom IV. st. p. n. e. među robovima nalazimo evidentirane i Tračane, Dačane, Tribale, Gete. Sve je to neminovno vodilo tome da i grčki pisci obrate pažnju na barbarske narode unutrašnjosti.

na prvi pogled život Autarijata rekonstruirali samo na osnovu dostupne pisane građe, stekli bismo uvjerenje da su Autarijati, narod u stalnom stanju rata, čak i onda kada su "najneratoborniji" narod, da žive u krajevima gdje i pravo na vlasništvo grumena soli može da izazove dugotrajne sukobe, da bi na kraju završili svoje postojanje zbog fantastične prirodne katastrofe. Izloženi “represiji” takvog karaktera izvornih historijskih informacija, pored nas nezapaženo i neprimjećeno mogu, skoro nečujno proći drugi segmenti života i periodi mira, stabilnosti i stvaralaštva narodnosnih zajednica zapadnog i centralnog Balkana. Vrela sa kojima raspolažemo su svi grčko-rimske provenijencije i produkt pojedinaca koji su pripadali višim intelektualnim krugovima grčko-rimskog svijeta. Tako bi u kritici izvora koji spominju Autarijate i njihove običaje trebalo računati s tim da njihovi pisci nisu bili skloni nepristrasnom prikazivanju naroda na nižem kulturnom nivou.

Kada se govori o pisanoj građi, riječ je uglavnom o djelima antičkih pisaca koja su se primarno odnosila na povijest i opise grčkog, helenističkog i rimskog svijeta. Poznajemo samo jedan epigrafski spomenik na grčkom jeziku, pronađen u selu Oliveni kod Bitolja, uzidan u crkvu sv. Ane, a za koji postoji mogućnost da se na njemu spominju Autarijati.[6] Grčki natpis na spomeniku govori o pohodu makedonskog kralja Filipa V. protiv Dardanaca u proljeće i rano ljeto 206. god. p. n. e. Nažalost spomenik je veoma oštećen i izlizan, tako da se sadržaj može samo djelomično rekonstruirati. Po Vulićevoj transkripciji, u trećem retku stuba, može se pročitati riječ Αὐτα(ριᾶται), alị zbog velike nečitljivosti redova koji prethode trećem redu i dolaze neposredno poslije njega, teško bismo mogli da zaključimo u kojem se to kontekstu spominju Αὐτα(ριᾶται),.ako je Vulićeva transkripcija Αὐτα(ριᾶται) uopće točna. F. Papazoglu na osnovi kopije dr. sc. I. Mikulčića daje transkripciju natpisa u kojoj se ne nalazi ni najmanji nagovještaj eventualnog prisustva autarijatskog imena u bilo kom obliku.[7]

---

[6] Epigrafski spomenik čuva se u Arheološkom muzeju u Skoplju. Vulić, 1948, br. 53; .Papazoglu, 1969:118; 430/431

[7] Papazoglu, 1969:430-431

Antička svjedočanstva o unutrašnjosti Balkana, uključujući i Autarijate ako nisu bila direktno vezana za Grke ili Rimljane, bila su pabirčenje ili naprosto samo nabacivanje informacija bez suvislog reda ili prosto sažimanje čitavih dekada i stoljeća u vrlo male pisane odjeljke. Svi podaci su fragmentarne prirode a na par mjesta spomen Autarijata i nije baš toliko siguran. Autarijati se direktno i sigurno spominju u 25 podatka kod 15 grčkih i rimskih autora. Jedan od podataka i to onaj od Agatarhida nalazimo u Focijevom ekscerptu, a drugi od Kurcija Rufa predstavlja fragment njegove izgubljene I. knjige o Povijesti Aleksandra Makedonskog. U Strabonovoj Geografiji imamo 5 podataka, Apijanovoj Ilirike 4 podatka, u Diodorovoj Biblioteci nalazimo 3, a u Polijenovoj Strategamati dva podatka, a po jednom Autarijate spominju Pseudo-Aristotel, Pseudo-Skilaks, Arijan, Agatarhid, Elijan, Justin, Nikola Damašćanin, Kurcije Ruf, Plinije Stariji, Orozije i Stjepan Bizantinac. Eventualno spominjanje Autarijata u “ *Naturalis Historia* ” Plinija Starijeg na osnovi «…*Tariotarum*…» i kod Propercija je nesigurno i po našem mišljenju neodrživo.[8] Pored ovih izričitih spominjanja Autarijata postoje još četiri podatka (kod Herodota, Strabona, i dva podatka kod Ateneja), u kojima se autarijatsko ime ne spominje ali se može naslutiti autarijatsko prisustvo bilo pod općim ilirskim etničkim imenom bilo da je riječ da su neki događaji koji se evidentno odnose na Autarijate pripisani drugim narodima.[9] Od 15 pisaca za koje možemo sa sigurnošću možemo tvrditi da su spominjali Autarijate, 11 ih se služilo grčkim jezikom a četiri latinskim (Kurcije Ruf, Plinije Stariji, Justin, Orozije). Upadljiv je veliki nesrazmjer između tekstova na grčkom i latinskom jeziku. To ujedno govori da se u dobu kada zapadni Balkan ulazi u orbitu interesovanja imperijalnog Rima i postane sastavni dio jedinstvene Mediteranske grčko-rimske civilizacije, Autarijata više neće biti i sve što će tadašnji autori pisati o njima su samo reminiscencije na njihovu daleku nekadašnju moć i slavu i pozivanje na starije autore koji su nesumnjivo koristili samo grčki jezik.

Od svih ovih podataka kojima raspolažemo samo se osam može sa velikim stupnjem preciznosti datirati (*Arr. Anab.* V, 1-3; *Ruf.fr.* I, 12; *Plin. NH* IV, 35; *Just.* XV, 2; *Diod.* III, 30, 3; XX, 19, 1; *Pol.* IV, 12, 1; *Oros.* III, 23, 36). Za Apijanov podatak (*Ill.* 4), iako navodi neke pokazatelje koji bi mogli odrediti njegovu dataciju, zbog opće konfuzije koja vlada u samom podatku, smatramo da njegova datacija ne može biti odgovarajuća i točna. Nažalost svih osam podataka se odnose na zadnje decenije autarijatske egzistencije. Zbog toga bi se moglo pretpostaviti da se najveći dio podataka koji se ne mogu datirati odnosi na ranija razdoblja povijesti Autarijata i može im se samo na osnovu nekih indirektnih indicija ili pretpostavki odrediti tek približna datacija. Tako se na primjer Pseudo-Skilaksov podatak vjerojatno odnosi zbog spominjanja Kelta na sjeveru Jadranskog mora na prvu polovinu i sredinu IV. st. p. n. e.

---

[8] *Plin. NH* III, 141; Propercije, I,8, 25-26

[9] *Herod.* IV, 49; *Strab. Geo.* VII, 3, 13; *Athen.* (na osnovu Teopompa fr.39,40 kod Jacoby) , X p.443; *Athen.* (na osnovu Heraklida sa Lemba) VIII c 333.

Najveći dio pisanih podataka o Autarijatima sa kojima raspolažemo potiče od autora koji nisu bili suvremenici sa događajima koje opisuju i pripadali su razdobljima kada Autarijati kao narodnosna zajednica više nisu ni postojali, u pojedinim slučajevima udaljenim i duže od pola milenijuma, a kod Orozija i Stjepana Vizantinca skoro čitav milenijum od događaja koje opisuju. Od 15 pisaca trojica su živjela i radila u predrimsko doba od IV. do početka I. st. p. n. e. (Pseudo-Skilaks, Pseudo-Aristotel, Agatarhid). Ostatak autora je djelovao u vremenu rimske vladavine Mediteranom. Petorica (Diodor, Strabon, Nikola Damaščanski, Kurcije Ruf, Plinije Stariji) pripadaju razdoblju Julija Cezara, i dinastija Julijevaca-Klaudijevaca i Flavijevaca od sredine I. st. p. n. e. do kraja I. st. n. e, u vremenu "dinastije" Antonina (II. st. n. e) živjela su i radila isto trojica autora (Arijan, Apijan, Polijen). Elijan se rodio za vrijeme Antonina, ali njegov rad pripada vremenu dinastije Severa (prve tri decenije III. st. n. e). Na prijelazu II. u III. stoljeće živio je i djelovao još Justin, od koga je ostao najstariji podatak o Autarijatima na latinskom jeziku. Poznom, i već kršćanskom rimskom carstvu pripadao je Orozije (V. st. n. e) a istočnorimskom (*romejskom, ranobizantskom*) vremenu pripada Stjepan Bizantinac.

Antički autori čijim se podacima služimo morali su znači koristiti vrela starije provenijencije koji bi spominjali te događaje. To dokazuje postojanje pisane građe povijesnog, zemljopisnog ili putopisnog karaktera koja je morala biti suvremena sa događajima o kojima znamo i koja bi bila primarni izvor za pisana vrela koja su dostupna. Nažalost možemo konstatirati da je veliki dio te građe nestao i da je ono što mi danas posjedujemo samo mali dio antičke pisane tradicije koja je postojala o Autarijatima. O velikom broju pisanih povijesti iz starijih razdoblja svjedoči i sljedeći citat Dionizija Halikaršanina kada kaže "*da je starih pisaca povijesti bilo mnogo i u mnogo krajeva prije Peloponeskog rata*."[10] Vjerojatno su podatke o Autarijatima, davale i opće povijesti Filista, koji je jedno vrijeme nakon što ga je iz rodne Sirakuze prognao Dionizije Stariji boravio u Adriji i Efora, te Teopompovih "Povijesti *Filipovih djela" i "Helenske povijesti", djela* Hijeronima iz Kardije *i "Povijesti"* Durisa sa Samosa. Nažalost od ovih djela ostali su sačuvani vrlo oskudni fragmenti. Informacije su se možda mogle dobiti i iz grčkih i italskih kronika, kao što su Atide. Za Herodota se može tvrditi da se za opis Podunavlja i pritoka Dunava, znači za onaj dio koji nas najviše interesuje služio Hekatejom iz Mileta (zadnja polovina VI. st., i prijelaz u V. st. p. n. e.) kao vrelom.[11] Da su stari Grci još od VI. st. p. n. e. relativno dobro poznavali unutarnje i sjeverne dijelove Balkana mogli bi svjedočiti i zemljopisni izvještaji Hesioda (kraj VI. i početak V. st. p. n. e.), Timageta (sredina IV. st. p. n. e.). Prvi odjeljci Arijanove *Anabaze* zasnovani su na prikazu Aleksandrovih ratova njegovog generala, kasnije dijadoha, državnika i kralja (*faraona)* Egipta Ptolemeja Lagida.[12] s tim da je Arijan prilično sažeo originalni, na

[10] *Diony. Halic.* V,

[11] Papazoglu, 1969: 48,

[12] Ptolemej, sin Laga je bio jedan od najvažnijih Aleksandrovih generala, i kasnijih dijadoha. Rodonačelnik je skoro tristoljetne, posljednje XXX dinastije egipatskih faraona. v. .Papazoglu, 1995:163-245

veliku žalost izgubljeni, Ptolemejev tekst.[13] Djelo Ptolemeja Lagida je, sudeći po tome što mu je prikaz opisanog događaja u kojem su Autarijati bili sudionici po svojoj suštini identičan sa odjeljkom iz Arijanove Anabaze (I, 5, 1-5), koji je naš osnovni izvor za Dunavsku kampanju Aleksandra Velikog, bilo korišteno i od Kurcija Rufa. Stjepan Vizantinac je spomenuo i Haraksa, Favorina i Erastotena kao antičke pisce koji su spominjali Autarijate, dok je Justin podatke o Autarijatima dobio iz izvornog djela Pompeja Troga. Plinije Stariji se, najvjerojatnije, kada je govorio o svojim Audaristenses oslanjao i na statističke podatke i državne popise i dokumente koji su se odnosili na provinciju Makedoniju.

Kada se govori o pisanoj izvornoj građi mora se računati s tim da je ona nastajala u rasponu od 2500 do 1500 godina od vremena u kojem živimo. Prvo treba imati skoro milenijumsko trajanje u kojem je ona nastajala, što je prilično veliki vremenski period. Zbog toga raspona pisana svjedočanstva mogu odražavati različita razdoblja, uslove i odnose života, pa i teritoriju koju su Autarijati naseljavali. Još jedan problem treba imati u vidu prilikom pretresanja izvorne pisane građe. Zbog fragmentarnog i uzgrednog karaktera te same siromašnosti i oskudnosti podataka koji se odnose na Autarijate, u samo par rečenica koje se nadovezuju jedna na drugu, često su dovedene u neposrednu vezu, informacije koje se odnose na različita razdoblja, duga i više decenija i koja između ostalog odražavaju različite prilike. Time čitav tekst može izgledati kao da se nalazi u nekoj logičko-uzročnoj vezi i tako može zavesti čitaoca da on smatra da je riječ o nekim vremenski srodnim događajima i uvezanim povijesnim procesima.

Ostaci materijalne kulture

Ako bi se prihvatilo da su Autarijati bili jedni od nosilaca **glasinačke kulture starijeg željeznog doba**, nedostaci pisane građe mogli bi se nadoknaditi obiljem ostataka materijalne kulture Autarijata. U nizu sistematskih arheoloških kampanja počev od 1888, koje su se nastavljale, sa dužim i kraćim prekidima, sve do posljednjeg rata, iskopan je veliki dio materijalne autarijatske kulture, daleko najvećim dijelom iz nekropola i tumula. Zanimljivo je da je to samo mali dio već evidentirane, a neistražene materijalne baštine glasinačke kulture. I samo možemo zamisliti kakvo se ogromno bogatstvo krije u tim još uvijek neistraženim lokalitetima razasutim širom prostora koje su naseljavali Autarijati. Pored izražene kvantitativne razlike, u prilog materijalne građe dodatno govore još dva faktora koji povećaju njenu kvalitativnu vrijednost u odnosu na pisanu građu. Dok se u svezi sa pisanom građom, moramo zadovoljiti konstatacijom da ćemo teško pronaći neki novi povijesni pisani

[13] To potvrđuju i Arijan (I, 2, 7) i Strabon (VII, 3, 8). Za razliku od Arijana koji za Jadransko more upotrebljava stariji termin ᾿Ιονίῳ, Strabon (koji u odnosu na Arijana pripada jedno i po stoljeće ranijem razdoblju) koristi mlađi termin ᾿Αδρίαν. Na osnovu terminološkog nesuglasja, može se tvrditi da je Arijan, koji je živio skoro dva stoljeća nakon Strabona crpio informacije direktno iz Ptolemejevog djela, dok Strabon nije direktno citirao Ptolemeja, nego se služio posrednikom, vjerojatno Posejdonijem. Od literature v. Kornemann, 1935:43-46; Beloch, 1924-1927:352; Papazoglu, 1969:82. Sam Arijan kaže u uvodu svoga djela da se najviše koristio Ptolemejem i Aristobulom, u koje ima najviše povjerenja, te u znatno manjoj mjeri drugim autorima (vjerojatno Eratostena, Megastena, Nearha, Arista, Asklepijada, Aleksandrova pisma i kraljevske dnevnike) .

trag o Autarijatima, dotle sa svakom novom kampanjom arheoloških iskopavanja na svjetlo dana izlazi materijal koji je bio dio autarijatske kulture. Već spomenuti veliki nesklad između otkrivene, iskopane, prezentirane i pretpostavljenog velikog broja neotkrivene građe krije u sebi šansu da će se u narednom vremenu desiti nova otkrića koja će još više približiti Autarijate i možda unijeti u naučni svijet i neke nove, iznenađujuće zaključke. Drugi element koji povećava kvalitativnu vrijednost materijalne građe je činjenica da su pisani podaci proizašli iz neautohtone sredine, da su proizvod stranih pisaca, koji su i etnički i kulturno a i vremenski bili znatno udaljeni od Autarijata. Pisana vrela su tako odražavala ono što su strani narodi mislili, osjećali i kako su se sjećali Autarijata. Nasuprot tome, velika većina do sada otkrivene materijalne građe je autohtonog porijekla i odražava originalnost autarijatske kulture. Preko arheološke građe, možemo izdiferencirati i osjetiti individualnost jedne od balkanskih narodnosnih i kulturnih zajednice.

U kontinuiranom razvitku Autarijata i njihove materijalne kulture od IX. st. do kraja IV. st. p. n. e. i dalje u aspektu nepokretnog materijala, kao i brončanom dobu, dominiraju gradine kao jedini vid naselja i grobovi pod tumulima, kao jedini vid sahranjivanja. Gradine su rekognisticirane širom prostora kojim su se pružali Autarijati tijekom starijeg željeznog doba, ali su ostale do danas najneispitaniji dio autarijatske baštine. O monumentalnosti kompleksa nekropola tumula koje su zaostavština Autarijata i to samo na bosanskom prostoru, dovoljno svjedočanstvo pružaju procjene dr. Truhelke o broju tumula. Po prvom mišljenju Ćire Truhelke, po čijim su vodstvom izvršena prva sistematska naučna istraživanja ovog velikog kulturnog kompleksa, iznesenom 1889, broj «glasinačkih» tumula samo u jugoistočnoj Bosni procjenjuje se na oko 20 000. Ali već iduće 1890, godine, nakon jasnijeg rekognisciranjaterena, Truhelka daje tri puta veću procjenu samo broja tumula, sa opaskom da se ni tada «još neće primaknuti istini», tj spoznaji o ukupnom broju tumula u jugoistočnoj Bosni.[14] Do sada je istraženo samo preko 1200 tumula, što je malo više od 5 % od prve, minimalne Truhelkine procjene, Sve to dovoljno pokazuje da teren jugoistočne Bosne, na kojem je cvjetala glasinačka kultura, uostalom kao i cijela Bosna i Hercegovina, pruža i danas skoro neograničene mogućnosti za naučna arheološka i povijesna istraživanja i obilje objekata kulturno-povijesnog i prirodnog nasljeđa**.** Područje istočno od Drine isto pruža velike mogućnosti za istraživanje, što posebno pojačava činjenica da su samo tamo do sada nađeni bogati grobovi autarijatskih vladara (Atenica, Novi Pazar, Pilatovići, Pečka Banja) iz doba ekspanzije i hegemonije ovog ilirskog naroda.

---

[14] Truhelka, 1890:68

Vladimir Čorovič je dao mnogo skromniju procjenu jer on smatra da se u širokom polukrugu od Drine do Bosne, nalazi oko 5000 tumula.(Čorović, 1925). Za razliku od Truhelke, Čorović nije nikada učestvovao u arheološkim istraživanjima jugoistočne Bosne niti se ikada bavio specijalno problemom Ilira ili prapovijesne i protohistorijske baštine BiH. Pola stoljeća kasnije, još manju procjenu dao je B.Govedarica koji je 1975. god. procijenio da je na glasinačkom području neistraženo ostalo još oko 2000 tumula. (Govedarica, 1979:177), ali izgleda da je Govedarica svoju procjenu dao samo za visoravan i porječje Prače, a da se nije odnosila na cjelokupni prostor jugoistočne Bosne.

Najstariji tragovi upotrebe i obrade željeza na tlu Bosne i Hercegovine nalaze se upravo na prostoru koji je zauzimala glasinačka kultura. Ti najstariji nalazi nakita i oružja izrađenog od željeza pronađeni su u tumulima koji se datiraju u fazu III c (X. i IX. st. p. n. e.)[15], znači u posljednju fazu koja pripada brončanom dobu na ovom prostoru. U Talinama, tum. XIX,4 i tum. XX, 2 pronađene su željezne spiralne narukvice, u Vrlazju, IV, 2 mali željezni nožić, a u Lozniku II mali prsten od željeza.[16] Ovo prvenstvo u upotrebi željeza, dovoljno govori da je područje jugoistočne Bosne u prvo vrijeme nakon smirivanja migracionih poremećaja uzrokovanim najezdom nosilaca «žarnih polja», prednjačilo u kulturnom, gospodarskom, i političkom razvitku. U VIII. st. p. n. e. počinje i upotreba željeza u izradi oružja, i tijekom ovog razdoblja željezo sve više ulazi u život zajednica jugoistočne Bosne. U sljedećem, VII stoljeću započinje veliki zamah domaće produkcije i željeznog oružja i brončanog nakita, i nastaje veliki broj autohtonih tipova i varijanti oružja, nakita i insignija sa specifičnim samo za autarijatsko područje tehničkim i umjetničko-stilskim karakteristikama. Potrebno je posebno podvući činjenicu da i pored tipološke raznovrsnosti pokretnog materijala, glasinačka kultura starijeg željeznog doba ipak pokazuje visoki stupanj ujednačenosti, bar u svojim osnovama.

Pokretni materijal (nakit, oružje, oruđe, keramika i posuđe) starijeg željeznog doba pokazuje i jasan kontinuitet sa kasnim brončanim dobom. Jedine dvije razlike pokretnog materijala iz grobova starijeg željeznog doba u odnosu na grobne priloge iz prethodne brončanodobne faze su znatno veća zastupljenost željeznog oružja i tipološka raznovrsnost nakita. U grobovima se nailazi na raznovrstan nakit, naročito bogat u ženskim, ali zastupljen i u muškim grobovima. U starijem željeznom dobu za izradu nakita se uglavnom koristi bronca, a mjestimice nailazi se i na kositar. Nakit od srebra je rijedak, a od zlata izuzetan. Nakit od ova dva plemenita metala postaje češći među nalazima tek sa intenziviranjem kontakata sa grčko-mediteranskim svijetom. I tek od početka V. st. p. n. e. nailazi se na sve veći broj predmeta izrađenih od srebra i od zlata (posebno značajno nalazište u Novom Pazaru). Željezo se jedino zadržava u izradi pojedinih tipova fibula i to samo u ranim fazama, a i postupno se i ova rijetka upotreba željeza za izradu nakita gubi. Bronca se, pored svoje primarne upotrebe za izradu nakita, upotrebljava još i u izradi metalnih dijelova odjeće, konjske orme, te sitnog oruđa i pribora svakodnevne upotrebe. Dok u načelu prilično izostaje upotreba željeza u izradi nakita, dotle se ono upotrebljava za proizvodnju ofanzivnog oružja (koplja, mačevi, bojne sjekire i noževi), i djelomično za izradu oruđa (sjekire i noževi). U naoružanju bronca se koristi samo za izradu defanzivnog oružja (knemida i obloga štita). Defanzivno oružje (šljem, knemide, oklop i štit) nalazi se najčešće u bogatim ratničkim ili kneževskim grobovima. Pored nakita, oružja i oruđa, u tumulima nailazi se i na znatno prisustvo fragmenata keramike, a u pojedinim

[15] Čović, 1976:272; Isto, 1984:133

O počecima upotrebe željeza u BiH v. Čović, 1984:133-134

[16] Benac-Čović, 1956:35

slučajevima i na dijelove konjske opreme. Pošto glasinačka kultura starijeg željeznog doba prolazi kroz kontinuirani razvitak ne samo kroz svoje faze nego je i sama produkt kontinuiranog razvitka još iz kasnobrončanog doba, često se zna desiti da grobovi koji se svrstavaju u jednu fazu sadrže i materijal koji se tipološki veže za druge faze. To sa svoje strane otežava određivanje materijala po fazama, a samim tim se i kronološka podjela materijala ne može shvatiti u apsolutno preciznom smislu nego samo uopćeno radi lakšeg izučavanja opće problematike glasinačke kulture i Autarijata.

Najveći dio nalaza trenutno je pohranjen u depoima Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, manji dio (porijeklom sa prostora istočno od Drine) u nizu zavičajnih muzeja Srbije, a jedan dio (i to sa dosta vrijednim nalazima) nalazi se pohranjen u Naturhistorisches Museum u Beču, te u nizu privatnih zbirki i kolekcija.

Filološko-lingvistički aspekt

Jezični materijal, za koji se sa sigurnošću može tvrditi da je vezan za autarijatsku egzistenciju svodi se na samo tri oblika. Iz topografije se raspolaže samo sa po jednim hidronimom i jednim toponimom, a iz i onomastike samo sa njihovim narodnosnim imenom, Moguće da se neki dodatni oblici jezične zaostavštine autarijatskog prisustva još uvijek prisutni na području njihovog naseljavanja, ali ne mogu se prepoznati, i identificirati kao dokazi autarijatskog prisustva. Govor Autarijata ne bi trebao da pokazuje velika odstupanja od ostalih ilirskih dijalekata, a sigurno je imao i znatnih dodirnih tačaka sa drugim indoeuropskim jezicima i dijalektima jugoistočne Europe i Male Azije.

Autarijatska jezična zaostavština u vezi topografije svodi se na ime jedne rijeke i na ime jedne planine. Ne samo da su istog korijena, nego i oba imena imaju isti oblik- *Tara.* Rijeka Tara protiče kroz sjevernu Crnu Goru i na ulazu u Bosnu kod Šćepan polja prima Pivu, odakle teče kao jedinstvena rijeka Drina. Nešto sjevernije, sa istočne strane srednjeg toka Drine počinje se dizati planina Tara (vis. 1544m). Već iz priloženog se vidi da su oba topografska podatka smještena na autarijatskom području i prostoru rasprostiranja sjeverne varijante glasinačke kulture starijeg željeznog doba, ali na njihovim krajnjim sjevernim i južnim granicama. Identifikacija i dovođenje u vezu rijeke Tare sa Autarijatima je postavljena još u prvim godinama modernog bavljenja autarijatskim pitanjem.[17]

Najstariji do nas sačuvani povijesni podatak u kome se spominje rijeka Tara potiče iz sredine XII. st. i odnosi se na rat romejskog cara Manojla Komnina sa balkanskim Slavenima i Ugrima.[18] Oblik koji romejski povjesničar Kinam i pjesnik Teodor

---

[17] Tomaschek, 1896:2593; O svim tim tumačenjima vidi Papazoglu, 1969:98 - 99

Jedini koji ne prihvata identifikaciju Autarijatskog imena sa Tarom i odbacuje bilo kakve filološke kombinacije u vezi sa tim je Russu (1958:107), koji smatra da je originalni naziv za Autarijate bio *Audariatai.* Rusua je na takav zaključak sigurno navelo korištenje prije svega kodeksa na latinskom jeziku koji su spominjali Autarijate.

[18] Jovan Kinam, Epitome. Bici na Tari i pobjedi romejskog cara nad Srbima i Bosancima posvećena je i pjesma Teodora Prodroma. Po ovoj dvojici vizantijskih/romejskih pisaca na rijeci Tari u jesen 1150. god. se odigrala

Prodrom upotrebljavaju za Taru je Ταρα, i on je potpuno identičan sa savremenim oblikom, što nas navodi na pomisao da ime rijeke Tare kroz veoma dugo vremensko razdoblje nije doživljavalo neke veće jezične metamorfoze. Ta konzervativnost jednog balkanskog hidronima, vjerojatno proizilazi iz činjenice da je njegovo porijeklo veoma staro, i da datira još iz prapovijesnog i protohistorijskog razdoblja.

Međutim kada se govori o rijeci Tari, potrebno je imati na umu još jednu mogućnost. Tara je od Pive znatno veća, i ustvari Piva se uliva u Taru, čineći na Šćepan polju rijeku Drinu, i može se smatrati da rijeka Drina predstavlja prirodni produžetak Tare, Na osnovu ovoga moguće je da se u vrijeme kada su Autarijati postojali, pod terminom *Tara* podrazumijevala ne samo rijeka koju mi danas poznajemo pod terminom Tara, nego i rijeka Drina, ako ne u čitavom svom toku, ono bar u svom gornjem i srednjem toku.[19] Ali ako je i postojalo ovo terminološko jedinstvo za naša današnja dva hidronima, ono je moralo biti znatno starijeg datuma, jer već u rimsko doba, (kod Klaudija Ptolemeja) postoji hidronim *Dreinos* koji se odnosi na današnji tok rijeke Drine, na Pojtingerovoj karti (*Tabula Peutingeriana*) se nailazi na izraz *Drinum fl*(*umen*), a i Ravenjanin spominje *Drinum*.[20] Zanimljivo je da je veza Autarijata i imena planine Tare primijećena relativno kasno u odnosu na već višedecenijski dobrano obrađen odnos hidronima i spomenutog naroda.[21] Uvođenje planine Tare u autarijatsku problematiku, može baciti novo svjetlo na rješavanje zagonetki vezanih za ime Autarijata, jer bi dosadašnja tumačenja korijena TAR- koja su se uglavnom vezivala za vodu, mogla preusmjeriti u novom pravcu. [22]
U grčkim tekstovima uobičajeniji je oblik Αὐταριᾶται, i to sa svim oblicima koji iz ovog nominativa u množini proizlaze prilikom padežnih promjena, od kojih se u tekstovima najčešće pojavljuju oblici akuzativa množine Αὐταριᾶτας i genitiva množine Αὐταριᾶτων. Izraz Αὐταριᾶται, sa njegovim izvedenicama koriste Pseudo-Skilaks, Pseudo-Aristotel, Agatarhid, a preko njega i njegov ekscerptor Fotije, Nikola Damaščanski, Diodor, Strabon, Arijan, Polijen, Elijan i Stjepan Bizantinac.[23]Iz općeg jednodušja grčkih pisaca u nominiranju Autarijata jedino odudara Apijan. Kod njega nalazimo oblike Αὐταριέα (u smislu imena «pojedinca», eponima Autarijatskog naroda), Αὐταριεῖς (navodeći ime naroda u nominativu množine), Αὐταριέων i Αὐταριέας.[24]

---

jedna od presudnih bitaka između udruženih srpskih i bosanskih snaga i Romeja, a koja se završila velikom pobjedom romejskog cara.

19 Čović, 1967:106

20 *Ptol. Geo.* II, 16; Pojtingerova karta V, 4; Ravenjanin IV, 19; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988, 158

21 Papazoglu, 1969:83

22 Zanimljivo je navesti da se zahvaljujući planini Tari, autarijatsko ime sačuvalo i u jednom porodičnom imenu. Riječ je o čuvenoj porodici Tarabić iz sela Kremna, koja je prebivala ispod i imala posjede na planini Tari, po kojoj su i dobili porodično ime.

23 *Ps. Scyl.* 24; *Ps. Aristot.* 138; Agatarhid, eksc. od Fotija fr 59; *Nic. Dam.*fr 115; *Diod.* III, 30, 3, XX, 19; XX, 113, 3; *Strab. Geo.* VII, 5, 1; VII, 5, 6; VII, 5, 7; VII, 5, 11; VII, 5, 12; *Pol.* IV, 12, 1; VII, 42; *Arr. Anab.* I, 5, 1-4; *Ael.* 17 c 41; *Steph.*, s. v 1 V

24 *App. Ill.* 2-5; Papazoglu, 1969:97-98

Kod latinskih pisaca ne postoji tolika podudarnost kao kod grčkih pisaca. Justin[25] upotrebljava izraz *Audariatas*, dok u sačuvanim kodeksima postoje i varijacije *Auderiates, Aureriatas, Abderitas*. [26] I kao kod Justina, i u sačuvanim kodeksima koji sadrže tekst Orozijevog djela «Adversos paganos» nailazi se na više latinskih varijacija *Auienitas, Auienitatas, Auieniatos, Auienitas.*[27] I kod još jednog latinskog pisca, Plinija Starijeg, izgleda da se nailazi na korumpiranost autarijatskog imena, koji on donosi u obliku *Audaristenses.*[28] Zanimljivo je da je i kod Plinija Starijeg, kao i kod jedne varijacije koju nalazimo kod Justina došlo do zamjenjivanja glasa «*t*» sa glasom «*d*», koji su inače po svojoj glasovnoj vrijednosti i zvučnosti dosta slični. Jedino kod Kurcija Rufa, koji je isto pisao na latinskom jeziku, nailazi se na pravilniji oblik autarijatskog imena, najvjerojatnije iz razloga što se on potpuno i direktno oslanjao na vrlo vrijedno i precizno djelo Ptolemeja Lagida.[29] Kod Propercija se pojavljuje latinski oblik *Autarii*, kao ime određenog dijela jadranske ili jonske obale. Zbog sličnosti imena dolazilo je do identifikacije Propercijevih *Autarii* sa Autarijatima, ali je detaljnom analizom utvrđeno da se Propercijevi stihovi ne mogu odnositi na Autarijate.[30] Ovaj latinski oblik se ne poklapa ni sa jednom varijacijom autarijatskog imena kod Justina i Orozija. Slično kao i u slučaju Propercijevih stihova i oblik «…Autariatarum…» koji se pojavljuje u nekim izdanjima Plinijeve «Historia Naturalis» ne bi se mogao odnositi na autarijatsko ime. Uostalom on se nalazi u samo jednom kodeksu, dok svi ostali upotrebljavaju termin *Tariotarum*.[31] I u Weidmann izdanju Plinijeve «Historia naturalis» iz 1866, koji je konsultiran upotrebljava se pravilni oblik «*Tariotarum*».[32]

---

[25] *Just.* XV, 2, 1

[26] Kod izdavača je emendacija Audariatas, cf. Ruhl, Praefatio, p XXXII, ad 1 c

[27] *Oros.* III, 23, 36

[28] *Plin. NH* IV, 35

[29] *Ruf. fr.* I, 12

[30] Detaljniju raspravu o Propercijevim *Autarii* v. Papazoglu, 1969:98

[31] U Plinijevom tekstu (III, 141) na "…*Tariotarum antiqua regio*…" se direktno nadovezuje „*et castellum Tariona…*", u kojem se isto nazire korijen Tar- u nazivu jednog kastela koji se nalazio u toj oblasti koja je nosila naziva Tariota, stara regija i nalazila se negdje u srednjoj Dalmaciji. Kastel je nesumnjivo nosio takvo ime sa korijenom Tar-, najviše poradi toga što se nalazio na području spomenute oblasti i što ju je on svojim položajem i karakterizirao te je samim tim njegovo ime izvedenica iz imena regije i ne može se smatrati posebnim imenom sa korijenom Tar-.

[32] Nesuglasje prvo između samih latinskih naziva a onda u odnosu na grčke oblike je teško shvatiti. Prvo pitanje koje se u ovom pogledu postavlja je zašto nije došlo do pravilne transkripcije najčešćeg grčkog oblika Αὐταριᾶται u latinski oblik *Autariatai*. Moguće je da je u nekim djelima iz rimsko-latinske književne baštine i došlo do pravilne transkripcije iz grčkog u latinski, ali koja nažalost do nas nisu sačuvana. Uostalom trebalo bi računati i sa tim da srednjovjekovni prepisivači na latinskom zapadu nisu bili baš toliko pažljivi sa imenom jednog naroda koji se tek uzgred pojavljuje u tekstovima koji su oni prepisivali, o čemu živo svjedoći čitav niz varijacija na autarijatsko ime u kodeksima koji su nastali u toku srednjeg vijeka. Nasuprot njima grčko-bizantski prepisivači su se pažljivije držali originalnog oblika, pogotovu jer su raspolagali sa znatno brojnijim rukopisima u kojima su se pojavljivali Autarijati. U ovoj problematici je potrebno imati u vidu još jednu činjenicu. Područje prostiranja Autarijata ulazilo je manje ili više u sferu interesovanja Bizanta, dok je za latinski srednjovjekovni zapad to područje bilo daleka, krajnja njegova granica na kojoj su po njima živjeli heretici, šizmatici i nevjernici, te se nije ni posvečivala neka posebna pažnja prošlosti date oblasti, izuzev u svrhu trenutnih političkih interesa. S druge strane sasvim je realno pretpostaviti da i pisci na latinskom jeziku, sami nisu bili baš puno zainteresirani za

Iako se ne raspolaže ni sa jednim podatkom autohtone provenijencije koji bi spominjao autarijatsko ime, možemo sa velikom dozom sigurnosti smatrati da izvorno ime koje su Autarijati upotrebljavali sami za sebe nije puno glasovno odstupalo od verzija koje su predstavili grčki i latinski pisci (odstupanja su bila jedino u nastavcima koji se upotrebljavaju u grčkom i latinskom jeziku). Razlog za to treba tražiti u postojanju jasne osnove TAR u imenu toponima i hidronima na matičnom području, a i prefiks *Au* je domaćeg porijekla. Najčešće se ime Autarijati tumači kao "*stanovnici oko rijeke Tare*".[33] Ako bi se prihvatilo ovo tumačenje onda bi se u imenu Autarijata morao sadržavati autarijatski naziv za pojam rijeke, a njega teško da možemo otkriti. Kada bi izbacili imenicu "rijeka" iz gore navedenog tumačenja imena Autarijata, onda bi se mogla odbaciti teza po kojoj se autarijatsko ime direktno dovodi u vezu samo sa rijekom Tarom. Iz svih primjera se vidi da je autarijatsko ime kovanica od prefiksa *au* i imeničkog oblika *Tario*, koji su kao složenica dobili jedinstveni odgovarajući gramatički oblik koji bi se odnosio na specifičnu narodnosnu zajednicu.

Prefiks *au* se uglavnom prevodi našim prijedlozima, kod, pri, od, iz, u. Iz toga bi se moglo zaključiti da je *au* bila neka vrsta ilirskog prijedloga koji je pojmovno bio vezan za mjesto. Ako prihvatimo ovako predloženo tumačenje prefiksa *au* i povežemo ga sa korijenom onda bismo mogli da dođemo do konstrukcije *iz Tare, od Tare, oko Tare.* U proučavanje korijena TAR- iz koga je nesumnjivo izvedeno autarijatsko ime posebnu zanimljivost unose dva podatka, oba vezana za nazive dva grada situirana u neposrednoj blizini Balkanskog poluotoka. U prvom slučaju u hetitskim (nesijskim) dokumentima, po Manfredu Korfmanu, vođi internacionalnog tima arheologa, koji istražuje širi kompleks Troje, se nailazi na ime jednog maloazijskog grada **Taruisa**.[34] Hetitska Taruisa se identifikuje sa legendarnom

pažljivije i preciznije promatranje jednog naroda sa kojim Rimljani nikada nisu došli u dodir, i koji je je kao narodnosno-politička cjelina nestao davno prije rimskog dolaska na Balkan.

[33] Tomaschek (1880) je ime Autarijati protumačio kao "stanovnici oko rijeke Tare"; Isto, 1896:2593 s. v.; Kretschmer, 1925:88, fus. 3; Krahe, 1925:81; Isto, 1960:113-123; Schwyzer, 1939:66; Mayer, 1957:70:, Ne bi trebalo biti ništa sporno u tome da se etničko ili narodnosno ime veže za hidronime i toponomime. Za sjeverne Parthene (osvjedočene kod Plinija III, 143; *App. Ill*. 16; *CIL* III 8353, *CIL* III,14613) se tako povezuje hidronim Prača u jugoistočnoj Bosni, iako je to prilično diskutabilno pitanje. I narod Timahi (*Timancenses)*, koji je živio u današnjoj istočnoj Srbiji nosio je ime koje je bilo vezano za naziv rijeke Timok (*Timachus)*, koja je tekla kroz njihovu teritoriju. I Arinisti *(Arinistae)* u naronitanskom konventu su svoje narodnosno ime izvodili iz hidronima Arion (*Plin. NH* III, 143; Bojanovski, 1988:104), a slične primjere imamo i kod Kolapijana čije ime je vezano za Colapis (Kupa) te Arabiates koji su vezani za Arabo, (Raba, njemački Raab). Čak bi se možda i ime ilirskog naroda ili plemena Batijata -*Bathiatai*- (*App. Ill*. 16; *Steph*.,) moglo dovesti u neku vezu, bar u vidu korijenske sličnosti, sa hidronimom Bathinus, odnosno rijekom Bosnom (Alfoldy, 1965:35, 38). Mayer (1957:75) povezuje ih sa naseljem Bantia, spomenuto kod Polibija, V, 108, 8, i lokalizira ih u zemlji Dasareta oko Lihnidskog jezera, što je slabo vjerojatno jer se Batijati jasno spominju u kontekstu ilirskih kampanja koje je poduzimao Oktavijan August. Sve navedeno govori o prisutnom običaju kod pojedinih balkanskih zajednice da nose imena koja su u neposrednoj vezi sa rijekom koja je okosnica njihovog teritorijalnog razmještaja.

[34] Krajem XX st, iskopavanja na širem području Troje, obavljao je internacionalni tim arheologa, pod vođstvom Manfreda Korfmana sa Univerziteta Tübingen i u partnerstvu sa Univerzitetom iz Cincinnati-a. Alexander, 1999: 72

Ime *Taruisa* za jednu zemlju na sjeverozapadu Male Azije konkretno se spominje u dokumentu koji govori o sukobu Hetita sa nizom malih maloazijskih država; "*…ove zemlje postale su neprijateljske prema meni (*odnosi se na hetiskog vladara op.a. *): Unalija... Dura, Halluwa, Huwallusija... Karakisa, Dunta, Adadura,*

Trojom. Izraz «*Tara*» koji je nesumnjivo korijen i za naziv grada Taruisa, bi mogla biti luvijska riječ koja odgovara našem pridjevu «drveni, a, o».[35] Taruisa (odnosno u korumpiranoj, mnogo poznatijoj, verziji-Troja), bi znači tako dobila ime na osnovu drvenih kuća **donjeg grada,** koji je bio smješten ispod citadele koju je Šliman iskopavao. Donji Grad je bio skoro deset puta veći od Šlimanove citadele i zajedno sa njom je sačinjavao jedinstveno urbano jezgro Taruise (Troje). [36] Iako su po mitološkoj tradiciji Trojanci potomci Teukara koji je bio porijeklom sa Krete, u kasnom brončanom dobu pred veliku egejsku seobu stanovnici Troade bili su Luvijci, indoeuropski maloazijski narod, vazal isto indoeuropskog Hetitskog (Nesijskog) carstva.[37] Filološke veze Autarijata, kao sastavnog dijela ilirske zajednice sa Malom Azijom ne bi trebalo da izgledaju čudne i nemoguće. Veze balkanskih i maloazijskih indoeuropskih skupina predstavljaju posebno poglavlje u izučavanju situiranosti Indoeuropljana na tlu Balkana.[38]

Na osnovu primjera sa Taruisom mogli bismo smatrati da je TAR- arhaični indoeuropski korijen koji bi se vezao za drvo i šumu i ime Autarijati bi se moglo tumačiti «oni iz šuma" "narod iz šuma". Sa ovako predočenim zaključkom, pitanje povezanosti planine Tare i Autarijata dobiva više logike. Matična domovina Autarijata inače spada i danas u jednu od najšumovitijih oblasti Balkana, a možemo samo zamisliti kako je bila još šumovitija u prapovijesno i protohistorijsko doba.[39]

---

*Parista....Warsija, Kuruppija... Lussa, Alatra, zemlja Pahurina planine Pasuhalta... Wilusa (*koji se identifikuje sa Ilionom*), **Taruisa**…."* . Tablica hetitskog vladara Tudhalias-a (cc 1440-1410 p. n. e.) odnosi se na pokoravanje zemlje Assuwa (Azija?). Gradovi koji su bili saveznici Assuwa bili su i Taruisa i Wilusija. Izgleda da su ovi gradovi tada bili teško poraženi (ako se može vjerovati prilično hvalisavom izvještaju hetitskog vladara) od strane Hetita (Nesija) i da su priznali njihovo sizerenstvo koje bi (možda sa prekidima) trajalojoš skoro dva stoljeća. I nekoliko pisama iz diplomatske korespodencije Hetita spominje imena Willusa i Taruisa; a u pojedinim tablicama pronađenim u hetitskim arhivama u Hatuši (Boĝazköy) opisuje se i rat na Egeji, u kome se pored nekih imena osoba i zemalja, učesnika u ratu, koje imaju upadljive sličnosti sa onima spominjanim u Ilijadi, opet nailazi i na imena Wilusa i Taruisa. Moguće je da su Ahejci iskoristili krizu koja je od 1220. god. zahvatila Hetitsku državu i da su napali neke hetitske saveznike i vazale na zapadu Male Azije, što će Homer i drugi grčki mitografi stoljećima kasnije ovjekovječiti u Ilijadi i trojanskom ciklusu.

[35] …"Hittite documents refer to Taruisa" Korfman told me. Taruisa has been identified by scholars with Troy. "*Tara* may be Luvian for "wooden"-the city`s name is perhaps a reference to the wooden houses of the lower town…. Alexander, 1999:74

[36] Alexander, 1999:74

[37] Alexander, 1999:72; Moguće je da su prvi stanovnici Troade, odnosno prvih naselja na mjestu gdje se nalazila Troja, bili minojski (kretski) kolonisti, o čemu se sačuvala reminisencija u mitovima. U prilog tome govori i sam smještaj Troje, situirane na vrlo važnoj komunikacijskoj točki, koja je bila od velike važnosti za trgovačke aktivnosti Minojaca. Kasnije su ta prvobitna naselja Minojaca i ostalih egejskih neindoeuropljana naselili i preslojili, promijenivši im osnovnu etničku, jezičnu i kulturnu fizionomiju Indoeuropljani, vjerojatno doseljeni sa Balkana, među kojima na prvom mjestu treba računati sa Luvijcima. Za vrijeme posljednjeg hetitskog (nesijskog) vladara Arnuvanda IV (1220 - 1190. god. p. n. e.) u sjeverozapadnom dijelu Male Azije, nekoliko različitih naroda ujedinilo se i podiglo ustanak proitv Hetitske države. Među pobunjenim narodima spominju se i Turuša, kao i njihov grad Turuja. Chadwick, 1980:11 (predgovor Petra Hr..Ilievskog, fus. 3).

[38] O vezama indoeuropskih naroda Male Azije i Balkana v. Homer, Ilijada XIII, 1-9; *Diod.* V, 48; *SHA* XXV, 11,9; *Strab. Geo.* I, 1, 10; VII, 3, 2; XII, 3, 3; XII, 8, 1 XIII; *Cass. Dio* V, 48, *Plin. NH* V, 145; V, 125; IV, 41; IV, 3; III, 149; Burchner, 1901:2157sq. s.v Dardanoi; Thramer, 1901, s.v Dardanos, Nr 3, 2177 ; Budimir, 1950/51:7 i d.; Papazoglu, 1969:101, 103; Stipčević, 1989:22-23 (s posebnim osvrtom na učešće protoilirskog elementa na povijesni razvitak Male Azije)

[39] Na prostoru koji su Autarijati zauzimali nalazi se i Peručica (općina Foča), koja danas spada u najgušču i najveću šumsku cjelinu ne samo na tlu BiH.

Da je ovo područje bilo upečatljivo bogato šumama imamo potvrdu i u povijesnim vrelima, kao što to ističu Strabon i Flor.[40] Zanimljivo je da se oblast sa druge strane Drine, u koju su tijekom svoje ekspanzije prodrli i većim dijelom je zaposjeli Autarijati, i danas naziva Šumadijom. U drugom slučaju, dosta veliku filološku podudarnost ima i grčki grad u južnoj Italiji Ταρας, αντος, latinski *Tarentum*, (u transkripciji na naš jezik Tarent, današnji Tarento), koji je ime dobio po istoimenoj rijeci. U slučaju Tarentuma, korijen TAR-je povezan opet sa vodom. U slučaju Tarenta ponovo se pojavljuje vezanost spomenutog korijena sa hidronimima. Pored rijeke po kojoj je grad Tarentum dobio ime, postoji još dosta hidronima širom Europe, koji u svome korijenu imaju TAR-, kao što su Tara pritoka Oaze u Francuskoj, Thare, rječica u Saksoniji, Taranta vrelo u južnoj Francuskoj. Jedna od Tara se spominje i na Kreti, gdje je po grčkoj mitologiji kralj Karmanor priređivao svečanosti i u koju je doplovio Apolon nakon što je u Egijalaju očišćen od grijeha ubistva Pitona.[41] Kretska Tara izgleda samo još više komplikuje određivanje pojma „Tara“, jer ona definitivno sa ilirskom jezičnom osnovom povezuje sada ne samo indoeuropske maloazijske dijalekte II milenijuma, nego i grčke dijalekte, pa možda i pelaški i minojski substrat. Zanimljiv toponim Tara koji je u povijesti jedne zemlje igrao veliku ulogu nalazimo u Irskoj. Sjedište Uí Néill, linije velikih kraljeva Irske u prvim stoljećima srednjeg vijeka nalazilo se na brežuljku **Tara** u pokrajini Meath (na irskom *Središnje kraljevstvo*), lokalitetu koji ima veoma dugu arheološku i povijesnu tradiciju. Irska Tara je bila inače tradicionalno sjedište velikih kraljeva Irske (*árd ŕi Éireann*). Po Enciklopediji Britannica 2003, na irskom Tara znači **“mjesto skupštine**.”

Iz svega predočenog, uviđamo povezanost korijena TAR- sa određenim praindoeuropskim oblikom.[42] Da li se taj oblik povezuje primarno sa pojmovima koji se odnose na drvo i šumu ili na vodu ili na neki drugi pojam, ostaje pitanje koje će moći riješiti tek nova istraživanja iz oblasti indoeuropeustike.

[40] *Strab. Geo.* VII, 5; *Flor.* I, 39

[41] Graves, 1999:64

[42] Jedan od trojice vođa pobunjenih kartaginskih najamnika nakon I. Punskog rata bio je Gal po imenu Autarit. Mirković, 2002:132

2. Identifikacija Autarijata sa nosiocima glasinačke kulture starijeg željeznog doba

Prilikom historiografskih i arheoloških istraživanja autarijatskog fenomena postavlja se pitanje → koju vrstu i tip materijalne kulture koja je egzistirala na širem području zapadnog i središnjeg Balkana možemo sa sigurnošću ili bar sa većom vjerovatnoćom pripisati Autarijatima. Iz povijesnih vrela jasno je da je egzistencija autarijatske narodnosne zajednice i političkog entiteta čiji je ona bila tvorac prestala krajem IV. st. p. n. e.[43] To sugerira da je i kontinuirana produkcija materijalne kulture Autarijata na zapadnom i centralnom Balkanu morala prestati prije ili oko 310. god. p. n. e. jer ih te godine nalazimo u masovnom pokretu prema jugu. Na osnovu ovih podataka možemo tvrditi da je i materijalna kultura Autarijata kao jedinstvene narodnosne i kulturne zajednice pripadala prvenstveno starijem željeznom dobu. U ovom razdoblju materijalna kultura je trebala da dijeli u potpunosti sudbinu svojih tvoraca, njihov nastanak, prostornu podudarnost, razvitak, dostizanje vrhunca ne samo na lokalnom nego i na širem prostoru i na kraju opadanje i kraj.[44] Jedina kulturna pojava na zapadnom i centralnom Balkanu koja se paralelno razvijala sa onim što, preko povijesnih vrela, znamo o Autarijatima bila je **glasinačka kultura starijeg željeznog doba**.

O etničkoj i narodnosnoj identifikaciji nosilaca glasinačke kulture raspravljalo se još od početnih istraživanja. Prvi koji je predložio narodnosnu pripadnost tvoraca glasinačkih gradina i nekropola, bio je Ćiro Truhelka. Po njemu su Autarijati bili

[43] *Diod.* XV, 19, 1; *Ael.* 17 c 41; *App. Ill.* Ill, 4; *Just.* XV, 2,1; *Oros.* III, 23, 36

[44] Kulturna područja, a pogotovu pokretni materijal kao najbrojniji segment jednog kulturnog područja, se samo u iznimnim slučajevima mogu pripisati određenom iz pisanih vrela poznatom narodu ili zajednici sa nekim drugim (u odnosu na sadržinu pojma narod) društvenim ustrojstvom ili etničkim određenjem. Arheološka građa je djelo ljudi, a pošto je čovjek društveno biće logično slijedi da je ona produkt zajednice kojoj je njen tvorac, korisnik ili vlasnik pripadao. Ta zajednica je morala imati određeno porijeklo, specifičan način života, određeno stanje svijesti, teritoriju na kojoj je živjela, i sopstveni ritam razvitka. Veći broj istovrsnih tipoloških karakteristika nalaza koji pripadaju određenoj lokalnoj ravni i imaju istu ili bližu dataciju i dovedeni su u teritorijalni i kronološki sklad sa određenim narodom i zajednicom, mogu sugerirati pripisivanje materijalne građe, odnosno kulturne grupe ili čitave «kulture», tome narodu ili zajednici. Tek tada se određene karakteristike koje proizlaze iz materijalne građe, a odgovaraju gore spomenutim premisama mogu smatrati specifičnostima svojstvenim samo jednom narodu ili zajednici kao njegov originalni produkt. Gore spomenuti aksiom trebao bi biti ishodišna točka sa koje bi se išlo u pravcu identifikacije određene narodnosne zajednice sa određenom kulturom, s tim što je potrebno naglastiti da se sadržina pojma etnički kompleks (u smislu obuhvata niza srodnih naroda i zajednica bez političke i društvene veze) ne mora poklapati sa određenom kulturom ili kulturnom grupom.

Inače o teorijskim pristupima razrade identifikacije narodnosne ili plemenske zajednice posvjedočene u povijesnim vrelima sa određenom materijalnom kulturom v. Čović, 1967:110; Garašanin M.., 1974:fus. 87; Benac 1987.

nosioci glasinačke kulture.[45] To temelji na originalnosti produkcije materijalne kulture i njenom jedinstvu na širem prostranstvu te pronađenim stranim predmetima koji dolaze pretežno sa juga te trajanju i vremenu gašenja glasinačke kulture starijeg željeznog doba, Međutim, kasnije se pod uticajem izučavanja problematike rimskog osvajanja i pacifikacije zapadnog Balkana pojavilo i drugo mišljenje o Dezitijatima kao narodu koji je bio nosilac glasinačke kulture. Pošto su Autarijati kao bitan politički i narodnosni faktor na zapadnom i centralnom Balkanu iščezli decenijama prije prve pojave Rimljana na istočnojadranskoj obali a tri stoljeća prije konačnog rimskog pokoravanja naroda koji su pripadali šire shvaćenom ilirskom kompleksu, razumljivo je bilo da se prostor istočne Bosne morao narodnosno popuniti sa Dezitijatima. Ovu tezu je prvi spomenuo Carl Patsch, a prihvatili su je i dalje razvijali M. Mandić, A. Mayer, H. Kiepert, W. Tomaschek.[46] I u katalogu Glasinac II Čović i Benac kao nosioce glasinačke kulture starijeg željeznog doba navode Dezitijate.[47]

I pored višedecenijske prisutnosti u znanstvenoj literaturi, teza o Dezitijatima kao nosiocima glasinačke kulture starijeg željeznog doba mora se odbaciti iz više razloga, Da bi se uopće mogla povezati određena kulturna grupa, u našem slučaju glasinačka kultura, sa izvjesnim narodom ili zajednicom drugačijeg tipa, poznatim iz pisanih vrela potrebno je zadovoljiti teritorijalne i vremenske odrednice među dva spomenuta činioca. I kulturna grupa i po imenu poznata zajednica moraju se podudarati po svome teritorijalnom rasprostiranju, bar u osnovnim crtama, u istome vremenskom razdoblju. I upravo tu se nailazi na kontradikciju u razvoju Dezitijata i željeznodobne glasinačke kulture, I dok se svi pisani podaci, i u povijesnim djelima antičkih pisaca i na epigrafskim spomenicima,[48] a koji govore o Dezitijatima odnose na prijelaz iz stare u novu eru, glasinačka kultura nestaje tri stoljeća ranije. Realno bi bilo očekivati, ako su Dezitijati bili nosioci glasinačke kulture starijeg željeznog doba, i njene kulturne egzistencije, da je i tijekom ta tri stoljeća glasinačka kultura cvjetala ili bar egzistirala u pojedinim svojim segmentima možda i više ili manje transformisana, što nije slučaj. Uostalom kada Plinije Stariji govori o domorodačkim narodima na tlu naronitanskog konventa, na kraju pasusa nabraja (koristeći i sadašnje-*za one sa brojem dekurija*- i prošlo vrijeme-*za one bez broja dekurija*-) veliki broj malih ilirskih naroda, kao što su Sikuloti, Deremisti, Melkumani, Naresi,

---

[45] Truhelka, 1893:115-116

[46] Patsch, Daesitiates, P.W.R.L bd IV (VIII) 1901. Kada se govori o ovome problemu mora se navesti da je Patsch po svojom osnovnoj vokaciji bio povjesničar antičkog, rimskog perioda i odličan epigrafičar ali ne i arheolog, za razliku od Truhelke, koji je i pored svoga svestranog angažmana ipak u prvom redu bio specijalista za prapovijesna i protohistorijska razdoblja.

Mandić, 1942:118-119 i 122; Mayer, 1957; Tomaschek, 1896:2593; I u Historiji naroda Jugoslavije (1959:17-18) Dezitijati se lokaliziraju u srednjoj i istočnoj Bosni, a Autarijati (prilično nelogično) i u sjevernu Hercegovinu i u jugozapadnu Srbiju.

[47] A.Benac- B.Čović (1957:26) i A.Stipčević (1974:219) smatraju da su se u tumule na Glasincu «..pokapali pripadnici plemena Dezitijata »

[48] *Vell.* II, 115, 4; *Cass. Dio* LV, 29; *Strab. Geo.* VII, 5, 3; *App. Ill.* 17; *Plin. NH* III, 143; CIL III 3201=10159+3198, b=10156, b (Solinski natpis) i natpis iz Breze principsa Dezitijata T(ita) F(lavija) Valensa.

Dindari, Dokleati, Partheni, Glindicioni, Kerauni, Ozuaei, Hemasi, Arthiti, Armisti, Scirtari (kod Klaudija Ptolemeja *Skirtones*).[49] Sve ove domorodačke zajednice egzistiraju više-manje u istom vremenskom okviru kao i Dezitijati, a na osnovu konteksta Plinijevog teksta, i poznavanja bar okvirnog rasprostiranja ranije spomenutih većih domorodačkih naroda u njegovom tekstu, mogli bismo dio tih naroda jedino smjestiti na prostor istoka provincije Dalmacije, odnosno u jugoistočnu Bosnu, Podrinje i zapadni dio Sandžaka, i samim tim isključiti Dezitijate kao populaciju koja je naseljavala spomenuto područje. Zanimljivo je, kada se sagleda raspored domorodačkih naroda u I. st. n. e., da što idemo dalje prema istočnoj granici Dalmacije, da se primjećuje sve veća usitnjenost domorodačkih zajednica. Za razliku od zapada i središnjeg dijela provincije Dalmacije, te područja provincije Panonije južno od Save gdje egzistiraju, prema rimskim vrelima, velike, kompaktne i brojne narodnosne zajednice (Japoda, Mezeja, Delmata, Dezitijata i dr.) na istoku provincije Dalmacije prebiva veoma veliki broj malih naroda. Ta izražena usitnjenost zajednica u I. st. n. e. na istoku Provincije vjerojatno je rezultat dezintegracije jedne veće narodnosne i kulturne zajednice koja se dogodila u prethodnim stoljećima. Postojanje ovako velikog broja minijaturnih plemenskih zajednica može se tumačiti jedino kao posljedica velikog tektonskog poremećaja koji je zahvatio jednu znatno veću narodnosnu zajednicu rezultirajući urušavanjem jedinstva te i narodnosne zajednice i političkog entiteta koji je ona formirala, u neko znatno ranije vrijeme. Stanovništvo prostora gdje su nekada egzistirale glasinačka kultura starijeg željeznog doba i autarijatska narodnosna zajednica je Rimljane dočekalo izdijeljeno u čitav konglomerat malih narodnosno-političkih zajednica, koje su sigurno bile i suviše slabe da bi ne samo pružile adekvatan otpor Rimljanima, nego da bi se (u pojedinim slučajevima) uopće usudile i da se suprotstave rimskim legijama i njihovim saveznicima u vrijeme Oktavijanovog pohoda.

Poznat sa solinskih natpisa, lokalitet **He(dum?) castellum Daesitiatum** je sudeći po čitavom nizu nalaza, posebno epigrafskog karaktera, gotovo sigurno bio situiran u području Gornje Bosne.[50] Ova oblast je ulazila u sklop rasprostiranja srednjobosanske kulturne grupe željeznog doba, što bi samim tim podrazumijevalo da su (i) Dezitijati bili narod, koji je bio nosilac srednjobosanske kulturne grupe.[51] Tako bi se nosiocima srednjobosanske kulturne grupe željeznog doba, čija je jedna od bitnih karakteristika

---

[49] *Plin. NH* III, 143; *Ptol. Geo.* II, 16 (u vezi navođenja Ptolemeja Klaudija potrebno je navesti da se u korištenim tekstovima i prijevodima nalazi na različito navođenje pa tako kod Mate Suića, 1976 A, dijelovi koji govore o zapadnom Balkanu pripadaju poglavlju 16. druge knjige, za razliku od izdanja http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/2/15*.html, gdje navedeni opis pripada poglavlju 15 druge knjige, dok Luka Jelić, 1898 u svome iscrpnom radu o Ptolemejevom opisu zapadnog Balkana upotrebljava opet neko sasvim drugačije navođenje,)

[50] *CIL* III 3201=10159+3198, b=10156,b (Solinski natpis), natpis iz Breze principsa Dezitijata T(ita) F(lavija) Valensa i natpis na spomeniku iz Župče koji je pripadao obitelji Batona, jasno svjedoće da je Gornja Bosna u povijesno doba pripadala Dezitijatima. Čremošnik-Sergejevski, 1930; Sergejevski, 1940:141-142; Bojanovski, 1988:147, fus. 21; Paškvalin, 1996:95-97; Isto, 2000:193-194; Mesihović, 2007 A.

[51] Čović, 1976:187-188; Benac, 1987:797; O Dezitijatima i uopće srednjobosanskoj kulturnoj grupi željeznog doba v. Čović, 1976:188-237; Isto, 1987 A:481-528; Paškvalin, 1996:93-116; Mesihović, 2007 A; Isto, 2011: 6 – 156.

za razliku od susjedne glasinačke kulture bilo sahranjivanje u ravne grobove sa inhumacijom (do III. st. p. n. e. kada se prelazi na incineraciju), mogli smatrati (i) Dezitijati, odnosno zajednice iz kojih su se formirali i sastojali.52 Na osnovu do danas iskopane «glasinačke» arheološke građe, može se reći da ne postoje ni najmanji tragovi na tlu jugoistočne Bosne, prisustva materijalne kulture provenijencije srednjobosanske kulture, čak ni u periodu od nestanka glasinačke kulture i autarijatske narodnosne zajednice kao narodnosnog i političkog faktora pa do dolaska Rimljana. Jednostavno nije pronađeno ništa, što bi ukazivalo da su se osobnosti srednjobosanske kulture u bilo koje vrijeme proširile i na prostor koji su zauzimali glasinačka kultura i Autarijati, čak ni u oblast rijeke Prače koja im je bila komunikacijski najbliža i najpristupačnija. [52]

Jedino što bi moglo govoriti u prilog dezitijatske teze je, ali sa velikom dozom rezerve, je prisustvo toponima «Batovo» na Glasinačkoj visoravni, na potezu prema dolini rijeke Prače. Ali samo pojavljivanje toponima izvedenog iz imena Bato(n), a koji se sačuvao sve do kraja XIX. st. ne znači da je ono bilo posljedica dezitijatskog prisustva na tome prostoru. Mi ne znamo ništa o jeziku Autarijata, izuzev tri preživjela ostatka niti o njihovoj nomenklaturi osobnih imena, i zbog toga se ne može odgovoriti na pitanje da li su njihova imena i jezični sistem bili slični ili isti sa dezitijatskim ili ne. Tek kada bi se dokazalo da su Dezitijati i Autarijati imali i koristili različita imena, mogao bi se toponim Batovo uzeti u obzir. Uostalom sam toponim je mogao nastati u bilo koje vrijeme sve do vremena kada je proces romanizacije već bio u završnoj fazi, jer o tome toponimu ne znamo ništa više nego što je štura Truhelkina vijest.[53] S druge strane ime Baton nije nikakav dezitijatski specifikum, i drugi narodi, kao Breuci i Dardanci[54], su ga koristili i izgleda da je ono bilo općeprisutno među narodima i zajednicama koji su pripadali komponentama ilirskog etničkog kompleksa, pa samim tim možda i u autarijatskoj narodnosnoj zajednici.

Nasuprot Dezitijatima, povijesni i arheološki podaci i očuvani tragovi u toponimiji i hidronimiji na prostoru rasprostiranja glasinačke kulture u slučaju Autarijata se

[52] Naravno ne bi trebalo isključivati ni mogućnost manjih sporadičnih naseljavanja na nekdašnoj autarijatskoj matičnoj teritoriji pojedinih srednjobosanskih skupina od III. st. p. n. e. i naročito tijekom rimske vladavine, koje bi više-manje učestvovale u daljnem razvitku (ali ne presudno) postautarijatskih ilirskih naroda i plemena na istoku buduće provincije Dalmacije, što bi moglo objasniti miješani srednjodalmatinsko-jugoistočni imenski karakter ovog prostora u rimsko doba. (Katičić, 1964:15-21). Opet sa druge strane, mogli bismo pretpostaviti, s više razloga za nego protiv, da su između jezika Ilira nosilaca glasinačke kulture i nosilaca srednjobosanske kulturne grupe, pa i onih zajednica koje se nazivaju panonskim postojale najviše dijalektalne razlike, i usljed toga mnoga imena su morala biti zajednička i specifična samo njima, o čemu svjedoći čitav niz zajedničkih imena. Inače držimo da bilo kakvo granično odvajanje pojedinih "onomastičkih oblasti" unutar etničkog kompleksa Ilira, samo iz razloga vjerojatne jezičke sličnosti njenih sastavnica, treba prihvatiti prilično relativno.

[53] Truhelka, 1890 A:393, Po Truhelki ilirski **"**bato**"** je oznaka vladarskog položaja, politička titula u društvenoj hijerarhiji ilirskih naroda, kneževskog ranga. Međutim veliki broj pisanih podataka i natpisa na kojima se spominje Bato(n) ipak sugerira da je ipak riječ o osobnom imenu, u pojedinim slučajevima i o nazivu određene porodice (natpis na sepulkralnom spomeniku iz Župče obitelji «Batona"). Inače širom BiH ima dosta toponima čiji bi se nastanak mogao povezati sa riječi Bato(n) kao što su; Batovo, Batotići, Batuša, Batići i sl., (Čorović, 1925)

[54] Oko 200. god. p. n. e. po Liviju (XXXI, 28,1-2) Dardancima je vladala osoba po imenu Bato(n). Ime Bato se javlja i na rimskom natpisu u Fatnici (istočna Hercegovina).

podudaraju. Pošto glasinačka kultura predstavlja jedan od velikih i pri tome kompaktni arheološki kompleks koji se pružao od sarajevskog polja do Zapadne Morave, jedini ilirski narod koji bi se mogao nalaziti u tome prostoru u razdoblju od VIII. do IV. st. p. n. e. bili bi Autarijati. Kako ćemo kasnije pokazati i povijesna vrela potvrđuju lokalizaciju Autarijata na ovim prostorima. U prilog autarijatskoj tezi govore i dva jezična survivala, jer rijeka Tara i planina Tara, koji su nesumnjivi survival jezika Autarijata, ulaze u teritorijalni sklop rasprostiranja glasinačke kulture. «Autarijatska teza» se još više pojačava, kada se ima u vidu da se ne podudaraju samo vremenska i teritorijalna odrednica, nego i tokovi razvitka autarijatske narodnosne zajednice i glasinačke kulture starijeg željeznog doba, autarijatska narodnosna i politička zajednica je u usponu, upravo kada cvjeta i materijalna kultura glasinačke kulture, a kada ona naglo nestaje, u istom razdoblju nestaju sa povijesne pozornice i Autarijati.

Odlučnu prekretnicu da se u znanstvenoj javnosti odbaci «dezitijatska teza», i prihvate Autarijati kao nosioci željeznodobne glasinačke kulture donijela su intenzivnija arheološka istraživanja u zapadnoj Srbiji. Rezultati tih istraživanja potvrdili su činjenicu o srodnosti i kompaktnosti materijalne kulture u jugoistočnoj Bosni i jugozapadnoj Srbiji. Dezitijati nisu mogli biti narod koji je naseljavao i ove zapadno srbijanske prostore jer, iako teritorijalno rasprostiranje Dezitijata nije ni do danas precizirano, teško bismo mogli tvrditi da su se oni mogli pružati u istočnom pravcu čak do Pomoravlja, a na južnom do Drima i Skadarskog jezera. Sa velikom rezervom bi se moglo prihvatiti i stanovište da su se pružali i do same rijeke Drine i za razdoblje tri stoljeća nakon nestanka autarijatske narodnosne zajednice, za vrijeme Oktavijanovog pohoda na Ilire 35 - 33. god. p. n. e. i ustanka Batona 6 - 9. god. n. e.[55] I tako se od sredine 60-tih godina ponovo aktueliziraju Autarijati kao narod koji je bio nosilac glasinačke kulture. B. Čović u radu o „O izvorima za istoriju Autarijata“ iz 1967. god. potpuno napušta «dezitijatsku tezu“ (što je već nagovijestio u diskusiji vođenoj na Simpozijumu iz 1964) i prihvata tezu o Autarijatima koju je još 80 godina ranije postavio Truhelka.[56] Nešto kasnije B. Čović „autarijatsku tezu“ dodatno razrađuje i potvrđuje u knjizi „Od Butmira do Ilira“.[57]I Fanula Papazoglu u svome obimnom djelu o predrimskim srednjobalkanskim plemenima, prihvata tezu da su Autarijati nosioci glasinačke kulture, s tim da Papazoglu cijeli glasinački kulturni kompleks pripisuje Autarijatima. [58] Sve je to vodilo tome da je konačno autarijatska teza potpuno znanstveno prihvaćena (posebno je došla do izražaja u radovima na

---

[55] Na karti rasporeda "epihorskih plemenskih zajednica početkom carskog doba" u Arheološkom leksikonu BiH, Tom I, oblast rijeke Prače, ucrtana je kao granično područje između Dezitijata i Sikulota, Razgraničenje između dvije narodnosne zajednice je postavljeno, po Leksikonu, na takav način da je područje sjeverno od Prače, početkom nove ere bilo prostor pružanja Dezitijata, a južno od rijeke Sikulota. (Arheološki leksikon BiH, 1988, Tom I, 1988:28). Smatramo da je iz već objašnjenih razloga riječ paušalnoj lokalizaciji, bez oslonca ni na povijesna vrela ni na arheološkim materijal.

[56] Čović 1967:114

[57] Čović, 1976:284-290

[58] Papazoglu, 1963:75; 79, prim.36; Isto, 1969:84.

skupu „Sahranjivanje kod Ilira“)[59] i samim tim uvrštena u sintetička djela „Prahistorija Jugoslavenskih zemalja-željezno doba Tom V“,[60] i „Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine“. «Autarijatska teza“ je, kao potpuno prihvaćena bez ikakvih nedoumica, korištena i u radovima sa Iliro-Tračkog Simpozijuma održanog sredinom 1989, i u udžbeniku Arheologija iz 1997, a prihvata je i Wilkes, iako s izvjesnom manjom rezervom. [61]

U periodu svoje najveće rasprostranjenosti, glasinačka kultura starijeg željeznog doba je pored jugoistočne Bosne, jugozapadne Srbije i Sandžaka obuhvaćala i istočnu Hercegovinu (najizrazitiji lokaliteti Mosko i Plana kod Bileće, Radimlja i Vidoštak kod Stoca, Mazlumi kod Gacka-materijal neobjavljen, Gubavica kod Mostara, Ljubomir kod Trebinja-materijal sa iskopavanja 1968/69 neobjavljen), veliki dio današnje Crne Gore (Glogovik kod Herceg novog, Petrovići i Kličevo kod Nikšića), Metohiju, i na kraju sjevernu i srednju Albaniju gdje je njen ogranak poznat pod nazivom **Mati kultura.** Imajući u vidu veliku rasprostranjenost ove ilirske kulture starijeg željeznog doba, nameće se novo pitanje; da li su Autarijati i zajednice koje iz njih proizilaze, bili jedini narod, nosilac i originalni tvorac cjelokupne glasinačke kulture, odnosno **kulture Glasinac-Mati**, kada se uzme i sjeverna Albanija u obzir.[62] Sa sigurnošću se jedino može govoriti samo o tome da je kompletna glasinačka kultura bila originalna tvorevina ilirske zajednice naroda. Određene pod-varijante, uglavnom slabo primjetljive razlike tipološkog i ornamentalnog karaktera koje se primjećuju na materijalu sa prostora koje obuhvaća istočnu Hercegovinu, dubrovačko primorje i Crnu Goru, ali i sjevernu Albaniju kao da nagovještavaju i eventualne razlike u narodnosnom smislu nosilaca određenih varijanti razvitka koji se odvijaju posebno na sjeveru i posebno na jugu cjelokupnog „glasinačkog“ kulturnog prostora.[63] Čitav niz nekropola tumula „glasinačkog“ tipa razasutih po južnoj Hercegovini, kao što je na primjer ona u Gubavici kod Mostara, najbolje oslikavaju narodnosne i kulturne zajednice koje su bile nosioci južne varijante glasinačke kulture starijeg željeznog doba.[64] Grubo gledano, granica između sjeverne i južne varijante bi prolazila razvođem gornjeg sliva Neretve i gornjeg sliva Drine, što bi značilo da je

---

[59] Garašanin M.., 1979:9; Benac, 1979:26

[60] Čović, 1987:642; Benac 1987:785

[61] Garašanin M., 1991:11; Osim Garašanina (koji je i ranije prihvatio autarijatsku tezu, 1973:505-508) Autarijate kao jednu od bitnijih narodnosnih zajednica koja je bila nosilac glasinačke kulture starijeg željeznog doba prihvatili su i Vasić 1972; Jovanović, 1979 A; Srejović, 1994; Arheologija, Vasić, 1997:286; Wilkes, 2001:154-155.

[62] O jedinstvenoj kulturi Glasinac-Mati, konačno formiranoj u starije željezno doba vidi (s posebnom pažnjom na drugi segment spomenutog kompleksa) v. : Prendi, 1975:103-130; Isto, 1985:70-76; 88-90; Kurti, 1976:237-248; Kilian, 1976:192; Čović, 1987:642-643; Isto, 1987 B:289; Isto, 1991:67; Garašanin M.., 1988:124-127; Isto, 1991: 25-26; Vasić, 1991:75; Wilkes, 2001:55-61

[63] Čović 1976:321; Isto, 1987:575 fus. 1; Boško Marijan smatra da se kulturni razvitak istočne Hercegovine i južne Dalmacije, izuzezv gatačko-nevesinjskog područja, ne može smatrati dijelom glasinačke kulture u starijem željeznom dobu, te da navedeni prostori pokazuju „stanovitu neodvisnost“. (Marijan, 2001:8). Međutim na osnovu osnovnih formi i oblika na kojima se zasniva i nepokretna i pokretna građe (i njene tipološke kvantitativnosti) sa ovog područja koja se datira u period željeznog doba prije helenizacije, spomenuta „ stanovita neodvisnost „ bi se prije mogla tumačiti ipak kao posebna varijanta razvitka glasinačke kulture starijeg željeznog doba

[64] O južnoj varijanti v. Čović, 1976:290; Isto, 1987:633-634

crnomorski sliv cjelovitog „glasinačkog“ kulturnog prostora pripadao sjevernoj, a jadranski sliv južnoj varijanti. Sa druge strane u sjevernoj Albaniji se oko rijeke Mati u kasnom brončanom dobu stvorio još jedan razvojni centar koji je postao osnovicom još jednog etnokulturnog procesa razvitka nosilaca glasinačke kulture starijeg željeznog doba, čime bi i Mati-segment u Albaniji predstavljao posebnu grupu.[65]

Na osnovu svega prezentiranog mogli bismo govoriti da su nosioci sjeverne varijante glasinačke kulture starijeg željeznog doba, odnosno „nukleusa glasinačke kulture“, kako bi to nazvao R. Vasić autarijatske zajednice[66], a južne Ardijejci, Plereji, Dokleati, Labeati i Daorsi, ovi posljednji u svojoj prethelenističkoj fazi,[67] dok bi nosioci Mati-segmenta možda bili Taulanti.[68] Nasuprot svim spomenutim mišljenjima u monografiji o Romaji, Đurić, Glišić i Todorović su Autarijate identifikovali sa nosiocima Mati ogranka i onim zajednicama koje su prodirale uz Drim u prizrensku kotlinu.[69] Ovu tezu je nemoguće prihvatiti, jer nema oslonca ni u pisanoj, ni u arheološkoj građi, a pogotovu ne u filološkim reliktima koji su jedino sačuvani na sjeveru. Za prisutnost Autarijata, odnosno zajednica iz kojih je ovaj ilirski narod potekao, na sjeveru postoji veliki broj argumenata,[70]ne samo u toponimiji i hidronimiji, nego i u odlikama materijalne kulture, odnosno njenog razvitka na sjeveru koji se potpuno poklapa sa odlikama razvoja Autarijata koje su poznate iz pisane građe. Podjela između sjeverne i južne varijante, ali za samo kasnija razdoblja (druga polovina VI. st. - sredina IV. st. p. n. e.), može se izvući i na osnovu rasprostiranja dva tipa ornamentalnog ukrašavanja objekata izrađenih od metalnog lima (narukvice, pojasevi, naušnice, ukosnice, prstenovi), o čemu će biti više govora u poglavljima posvećenim pokretnom materijalu i umjetnosti. I tek bi nova istraživanja, koja bi na svjetlo dana iznijela nove količine materijala mogla da preciznije izdvoje i definiraju ove podgrupe.

Nosioci južne i Mati varijante glasinačke kulture su oni elementi koji su napustili matično područje nastanka glasinačke kulture tijekom i neposredno nakon završetka velikih migracionih poremećaja uzrokovanih seobom nosilaca **„žarnih polja“.** Te iseljene skupine nosilaca glasinačke kulturne grupe kasnog brončanog doba, tijekom starijeg željeznog doba, iako su se i dalje kretale u okviru općeg kulturnog kontinuiranog razvitka glasinačke kulture, ipak su na novim područjima razvili i neke svoje osobitosti u odnosu na zajednice koje nisu učestvovale u seobama. To je i razumljivo kada se ima u vidu da su, iako su imale i dalje izvjesne veze sa matičnim teritorijem, iseljene zajednice ipak tijekom starijeg željeznog doba kada je njihov etnokulturni razvitak bio u načelu odvojen od razvitka na sjeveru morale formirati i

---

65 Prendi, 1978:38-40; Wilkes, 2001:59-61

66 Arheološki leksikon BiH Tom I, 1988:24; 79; Vasić, 1991:78

67 Čović, 1987:575 fus. 1; Benac, 1987:788; Vasić, 1991:78-79

68 Vasić, 1991:79

69 Đurić-Glišić- Todorović ,1975:132-138.

70 Čović, 1987:643

neke svoje specifičnosti u materijalnoj kulturi, imajući u vidu i ranije i zatečene kulturne elemente koji su uticali na razvitak različitih varijanti razvitka glasinačke kulture. Te specifičnosti su, iz razloga postojanja snažnih temelja i zakonitosti na kojima je tekao dalji kulturni i etnički i narodnosni i politički razvitak naroda i plemena poteklih iz zajedničke jezgre glasinačke kulture, ipak ostale slabo primjetljive. Naravno ne bi trebalo isključiti ni vrlo vjerojatnu mogućnost da su se tijekom starijeg željeznog doba pojedine manje skupine (dijelovi plemena, pojedina bratstva i rodovi) kretale širom prostora naseljenog međusobno srodnim zajednicama nosilaca glasinačke kulture, gdje bi te skupine, iz raznoraznih razloga, prelazile iz jedne narodnosne zajednice u drugu, a u tome pogledu je možda najilustrativniji primjer Parthena, o kojima će u samom radu više biti govora. Ova unutarnja kretanja sigurno su doprinosila sa svoje strane smanjivanju razlika između sjevera i juga, ali ona ipak nisu uspjela da potpuno izbrišu stanovite razlike u materijalnoj kulturi jer je u osnovi riječ o manjim pokretima sporadičnog tipa.

3. Povijest istraživanja

Halštatska kultura čiji je tvorac bila ilirsko-autarijatska populacija jugoistočne Bosne, bila je i prva prapovijesna i protohistorijska kultura u Bosni koja se počela znanstveno istraživati. Zbog konfiguracije terena karakterističnog za planinsku visoravan (nepregledni pašnjaci i prohodnost terena) i naročito zbog kronične slabe naseljenosti ovog područja u povijesnim razdobljima, tragovi koje je autarijatska materijalna kultura ostavila iza sebe, su bili najvidljiviji i to u iznimno velikom broju, na prostoru Glasinačke visoravni. Još i par decenija prije sistematskih arheoloških istraživanja raspolažemo sa podacima o vrlo vrijednim nalazima iz predrimskog doba koji su slučajno otkriveni. Tako je u okolici mjesta Prače 1852. godine otkrivena velika ostava grčkog novca, čiji se nastanak može datirati na kraj IV. st. p. n. e. [71]

U ljeto 1879 godine, Moritz Hörnes je u članku objavljenom u *Wiener Zeitung* ukazao na značaj prapovijesne materijalne kulture sa Glasinca.[72] To je dovelo do toga da već prve godine po uspostavi okupacione uprave Austro-Ugarske Glasinačka visoravan postane predmet slučajnih nalaza i amaterskih istraživanja pojedinaca. Sljedeće godine poručnik J. Lexa, je, prilikom izgradnje puta Han Podromanija-Rogatica, otvorio prve tumule na visoravni (lokalitet Glasinačko polje-Bjelosavljevići) i tom prilikom je u jednom tumulu iz grupe kraj rijeke Rešetnice naišao među ostalim nalazima i na čuvena brončana *glasinačka kultna kolica* koje «vuku» dvije ptice. Nalaze pronađene u tom prvom nepredviđenom iskopavanju objavio je 1881. god. Ferdinand von Hochstätter u *Saopćenjima Bečkog antropološkog društva.*[73] Moglo bi se reći da je upravo slučajnost da je Lexa prilikom prvog evidentiranog otvaranja jednog glasinačkog tumula, naišao na tako reprezentativan i jedinstven nalaz kao što su *glasinačka kultna kolica*, bila razlogom da Glasinačka visoravan uđe u orbitu interesovanja i amatera istraživača a manje od deceniju kasnije i tek osnovanih naučnih institucija u Bosni i Hercegovini. Od amaterskih istraživanja vrijedi izdvojiti i rad austro-ugarskih oficira[74] J.Glossauera i F.Brundla koji su 1886. god. izvršili iskopavanje jednog broja tumula (lokaliteti Crvena Lokva-Čitluci i Bandin Odžak), a čije je izvještaje objavio Hörnes.[75] Već nakon prvih nalaza, postalo je jasno da je riječ

[71] Makanec, 1906:109

[72] Hörnes, 1889:135-149; Benac-Čović, 1956:5; Čović, 1976:169; 269-270

[73] Hochstätter 1881:289-298; Pronađeni materijal se nalazi u Bečkom Muzeju.

[74] Upadljivo prisustvo austro-ugarskih oficira koji su prvi učestvovali u iskopavanjima glasinačkih tumula, je razumljivo ako se ima u vidu da su se na strateški bitnoj, ali i nesigurnoj (zbog izražene hajdučije) visoravni nalazili stacionirani jak garnizon austro-ugarske armije i više žandarmerijskih postaja.

[75] Hörnes, 1889:149; Truhelka, 1889:23-35; Isto, 1890 A:386-401; Isto, 1891:306-315; Benac-Čović, 1956:5; Čović, 1963:41-61; Isto, 1965:57-59; Spomenica, 1988:74

o jednom od najvažnijih i najvećih prapovijesnih i protohistorijskih kulturnih kompleksa na prostoru zapadnog i centralnog Balkana.

Kako su prvi nalazi s Glasinačke visoravni bili poznati već na samom početku priprema za osnivanje Zemaljskog Muzeja, već sa prvom godinom rada Muzeja 1888. god., u prvi plan njegovih aktivnosti došlo je sistematsko iskopavanje i istraživanje visoravni. Te godine je otpočela i **Prva kampanja arheoloških iskopavanja i istraživanja** koja je trajala sve do zaključno sa 1897. god.[76] Prva sistematska istraživanja u organizaciji Zemaljskog Muzeja otpočeo je Ćiro Truhelka, koji ih je i vodio tijekom tri kampanje (1888., 1889. i 1890. godine). Truhelka se u svome radu uglavnom koncentrisao na iskopavanje tumula sa užeg područja Glasinačke visoravni, i ukupan broj iskopanih tumula za vrijeme Truhelkinih kampanja iznosi više od 100 tumula. Iz te prve tri godine iskopavanja posebno su bili vrijedni nalazi iz kneževskih grobova iz tumula sa Kusača i Ararevih gromila. Truhelka je prvi počeo pored tumula obrađivati i glasinačke gradine, gdje se njegov angažman uglavnom bazirao na opisivanju gradina, povremeno uz detaljan opis tehnike građenja fortifikacija (gradinskog nasipa) na pojedinim gradinama.[77] Nakon Truhelke, vodstvo iskopavanja materijalne kulture na Glasinačkoj visoravni privremeno je 1891. godine preuzeo Đorđe Stratimirović.[78] Stratimirović je rezultate svoga iskopavanja objavio samo u vidu sumarnog izvještaja, dajući samo opće podatke, tako da je najveći dio materijala koji je 1891. god. pronađen ostao neobjavljen.[79]
Već od naredne 1892. godine, vodstvo projekta Zemaljskog Muzeja vezanog za istraživanje glasinačke kulture preuzeo je František-Franjo Fiala, koji je njime rukovodio sve do završetka prve kampanje arheoloških istraživanja.[80] Najveća zasluga Fialinog petogodišnjeg rada leži u činjenici da je on pored iskopavanja na samoj visoravni, istraživanja proširio i na susjedna područja, i to u južnom pravcu prema porječju Prače i na istoku ka Rogatici i Gornjem Podrinju, zahvaćajući prostor omeđen planinama Romanijom i Devetakom i rijekama Pračom i Drinom. Tako je

[76] Zemaljski Muzej je, nakon više godine priprema, svečano otvoren 1. II 1888 godine. Spomenica, 1988:13

[77] O iskopavanjima koje je vodio Truhelka v. : Truhelka, 1889:23-35; Isto, 1889 A:26-44; Isto, 1890:68-95; Isto, 1890 A:386-401; Isto, 1891:306-315; Istovremeno sa gore navedenim Truhelkinim izvještajima, u Glasniku Zemaljskog Muzeja su objavljeni i drugi kraći, sažeti i nepotpisani izvještaji o iskopavanjima na visoravni. Vjerojatno je i njihov autor bio Truhelka. Anonim, 1889:93; Isto, 1889:99; Uredništvo, 1890:238

[78] Najvjerojatnije su neki metodološki propusti, koje je u Truhelkinom radu na terenu zapazio M. Hörnes, bili povod da se Truhelka zamijeni sa Stratimirovićem, odnosno Fialom. Spomenica 1988:40-41; Truhelka je vodio dnevnik iskopavanja s dosta precizno upisanim grobovima, grobnim nalazima i drugim relevantnim podacima, ali su izuzev u slučaju Ararevih gromila, njegovi izvještaji sasvim sumarni, a u inventarne knjige je bio uveo sistem da se kao cjeline upisuje materijal po tumulima, a ne po grobovima. Tako se nalazi iz njegovih iskopavanja mogu koristiti najviše tipološki. Posebnu teškoču pričinjava činjenica da su se za vrijeme I kampanje iskopavanja dnevnici smatrali privatnim vlasništvom istraživača, a ne institucije. O iskopavanju koje je vodio Stratimirović v. Stratimirović, 1891:338-349

[79] Činjenicu da materijal pronađen 1891. god. nije publikovan, djelimično ublažava pedatno vođeni dnevnik iskopavanja sa potrebnim tehničkim i stratigrafskim podacima, Spomenica, 1988:76. I veći dio materijala sa iskopavanja koje je vodio Truhelka 1890. god. ostao je nepublikovan. Benac-Čović, 1956:5

[80] Spomenica, 1988:40; O iskopavanjima koje je vodio Fiala v. : Fiala, 1892:389-444; Isto, 1893:717-763; Isto, 1894:721-764; Isto, 1895:533-565; Isto, 1896: 429-461; Isto, 1897:585-619. Fiala je za razliku od Truhelke imao drugi pristup , jasniji i sistematičniji, i njegovi su izvještaji prilično pouzdani. U Fialinim izvještajima daje se uz tipološke karakteristike materijala i opis tumula i opis svakog pojedinog groba, navodeći i sve priloge.

1893. god. u porječju Prače djelomično istražen i Ilijak, najveće gradinsko naselje koje pripada glasinačkoj kulturi, i nekropole tumula koje su se nalazile u neposrednoj blizini Ilijaka, u kojima se nalazilo više kneževskih grobova.[81] Posljednje godine prve kampanje Fiala je u sklopu svojih istraživanja, koja je 1892. god. započeo na Glasinačkoj visoravni, čak prešao i na desnu obalu Drine, gdje je u Štrpcima kod Rudog istražio nekropolu sa tumulima.[82] Tako se zahvaljujući rezultatima iskopavanja koja je vodio Fiala, došlo do zaključka da je na prostoru jugoistočne Bosne u starijem željeznom dobu egzistirala originalna, jedinstvena, snažna i bogata kulturna i narodnosna zajednica.[83] Fiala je na navedenom području istražio ukupno 870 tumula u kojima je otkopao 1292 groba (od kojih 224 sa incineracijom) i obišao i opisao 16 gradina.[84] Ali kako je glasinačka visoravan bila prvo i najznačajnije područje odakle je došao najveći dio do sada pronađenog arheološkog materijala, koji se pripisuje jednoj originalnoj kulturi iz epohe starijeg željeznog doba, čitava ta kultura nosi naziv «**glasinačka kultura**», koji je i pored svih nedostataka, zbog svoje uvriježenosti potrebno smatrati prije svega kao *terminus technicus* .

Iste godina kada je završavala prva kampanja iskopavanja 1897. god. Vejsil Čurčić je izvršio iskopavanja ravnih grobova sa urnama, što je jedini do danas poznati primjer takvog načina sahranjivanja u jugoistočnoj Bosni do III. st. p. n. e. koji se datiraju u eneolit na lokalitetu Tatinica kod Višegrada. Nažalost rezultati iskopavanja koje je tada vodio Čurčić ostali su još uvijek većim dijelom neobjavljeni. Fialina iznenadna smrt 28. I. 1898. god. prekinula je i prvu kampanju arheoloških istraživanja na nalazištima koja pripadaju glasinačkoj kulturi.[85] Ukupno je u periodu od 1886 –1897. iskopano oko 1220 tumula, sa preko 2000 grobova.[86] Prva kampanja ima neprocjenjiv značaj za istraživanje glasinačke kulture. Njoj pripada najveći broj otkopanih tumula, pronađenih nalaza i registrovanih i opisanih gradina. Sva kasnija istraživanja (uključujući i ona u zapadnoj Srbiji) sveukupno nisu uspjela da nadmaše ono što su postigli Truhelka i posebno Fiala. Značaj glasinačke kulture i bogatstvo prvih nalaza su bili u tolikoj mjeri veliki i bitni za razvitak bosanskohercegovačke arheologije, da je već u prvoj godini nakon osnivanja Zemaljskog muzeja, na izložbi koju je u Beču 1889. god. priredilo Društvo njemačkih i bečkih antropologa Zemaljski muzej učestvovao sa izložbom dijela glasinačkih nalaza.[87] I nakon završetka prve kampanje, bilo je u naredne dvije decenije sporadičnih istraživanja na području jugoistočne Bosne, kao što je bilo Truhelkino iskopavanje grobnice iz mlađeg željeznog doba u

[81] Fiala, 1893:717-730; Fiala, 1894:750-751

[82] Fiala, 1897:610-618

[83] Fiala je bio i prvi koji je takvu misao postavio izrazivši je u zaključku svoga izvještaja o iskopavanjima iz 1893 godine na sljedeći način; *«Ujedno se izvjestitelju čini veoma vjerovatno, da Glasinac predstavlja samo malen dio ilirske naseobine u zemlji, koja je obuhvatala svu srednju i južnu Bosnu i Hercegovinu.»* . Fiala, 1893:717

[84] Benac, 1979:25; Spomenica, 1988:51

[85] Spomenica, 1988:49; Fiala je izgleda, imao i dugoročnu namjeru da napiše i jednu monografiju posvećenu glasinačkoj kulturi, što je najavio i u svome izvještaju sa iskopavanja iz 1893. godine. Fiala, 1893:717-718

[86] Govedarica, 1979:171

[87] Spomenica, 1988:237-238

Mahrevićima kod Čajnića 1909. god. i istraživanje tri groba na planini Gosinji 1909. i 1912. god.[88]

U periodu između dva svjetska rata, arheološka istraživanja željeznodobne kulture u jugoistočnoj Bosni su doživjela duboku stagnaciju u odnosu na prethodni period. I praktično tijekom 23 godine postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije, nema skoro nikakvih istraživanja, čak ni sintetskih radova, utemeljenih na bogatom arheološkom materijalu pronađenom za vrijeme prve kampanje. Jedino se u tom općem blijedilu izdvaja Mihovil Mandić koji je 1937 vršio manja istraživanja u okolici Rogatice na lokalitetu Kosovo.[89] Međutim i materijal i rezultati do kojih je Mandić došao prilikom ovog iskopavanja ostali su sve do danas neobjavljeni.

Nakon završetka II svjetskog rata, završava se period stagnacije, i započinje nagli polet i u arheološkim istraživanjima Bosne i Hercegovine. Ali to je prije svega značilo bacanje većeg interesa za istraživanje lokaliteta i perioda (na primjer eneolit) koji do tada nisu bili istraživani, tako da je istraživanje problema glasinačke kulture u prvim godinama nakon oslobođenja bilo zanemareno. Tek se sredinom šeste decenije prošlog stoljeća pažnja ponovo počela okretati prema materijalnoj kulturi ilirske populacije koja je naseljavala jugoistočnu Bosnu u halštatskom razdoblju. Pristupilo se preispitivanju i sređivanju dotadašnjeg cjelokupnog fonda nalaza i dokumentacije istraživanja iz vremena prve kampanje. U tom pogledu dva sintetska monografska djela koautora Alojza Benca i Borivoja Čovića (*Glasinac I-Bronzano doba* i *Glasinac II-željezno dob*a) objavljena 1956 i 1957 čine veoma važan aspekt toga rada. U ovom periodu, točnije 1957 godine izvršena su i reviziona iskopavanja, koja su donijela vrijedne podatke o postojanju tipa rodovskog tumula.[90]Čović se glasinačkoj kulturi i etničkoj i narodnosnoj genezi njenih nosilaca vraćao i tijekom narednih decenija, u vidu više studija i separata.[91] U njima je Čović dao i novu obradu nalaza, dopunivši i kronologiju i sinhronizaciju postavljenu u monografijama Glasinac I i II.

Inače tijekom druge polovine osme decenije i tijekom devete decenije prošlog stoljeća istraživanja na glasinačkom području i uopće prapovijesne i protohistorijske baštine jugoistočne Bosne preuzeo je Centar za balkanološka ispitivanja ANU BiH sa ciljem da prikupi što više novih podataka i utvrdi stanje istraženosti nekropola, zatim prikupljanja antropološke građe, te da se upotpuni znanje o strukturi, obliku i vrstama grobnih humki i posebno posvećivanju veće pažnje do tada slabo istraženim

---

[88] Truhelka, 1909:425-441; Rezultati Truhelkinog iskopavanja iz 1909 i 1912 na Gosinji (izuzev eneolitskih nalaza koje je objavio Čović u PJZ IV) su ostali neobjavljeni što je velika šteta jer nalazi, a posebno pronađena eneolitska keramika pokazuje neke tipološki zanimljive detalje koji dopunjavaju naše znanje o porijeklu glasinačke kulture.

[89] Mandić, 1937: 5-9

[90] Čović, 1959:53-85

[91] Čović, 1963:41-61; Isto, 1964:95-134; Isto, 1965:57-82; Isto, 1965 A:27-145, Isto, 1967:103-122; Čović-Mikić, 1973:29-92; Čović, 1976:269-319; Isto, 1979:143-169; Isto, 1981:99-140; Isto, 1983:413-432; Isto, 1984:101-190; Isto, 1987:575-643; Arheološki leksikon Tom I, 1988:76-81

gradinama.[92] Od 1974. godine u više navrata su, pod organizacijom CBI, obavljanja i manja dopunska ili reviziona iskopavanja, kao na primjer ono koje je obavljeno tijekom 1974-1975. god. na lokalitetima Kusače, Podilijak kod Sjeverskog i na brdu Zmijnici kod Gučeva.[93] V.Leković i B. Govedarica su 1978. god. izveli sondažno istraživanje na Gradini Vrlazje, a iduće godine i na gradini Loznik. Jedino sistematsko istraživanje gradina u ovom periodu V.Leković i B. Govedarica su izveli 1979. i 1981. god. na gradini Ilijak, ali samo uz njen istočni bedem, dok je najveći dio gradine ostao neistražen. Izvršeno je 1980. god. i sondažno istraživanje gradine Ketenović-Kadića Brdo.[94] Sistematsko iskopavanje ponovo je započelo 1984 godine pod vodstvom Blagoja Govedarice. Tom prilikom su nastavljena reviziona iskopavanja i tumula Kusače i Podilijak i otpočela sistematska iskopavanja pojedinih gradina.[95] Tijekom 80-tih godina prošlog stoljeća istražena je (istina djelomično i površno) i gradina Bukovik kod Sokoca. Pored Govedarice i Milica Kosorić je tijekom 80-tih godina povremeno istraživala pojedine lokalitete u jugoistočnoj Bosni, srednjem i gornjem Podrinju. Tako su sondirane i djelomično istraživane gradine Savići kod Šekovića, Kreča kod Foče i Borak Brdo kod Goražda, [96] a iskopan je i jedan tumul na lokalitetu Jezero-Sase kod Višegrada, koji je dao vrijedne nalaze keltsko-latenskog tipa. M. Kosorić je 1983. i 1984. god. vodila istraživanja i na nekropoli Ždrijelo, koja se nalazila ispod gradine Kremenje (Goražde). Nažalost najveći dio rezultata sa iskopavanja koje je Kosorić vodila na lokalitetima koji su pripadali glasinačkoj kulturi starijeg željeznog doba nije objavljen.

Ne samo u Bosni, nego i u području između Drine i Morave postoje grupirani u veće ili manje nekropole na stotine i tisuće tumula većinom skeletnih grobova sa istom ili sličnom tehnikom i običajima sahranjivanja u kontinuitetu od rane bronce do razvijenog halštata.[97] I nalazi starijeg željeznog doba sa ovog prostora su na osnovu svojih karakteristika usko povezani sa kulturom starijeg željeznog doba koja je cvjetala u jugoistočnoj Bosni i čine neodvojivi dio glasinačke kulture starijeg željeznog doba, Nedvojbeno riječ je o jednoj kulturnoj i narodnosnoj cjelini, koju je

---

[92] Ovo se obavljalo u okviru šire zasnovanog i planiranog projekta sistematskog istraživanja ilirskih utvrđenih naselja i postaja pokrenutog 1972. god. Čitav istraživački projekat odvijao bi se u tri faze; 1-identifikacija, opis i prikupljanje površinskog materijala, 2-geodetsko snimanje i sondažno iskopavanje, 3-sistematsko iskopavanje određenih gradinskih lokaliteta. Na širem glasinačkom području u sklopu 1. faze obrađena su 54 gradinska lokaliteta.

[93] Govedarica, 1978; Isto, 1979

[94] Govedarica, 1985:15-27

[95] Nažalost najveći dio pronađenog i neobrađenog i nepublikovanog materijala iz vremena ovih istraživačkih kampanja je propao tijekom i neposredno nakon posljednjeg rata (nalazio se u prostorijama CBI ANU BiH).

[96] Iskopavanja na Kreči vođema su u dvije etape. Tijekom 1982. i 1983. god. ona su vođena u okviru projekta «*Arheološka istraživanja praistorijskih nekropola i naselja u periodu nastanka i upotrebe metala na području Podrinja i ist. Bosne*». Druga etapa istraživanja izvođena je u periodu 1988 - 1989. u okviru projekta «*Kulture Podrinja u bronzano doba*». Oba projekta je vodila Milica Kosorić za Zemaljski muzej u Sarajevu. Obilni materijal i dokumentacija sa iskopavanja se nalazi u Zemaljskom muzeju i, izuzev manjeg dijela rezultata iz druge etape, nisu objavljeni. Za djelimične rezultate istraživanja na Savićima i Borak Brdo v. : Kosorić, 1983:73-94; Isto, 1989;

[97] Garašanin M.,.-.Garašanin D., 1956:11 i d.; Garašanin M., 1949:126 i d;1957;1973:470-481;Garašanin D., 1954/5:90 i d.; Zotović 1967;1972; 1985:68-100

rijeka Drina u svome gornjem i dijelom srednjem toku sjekla po samoj sredini. Sve do kraja II svjetskog rata istraživanja starijeg željeznog doba u jugozapadnoj Srbiji nisu ni blizu bila stupnju istraživanja u jugoistočnoj Bosni. Tek od kraja 40-tih godina prošlog stoljeća, otpočinju sistematska istraživanja željeznodobnih lokaliteta u zapadnoj Srbiji. Kao i slučaju Glasinca i jugoistočne Bosne, gdje je nalaz *kultnih kolica* inicirao istraživanje, tako su i nalazi iz Mramorca, koje je Milutin Garašanin obradio 1949, inicirali ne samo istraživanje prekodrinske glasinačke kulture starijeg željeznog doba, nego i otvorili pitanje prisustva Ilira na tlu Srbije i uopće središnjeg Balkana.[98]Iznenađujuće djeluje činjenica da je do otkrića dva srebrna pojasa i jedne zlatne grivne, kao nalaza koji po svojim karakteristikama pripadaju krugu glasinačke kulture starijeg željeznog doba, iz sela Mramorca u jaseničkom kraju, došlo još 1887 god.[99]. Kao što vidimo ovo otkriće vremenski korespondira sa počecima istraživanja na glasinačkom području, ali se moralo ipak čekati skoro 60 godina da ovaj reprezentativni nalaz bude obrađen i kronološki i kulturno određen.

Milutin i Draga Garašanin su sredinom šeste decenije prošlog stoljeća vršili istraživanja u Ražanima i Krivoj Reci.[100]Kasnija otkrića monumentalnih grobova u Atenici, Pilatovićima i Novom Pazaru i obrada materijala pronađenog u njima samo su dodatno potvrdila prisustvo ilirsko-autarijatske komponente, i osvijetlila njen kulturni i narodnosni razvitak duboko na području istočno od Drine.[101] Istraživanjima na ovom prostoru pored Milutina Garašanina i Drage Garašanin u zadnjih par decenija bavili su se i Aleksandar Palavestra, koji se više fokusirao na istraživanje kneževskih grobova, i M. Zotović koji je nastojao utvrditi vezu između ilirskih Autarijata i materijalne kulture starijeg željeznog doba u jugozapadnoj Srbiji. [102] Monumentalni tumuli u Novom Pazaru i Atenici su istraženi u nizu kampanja od 1957. do 1962. god.[103] Posebno vrijedne nalaze dala je kampanja tijekom prve polovine 70-tih godina na lokalitetu Pilatovići.[104]Istraživanja u Metohiji, koja su otpočela od druge polovine šeste decenije XX. st. su vodili Jovan Glišić, Jovan Todorović, Dragoslav Srejović, Nikola Tasić, Lj. Dašić, Natalija Đurić, i ona su najviše bila orijentirana na iskopavanja na lokalitetima Romaja (vršena u periodu 1970-1973) i Pečka Banja, iako ni drugi susjedni kosovsko-metohijski lokaliteti nisu bili zanemareni.[105] Istraživanja na lokalitetima Sandžaka i sjeverne Crne Gore otpočeo je Fiala, da bi tek bila obnovljena sedam decenija kasnije. Okolicu Pljevalja

98 Garašanin M., 1949: 126-135

99 Valtrović, 1887:30

100 Garašanin M. i D., 1956; Garašanin M., 1957; Isto, 1973:470-481; Garašanin D., 1967. Najveći dio nalaza iz jugozapadne Srbije karakterističnih za «glasinačku kulturu» čuva se u Narodnom muzeju u Užicu. Nalazi iz Novog Pazara nalaze se u Narodnom muzeju u Beogradu, a iz Atenice u Narodnom muzeju u Čačku.

101 Palavestra, 1984

102 Zotović 1967; Isto,1972; Isto, 1985:68-100; Palavestra, 1984

103 Općenito o tim istraživanjima v. Palavestra, 1984: 21-27

104 Zotović, 1979:31

105 Dašić, 1957; Đurić, 1964; Srejović, 1973; Đurić -Glišić –Todorović, 1975; Tasić, 1979; Todorović, 1979,

(kojom se i Fiala bavio) i Pešter istraživali su Č. Marković i Z. Letica, a monumentalnim grobom Lisje polje kod Ivangrada bavio se pored Markovića i V. Leković.[106] Istraživanja u Sandžaku, sj. Crnoj Gori i Metohiji, imaju posebnu vrijednost jer omogućavaju uvid u jugoistočni pravac rasprostiranja Autarijata, odnosno sjeverne varijante glasinačke kulture starijeg željeznog doba.

Za razliku od arheološke građe iz jugoistočne Bosne, građa iz jugozapadne Srbije, sj. Crne Gore i Sandžaka, nije sistematizirana u sintetskom obliku, i poznata je iz niza pojedinačnih rasprava, monografskih tekstova i sintetskih djela koja se općenito bave prapovijesti i protohistoriji prostora istočno i jugoistočno od Drine, a čiji su autori već spomenuti istraživači.[107]
Međutim, i pored svega navedenog ipak je potrebno istaći da ni u periodu 1945-1991, arheoloških kampanja ni približno onakvog obima i tipa kakve su vodili Truhelka i Fiala sa ciljem istraživanja halštatske autarijatsko-ilirske kulture jugoistočne Bosne, više nije bilo. Kao što vidimo sva kasnija istraživanja bazirala su se, još uvijek, najvećim dijelom na tekovinama radova istraživača iz perioda 1886-1897. Jedino je u nešto većoj mjeri došlo do otkrivanja novog materijala sa onog pravca rasprostiranja Autarijata istočno od Drine.

Kada je riječ o arheološkim iskopavanjima koja su se desila na samoj visoravni, potrebno je naglasiti da su neka od njih obavljanja nestručno. Posebno se ta činjenica odnosi na iskopavanja izvršena prije 1888 godine. I prilikom tih prekopavanja, obavljanih bez vođenja dnevnika iskopavanja, dolazilo je ne samo do razaranja stratigrafskih slojeva, nego i do razaranja nereprezentativnog materijala. Upravo zbog toga za neke nalaze, kao što su na primjer *glasinačka kultna kolica*, a bez kojih bi naša vizija čitave glasinačke kulture bila nezamisliva, moramo konstatovati da im je vrlo teško odrediti i preciznu dataciju i mjesto u općem aspektu autarijatskog pitanja. Potrebno je spomenuti da su i građevinski radovi izvođeni na ovom području, isto kao i u slučaju pronalaska *kultnih kolica,* doprinosili pronalasku arheološkog materijala kao na primjer u slučaju Kusača, Kosova i Sokoca.

Kada je o stupnju istraženosti riječ, potrebno je podvući činjenicu da je on prilično nesrazmjeran u odnosu na pojedine oblasti. Najbolje je obrađeno (rekognisticirano, sondirano, istraženo) glasinačko područje sjeverno od Prače (južno od ove rijeke skoro da nije ni bilo istraživanja) i šire područje oko Užica. U odnosu na spomenute oblasti slabije su obrađene Metohija i drugi dijelovi jugozapadne Srbije, dok su velika područja jugoistočne Bosne (oko Foče, uz Taru, prema srednjem Podrinju), Sandžaka i sjeverne Crne Gore ostala skoro neistražena čak i ako se na tome području nalazi i relativno veliki broj registriranih lokaliteta na kojima bi se sigurno nalazio materijal autarijatsko-«glasinačke» provenijencije.

---

[106] Marković, 1966; Isto, 1984; Leković, 1980; Letica, 1982;

[107] Garašanin M., 1973:505-507

Uporedo sa istraživanjima materijalne građe tekla su i povijesna i lingvistička izučavanja autarijatske problematike. Fokus povjesničara se uglavnom usmjeravao na tri vrste podataka iz autarijatske povijesti, a koja spominju slana vrela, veliko jezero i seobu izazvanu «najezdom žaba i miševa». Na rasprave o slanim vrelima i velikim jezerom uvijek su se nadovezivala i pitanja rješavanja teritorije na kojoj su Autarijati živjeli i odnosa sa susjednim narodima, dok su se sa seobom Autarijati uvodili u koloplet dijadoških ratova i bili bi posmatrani sa pozicija povjesničara koji su se bavili helenizmom. čime bi izučavanje Autarijata dobivalo i svoj povijesni smisao. Već su Tallócsy i Rücker u prvom broju Glasnika Zemaljskog muzeja u svojoj argumentaciji kojom su ime Bosna povezivali sa solju, koristili i povijesne podatke o slanim vrelima koje su iskorištavali Autarijati i Ardijejci.[108] Pored spomenute dvojice traženjem slanih vrela bavio se i Carl Patsch.[109] Problemom Velikog jezera bavio se i Vjenceslav Radimsky, koji se njime pozabavio u izdanju *GZM* na njemačkom jeziku (*WMBH*),[110] Patsch je bio i među prvima koji su zakoračili u pokušaj odgonetanja tajne 24. poglavlja Pseudo-Skilaksovog Peripla, u kome se spominje veliko jezero, iza kojeg se pružaju Autarijati. Pseudo-Skilaksovom jezeru Patsch je inače posvetio više radova u prvoj i drugoj deceniji XX. st.[111] Pitanje velikog jezera, koje je prilično dugo izazivalo velike nedoumice uopće u istraživanju Ilira, konačno je na zadovoljavajući način riješio Mate Suić u radu *«Gdje se nalazilo jezero iz 24. poglavlja Pseudo-Skilaksova Peripla»*[112]

Pored spomenutih autora vrijedi istaći i radove Zippela, Tomascheka i Polascheka[113]. Zippel je dao i najstariju povijesnu rekonstrukciju koja je obuhvaćala samo zadnje razdoblje autarijatske egzistencije, ali je zbog nekritičkog korištenja Apijanovog izvještaja, ova povijesna rekonstrukcija teško prihvatljiva.[114]Do Fanule Papazoglu niko se nije specijalno bavio, sa pozicije izučavanja povijesnih podataka, u cjelini ovim narodom, već se o Autarijatima pisalo uzgred u kontekstu drugih povijesnih procesa, različite problematike te izvjesnih arheoloških ili lingvističkih pitanja.[115]Tek je F. Papazoglu u okviru svoje knjige *«Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba»* napravila jednu sintetičku povijesnu rekonstrukciju autarijatske prošlosti, ali primarno promatranu iz vizure povjesničara vremena Aleksandra Velikog i

---

108 Tallócsy, 1889:7-10; Isto, 1893; Rücker, 1889:11-12; Inače o soli u antičkom razdoblju na istočnom Jadranu v. Zaninović, 1996:394-401

109 Tallócsy, 1893:335; Patsch, 1904:241

110 Radimsky, 1896:129-134

111 Patsch, 1906:367-390; Isto, 1912; Isto, 1922:43, pr. 4

112 Suić, 1953:111-129

113 Tomaschek, 1880; Isto, 1896:2593;Polaschek, 1937: 2395

114 Zippel, 1877:140 i d. Apijan je u stvari nabacao niz povijesnih činjenica u vrlo čudnu i nespojivu vezu. U njegovom opisu ilirske povijesti tako nalazimo keltski napad na Delfe i vjerojatno učestvovanje onih postautarijatskih zajednica koje su priznale vlast Kelta u tome pohod, pohod Cimbra i Teutona s kraja II. st. p. n. e., najezdu žaba, razornu epidemiju kuge koja je harala kod Ilira a najviše kod Autarijata i autarijatsku seobu i nestanak povezane u jednu uzročno-posljedičnu cjelinu, čiji se proces odvijanja dešavao veoma brzo.

115 Papazoglu, 1969:70

helenističkog razdoblja. [116] Samim tim je ona nastojala da što je moguće veći dio autarijatske povijesti uklopi u okvir vremena Aleksandra Velikog i prvih decenija helenističkog razdoblja, čime je prilično suzila razdoblje «povijesnog» postojanja Autarijata (skoro na samo par decenija!?). U kontekstu te helenističke pozicije potrebno je sagledati i druge radove F. Papazoglu o Autarijatima, u prvom redu njen rad «Autarijati i Lizimah» .[117] Odnosu Autarijata sa Tribalima sa aspekta i pisanih vrela bavio se i Rastko Vasić.[118] Izvjesnu pažnju rekonstruisanju autarijatske povijesti je posvetio i John Wilkes, za razliku od npr. autora jedne druge sinteze o Ilirima Cabanesa čije je spominjanje Autarijata fragmentarno.[119]

Izučavanja autarijatske jezične baštine obavljala su se jedino u sklopu općeg istraživanja ilirske i paleobalkanske lingvistike, i to najviše promatranjem *autarijatskog* imena i hidronima *Tara*. Tako su se tumačenjima ova dva lingvistička traga autarijatskog postojanja bavili već spomenuti Tomaschek, zatim Kretschmer, Krahe, Schwyzer, Budimir, Mayer i Russu.[120] Lingvistička istraživanja nisu vodila računa da postoji još jedan toponim *Tara*, koji se odnosi na ime planine, Zanemarivanje jače obrade izraza Tara koji se odnosi na planinu, u odnosu na pažnju koja je posjećivana hidronimu, prilično je doprinio tome da lingvistička istraživanja ostanu nedovršena. I kao posljednji važniji rad koji se bavi Autarijatima i koji nastoji povezati tri segmenta njihovog izučavanja (arheološki, povijesni i lingvistički) potrebno je istaći separat A. Benca u V. tomu Preistorija *Jugoslavenskih naroda*, ali on je imao prilično općenit odnos i nije se zadržavao mnogo na detaljnijoj razradi autarijatskog problema.[121]

---

[116] Papazoglu, 1969:69-100

[117] Papazoglu, 1970.

[118] Vasić, 1972:117-133

[119] Wilkes, 2001:151-159

[120] Kretschmer, 1925:88, fus. 3; Krahe, 1925:81; Isto, 1929; Isto, 1960:113-123; Schwyzer, 1939:66; Budimir, 1953: 3 i d.; Mayer, 1957:70:, Russu, 1958:107

[121] Benac 1987:737-802

4. Porijeklo i etnička pripadnost Autarijata

Porijeklo

Postoji samo jedno pisano vrelo, mitološkog karaktera, koje govori o porijeklu Autarijata. Na početku svoje **Ilirske knjige** Apijan, prije nego što počne govoriti o glavnoj tematici ilirske knjige *-rimsko-ilirskim ratovima*, izlaže genealogiju ilirskih naroda. Po ovoj genealogiji sin Ilira, eponima ilirskih naroda, je bio i Autarij (Αὐταριέα), koji je imao sina Panonija, a ovaj sinove Tribala i Skordiska. Stavljanje Autarija u prvu generaciju Ilirovih potomaka, i to na drugo mjesto, odmah iza Enheleja, dokazuje da su za stare Grke Autarijati jedan od starijih ilirskih naroda, koji se rano izdiferencirao kao zaseban narod. I Enheleji se dosta rano susreću u povijesti i zato ne bi trebalo da nas čudi da se samo njihov eponim navodi ispred Autarija iza kojeg tek onda dolaze eponimi drugih ilirskih naroda. To dovoljno govori da su se Grci vjerojatno dosta rano upoznali sa Autarijatima i prepoznali ih kao jedan od samosvojnih ilirskih naroda. Ova genealogija je i klasičan primjer grčko-antičkog načina poimanja porijekla pojedinih naroda, koji se uvijek zaogrće mitološkim plaštem, i na bilo koji način pokušava uklopiti u grčku mitologiju i kulturu i tako se posredno uvući u grčki svijet. U ovom slučaju se preko Apijanove genealogije, koju on nije izmislio nego je preuzeo iz grčke mitološke tradicije, koja je inače čitav tadašnji poznati svijet pokušavala objasniti preko razrađenog sistema grčke mitologije, Autarijati i svi ilirski narodi uklapaju u grčku mitološku prošlost.[122]

---

[122] Grčka mitologija porijeklo Ilira daje u dvije verzije. Po prvoj, koju donosi Apolodor, znatno raširenijoj verziji porijeklo Ilira se veže za mit o Zeusovoj otmici Europe (Apollod. III, 4,2; III, 5,4; Apolonije sa Rodosa, IV, 517; Euripid, Bakhatkinje 43 i 1350; Ovidije, Metarmofoze IV, 562-602). Kadmo, sin feničanskog kralja i brat Europin je neuspjevši naći sestru, oženio se sa Harmonijom, kćerkom Aresa i Afrodite. Njihov sin Illyrios je rodonačelnik Ilira. U ovoj verziji navodi se ime ilirskih Enheleja, dok se sami Iliri dovode u vezu sa Feničanima a po majčinoj liniji se daje i božanski supstrat njihovoj etnogenezi i to od boga rata Aresa i boginje ljubavi i ljepote Afrodite. U "Kadmovoj" verziji pojavljuju se i zmije, u koje se pretvaraju Kadmo i Harmonija. Zmija je inače bila totemski znak većine ilirskih naroda i kult zmije se jako dugo sačuvao u vjerovanjima naroda zapadnog i dijela centralnog Balkana preživjevši, u različitim oblicima sujevjerja i narodnih praznovjerica sve do danas. Iako je nesumnjivo prisustvo Feničana i u Jonskom i u Jadranskom moru, njihovo izričito povezivanje sa porijeklom Ilira bi bilo teško shvatljivo. U drugoj verziji, koju je u svojoj Ilirskoj knjizi predstavio Apijan, Ilir je sin kiklopa Polifema i Galatije (*App. Ill.* 2,). Za razliku od prve verzije u njega su ubačena i objašnjena porijekla ne samo ilirskih naroda, nego i svih onih naroda koja su kasnije došla u vezu sa Ilirima ili su ulazila pod teritoriju koju su Rimljani zvali *Illyricum*. Dok se u prvoj generaciji Apijanove verzije nalaze eponimi nedvojbeno ilirskih naroda, već u sljedećoj generaciji imamo ubacivanje Panonija, a u trećoj generaciji Ilirovih potomaka imamo Tribala i Skordiska. Postoje izvjesne nesuglasice da li se pod imenom Παννόνιον nalazi Panonije, eponim Panona ili Peonije, eponim Peonaca. Mišljenja smo da je pravilnije koristiti Panonije, jer se kao njegovi sinovi navode Skordisk i Tribal. Kelti su na Balkan došli upravo iz pravca Panonske nizije, a i njihovi potomci Skordisci su djelimično bili naseljeni na južnim obodima Panonskog bazena. Tribali su opet sa jedne svoje strane gravitirali i prema Podunavlju. Tako je Apijan u svoju ilirsku genealogiju uključio većinu predrimskih balkanskih naroda. Mitološko-genealošku vezu Ilira sa Keltima ne čini samo pojavljivanje Skordiska u trećoj generaciji, nego možda i bitnije navođenje Galatije kao Ilirove majke. U "Kadmovoj" veziji nigdje se ne spominju Gali ili Kelti. Zbog toga smatramo da je verzija postanka Ilira koju donosi Apijan, znatno kasnijeg vremena nastanka u odnosu na prvu "Kadmovu" verziju, da održava stanje u povijesnom razdoblju ilirske prošlosti, i sigurno nije dobila svoju konačnu fizionomiju prije dolaska i etabliranja Kelta na Balkanu.

Za razliku od pisane građe, materijalna kultura je iza sebe ostavila znatno više tragova, preko kojih bi mogli bar ugrubo da rekonstruiramo porijeklo zajednica koje su bile tvorac glasinačke kulture starijeg željeznog doba. Na osnovi podataka koje daje materijalna izvorna građa mogao bi se izvući zaključak da je osnovni etnički substrat nastanka narodnosne i kulturne zajednice poznate pod nazivom glasinačka kultura željeznog doba i povijesno posvjedočenim imenom Autarijati nastao kao rezultat velike populacione smjene i migracionih kretanja koja su se odigrala tijekom eneolita i ranog brončanog doba. Otada pa sve do kasnog brončanog doba teče kontinuirani kulturni razvitak zajednica koje prebivaju na širem romanijskom području i u jugoistočnoj Bosni.[123]

Bitniji migracioni, kulturni i etnički poremećaji dolaze tek u XIII. st. p. n. e. (vjerovatnije u njegovoj drugoj polovini) i prijelazu u XII. st. p. n. e. vezano sa pokretima velike mase srednjoeuropskog stanovništva poznatog pod imenom naroda «žarnih polja». Nosioci kulture «žarnih polja» u širem prostoru srednjeg Podunavlja zamjenjuju, potiskuju ili se nameću i miješaju sa nosiocima kulture grobnih humaka (tumula), koja bi se mogla sa sigurnošću označiti kao proto-ilirska.[124] U ovom razdoblju srodna "podrinjska kulturna grupa", koja se prostirala sjeverno od prostora brončanodobne glasinačke kulture naglo iščezava, sigurno kao posljedica najezde "žarnih polja". Posljedice seobe «žarnih polja» najviše su se osjetile u dolinama rijeka Dunava, Save i Morave, kuda su najviše i prolazili migracioni valovi i gdje se dogodio najveći nivo općekulturnih i etničkih promjena. To na najbolji način dokazuje i činjenica da u ovim oblastima od kraja kasnog brončanog doba dominira incineracija i sahranjivanje u urnama ostataka spaljenog pokojnika.[125] Tijekom svojih pokreta doseljenici iz prekosavskih prostora su uspjeli naseliti i sjevernu Bosnu preslojavajući starosjedilačke kulturne grupe. Međutim njihov daljnji prodor dublje u unutrašnjost Bosne, posebno prema jugoistoku gdje su živjele zajednice nosilaca glasinačke kulture kasnog brončanog doba je zaustavljen.[126] Etnokulturne zajednice jugoistočne Bosne pokazale su izdržljivim i otpornijim, i ispoljili su više smisla za opstanak tijekom ovog velikog migracionog pokreta nego mnogi njihovi protoilirski srodnici i civilizovani savremenici, koji su podlegli pred direktnim ili lančanim posljedicama koje su izazvali nosioci žarnih polja. Autohtona kulturno-etnička

[123] I pošto za kasno brončano doba raspolažemo sa većim broja nalaza, za to razdoblje se može govoriti o već potpuno formiranoj fizionomiji **jednog** kulturnog, pa možda i etničkog kompleksa koji egzistira na prostoru jugoistočne Bosne i sliva Gornjeg Podrinja, a koji je bio rezultat kontinuiranog razvitka tijekom ranog i srednjeg brončanog doba etnokulturnih formacija na navedenom području. Pošto nalazi to omogućavaju, razumljivo je da za nominiranje te kulturne pojave u kasnom brončanom dobu Borivoj Čović upotrebljava izraz **«glasinačka kultura kasnog brončanog doba»** (Arheološki leksikon, Tom I, 1988:78-79), koja opet pripada jednoj već formiranoj široj kulturnoj grupi, koja bi se s obzirom na zemljopisni položaj nalazišta mogla označiti kao "**južnobosanska kulturna grupa brončanog doba**". Čović, 1965:82; Isto, 1976:189; Isto, 1983 C.

[124] O kulturi "žarnih polja"na prostorima Podunavlja i sjeverne Bosne; Benac, 1964:68; Garašanin M., 1964:144-145; Marić, 1964:178-180; Čović, 1976:105; Vinski-Gasparini, 1983:547-646; Isto, 1983 A:647-667; Garašanin M., 1983 A:668-684; Isto, 1983 B:685-699; 1983 C:779-785.

O narodnosnim i kulturnim zajednicama na tlu BiH na prelazu iz II u I tisućljeća p. n. e. v. Čović, 1984:131

[125] Srejović, 1979:81 (karta)

[126] Čović, 1976:108-109

fizionomija stanovništva jugoistočne Bosne nije nimalo bitnije narušena, već ju je i nadalje nastavljala što potvrđuje pronađeni materijal koji pokazuje jasan kontinuitet razvitka i prelaska faze III c u fazu IV a.[127] Najbolji primjer dugotrajnog razvitka pruža gradina na Kreči kod Foče, na kojoj se jasno može primijetiti na osnovu pronađenog materijala neprekinuti autohtoni kontinuitet razvitka od srednjeg brončanog doba pa do prvih godina latena.[128] Populacija koja je naseljavala u ovom periodu spomenutu gradinu pripadala je kroz čitavo to tisućljetno razdoblje istom kulturnom i etničkom biću, i nigdje ne možemo ni naslutiti da je došlo do nekog radikalnog i brzog njenog preobražaja u kulturnom i etničkom smislu. Međutim da su sukobi i razaranja u ovom nemirnom periodu zahvatili i dijelove jugoistočne Bosne (poglavito one okrenute prema sjeveru) dokazuje i sloj paljevine koji odvaja treći stratum iz gradine Ketenović-Kadića Brdo sa nalazima koji pripadaju bronČanodobnom Glasincu, od četvrtog stratuma koji sadrži nalaze koji pripadaju glasinačkoj kulturi starijeg željeznog doba. Na osnovu većeg dijela do sada pronađenog materijala koji pokazuje jasan postupni i kontinuirani razvitak iz kasnog brončanog doba u starije željezno doba može se tvrditi da paljevina nije značila i populacionu smjenu stanovništva gradine i njene okolice, jer pronađeni materijal ipak pokazuje jasan kontinuirani razvitak. Moguće je da je u slučaju spomenute gradine do paljevine došlo, ako ne uslijed neke nesreće nevezane sa ratnim sukobima, a ono bar sporadičnim i uspješnim ali i kratkotrajnim upadom sjevernih invazora.

Pritisak iz Panonije, je ipak izazvao izvjesne posljedice interne prirode na centralno i južnobosansko područje. Izgleda da je došlo do određenog premještanja zajednica koje su bile nosilac **srednjobosanske kulturne grupe brončanog doba** (oličene u gradinama Pod i Alihodže) prema jugoistoku, ka području koje je do tada bilo pod kulturnim uticajem južnobosanske kulturne grupe.[129] To pomjeranje je zahvatilo Prelaznu zonu (sarajevsko područje i doline Lepenice i Rame zauzimajući i gradinska naselja Debelo Brdo i Varvaru) i tek se zaustavilo na padinama današnjeg Starog Grada-Sarajevo.[130]

Moguće je i da je jedan od uzroka povećanja stanovništva u jugoistočnoj Bosni i Gornjem Podrinju u fazi III b-1, bio dolazak drugih protoilirskih skupina koje su izbjegle sa susjednih područja, posebice sa sjevera i zapada. Jugoistočna Bosna je i po

[127] Benac-Čović, 1957:26

[128] Naselje na Kreči je nesumnjivo postojalo još u srednjem bročanom dobu, i ako je suditi na osnovu naseobinske keramike nastale u brončano doba (i koja pokazuje sličnost sa keramikom sa Debelog brda i Varvare) i ova gradina je pripadala velikom kulturnom kompleksu nazvanom "južnobosanska kulturna grupa bronzanog doba"..Kosorić, 1995:11-12

[129] Čović, 1964:109-110; Isto, 1976:194; Isto, 1983 B:455; Isto, 1983 C:412; Isto, 1987 A:526

[130] Uostalom činjenica je da se tu na prvim obroncima Trebevića i starogradskim «sunčanim» padinama završavala zemljopisna sličnost središnje Bosne sa sarajevskom regijom. Dalje na istok se pružao prilično neprohodan kanjon Miljacke, i sve visoćije brdsko-planinsko područje. I gospodarstvo je dalje prema istoku bilo bazirano primarno na stočarstvu, dok su kod srednjobosanskih populacija pored stočarstva veliku ulogu igrali i zemljoradnja i rudarstvo. Izgleda da su tako padine Starog Grada u starijem željeznom dobu bile granica i između dva istina ne u tolikoj mjeri različita, ali ipak drugačija načina života, kulturnog, narodnosnog i političkog razvitka.

svome zemljopisnom karakteru i položaju u tim nesigurnim vremenima bila najpodesnija kao pribježište za mnoge izbjeglice, koje su svojom koncentracijom i uvezivanjem sa starosjediocima sa kojima su bili općekulturno i etnički srodni automatski povećavali i otpornu snagu etničkog i kulturnog bića koje je kontroliralo jugoistočnu Bosnu u odnosu na najezde i time sačuvavši njen originalni protoilirski karakter.

Etnokulturne zajednice jugoistočne Bosne nisu samo uspjele osigurati svoju egzistenciju nego su i same otpočele ekspanziju prema jugu i jugoistoku. Možda je i ovaj pokret dijela nosilaca glasinačke kulture u kasnom brončanom dobu bio motiviran općim migracionim poremećajima kasnog brončanog doba i podsticajima iz Panonije i središnje Bosne. Prodiranje nosilaca glasinačke kulture u istočnu Hercegovinu, je svoje izvorno polazište imalo u oblasti oko rijeke Prače, odakle su preko Jahorine i gornjeg Podrinja prodirali prema drugim stočarstvom pogodnim arealima kao što je, na primjer, Kalinovački plato. Novonaseljene zajednice na tome području su u starijem željeznom dobu učestvovale u procesu formiranja nove narodnosne zajednice nosilaca glasinačke kulture, koja je obuhvaćala sjeveroistočnu Hercegovinu i zapadnu Crnu Goru. Sudeći po kasnijim historijskim vrelima ovu zajednicu vjerojatno možemo prepoznati pod ardijejskim imenom. Druge zajednice nosilaca glasinačke kulture, spustile su se još južnije prema donjoj Neretvi i Primorju, gdje su stupile u etnogenetski proces formiranja povijesno poznatih naroda Daorsa,[131] Plereja i drugih ilirskih naroda na spomenutom području Hercegovine. Stanovništvo koje su te doseljene zajednice zatekle u istočnoj Hercegovini pripadalo je srodnom etničkom i kulturnom miljeu, što potvrđuju i rijetki nalazi sa ovog područja koji bi pripadali kasnom brončanom dobu,[132]i možda bi preciznija formulacija glasila da su lokalne seobe iz jugoistočne Bosne u istočnu Hercegovinu i dijelove Crne Gore donijeli jači impuls kulturnog i etničkog razvitka već prisutnim autohtonim populacijama. Na istoku, zajednice nosilaca glasinačke kulture rane faze kasnog brončanog doba prodiru preko Polimlja sve do Pešterske visoravni (vjerojatno u XIII. st. p. n. e.). Ipak izgleda da je ovaj jugoistočni pravac rasprostiranja, prema Pešteru, bio kratkog trajanja, jer na lokalitetu Latinsko groblje (Pešterska visoravan) glasinačkoj kulturi kasnog brončanog doba pripada samo najstariji stratum sahranjivanja, dok sljedeći stratumi pripadaju kulturnoj grupi Donja Brnjica. To bi govorilo da su na protoilirske zajednice porijeklom iz jugoistočne Bosne možda od kraja XII. st. i u XI. st. p. n. e. bile potisnute sa Pešterske visoravni ili kulturno preslojene i apsorbovane od strane nosilaca kulturne grupe Donja Brnjica. Od onih zajednica nosilaca glasinačke kulture naseljenih na prijelazu iz II u I tisućljeće p. n. e. u Crnoj Gori i sjevernoj i srednjoj Albaniji razvili su se vjerojatno u željeznom dobu i narodnosne zajednice Dokleata, Labeata i Taulanata. Moguće je da su i neke protoilirske grupe porijeklom sa prostora rasprostiranja glasinačke kulturne grupe

[131] Prije prihvatanja helenističke kulture, Daorsi su nesumnjivo bili jedan od nosilaca južne varijante željeznodobne glasinačke kulture.

[132] Marijan, 2001:40

kasnog brončanog doba učestvovale i u seobi u znatno udaljenije zemlje, uklopivši se u šire etničke pokrete, poznate kao «egejska seoba».

Ovaj migracioni pokret sa centrom u jugoistočnoj Bosni sigurno objašnjava činjenicu da se u XI. st. p. n. e. smanjuje broj tumula na ovom području.[133] Depopulacija izazvana etnokulturnom ekspanzijom u okolna područja ipak nije izazvala dugoročne posljedice koje bi mogle ugroziti kontinuiranu kulturnu egzistenciju na prostoru jugoistočne Bosne.[134] Jedan dio autohtonog stanovništva je vjerojatno bez radikalnih poremećaja unutarnje društvene strukture svojih zajednica nastavio kontinuirano živjeti na matičnom teritoriju. Odlazak viška ili dijela stanovništva ne mora za sobom uvijek kao posljedicu vući i nagli preobražaj strukture zajednica iz kojih to stanovništvo potiče, Uostalom već za X. st. p. n. e. a posebno za IX. st. p. n. e. a na osnovu ponovnog povećanja broja tumula, može se primijetiti demografska obnova populacije koja je ostala živjeti na terenu jugoistočne Bosne.

I na kraju svih migracionih procesa, etnokulturne zajednice, nosioci glasinačke kulture kasnog brončanog doba a koje su ostale na svome matičnom teritoriju uz zadržavanje svoje izgrađene kulturno-etničke fizionomije (naselja, i način sahranjivanja, keramičke forme, nakit, i umjetnički stil koji je proizlazio iz šireg zapadnobalkanskog geometrijskog stila.), i bez ikakvih naglih promjena prelaze u željezno doba.[135] I u starijem željeznom dobu iz spomenute fizionomije postepeno će se razviti «klasični» oblik glasinačke kulture i, iz povijesnih vrela poznata, narodnosna zajednica Autarijata.

Neke pojave kao što su postojanje dobro utvrđenih gradinskih naselja i pojedinih bogatijih i bolje opremljenih tumula ukazuju da se o brončanodobnim zajednicama sa područja istočne Bosne i Hercegovine ne može govoriti kao o malobrojnim skupinama sa autarhičnom unutarnjom strukturom, zasnovanom prevashodno na osnovama katunskog stočarstva. Nalazi brončanih bodeža, koji su u ranom brončanom dobu bili izrazito vrijedan objekat i fino poliranih bojnih sjekira od kamena na koje se nailazi još u pojedinim ranobrončanodobnim grobovima iz jugoistočne Bosne, sigurno odražavaju i izvjesni viši društveni izgled i položaj pojedinca u čijem su grobu nađeni. To indirektno ukazuje i na postojanje određene hijerarhije i struktuiranosti još u ranom brončanom dobu kada su se prve indoeuropske zajednice naseljavale u jugoistočnoj Bosni.[136] Na ovakvoj već oblikovanoj društvenoj formi u ranom brončanom dobu vjerojatno je već u srednjem

---

[133] Čović, 1983:416, 418, 432

[134] Čović 1983:430; 432; Arheološki Leksikon BiH, Tom I, 1988:78

[135] Čović, 1983:432

[136] Čović, 1976:271

Ilustraciju postojanja određenog društvenog u ranim periodima prestiža kod pojedinaca možemo primijetiti i na osnovu pronađenih kamenih skiptara, koji zauzimaju tako istaknuto mjesto među elementima stepskog eneolita koji prodiru u jugoistočnu Europu. Jovanović, 1979:390; 392; Isto, 1979 A:405

brončanom dobu započeo proces uobličavanja većih plemenskih organizama, da bi se kasnom brončanom dobu taj proces i dodatno ubrzao.

Etnička pripadnost

Odrediti etničku pripadnost Autarijata ne predstavlja veću poteškoću. Po većini pisanih vrela, Autarijati pripadaju Ilirima. Po Pseudo-Skilaksu Autarijati su ilirski narod (ἔθνος Ἰλλυρικόν).[137] Strabon zemlju Autarijata (Αὐταριατῶν χώρα) zajedno sa Dardanijom ubraja u ilirske zemlje (Ἰλλυρικὰ),[138]a na više mjesta Strabon jasno Autarijate navodi kao ilirski narod (Ἰλλυριῶν ἔθνος).[139] Kada govori o potiskivanju i podčinjavanju Tribala, Strabon na jednom mjestu govori o Ilirima, a na drugom o Autarijatima kao uzročniku.[140] Jasno se vidi da su za Strabona Autarijati i Iliri jedno, odnosno da Autarijati predstavljaju jedan od ilirskih naroda. I za Apijana su Autarijati Iliri, on eponima Autarijata stavlja u svojoj ilirskoj genealogiji u prvu generaciju Ilirovih potomaka.[141] I u kasnijim poglavljima Apijan govori o Autarijatima kao dijelu ilirske zajednice.[142] Herodot iako ne spominje Autarijate, teritoriju za koju znamo da su je naseljavali Autarijati, naziva Ilirskom zemljom.[143]Jedino Stjepan Vizantinac za Autarijate navodi da su [illegible]“trački narod“).[144]Ovaj podatak ne bi trebalo uzimati mnogo u obzir jer je Stjepan Bizantinac koji je živio u ranobizantskom dobu, pogrešno etnički određivao mnoge narode. Tako je i Tribale odredio kao ilirski narod, a Daorse, nesumnjivo ilirskog porijekla kao trački etnos. Postoji i mogućnost da je pogrešno etničko određivanje Autarijata u djelu Stjepana Vizantinca posljedica kasnijih prepisivača.[145]Materijalna zaostavština Autarijata ne samo da pokazuje osobitosti općeilirske kulture, nego je i bitni reprezent te kulture. Glasinačka kultura starijeg željeznog doba je jedina kultura koju možemo bez ikakvih nedoumica smatrati nedvosmisleno ilirskom, i sa punim pravom se može reći da ona predstavlja klasično razdoblje ilirske materijalne produkcije.

[137] *Ps. Scyl.* 24

[138] *Strab. Geo.* VII, 5, 1

[139] *Strab. Geo.* VII, 5, 6; VII, 5, 11; VII, 5, 12

[140] *Strab. Geo.* VII, 3, 13; VII, 5 11;

[141] *App. Ill.* 2

[142] *App. Ill.* 4 - 5

[143] *Herod.* IV, 49

[144] *Steph.* s. v

[145] Papazoglu, 1969:97

5. Matična teritorija

U vezi sa teritorijalnim razmještajem Autarijata, mora se računati sa činjenicom da u dugom razdoblju njihov teritorijalni okvir nije uvijek bio isti, kao uostalom i kod svake druge narodnosne zajednice u bilo kojoj epohi.[146] On se vremenom, uvjetovan političkim, društvenim, gospodarskim i ekološko-klimatskim prilikama mijenjao ili samo mjestimično korigirao. Inače na vanhelenskom Balkanu staništa ilirskih, tračkih i ostalih paleobalkanskih narodnosnih zajednica su se često mijenjala sve do rimske pacifikacije.[147]

Uopćeno gledajući postojala su tri glavna teritorijalna okvira koji je zauzimala autarijatska narodnosna zajednica; matični teritorij prije ekspanzije, zemlju koju su zauzimali nakon ekspanzije i tijekom hegemonije i teritorijalni razmještaj Autarijata nakon katastrofe i seobe jednog dijela autarijatskog stanovništva daleko van svojih ranijih staništa. Na ovom mjestu pokušat ćemo odrediti (bar u širim okvirima) matični teritorij Autarijata, onaj na kojem su oni bili formirani i sa kojeg je potekla njihova kultura. Ostala dva teritorijalna okvira ćemo obraditi u odgovarajućim poglavljima koja govore o ekspanziji i nestanku Autarijata.

Pisana vrela i rasprostiranje nalaza glasinačke kulture starijeg željeznog doba omogućavaju da bar okvirno odredimo matičnu teritoriju Autarijata. Antička književnost daje vrlo skroman doprinos rekonstruisanju ranih autarijatskih granica, uglavnom u kontekstu dodira sa drugim narodima. Međutim i ovako ograničeni pisani podaci omogućavaju određivanje južne granice, koju je zbog okrenutosti prema narodima istoga kulturnog kruga, veoma teško odrediti samo na osnovu arheološke građe. Istočnu granicu, okrenutu prema neilirskim narodima različitog kulturnog miljea, možemo odrediti kombinacijom pisanih vrela i nalaza materijalne kulture, ali

---

[146] Matična domovina Autarijata locirana je na različitim mjestima još od prvih dana sistematskog izučavanja pratpovijesne i antičke prošlosti zapadnog i centralnog Balkana. Tako su Autarijati smještani na gornjem i srednjem toku Neretve, više orijentirani prema Pomoravlju ili uz Skadarsko jezero. Pripisivao bi im se čitav prostor od gornjeg toka Neretve do donjeg toka Drima, a postoji i teza po kojoj su se Autarijati protezali sve do Dardanaca i Agrijana. I jugozapadna Bosna, sjeverna Hercegovina i zapadni Sandžak su ulazile u obzir kao autarijatska matična staništa. Pozivanjem na filološke survivale "zemljopisno jezgro" Autarijata se smještalo između rijeke Tare i planine Tare pružajuči se uz sam gornji i srednji tok Drine. (O različitoj teritorijalnoj lokalizaciji Autarijata v. Zippel, 1877:37; Tallócsy, 1889:7-10; Tomaschek, 1896:2593; Patsch, 1912:79-80; Suić, 1953; Čović, 1967:105,111; Papazoglu, 1969:71-78) Postoji i jedno zanimljivo stajalište, koje se poziva na dokazano korumpirani Plinijev podatak, a po kojem su Autarijati porijeklom iz područja jugoistočno od rijeke Cetine, iz kojeg su kasnije bili potisnuti na istok (Suić, 1957:118-119). Grga Novak je 15 godina prije Suića isto imao jedno zanimljivo rješenje za autarijatsku matičnu teritoriju. Po njemu su Kelti potisnuli Ardijejce, koji su onda prešli na lijevu obalu Neretve odakle su sistemom lančane reakcije potisnuli Autarijate!?, koji su se i sami nedugo potom našli i na udaru Kelta, i tek tada bi se, prisiljeni keltskim pritiskom, smjestili između rijeka Tare i južne Morave. (Novak, 1944:23-24)

[147] Ne samo da su čitave narodnosne i plemenske zajednice mijenjale svoja staništa, nego su i njihovi dijelovi, pojedine porodice, rodovi i bratstva napuštale jednu teritoriju i naseljavale se na drugoj, koja je čak pripadala i drugoj narodnosnoj i kulturnoj zajednici

opet s prevagom prvoga činioca jer, kao što ćemo kasnije pokazati, Autarijati su najdublje korigirali svoj teritorijalni okvir upravo na istočnom pravcu. Samim tim je vrlo teško odrediti koji to nalazi materijalne kulture pripadaju vremenu prije, a koji poslije ekspanzije. Kada je riječ o sjevernoj i zapadnoj graničnoj crti, tu se jedino možemo osloniti samo na arheološku građu, kako bismo pojedinim oblastima mogli odrediti kulturnu, a preko nje eventualnu pripadnost nekoj od ilirskih komponenata ili i narodnosnu pripadnost.

Najčešće, Autarijate antički pisci spominju za ta starija vremena kao susjede Ardijejaca i Tribala. Herodotov podatak u kome se nabrajaju pritoke Dunava i koji eksplicitno ne spominje Autarijate, može zbog svoje relativne starosti pokazati istočni smjer pružanja Autarijata. Pošto se Herodot u svome opisu unutrašnjosti Balkana oslanjao na Hekateja iz Mileta, teritorijalizaciju Autarijata iz ovog podatke mogli bismo smjestiti na početak V. st. p. n. e. [148] Herodotov podatak glasi:

"...Iz Ilirske zemlje teče prema sjeveru rijeka Angro i utiče u tribalsku ravnicu i u rijeku Brongo, a Brongo se uliva u Istar..."[149]

Brongo je nesumnjivo Velika Morava, dok bi Angros bila zapadna Morava, jer se ona u Moravu ulijeva prvo tekući prema sjeveru, a onda praveći zavoj prema zapadu prilikom koga prima Ibar. [150] Jedini ilirski narod iz čije zemlje teče zapadna Morava, a koji bismo mogli uzeti u obzir mogu biti Autarijati.[151] Dardanci, jedini još ilirski narod koji bi mogao doći u obzir kao narod iz čije zemlje teče Angro, su bili smješteni južnije, na Kosovu, zapadnoj i sjevernoj Makedoniji, a i njihovo jače prisustvo na geopolitičkoj karti Balkana pripada znatno kasnijim razdobljima jer se povijesni Dardanci javljaju u vrelima prvi put tek od druge polovine IV. st p. n. e., a tek III. st. p. n. e. predstavlja vrijeme njihove prave pojave na političkoj sceni Balkana. Osim toga glasinačka kultura starijeg željeznog doba je na području gornjeg toka zapadne Morave u punom cvatu u navedenom periodu na koji se Herodotov podatak odnosi, pa bi jedini Iliri koji bi živjeli u zemlji iz koje teče Angro mogli biti Autarijati. U području neposredno prije i na samom uticanju zapadne Morave u veliku Moravu nalazi se tribalska ravnica, koju bi mogli identificirati sa Pomoravljem. Dolina i Južne i Zapadne i Velike Morave usijecaju uski i dugi ravničarski pojas u brdsko balkansko područje i za putnika mogu predstavljati važnu zemljopisnu činjenicu, dovoljno važnu da se zabilježi i imenuje, ponajviše po imenu naroda koji je naseljava i koji joj gravitira sa okolnih prostora. Herodot, odnosno njegovo vrelo, jasno podvlači i granicu između ilirske zemlje (Ἰλλυριῶν) i tribalske

---

[148] Hekatej je mnogo putovao i sigurno je do svojih podataka dolazio i na svojim putovanjima, ali i služeći se i vijestima trgovaca koji su zalazili u unutrašnjosti Balkana. Zbog jonskog ustanka i svega onoga što se dešavalo nakon njega, a u što je i Hekatej bio uvučen, sigurno je da nijedan Hekatejev zemljopisni opis nije mlađi od početka V. st. p. n. e. August Musić, 1900:12

[149] *Herod.* IV, 49

[150] Papazoglu, 1969; 48,; Benac, 1987:793; Po Čoviću Brongos je Ibar, (1976:113)

[151] Papazoglu, 1969:167 i Vulić, 1925:75, pripisuju uže etničko određenje Herodotovih Ilira kao dardansko. Za razliku od njih po P. Cabanes (2002:9) Iliri iz područja rijeke Angro se nalaze u zemlji Autarijata.

ravnice (πεδίον τὸ τριβαλλικὸν), koja bi trebalo da se nalazi negdje na donjem toku zapadne. Morave. Tribali se tek znatno kasnije spominju u povijesnim vrelima i to istočnije i južnije od ušća zapadne Morave u Veliku Moravu. Na lokalitetu Stapari kod Užica pronađeni su ravni grobovi koji su sadržavali materijal koji pokazuje izrazite «basarabi» karakteristike.[152] Ovo potvrđuje Herodotov podatak i smještaj Tribala u zapadnijim predjelima prije posljednjih decenija VI. st. p. n. e. Vjerojatno je užičko područje predstavljalo graničnu zonu između autarijatskih i tribalskih zajednica, s tim da su se prve zajednice pružale zapadno i južno, a druge istočno i sjeverno od njega. Zbog određivanja položaja Tribala zapadnije i sjevernije od oblasti koje su naseljavali u vremenu kada o njima postoji obilje pisanih podataka možemo zaključiti da Herodotov podatak održava stanje teritorijalnog razmještaja Autarijata prije ekspanzije.

Južna granica predstavlja u vrelima najosvjedočeniju liniju rasprostiranja Autarijata. Pseudo-Aristotel, Strabon i Apijan, ovaj zadnji posredno, spominju Autarijate kao susjede Ardijejaca.[153] Pseudo-Aristotel spominje "**veliku planinu**" (ὄρος μέγα) kao granicu Ardijejaca i Autarijata, stijenu iz koje izbija u proljeće obilna voda, iz koje se dobiva sol, i da Ardijejci žive daleko od mora. Prilično sličan opis daje i Strabon. I on spominje sol koja se dobivala iz vode koja je na proljeće izvirala iz neke stijene, i da je to granično područje Autarijata i Ardijejaca. Apijan samo navodi da su Autarijati ratovali sa Ardijejcima, što znači da su naseljavali susjedne zemlje i da su bili najbolji, najodličniji na kopnu, što indicira da su bili prevashodno narod vezan za kontinentalnu unutrašnjost. Uočljiva je i velika podudarnost u Strabonovim i Pseudo-Aristotelovim podacima. Inače kada se govori o Strabonovim podacima koji se odnose na Autarijate možemo razlučiti da kada Strabon spominje Autarijate i njihova staništa onda ima u vidu Autarijate u različitim vremenima na različitim staništima. Tako se kod Strabona primjećuju tri teritorijalna okvira, jedan za prostor prije ekspanzije, drugi nakon ekspanzije i prije seobe Autarijata i treći koji se odnosi na stanje poslije seobe Autarijata na kraju IV. st. p. n. e. Kada govori o Autarijatima u prvom teritorijalnom okviru. Strabon upotrebljava prošlo vrijeme ili posebno naglašava da je riječ o događajima koji su se desili znatno ranije[154].

Iz konteksta Strabonovog i Apijanovog podataka koji se odnose na rat Autarijata sa Ardijejcima iz koga su Autarijati izašli kao pobjednici, jasno proizlazi da događaji koji se opisuju pripadaju ili neposredno pred ili za samo razdoblje ekspanzije Autarijata prema jugu i jugozapadu.[155] Samim tim i Pseudo-Aristotelov i Strabonov i Apijanov podaci kada imaju u vidu teritorijalnu odrednicu za Autarijate, misle na njihov matični teritorij. U prilog starijoj dataciji tri navedena podatka o autarijatsko-

---

[152] Zotović, 1985, 65-67

[153] *Ps. Aristot.* 138; *Strab. Geo.* VII, 5, 11; *App. Ill.* 3

[154] *Strab. Geo.* VII, 5,6; VII, 5, 11

[155] Rat između Autarijata i Ardijejaca i veliku pobjedu prvih ne spominje Pseudo-Aristotel. To je razumljivo , jer fragment potiče iz prirodnoslovne zbirke, u kojoj su se željeli prikazati prirodne osobitosti, tehnička umiječa a ne ratna i politička povijesna.

ardijejskim odnosima, govori i Pseudo-Aristotelov podatak da Ardijejci žive daleko od mora, a ne na jadranskoj obali gdje su u vrelima osvjedočeni za III. i II. st. p. n. e.[156] Ardijejci se i prepoznaju u povijesnim vrelima kao narod vrstan na moru, i nenavikao na život u unutrašnjosti[157] i zbog toga Strabon i Apijan koji pišu svoja djela stoljećima kasnije u odnosu na Pseudo-Aristotela i za koje su Ardijejci poglavito povezani za more, izostavljaju navod o kontinentalnom smještaju Ardijejaca. Svi ovi podaci se odnose na Ardijejce od sredine III. st. p. n. e. pa nadalje. Naprotiv, Pseudo-Aristotelov izvještaj, koji ne može biti mlađi od sredine IV. p. n. e. jasno za Ardijejce kaže da žive daleko od mora, čime indicira njihov dublji kontinentalni smještaj za starija razdoblja. Kontinentalno rano stanište Ardijejaca dokazuje i toliko izražena potreba za solju, jer da su živjeli u priobalnim zonama, ne bi imali toliko izraženu potrebu da uđu u riskantni i ogorčeni rat radi proljetnih planinskih slanih vrela.[158]
Jedina oblast koja bi dolazila u obzir za smještaj Ardijejaca u tim starijim razdobljima jeste Kalinovački plato i gornji tok rijeke Neretve. Ovaj prostor je po svojim geomorfološkim karakteristikama i gospodarskim mogućnostima sličan glasinačkom područje, samo se nalazi od njega južnije nekih 70-tak kilometara. Na ovom području je evidentirana egzistencija dosta brojne i snažne željeznodobne kulture, u svojim osnovnim postavkama dosta srodnoj sjevernoj varijanti glasinačke kulturne grupe. Ardijejci su nesumnjivo kao i Autarijati pripadali ilirskoj etničkoj osnovi i bili su nosioci južne varijante glasinačke kulture. Samo na platou Kalinovika, danas skoro nenaseljenom, do danas je evidentirano preko 16 većih gradina, 1 pećinsko naselje, 1 naselje na otvorenom i 40 nekropola, dok ukupan broj tumula prelazi brojku 1000, Nažalost izuzev rekognosticiranja dijela terena, ovo područje stoji potpuno arheološki neistraženo. Da je Kalinovački plato, a sa njim kompletan gornji tok Neretve, bio centar jedne jače i politički uvezanije i organizovanije narodnosne zajednice, svjedoči i postojanje monumentalnih tumula, koji bi se mogli ubrojiti u kategoriju kneževskih grobova. Najbolji primjer je velika **Vučja gromila,** na nekropoli Česte Gromile, koja je vjerojatno grob nekog istaknutog člana zajednice koja je imala centar na širem prostoru oko današnjeg Kalinovika. Nažalost ni ova gromila nije otkopana, niti postoje mogućnosti da u dogledno vrijeme bude istražena. Sve to jasno govori da je Kalinovački plato mogao biti centar ardijejske narodnosne zajednice.[159]Osim toga, na osnovi Pseudo-Aristotela, mogli bismo čak držati da su

[156] Izraz *"daleko od mora"* ne bi trebalo shvatiti kao da je riječ o dubokoj unutrašnjosti, jer za Grke, narod koji "*živi oko mora kao žabe oko bare*" (Platon; Phaedro, 109), daleko od mora je moglo značiti samo neizravni izlazak na morsku obalu, i relativnu udaljenost od mora u pravcu unutrašnjosti.

[157] *Polyb.* II, 11,10; 12,2 ; *Plin. NH* III, 142; *Liv.* XXVII, 3; *Strab. Geo.* VII, 5,6; *Ptol. Geo.* II, 16; *App. Ill.* III, 10; *Cass. Dio* fr. XLIX, 2,3

[158] O kontinetalnoj fazi Ardijejskog razvitka v. Lučić, 1966:254; Papazoglu, 1963:79; Garašanin M., 1967:92; Isto, 1974:13; Benac, 1987:782-784.

[159] Za više o Kalinovačkom platou : Basler, 1956:247-252; Bešlagić Kalinovik, 1962:108.; Isto, 1971:495+Krt 1-5+(2); Vego, 1964:173-211; Arheološki leksikon BiH, Tom III, 1988:113-132+Krt. 18-praistorijsko doba.

Bešlagić i Vego su Kalinovik posmatrali i istraživali iz percepcije primarnog proučavanja srednjeg vijeka, ali pošto se jedan dio bogate srednjovjekovne baštine Kalinovačkog platoa, nalazi na slojevima prapovijesnih gradina i tumula, neizbježno je bilo da se oni u svojim radovima ne osvrnu i na prapovijesno i protohistorijsko razdoblje Kalinovačkog platoa.

slana vrela više gravitirala ardijejskom teritorijalno-političkom rasprostiranju nego autarijatskom, čime bi onda i okolina Konjica nalazila pod kontrolom Ardijejaca. Na osnovu toga bi se granica između autarijatskih i ardijejskih zajednica mogla povući preko slabo naseljene međuzone, prolazeći rijekom Bistricom i Govzom, i zatim se pružala na planine Treskavicu i Visočicu. Istočno i sjeverno područje bi pripadalo autarijatskim, a južno i zapadno, uključujući i planinu Prenj, ardijejskim zajednicama.

Velika Planina, koju direktno spominje Pseudo-Aristotel, a kod Strabona se može naslutiti njeno prisustvo, bi se mogla nalaziti negdje na planinskom lancu koji povezuje najvisočije planine dinarskog pojasa, Prenj (2155 m.), Treskavicu (1943 m.), Visočicu (1974 m.), Bjelašnicu (2067 m.), Leliju (2032 m.), Zelengoru (2015 m.), Maglić (2386 m.), Goliju (1945 m.) i Durmitor (2532 m.). Navedenoj pretpostavci odgovaraju i ostale zemljopisne odrednice kod sva tri autora. Planinski lanac se nalazi u kontinentalnom dijelu i praktično odvaja mediteranski jadranski pojas koji se pruža od Neretve do Skadarskog jezera od unutrašnjosti. Istovremeno on nije ni suviše daleko izoliran u unutrašnjosti Balkana da bi ostalo nepoznato Grcima u primorju što se dešava na njegovim padinama i masivima. Osim toga slana vrela su evidentirana 9 kilometara sjeverozapadno od Konjica, na "Slanim vodama" kod Orahovice, istina već prilično iscrpljeni.[160] Još jedan detalj, koji promiče nezapaženo može pomoći u teritorijalizaciji podataka kod Pseudo-Aristotela i Strabona. Oba pisca spominju vrelo vode koje se pojavljuje samo u proljeće, što indicira da do toga dolazi uslijed otapanja snijega u tolikoj mjeri da izazove periodičnu akumulaciju vode na jednom malom mjestu. Samo otapanje snijega na masivima spomenutih planina koje su zimi bukvalno prekrivene snijegom u proljeće može izazvati naglo izbijanje vode na pojedinim mjestima. I najvažniji detalj, sve spomenute planine, i područje koja se neposredno nalaze uz njih su i dan danas, kao i vremenu kada su Autarijati i Ardijejci ratovali zbog kontrole nad slanim vrelima, izrazito stočarski areali.

Za određivanje sjevernog i zapadnog pravca rasprostiranja Autarijata oslonjeni smo jedino na arheološku građu. Za ucrtavanje granične linije na ovim pravcima posao je utoliko lakši što je riječ o granici sa različitim kulturnim zonama, koje u vrijeme ekspanzije ili seobe nisu korigovane u takvoj mjeri kao one na istoku.

Na osnovu arheološkog materijala, granicu prema zapadu bi predstavljalo sarajevsko polje i istočne pritoke gornjeg toka rijeke Bosne.[161] Središnja Bosna je tijekom čitavog prapovijesnog i protohistorijskog razdoblja imala i održavala zasebnu kulturu, nazvanu *srednjobosanska kulturna grupa.* za čije nosioce Čović smatra dezitijatske zajednice.[162] I u starijem željeznom dobu, starogradske padine na kojima su se zaustavili pokreti iz srednje Bosne u vrijeme velikih migracija, ostale su granična crta

---

[160] Rücker, 1889:11-12; Tallócsy, 1893; Patsch, 1904:241; Isto, 1912:79; Isto, 1922:43, pr. 4;

Nasuprot lokalizaciji slanih izvora kod Konjica Dobiaš, 21, pr, 16; pa kasnije i sam Rücker, 1893:336. lokaliziraju ih kod Gornjeg Vakufa. Uopće o bosanskim solanama, v. Truhelka, 1900:575-580

[161] Čović, 1967:114

[162] O srednjobosanskoj kulturnoj grupi v. Arheološki leksikon, Tom I, 1988:163-164; Vasić, 1973:71-76; Čović, 1976:187-237; Isto, 1983 B; Isto 1986; Isto, 1987 A.

između srednjobosanske kulture, odnosno dezitijatskih zajednica i glasinačke kulture starijeg željeznog doba, odnosno autarijatskih zajednica. Više registriranih nekropola sa ovog područja i gradinskih naselja odaju više karakter glasinačke kulture, nego srednjobosanske.[163] Od Starog grada proteže se jedna uža «prelazna zona» u kojoj se susreću uticaji i impulsi i glasinačke kulture starijeg željeznog doba i srednjobosanske kulturne grupe, istina sa primjetnom dominacijom odlika drugo-spomenute kulturne grupe. Ova dominacija postaje sve izraženija kako se sve više krećemo prema zapadu, da bi na zapadnom dijelu sarajevskog polja i potpuno nestalo nalaza za koje bismo mogli tvrditi da su «glasinačke» provenijencije.[164] U ovu «prelaznu zonu» u prvom redu bi ulazili naseobeni kompleks Zlatište-Debelo Brdo-Soukbunar, te gradine Kokorevac i Gradac-Nahorevo.[165] Pošto, kao što je već rečeno, materijal sa ovih naselja i gradina pokazuje više odlika srednjobosanske kulturne grupe, držimo da je njihova narodnosna i kulturna osnova u željeznom dobu bila dezitijatsko-srednjobosanska, dok je autarijatsko-«glasinački» uticaj prevashodno došao trgovačkim i drugim kontaktima.

Sjeverna granica autarijatsko-«glasinačkog» područja kretala bi se uz zavoj koji rijeka Drina pravi u svome srednjem toku. Na osnovu toga bi nekropole tumula Crvena Njiva, Humka-Liješće i Crkveni Gaj, koje se nalaze uz samu obali rijeke Drine, nasuprot planine Tare, predstavljale krajnju sjevernu zonu pružanja matične teritorije. Velika Gradina (Rupovo brdo kod Vlasenice) predstavljala bi najsjevernije gradinsko naselje na matičnom teritoriju. U brončano doba u još sjevernijim zonama pružala se podrinjska grupa, koja je za vrijeme migracija nosilaca žarnih polja i egejske seobe bila zbrisana.[166] Na lokalitetu Gornji Zalukovik kod Vlasenice pronađena je kasnobrončanodobna ostava brončanih predmeta zakopana u zemlju na dubini od 1,4 m.[167] Uz Gornji Zalukovik, ostave brončanih predmeta čiji se nastanak datira u isto vremensko razdoblje pronađene su na vlaseničko-šekovičkom prostoru još na dva lokaliteta; Perinom Gradu kod Šekovića i Kiku kod Vlasenice.[168] Sve tri ostave su vjerojatno nastale zbog toga što su njihovi vlasnici smatrali potrebnim da sakriju sve

---

[163] za više o prapovijesti i protohistoriji na prostoru Starog Grada-Sarajevo vidi; Fiala, 1889; Isto 1890; Isto, 1891; Isto, 1894 A; Isto, 1895 A; Isto, 1896 A; Ćurčić, 1908; Mandić, 1927; Skarić, 1937; Mazalić, 1939; Benac, 1954; Čović, 1965 A; i neobjavljeni izvještaj sa iskopavanja iz rujna 1981 god, na lokalitetu Gradac-Hodidjed, registar Arheologija-Stari Grad, Zavod za zaštitu kulturno-historijskog nasljeđa Kantona Sarajevo.

[164] Sporadično uz tok Lepenice pa sve do Kiseljaka može se naići na tumule (Karinjača, Krivača, Kiseljak), ali materijal iz njih pokazuje da su nastali u brončanom dobu (posebno za tumule kod Kiseljaka)

[165] Za Kokorevac i Nahorevo v. Ćurčić, 1908:367-368

[166] O podrinjskoj kulturnoj grupi v. Čović, 1965 A:81, T XIX, 16; Kosorić, 1976:90-Tbl I-XXV; Isto, 1978:25; Isto, 1979:173-199+Tbl. I-VIII; Isto, 1980:35-41; Isto, 1982:41-46+Tbl. I+VI; Isto, 1983:73-94; Isto, 1983 A:31-40+1 sl.3; Garašanin M., 1983:736-753+Tbl. CII-CIII; Arheološki leksikon, Tom I, 1988:138-139

[167] Kosorić, 1978 A:19-21+Tbl.

[168] Fiala, 1894 B:329-332; Čović, 1975 A:11-14, Vinski-Gasparini, 1983 A:662. Inače kada se govori o ostavama brončanih predmeta čiji se nastanak datira u faze brončanog doba kada su se pojavile nosioci kulture žarnih polja u slavonskom i posavskom području potrebno je spomenuti da se više njih nalazili upravo na prostoru sjeveroistočne Bosne. Tako su kasnobrončanodobne ostave pronađene na sljedećim lokalitetima; Drenov Do-Lopare, Lukavac, Pašalići-Gračanica, Monj –Gračanica i Boljanić-Gračanica (Truhelka 1906:265-275; Čović, 1955: 91-92; Isto, 1957:244-251; Isto, 1971:322; Jovanović R., 1958:23-35; Vinski-Gasparini, 1983 A:662).

što su mislili da predstavlja vrijednost, najvjerojatnije uslijed neke velike opasnosti (i koja je iza sebe ostavila takve posljedice da se vlasnik nije mogao ili htio vratiti po svoju imovinu), te bi ovaj nalaz predstavljao najbolje, dramatično, svjedočanstvo o pritisku kojem su starosjedilačke zajednice Donjeg i Srednjeg Podrinja bile izložene iz Panonije u vremenu migracija nosilaca žarnih polja. Umjesto podrinjske grupe, na ovom prostoru u starijem željeznom dobu formirale su se kulturne zajednice koje su bile izdanak «panonskih» kulturnih grupa.

Na sjeverozapadnom pravcu nalazi se gradina Olovac, koja je zbog blizine rudnika olova bila od velikog značaja za ilirske zajednice u susjednim područjima.[169]Poseban problem u izučavanju sjeverozapadnog područja rasprostiranja predstavlja Nišička (Crnoriječka) visoravan, koja se pruža sjeverno od Sarajeva. Ovaj areal po prirodnim mogućnostima izrazito stočarskog karaktera predstavlja, uz sarajevsko polje, još jedan «most» između srednje Bosne i glasinačko-romanijskog područja. Kao što znamo na njemu su evidentirani i najraniji do sada poznati tragovi prebivanja ljudi na širem području. Međutim opsežnih istraživanja na ovom području još uvijek nije bilo. Za sada su na Nišičkoj visoravni evidentirane gradine Kamenica-Nanići[170] i Ivančići.[171]

Na osnovu svega iznesenog u vezi pitanja određivanja matične domovine autarijatske narodnosne zajednice možemo izvesti sljedeće zaključke : na istočnom pravcu, ako bismo se pouzdali u Herodotov odnosno Hekatejev podatak, a nemamo razloga to ne učiniti, mogli bismo zaključiti da su prema istoku Autarijati u drugoj polovini VI. st. p. n. e. zauzimali teritoriju današnje jugozapadne Srbije i Sandžaka. Istočna autarijatska granica bi ujedno odražavala i granicu ilirskog svijeta Balkana sa onim neilirskim. Na osnovu Pseudo-Aristotela, Strabona i u manjoj mjeri Apijana, lanac planina Treskavica-južne padine Bjelašnice-Visočica-Lelija-Zelengora-Maglić-Golija-Durmitor bi mogao predstavljati južnu i jugozapadnu graničnu linija autarijatske matične teritorije, onu okrenutu prema Ardijejcima, i drugim južnijim ilirskim narodima. Time bi jugoistočnu Bosnu uključujući i gornje Podrinje, doline Pive, Tare, Ćehotine i Lima i pojas jugozapadne Srbije, do gornjeg toka zapadne Morave mogli uključiti unutar teritorijalnog okvira matične domovine Autarijata. Povezujući sve to sa Pseudo-Skilaksovim podatkom, matični teritorij Autarijata bi mogli produžiti uz tokove Tare i Pive sve do Morače. Na zapadu bi se autarijatski teritorij, na osnovu rasprostiranja materijalne kulture završavao na krajnjem istoku sarajevskog područja, a na sjevernom pravcu negdje u srednjem Podrinju.

[169] Hörmann, 1889:63-74

[170] Malez, 1968:179-180

[171] Na osnovi dosadašnjeg stupnja istraženosti, moglo bi se pretpostaviti da je oblast u trouglu Čemerska planina—sarajevski Ozren- do u blizinu donjeg toka rijeke Bioštice bila neka vrsta graničnog područja, "ničije zemlje" između zajednica nosilaca SBKG željeznog doba, odnosno proto-dezitijatskih zajednica i autarijatskih zajednica, te je samim tim i ostala slabo posjećena i naseljena od ovih potonjih. Ali je područje istočno od same crnoriječke (nišičke) visoravni, preciznije rečeno tok rijeke Bioštice moguće bilo važno za stočarske skupine nosilaca sjeverne varijante glasinačke kulture prije kraja VI. st. p. n. e., jer su se preko te linije autarijatsko-"glasinačke" zajednice vezivale za rijeku Krivaju, i odatle na srednji tok rijeke Bosne i dalje prema sjeverozapadnoj Bosni.

6. Društveno – politički razvitak

Privreda željeznog doba bila je nesumnjivo snažnija i raznovrsnija nego ona u prethodnom razdoblju. Nakon stabilizacije društveno-političkih i etničkih prilika na širem prostoru sjevernog, zapadnog i centralnog Balkana, i završetka svih turbulencija izazvanih pokretima naroda “žarnih polja”, proto-autarijatske zajednice su se mogle više posvetiti privrednoj aktivnosti i složenijoj izgradnji svoje društvene strukture. Željezno doba je nosiocima glasinačke kulture donijelo toliki kulturni razvitak da već možemo govoriti o postojanju posebne **glasinačke kulture starijeg željeznog doba**. Primjećuje se, a na osnovu broja tumula i gradinskih naselja koji potiču iz ovog perioda izražajnije povećanje stanovništva. Evidentan je i porast bogatstva i raznovrsnosti metalnih nalaza u grobovima. Ovo područje se sa starijim željeznim dobom u pravom smislu izdvaja od ostalih ilirskih zemalja po stupnju razvitka, i možemo sa velikim stupnjem sigurnosti tvrditi da se u prva dva stoljeća I milenijuma p. n. e. kristalizira buduća autarijatska narodnosna zajednica. Novi nivo složenije i jače društvene organizacije je nesumnjivo bio posljedica upotrebe željeza, i to primarno u izradi oružja, jer je ono neminovno moralo voditi transformaciji vojne a onda preko nje i političke strukture. Iako se nalazilo u dubokoj kontinentalnoj unutrašnjosti, na području teritorijalnog rasprostiranja proto-autarijatskih zajednica, uvozna grčka i italska luksuzna roba se javlja ranije nego u drugim krajevima gdje bismo to prije očekivali, što jasno svjedoči o razvijanju trgovine sa mediteranskim svijetom. Prosperitet se posebno produbljuje tijekom VIII. st. p. n. e. i razvija se u narednim stoljećima.[172] Prosperitet je izazvao čitav niz posljedica po društveno ustrojstvo autarijatskih zajednica, direktno uvjetujući politijogenezu populacije koja je bila nosilac sjeverne varijante glasinačke kulture starijeg željeznog doba. Prva posljedica je bila socijalna diferencijacija.[173] Predstavnici jačih i bogatijih rodova nastoje da učvrste svoju ličnu vlast, na račun starih institucija : plemenskih savjeta i skupština. U početku ovog procesa društvene diferencijacije prednjačile su zapadne

[172] Parović-Pešikan, 1960; Čovič, 1967:115

[173] Izgled gospodarstva, društva i načina života vladajučeg sloja na samom početku starijeg željeznog doba kod zajednica kontinentalnog Balkana nalazimo u Herodotovom opisu nastanka Makedonskog kraljevstva Argeada (VIII, 137-139). Herodot u svome opisu boravka brače Gauana, Aeropa i Perdike, utemeljitelja dinastije Argeada kao sluga kod kralja «grada» Lebeje ubacuje i napomenu da je to bilo «…*vrijeme kada su i kraljevi, a ne samo narod bili siromašni i nisu imali novaca.*» dodajući i to da je i sama kraljica mesila i pekla te i posluživala kruh za svoje sluge (VIII, 137). Društveni i gospodarski izgled domaćinstava predvodnika najranijih željeznodobnih ilirskih zajednica sigurno se nije puno razlikovao od opisanog autarhičnog domaćinstva kralja» grada» Lebeje sa niskim, samozadovoljavajućim nivoom gospodarstva, prostog i jednostavnog načina života ukućana, i sa malim stupnjem odvajanja poglavara od ostatka zajednice, uključujući i sluge. Tek sa ubrzavanjem gospodarskog razvitka tijekom starijeg željeznog doba dolazi i do lomljenja ovako ustrojenih autarhićnih odnosa. Vrijeme na koje se odnosi Herodotov podatak ne može se datirati (a zbog spiska kraljeva iz dinastije Argeada poredanih po sistemu sin-otac) naj vjerojatnije se odnosi na VIII. st. p. n. e.

oblasti, preciznije glasinačka visoravan, dolina rijeke Prače i njihova neposredna okolica.[174]

Sam proces usložnjavana društvene strukture kod ovih zajednica naglo je započeo u kasnom brončanom dobu. Na osnovu bogatstva nalaza iz grobova kasno brončanodobne provenijencije te dimenzija tumula koji potiču iz toga perioda, u ovom razdoblju se već uspio izdvojiti snažan sloj rane rodovsko-plemenske aristokracije.[175] Posebno su reprezentativni nalazi iz Maravića, tumul I, grob 1, koji nedvosmisleno govore u prilog tvrdnji da je tu sahranjen istaknuti pojedinac.[176] A i tumul II sa istog lokaliteta otkrio je veliko bogatstvo u materijalu.[177] Lokalitet Maravići gravitira više prema srednjem toku rijeke Prače nego prema visoravni i direktno je «naslonjen» na nekropole Vrtanjak, Rusanovići i Rudine-Rusanovići u kojima je pronađeno dosta grobova iz eneolita, ranog i srednjeg brončanog doba.[178] Ovo područje je, ako je suditi po broju pronađenih grobova, bilo prilično naseljeno. Na širem prostoru Rusanovića locirano je više grupa tumula, koje je Fiala istraživao u više kampanja od 1892 do 1896, istraživši tom prilikom preko 176 tumula sa više od 300 grobova. Vjerojatno su i zajednice koje su ga naseljavale bile društveno slojevitije, složenije i struktuiranije u odnosu na susjedna područja od eneolita do početka kasnog brončanog doba. Zbog svega navedenog, Maravići predstavljaju i jedan od najvažnijih dokaza da je u srednjem porječju Prače u kasnobrončano doba postojala kakva-takva društvena organizacija, koja je vjerojatno svoje porijeklo vukla još iz ranijih perioda. Možda je upravo postojanje jačih centralizovanijih protopolitičkih organizacija, kao što je bila ona koja je egzistirala u srednjem porječju Prače. u kasno brončano bilo razlogom opstanka glasinačke kulture u vrijeme migracija nosilaca «žarnih polja», i njenog širenja prema jugu i istoku. Uostalom čak bismo mogli tvrditi da je, a na osnovu pronađenih bojnih sjekira i bodeža među grobnim prilozima u tumulima Vrlazje IV i Kovačev do VI i VII i u ranom i srednjem brončanom dobu, evidentirano sahranjivanje uglednika, koji su zauzimali izraženiji društveni položaj i ugled, a samim tim i određeni stupanj autoriteta. Riječ je vjerojatno, u tim razdobljima koja su prethodila burnim stoljećima kasnog brončanog doba, o sahranjivanju pojedinaca koji su bili poglavari, starješine manjih stočarskih polunomadskih skupina. Ali je i ova pojava nesumnjiv nukleus iz kojeg će se razviti i proto-kneževi iz kasnog brončanog doba te autarijatski kneževi i vladari iz željeznog doba. Pored Maravića, iz perioda kasnog brončanog doba potiču još neki grobovi koji se ističu u prvom redu po bogatim prilozima (Borovsko tumul II, grob 1; Mlađ X, 5; Podlaze LXXXX,; Štrpci i,1; Kosovo, Planje I, Taline XIX, 4; Plješivica I). I pored

[174] Ovo treba prihvatiti samo uvjetno, jer mnogi tumuli iz centralnog dijela glasinačkog područja i duž Drine nisu još uvijek u dovoljnoj mjeri istraženi. Čović, 1976:274.

[175] Čović, 1967:105

[176] Truhelka, 1890 A:389; Benac-Čović, 1956:21; Čović, 1981:111-117; Isto, 1983:418, 423-424; Drechsler-Bižić, 1983:261

[177] Benac-Čović, 1956:33

[178] Truhelka, 1890 A:389; Fiala, 1892:437-438; Isto, 1894:729-743:752-754; Isto, 1895:533-538; Isto, 1896:426-435; Benac-Čović, 1956:10-25; Isto, 1957; Čović, 1983:186-187; Drechsler-Bržić, 1983:261-264; Čović, 1987.

činjenice da i u svim nabrojanim grobovima iz kasnog brončanog doba nedostaju među grobnim prilozima oružje i primjetniji statusni simboli i insignije, nedvosmisleno i ovi grobovi pokazuju izdvajanje određenog broja pojedinaca u odnosu na većinu svojih suplemenika kako po bogatstvu tako i po položaju koji zauzimaju i ugledu koji uživaju u svojoj zajednici. Kao što vidimo razvitak društvene svijesti (sa naznakama i političkog osjećaja) i društvene strukture kod stanovnika jugoistočne Bosne je prolazilo kroz kontinuirani i potrebno je posebno navesti, autohtoni razvitak, da bi krajem starijeg željeznog doba doživjela i svoju kulminaciju. Uostalom i za gradinu Ilijak, koja je u starijem željeznom dobu odigrala veliku ulogu kao jedan od najvećih centara oko kojih se odvijao ubrzani društveno-politički razvitak autarijatskih zajednica, možemo sa sigurnošću tvrditi da je postojala već u kasnom brončanom dobu.[179]

Sa željeznim dobom ovaj proces se ubrzava i postaje sadržajniji. Rodovska aristokracija čiju prvu pojavu već imamo u zadnjim fazama brončanog doba, sada se izražajnije izdvaja od ostalog stanovništva. Usložnjavanje i podjela rada usljed gospodarskog i tehničkog poleta, i promjene u društvenoj strukturi autarijatskih zajednica koje su se manifestovale kroz socijalno raslojavanje, izdvajanje vladajućih rodova zahtijevali su i usložnjavanje društvene strukture autarijatskih zajednica. Sada se sve više osjećala potreba za centralizacijom i objedinjavanjem autarijatskih zajednica. Pojedini moćni rodovi su sve više težili da se pored svoga plemena nametnu i drugim autarijatskim bratstvima i plemenima. Proces postupnog objedinjavanja autarijatske narodnosne zajednice je bio normalna povijesna progresija i na kraju će se završiti stvaranjem jedinstvenog političkog entiteta kod Autarijata. Naročito je proces unifikacije bio izraženiji na sjeverozapadu uključujući i porječje Prače, i u nešto manjoj mjeri na južnom dijelu autarijatsko-glasinačkog narodnosno-kulturnog kompleksa. Time bismo mogli zaključiti da je upravo sa sjevera potekao proces objedinjavanja autarijatskih zajednica.

Autarijatske zajednice odlikovale su se tijekom cjelokupnog svoga razvitka u starijem željeznom dobu sa jačom društvenom i političkom kohezijom. Neke pojave, kao što je postojanje utvrđenih gradina sa dvostrukim suhozidom i dodatnim pojačanim suhozidom na autarijatskom prostoru ukazuju na postojanje izvjesnog stupnja discipline i hijerarhije u društvenoj strukturi, O postojanju organiziranih i brojnih zajednica jasno svjedoči i činjenica da su tumuli uglavnom koncentrirani u nekropole sa vrlo velikim brojem tumula, situirane na «specijalno» za to određenim lokalitetima, uglavnom u blizini većih gradina. Vjerojatno je svaka lokalna zajednica raspolagala sa svojim posebnim mjestom za «smiraj» umrlih članova. Sve to sugerira postojanje jasno izražene svijesti kod nosilaca starije željeznodobne kulture u

[179] U karti koju je Drechsler-Brižić priredila za raspored najvažnijih nalazišta na kojima je pronađen materijal srednjeg brončanog doba ona ucrtava na području jugoistočne Bosne i Ilijak. Drechsler-Brižić, 1983:karta 7, "*Srednje brončano doba zapadnobalkanske regije*" Precizni podaci i nalazi da je gradinsko naselje Ilijak počelo svoju egzistenciju još u srednje brončano doba još uvijek nisu pronađeni , tako da za sada jedino možemo tvrditi o njegovoj egzistenciji tek u kasno brončano doba. Pretpostavlja se da jedan grob sa Ilijačke nekropole (tumul XII, grob 1) pripada srednjem brončanom dobu. Benac-Čović, 1956:28

jugoistočnoj Bosni i dijelovima zapadne Srbije o pripadnosti određenim zajednica (lokalnog ili šireg karaktera) sa jasno organiziranom i složenom društvenom strukturom.

Brzi društveni razvitak autarijatskih zajednica tijekom VIII. i posebno u VII. st. p. n. e. ogleda se prvenstveno u jačanju moći i stabilizaciji položaja i autoriteta pojedinih lokalnih, kneževskih «dinastija», koje nameću svoj autoritet na pojedinim područjima. O tom procesu najbolje svjedočanstvo pružaju kneževski grobovi, bogati i raznovrsni materijal pronađen u njima i veličina pojedinih gradina kojima gravitiraju veće nekropole tumula i one sa kneževskim grobovima. Ti lokalni knezovi su mogli biti vojni, svjetovni i duhovni upravljači lokalnih bratstava i plemena. U jugoistočnoj Bosni je do sada poznato egzistiranje više kneževskih grobova čiji se nastanak datira u VII. i VI. st. p. n. e. u nekropolama tumula na lokalitetima Ilijak, Rajino Brdo, Mejdan-Brezje, Arareve gromile, Čitluci, Osovo-Papratnica, U njima su se sigurno sahranjivali predstavnici onih dinastija koje su vladale u spomenutom periodu nad autarijatskim zajednicama u jugoistočnoj Bosni. Postojanje kneževskih grobova dokazuje da je tijekom starijeg željeznog doba došlo do dublje socijalne diferencijacije. Kneževski grobovi nisu bili karakteristika samo autarijatskog kulturnog područja, nego skoro čitavog euroazijskog područja, od Kelta preko Skita do altajskih plemena[180].

To je bilo i vrijeme kada se završava proces teritorijalizacije i pojedine oblasti se zadržavaju u posjedu pojedinih zajednica tijekom života bar nekoliko generacija. Iako su ove zajednice i dalje prvenstveno bile stočarske, nomadsko stočarstvo i laka pokretljivost malih zajednica postepeno su se transformirali u zajednice koje su se sve više zadržavale na određenom zatvorenom teritorijalnom okviru. Znatnija vezanost jednog stanovništva i njegovog potomstva na određenim područjima u periodu od više generacija, dovodilo je do toga da su te zajednice u sebi razvile i izvjestan stupanj privrženosti i pripadnosti teritoriji koju su naseljavali, počevši je osjećati kao ekskluzivno svoju. To je neminovno vodilo teritorijalizaciji jedne zajednice i njenog prelaska na viši stupanj društvene organizacije. Sa željeznim dobom je i konačno nestalo pokretljivosti, i nastupilo je vrijeme relativnog teritorijalnog određenja većine zajednica jugoistočne Bosne, i one su sada čvrsto u svojoj svijesti formirale pojam «svoje teritorije, svoje zemlje». Zahvaljujući procesu teritorijalizacije od kraja VIII. st. a sigurno u VII. st. p. n. e. možemo pretpostaviti i postojanje kneževina na autarijatskom prostoru. Ove kneževine odražavaju teritorijalizaciju autarijatskih plemenskih zajednica, koje su tijekom prvih stoljeća starijeg željeznog doba prošle kroz brzi društveni i gospodarski razvitak.

---

[180] Palavestra 1984:8. Najranije primjere kneževskih grobova nalazimo već u znatno ranijim vremenima. Na lokalitetu Mala Gruda u Tivatskom polju otkopan je tumul koji je prvi „pravi“ primjer kneževskog grobana zapadnom Balkanu. Ovaj grob je među ostalim prilozima sadržavao i srebrnu bojnu sjekiru i zlatni bodež.

Parović-Pešikan-Trbuhović, 1971; Čović, 1976:322; Isto, 1983 A:16; Dimitrijević, 1979:272; 322-323; 333; 339; Čović, 1976:322; Isto, 1983 A:162; Arheologija, Vasić, 1997:245

Kada se na karti gleda raspored do sada registriranih nekropola i gradina na matičnoj teritoriji jasno se može primijetiti da su one koncentrirane i da gravitiraju određenim oblastima. U svakoj od tih oblasti matične teritorije gradine su situirane veoma blizu jedna drugoj i razmještene na takvim lokacijama da se čini kao da se one nalaze u nekoj međusobnoj vezi. Ova mreža naselja i strateških položaja je najvjerojatnije stvorena radi osiguranja i utvrđivanja naseljenosti i pripadnosti oblasti koju je specifična plemenska zajednica (kneževina) naseljavala (zauzimala). U drugom krugu svakoj od pojedinih većih gradina iz tako uređenog sistema situiranosti gradina odgovara i gravitacija i koncentracija većih željeznodobnih nekropola tumula. A i položaj do sada otkrivenih kneževina grobova samo potvrđuje postojanje tih lokalnih kneževina.

I tako na osnovu koncentracije i položaja većih gradina, nekropola tumula koje im gravitiraju te položaja pronađenih kneževskih grobova na prostoru između planine Romanije i Drine, mogu se uočiti bar tri zone za koje možemo sa većom sigurnošću tvrditi da se tu dogodio i završio proces teritorijalizacije određenih plemena tj. stvaranja kneževina. Prva zona bi obuhvaćala porječje Prače, druga glasinačku visoravan, a treća prostor između rijeka Rešetnice i Drine. U svakoj od ovih zona nalaze se i kneževski grobovi. U porječju Prače su otkopani kneževski grobovi u nekropolama na Ilijaku, Rajinu Brdu (međusobno udaljeni 1 km) i Mejdan-Brezju koje je od Ilijaka udaljeno 6 km. Na visoravni su otkopani kneževski grobovi u nekropoli Čitluci, tumul I, grob 5 (sredina VI. st. p. n. e.)[181] i Ararevoj gromili (datira se između 550. i 500. god. p. n. e.)[182], koje su međusobno udaljene oko 2,5 km. Nešto sjevernije od Arareve gromile nalaze se ostaci dugovječne gradine Kusače, koja je bila naseljena i u ranom brončanom dobu i u kontinuitetu kasno brončano doba-starije željezno doba.[183] Moguće je da su gradine Kusače i, nešto sjevernija, Ketenović-Kadiča Brdo imale isti značaj za dinastiju koja je kontrolirala visoravan i zajednicu koja ju je naseljavala, kao Ilijak za porječje Prače. I po svemu sudeći nije samo «Ilijačka dinastija» iz doline Prače vukla za sobom duži kontinuirani razvoj, nego i druge autarijatske «dinastije», kao što je na primjer i ona koja je vladala na samoj visoravni. To dodatno potkrepljuju i tumuli na navedenom prostoru, od kojih su neki u neposrednoj blizini Arareve gromile, kao što je Bandin Odžak[184], gdje su pronađeni i grobovi čiji se nastanak datira u brončano doba. Porodični tumul, u kojem su uz centralni grob pronađena i čuvena *kultna kolica,* nakit i pehar grčkog porijekla, nalazi se na lokalitetu Glasinačko polje-Bjelosavljevići, (4 km jugozapadno od Arareve gromile i 2 km zapadno od Čitluka) i pripada južnom dijelu (sastavljenom od četiri tumula) nekropole tumula pretežno većih dimenzija sa ovog polja. U spomenutom grobu je na osnovu nalaza i svoga položaja u trenutku sahrane, pokopana muška

[181] O kneževskom grobu Čitluci v. Čović, 1979:156-158

[182] O kneževskom grobu Arareva gromila v. Čović, 1979:159-163

[183] Stratimirović, 1891:338-349; Govedarica, 1985:15-27

[184] Hörnes, 1889:135-149; Fiala, 1892:425-429; Benac-Čović, 1956:14; 17; Čović, 1981:101, 105-106, 120-121; Čović, 1983:418-425.

osoba koja je uživala visok društveni položaj i ugled u zajednici kojoj je pripadala, Pokojnik je pored svoga društvenog svjetovnog prestiža održavao i znatan religiozno-magijski primat u zajednici u kojoj je živio, o čemu slikovito svjedoče već spomenuta kultna kolica, koja su upotrebljavana u nekom ritualu toliko bitnom i za zajednicu i za pojedinca da se smatralo shodnim da u njegov grob kao prilog budu ostavljena i kultna kolica. U ličnosti pokojnika su sigurno bile objedinjene i funkcije svjetovnog, lokalnog starješine i religioznog poglavara i predvodnika bitnog magijskog rituala.

Nesumnjivo je da su pokojnici sahranjeni u tumulima situiranim na Glasinačkom polju-Bjelosavljevićima pripadali istoj onoj zajednici kojom su upravljali knezovi sahranjeni u Ararevoj gromili i Čitlucima. Ali za razliku od Arareve gromile i istovrsno kao u Čitlucima, pokojnik iz groba sa Bjelosavljevića o kojem govorimo, je sahranjen skeletno. Nastanak ovog groba stariji je i od kneževskog groba u Čitlucima, i izgleda da odražava ranije faze egzistiranja «dinastije sa visoravni», kada se ona nalazila u zasjenku Ilijačke dinastije. Kao što izgleda u nekropoli Glasinačko-polje-Bjelosavljeći su bili sahranjivani oni pojedinci koji su igrali istaknutu društvenu ulogu u «zajednici sa visoravni» u istom periodu kada su živjeli knezovi sahranjeni u pronađenim kneževskim grobovima na Ilijaku i Rajinom Brdu. Nažalost veći dio tumula sa lokaliteta Glasinačko polje-Bjelosavljevići, čije bi istraživanje sigurno omogućilo bolji uvid u društveni razvitak autarijatskih zajednica je uništen prilikom gradnje ceste 1879-1880.[185]

Na osnovi spomenutih grobova (Bjelosavljevići-Čitluci-Arareva gromila) se može primijetiti linija razvitka načina sahranjivanja istaknutih pojedinaca iz «zajednice sa visoravni» koja tijekom posljednjih decenija VI. st. p. n. e. prelazi sa inhumacije na incineraciju. A možda su se i pokojnici sahranjeni u ovim grobovima nalazili i u nekoj vrsti povezanog kontinuiteta (nasljednog, titularnog ili nekog drugog tipa),

U trećoj zoni, nalazi se samo jedna nekropola sa kneževskim grobom Osovo-Papratnica tumul II, grob 1 (prva polovina VI. st. p. n. e.).[186] Osoba sahranjena u ovom grobu uživala je iznimno veliki značaj, jer su među grobnim prilozima pronađeni oružje, žezlo, brončano posuđe strane provenijencije i posebno značajno, bogata oprema jahaćeg konja. Na istom lokalitetu su otkriveni i grobovi iz srednjeg i kasnog brončanog doba, što ukazuje i na ovom mjestu na mogući kontinuirani društveni razvitak. [187] U ovom području se nalazi i gradina Sjeversko-Ilijak[188], ispod koje se nalazi nekropola Podilijak, u koju su sahranjivani stanovnici spomenute gradine. Riječ je o tipu rodovskih tumula, (poglavito iz VII. st. p. n. e.), u kojima

[185] Hochstätter, 1881:289-298; Hörnes, 1889:135-149; Fiala, 1896:437; Benac-Čović, 1956:15; Čović, 1984:154-155

[186] O kneževskom grobu Osovo-Papratnica v. Čović, 1979:155-156

[187] Fiala, 1897:592-598; Benac-Čović, 1956:10-11; Isto, 1957:14-15; Čović, 1979:154-156;

[188] Čović, 1959:54; Govedarica, 1985:15-27. Ne bi je trebalo miješati sa « Ilijakom» iz porječja Prače o kojem će biti nešto kasnije detaljnijeg govora. Ova dva u znanstvenoj literaturi zabilježena istoimena lokaliteta međusobno su udaljena nešto više od 30 km.

pojedini grobovi sadrže izrazito bogate priloge domaće ili strane proizvodnje.[189] To sugerira da iako u njima nema simboličkih oznaka društvenog dostojanstva karakterističnih za Autarijate (žezla, «mramorački» pojas, bojne sjekire) da su u njima sahranjeni istaknuti pojedinci u društvenim strukturama zajednice koja je živjela između rijeka Rešetnice i Drine.

Raspored u spomenute tri zone u kojima je bila izraženija koncentracija gradina i tumula, a i u kojima su pronađeni i kneževski grobovi, sugerira možda i raspored društvenog i političkog organiziranja autarijatskih zajednica u periodu VII. st. - kraj VI. st. p. n. e., odnosno postojanje tri *kneževine*. Uostalom može se primijetiti i da mnogi centri, na području naseljavanja autarijatskih zajednica, kao što su Ilijak, Kusače, Prisoje, ujedno i privredna i politička središta određenih plemensko-teritorijalnih zajednica, reflektiraju svaki za sebe određene osobitosti, što se odražava i u lokalnim, teško primjetnim "plemenski" obojenim tipovima nakita, koji još uvijek nisu u dovoljnoj mjeri definirani i razrađeni.

Na prostoru jugoistočne Bosne i Bjelašničkog masiva mogu se uočiti, a na osnovu sadašnjeg stupnja istraženosti, još tri oblasti sa jačom koncentracijom gradina i nekropola sa tumulima, ali i bez registriranih kneževskih grobova (što je rezultat ponajviše slabe istraženosti). Jedna zona bi obuhvaćala gornji tok rijeke Lima zahvativši Štrpce, druga gornje Podrinje uključujući i gornje i srednje tokove rijeka Tare, Pive i Čehotine (ovoj zajednici bi time pripadale i nekropole tumula u okolici Pljevalja i u sjeverozapadnoj Crnoj Gori), a treća bjelašničko-trnovsko područje. Možda su i ove zone, iako u njima nisu pronađeni grobovi koje bismo mogli nazvati kneževskim, odražavale izvjesnu teritorijalnu i društveno-političku izdiferenciranost između pojedinih autarijatskih zajednica, i postojanje za sada pretpostavljenih «kneževina». Posebno se to može reći za zonu gornje Podrinje, gdje se u području između rijeka Ćehotine i Tare nalazilo i kultno središte *Kozlogradske stijene*. U okolici Štrbaca evidentirano je oko 30 tumula, većinom iz starijeg željeznog doba, ali i iz brončanodobnih razdoblja. Sve to dokazuje da je i gornji tok rijeke Lima bio teritorija koju je zauzimala određena ilirsko-autarijatska zajednica u kontinuitetu kroz duži vremenski raspon, sa početkom u kasnobrončano doba.[190]Prirodna sjeverna granica «štrbačke» zajednice bi bila rijeka Rzav.

Posebnu priču predstavlja bjelašničko-trnovski prostor, gdje je uz gornje tokove Željeznice, Crne i Bijele Rijeke evidentirano više gradina (Delijaš, Šišići, Bašačka gradina, Gradac-Brutusi, gradina Miljanovići, gradina Prečani). U ovaj trnovsko-bjelašnički gradinski kompleks može se ubrojiti i nešto izoliranija u pravcu Konjica, gradina Umoljani koja dominira nad desnom obalom Rakitnice.[191] Pored gradina na ovom području je registrirano i više nekropola tumula; Govedovići, Ostojići,

---

[189] Čović, 1959:53-85; Govedarica, 1978:21-28

[190] Fiala, 1897:610-618; Hörnes, 1901:527-536; Benac-Čović, 1956:11;16;37-38; Čović, 1981:111-112; 117-124; Isto, 1983: 418; 424-425; Drechsler-Bižić, 1983:261-264

[191] Patsch, 1902:331

Rakovići, Grkarica, a po dva tumula na Rakovićima i Prečanima su iznimnih dimenzija, i moglo bi se pretpostaviti da se i u njima kriju kneževski grobovi slični onima u dolini Prače ili sa glasinačke visoravni. Sve to dokazuje da je i u ovom području egzistirala jedna društvena cjelina, koja je kontrolirala prostor između Crne rijeke, Bijele rijeke, Rakitnice i gornjeg toka Željeznice i bila most između Ilijačkog područja i Gornje Neretve. Međutim zbog potpune neistraženosti gradina i tumula sa ovog područja, o ovoj šestoj zoni koncentracije tumula i gradina jugoistočne Bosne od svih drugih zona se najmanje može nešto reći.

Pored ovih šest zona sa svojim jezgrama smještenim na tlu jugoistočne Bosne, vjerojatno je još jedna autarijatska (plemenska?) zajednica egzistirala neposredno uz desnu obalu srednjeg toka Drine. Ova sedma zona je zahvaćala područje od Drine do Užica, i od planine Tare na sjeveru do rijeka Uvac i Rzav na jugu. Na ovom području je registrirano, sondirano ili istraženo više lokaliteta na kojima je pronađen materijal autarijatsko-«glasinačke» provenijencije. Da se na ovom prostoru nalazila sredinom VI. st. p. n. e. određena teritorijalna zajednica sa izgrađenom političko-društvenom hijerarhijom dokazuje i nalaz bojne sjekire sa dvije paralelne oštrice (istog tipa kao one pronađene u Čitlucima i Ararevoj gromili) u tumulu VI iz Ražana.[192] O snazi, prevashodno vojnoj i gospodarskoj, u istom periodu ove «sjeveroistočne» zajednice dodatno svjedočanstvo pružaju i nalazi šljemova iliro-grčkog tipa pronađenih u Ražanima i Trsteniku. Zajednica koja je kontrolirala «sedmu» oblast u VII. i VI. st. p. n. e. bila je najisturenija autarijatska, pa i ilirska zajednica okrenuta prema Pomoravlju i Podunavlju, i najvjerojatnije se na teritoriju koju je naseljavala spomenuta autarijatsko-ilirska zajednica odnosi Herodotova (tj. Hekatejeva) «*ilirska zemlja*». Ova zajednica je bila najvažniji ne samo autarijatski, nego i općeilirski bastion, jer je u prvo vrijeme zadržavala i odbijala napade koji su dolazili sa istoka (učesnika «tračko-kimerske» seobe, Skita, i drugih naroda) omogućavajući neometan od vanjskih poremećaja unutarnji razvitak autarijatskih zajednica, kako bi on mogao kulminirati sa posljednjim godinama VI. st. p. n. e. sa stvaranjem jedinstvenog entiteta i kao posljedicom toga otpočinjanjem ekspanzije, i to najviše sa autarijatskog područja istočno od Drine kao polazišne točke. Granično područje ove sedme zajednice može se dokazati upravo i postojanjem toponima za planinu Taru. Slično kao što je to bio slučaj sa južnijom zajednicom oko Foče i gornjih tokova Pive i rijeke Tare, ova zajednica oko gornjeg toka zapadne Morave je za strance predstavljala prvi dodir sa autarijatskom narodnosnom zajednicom. Za njih je autarijatska zemlja počinjala na gornjem toku zapadne Morave i gornjim tokovima Tare, Pive, i oko njihovih sastavaka i zato se u govoru prapovijesnih i protohistorijskih stanovnika centralnog Balkana, zbog jasne distinkcije koja je postojala između autarijatskog svijeta i stranih naroda (posebno onih neilirskog porijekla) koja je prolazila spomenutim prostorom, upravo za to granično područje najviše i uobičajilo upotrebljavati autarijatsko narodnosno ime. I zbog potrebnog isticanja razlikovanja između graničnih zona koje su pripadale različitim narodnosnim, kulturnim i

[192] Jovanović, 1979 B:67. O sjekirama kao simbolima društveno-političkog položaja, v. poglavlje *insignije.*

političkim cjelinama se na ove autarijatske granične oblasti primarno i najviše odnosilo autarijatsko ime i zato nas ne bi trebalo čuditi da su se tu najviše sačuvali kakvi-takvi tragovi autarijatskog imena.[193] Nakon skoro dva milenijuma imena za spomenute oblasti su se iz mnogih nama još uvijek nepoznatih razloga svele samo na nominiranje jedne planine (u čijem podnožju se nalaze i nekropole Višesava i Kremna) i jedne rijeke.

Specifičnosti u načinu sahranjivanja u nekropoli Pilatovići (estetskije i pažljivije oblikovanje grobnih cjelina) vjerojatno su posljedica činjenice da je skupina koja je živjela u Pilatovićima tijekom VII. i VI. st. p. n. e. predstavljala krajnju graničnu točku ilirsko-autarijatskog svijeta prema neilirskom Pomoravlju, a ne kao što to misli M. Zotović da je riječ o posebnoj ilirskoj plemenskoj grupi koja je imala malo zajedničkog sa okolnim ilirsko-autarijatskim skupinama jugozapadne Srbije i jugoistočne Bosne.[194] Skupina u Pilatovićima je kao «posljednja predstraža» samim tim i više, brže i lakše primala strane uticaje u odnosu na ostale autarijatske skupine što se sigurno možda odrazilo i na većoj sklonosti ka estetizmu u sahranjivanju. Izuzev spomenutog estetskog doživljaja, ostala čitava materijalna kultura Pilatovića je u potpunosti autarijatsko-«glasinačka», što i sam Zotović potvrđuje. Teško je uostalom i pretpostaviti da je na tako malom prostoru egzistiralo jedna zasebna ilirska narodnosna i kulturna zajednica, dok bi ostatak ilirskog stanovništva istočno od Drine činili Autarijati.

Svih sedam zona, pored što odražavaju određene političko – društvene specifičnosti unutar autarijatske zajednice, predstavljaju i zasebne zemljopisne oblasti, tako da se čini da se teritorijalizacija svake od plemenskih zajednica, odnosno njeno prerastanje u kneževinu odvijala u okvirima postojećih zemljopisnih oblasti.

«Ilijačka dinastija knezova»

Najreprezentativniji i najbolje vidljiv primjer za proces društveno-političkog razvitka na autarijatskom području u VII. i VI. st. p. n. e. je «dinastija» kneževa čiji se centar nalazio u gradinskom naselju Ilijak.[195] za koji smo potpuno sigurni da je bio naseljen

---

[193] Analogiju možemo naći u slučaju italijanske pokrajine Romanje (Romagna) koja je predstavljala krajnju oblast Romejskog Carstva (Bizantije) okrenutu prema Langobardima i bosanske planine (i regije) Romanije na kojoj je u ranom srednjem vijeku bila sigurno veća koncentracija skupina rimsko-provincijalnog porijekla. Sličnih primjera možemo naći širom Balkana, npr. veliki broj gradova uz bosansku sjevernu i zapadnu granicu redovno ima u svome imenu i pridjev «bosanski», baš poradi distinkcije na prekogranična naselja i područja (time se ustvari označavala teritorijalna pripadnost tih graničnih gradova), dok sličnih slučajeva u unutrašnjosti ne nalazimo, pa i u slučaju vrlo malih naselja (npr. naselja sa pridjevom islam u Dalmaciji) koji se nalazio na samoj granici Osmanskog Carstva, odnosno „*zemlji islama*" prema Mletačkoj Republici. I ime Fruške gore je nastalo na ovaj način, jer je Fruška (franačka) gora bila krajnji domet franačke države na istoku (Brujić, 2005:34-35).

[194] Zotović, 1979:43

[195] Istine radi potrebno je naglasiti da je naziv Ilijak za spomenuti lokalitet potpuno nepoznat kod malobrojne lokalne populacije koja još uvijek živi u porječju Prače, a koja za njega upotrebljava isključivo naziv Vinograd (ili Vinogradine)-Gornja Vinča. Ali zbog ukorijenjenosti naziva Ilijak u znanstvenoj literaturi, taj termin, nastaviti ćemo i dalje koristiti u samom radu. Inače porječje Prače je kao i šire područje doživjelo tijekom zadnjeg rata visok stupanj depopulacije (oko 80 %) od kojeg se nije uspjelo oporaviti, a i zaseoci u području Gornje Vinče su i danas potpuno prazni, tako da je vrlo teško provjeriti da li se i ako jeste kada, zbog čega i za koji prostor upotrebljavao termin Ilijak. Vinograd-Gornja Vinča se nalaze nekih 2,5 do 3 km udaljeni sjeverno od stare željezničke stanice u Hrenovici. Da je Ilijak bio samo termin upotrebljen od strane prvog istraživača, u našem

neprekinuto tijekom više generacija. Tijekom 1893. i 1894. godine Fiala je u okolici Ilijaka i na Rajinom Brdu, istražio 36 tumula, od kojih su neki bili monumentalniji sa grobovima koji su sadržavali izrazito bogat materijal.[196] Najviše nalaza je dala grupa od pet tumula, smještenih veoma blizu ulaza u gradinu. U toj grupi su iskopana dva kneževska groba (Ilijak II, 1 i III, 9) čiji nastanak se datira u drugu polovinu VII. st. p. n. e. U *II, 1,*[197] koji se nalazi u najvećem od svih tumula na nekropolama Ilijak i Rajino Brdo, je pronađen veliki broj brončanih toka, brončane knemide, dvosjekli željezni mač s brončanim lijepo ukrašenim balčakom, mnogobrojni šiljci željeznih kopalja, žezlo, jantarska ogrlica, narukvice, pojasne kopče i 4 brončane posude uvezene iz južne Italije od kojih je posebno zanimljiva rebrasta zdjela koja je vjerojatno korištena u svrhu kulta, kao posuda za izlijevanje tečnih žrtava.[198] U drugom grobu *III, 9* sahranjen je pojedinac koji se sigurno nalazio u veoma bliskim vezama sa pokojnikom iz groba II, 1. U ovom grobu umjesto žezla pronađene su dvije bojne sjekire, a od ostalog oružja se nailazi na dva dvosjekla željezna mača i na čuvene brončane knemide sa prikazima brodova. Pored bojne opreme u III, 9 se nailazi i na kopču za pojas, 2 mala zemljana pehara za piće, i na vrlo malo nakita (dijadema i narukvice), međutim u njemu izostaje uvezeno brončano posuđe.[199] U istom tumulu je sahranjeno još osam osoba, od kojih 2 žene s dosta bogatim grobnim prilozima sastavljenim od nakita i 1 dijete. Pored spomenutih kneževskih grobova, u istoj nekropoli se nalazi i veći broj tumula sa ratničkim grobovima i nekoliko dobro opremljenih ženskih i dječjih grobova. Na Rajinom Brdu kneževski grob je pronađen u tumulu koji je Fiala označio kao *Ilijak* XIII,1 i njegov nastanak se datira na prijelaz VII. u VI. st. p. n. e.[200] I ovaj kneževski grob je pored bogatih priloga nakita, ofanzivnog oružja (dvosjekli mač, dugačko koplje i više fragmenata od koplja i jednog noža), defanzivnog oružja (brončane knemide sa prikazima jelena) i brončanih posuda sadržavao i žezlo, sličnog oblika kao i u ona pronađena u nekropoli Ilijak (II,1).[201] Žezlo sadrži i grob u Brezju (lokalitet Mejdan tumul II, grob 1 - datira se u posljednje decenije VII. st. p. n. e.), koji je isto veoma dobro opremljen nakitom, ali u kojem za razliku od ostalih kneževskih grobova nedostaje oružje.[202] Na osnovu činjenica da je na dvije nekropole tumula (Ilijak i Rajino Brdo) pronađeno više kneževskih grobova nastalih u kontinuiranom vremenskom slijedu a da im gravitira i

slučaju F.Fiale, a bez konsultacija sa lokalnim stanovništvom za navedeno područje je vrlo moguće, jer sličan primjer nalazimo i u slučaju istraživanja 1891. god. na pojedinim glasinačkim gradinama, kada je Đ..Stratimirović (1891:338-349) sam dao naziv za gradinu Kusače→*Gujin Gradac* (i do danas je ovaj naziv za spomenutu gradinu poznat samo u znanstvenoj literaturi, dok lokalno stanovništvo (i upravni organi) i dalje koristi naziv gradina Kusače.

[196] Fiala, 1893:718-730; Isto, 1894:750-751; Benac-Čović, 1957:7-18; Čović, 1979:143-169, Govedarica, 1985:15-27

[197] O kneževskom grobu Ilijak, II,1 v. Čović, 1979:148-149

[198] Čović, 1976:280-281

[199] O kneževskom grobu Ilijak, III, 9 v. Čović, 1979:147-148

[200] O kneževskom grobu Rajino Brdo v. Čović, 1979:149-152

[201] Fiala, 1893:730-736; Čović, 1979:146-152

[202] O kneževskom grobu Mejdan-Brezje v. Čović, 1979:152-154

nešto udaljeniji usamljeni kneževski grob u Mejdan-Brezju možemo zaključiti da je «Ilijačka dinastija» dominirala jednim širim prostorom sigurno od sredine VII. st. i tijekom prve polovine VI. st. p. n. e. a vjerojatno i dužim periodom. Naravno, ni nakon toga perioda ovo područje nije postalo periferija, nego je nastavilo svoj kontinuirani razvitak i u vrijeme najvećeg zenita autarijatske moći (kraj VI. i početak V. st. p. n. e.) što dokazuju i tumuli sa nekropole Konogovo-Brezje.[203]
Članovi ilijačkog vladajućeg roda se sahranjuju uz posebne počasti i uz bogatu opremu, i to ne samo muškarci, nego i djeca i žene, što jasno odražava da se jedan rod ili možda samo jedna porodica odvojila od ostatka stanovništva i pretenduje da vlast smatra svojim monopolom. Sada je evidentno postojanje roda koji u svojim rukama drži pravo na vlast i ima uvjerenje da se samo iz njegovih redova mogu regrutovati vođe, čiji se simbolički pokazatelj vlasti izražavaju i pronađena žezla i bojne sjekire. Na pitanje da li je «Ilijačka dinastija» bila nasljednog karaktera po sistemu primogeniture, na osnovu starješinstva ili je knez bio biran na «demokratski» način na vojničkim skupštinama, precizan odgovor mogu dati samo istraživanja DNA analize skeletnih ostataka pronađenim u kneževskim grobovima na Ilijaku, Rajinom Brdu i Brezju. Jedino se tako može utvrditi da li je između pokojnika sahranjenih u spomenutim grobovima postojala krvno-genetičko srodstvo, i ako jeste, kakvog je bila karaktera. Dok se ta istraživanja ne obave, mišljenja smo, a na osnovu veličine tumula u kojem su nađeni «kneževski» grobovi, te položaja i sadržine grobova i njihove međuzavisnosti, da je evidentno postojala neka vrsta nasljeđivanja, ako ne direktno sa oca na najstarijeg sina, onda bar na najuglednijeg člana jedne porodice kojoj je pripadalo pravo i dostojanstvo da iz svojih redova daje kneževe lokalnih zajednica.

Uz kneževske grobove «Ilijačke dinastije» pronađen je i veći broj ratničkih grobova, što dokumentuje i postojanje i sloja ratnika koji se nalazio uz samoga kneza, a ujedno ukazuje i na visoki nivo razvitka društvene strukture i egzistiranje određene hijerarhije unutar «Ilijačke kneževine». Značaj ove «dinastije» za razvitak društvene i političke svijesti kod autarijatskih zajednica je od velike važnosti. «Ilijačka dinastija» je bila prva koja je intenzivnije pokrenula proces međusobnog objedinjavanja autarijatskih zajednica. Pronađeno žezlo samo potvrđuje visoki autoritet koji je ova dinastija uživala između 650. i 550. god. p. n. e. a vjerojatno i decenijama kasnije na prostoru jugoistočne Bosne. Nije slučajno da je upravo srednji tok rijeke Prače, gdje se nalazi Ilijak, bilo mjesto koje je postalo prvobitni centar okupljanja autarijatskih zajednica. Ova oblast spada u jednu od najplodnijih oblasti u jugoistočnoj Bosni, i pored stočarstva podesna je i za intenzivnu zemljoradnju i sjedilački način života, pa je i intenzitet populacije oko Ilijaka i u Hrenovačkom polju morao biti izrazit. Sve su to bili uvjeti koji su omogućili da se tu razvije snažniji društveni organizam. Dolina Prače je ujedno bila i baza odakle su četiri ili pet stoljeća ranije zajednice glasinačke kulturne grupe kasnog brončanog doba migrirale prema jugu i dalje prema jugoistoku. I nekropola Maravići se nalazi na području koje je ulazilo u doseg vlasti «Ilijačke

[203] Fiala, 1892:414-417; Benac-Čović, 1957:23

dinastije». Moguće je i pretpostaviti i da je između osvjedočenog društvenog organizma koji je postojao u kasnobrončanom dobu u srednjem porječju Prače i one kneževine kojom je upravljala Ilijačka dinastija postojala nekakva vrsta kontinuiteta, ali za sada ne raspolažemo sa preciznim dokazima koji bi ovu pretpostavku pretvorili u tvrdnju. Iz svega rečenog mogli bi da zaključimo da su željeznodobni knezovi iz doline Prače upravljali onom oblašću koja se danas naziva Podromanija, odnosno zahvativši ne samo zemljišta uz rijeku Praču nego i ona okrenuta prema Rogatici i gornjem toku Rešetnice. «Ilijačka kneževina» je bila i najistureniji autarijatski položaj prema sarajevskom području, odnosno srednjobosanskoj kulturi i dezitijatskim zajednicama. Gradine Loznik, Miošići i Vitez, smještene na bitnim strateškim mjestima i sa svojim dominantnim fortifikacijama vjerojatno su obilježavale doseg vlasti ilijačkih knezova prema zapadu. Kada se sagleda i kvantitet i kvalitet kompletne pronađene materijalne kulture koja potiče iz razdoblja VIII. - kraj VI. st. p. n. e. sa autarijatskog prostora, čini se da je «ilijačka dinastija» odražavala najveći nivo razvitka u odnosu na ostale «kneževine».

Kada se razmatra pitanje Ilijačke kneževske dinastije uvijek je potrebno imati na umu da se njena vlast prostirala na područje koje je gravitiralo rijeci Prači, i samim tim ulazimo u novu problematiku. Pojedina filološka istraživanja dovode u vezu hidronim Prača i imenski oblik Partheni osvjedočen kod niza grčko-rimskih pisaca i u epigrafskim spomenicima.[204] Ako bi se dokazala veza između Prače i spomenutog naroda ili plemena, onda bi se ne samo na polju izučavanja autarijatske problematike, nego i uopće ilirologije stvorio prostor za mnogobrojne nove konstrukcije, od kojih jednu predstavljamo na sljedeći način,

Pošto je poznato da su Partheni živjeli u rimsko doba u jugozapadnoj Srbiji (oko Užica),[205] znači na prostoru koji je u starijem željeznom dobu pripadao Autarijatima, mogli bi pretpostaviti da su oni prije IV. st. p. n. e. ulazili u sastav autarijatske narodnosne zajednice, odnosno da su predstavljali jedno od autarijatskih plemena. Vjerojatno je dolina rijeke Prače, znači Ilijačka kneževina predstavljala matično područje Parthena, odakle se jedan njihov dio u vrijeme ekspanzije pomjerio istočno od Drine. Iz ove konstrukcije bi onda mogao proizaći zaključak po kome je autarijatsko pleme Partheni, odnosno njegov vladalački rod, bilo tvorac i Ilijačke kneževine.[206]

---

[204] Pavlović, 1941:171-187; Isto, 1969: 43; Vujičić, 1982:83;

[205] *CIL* III, 8353 iz Mačkata i *CIL* III, 14613 iz Bioske. Parthene (i sjeverne i južne) spominju i *Plin. NH* III, 143; III, 145; Pomponije Mela II, 49; *Polyb.* VII, 9,13; XVIII, 47, 12; *App. Ill.* 2; 16; *App. de bell. civ.* IV, 88; V, 75; *Cass. Dio* XLI, 49, 2; XLVIII, 41, 7; *Liv.* XXIX, 12; XXXIII, 34, XLIII,21; XLIV, 30; Cezar, *Commentarii belli civilis*, III, 41, 1; *Strab. Geo.* VII; 7, 8, a možda i *Svet. Aug.* 19

O Parthenima v. i Patsch, 1938:439-443; Swoboda, 1937:290-305; Čorović, 1940:53; Josifović, 1956:150; Ceka, 1970:421-427; Bojanovsku, 1988:105; Stipčević, 1989:.27; 42; 48; Cabanes, 2002:34-36; 47; 53; 79; 83; 125; 129; 148-149; 153; 155; 159-162; 165; 172; 174; 179; 180-181;

[206] Uopćeno gledajući, odnos Autarijati-Partheni bi se mogao svesti na dva pitanja:

1. Da li su Partheni bili zasebna narodnosna zajednica bez bilo kakvog odnosa sa Autarijatima.

Da je postojao ilirski narod pod nazivom Partheni koji je prebivao u nekim dijelovima jugoistočne Bosne i jugozapadne Srbije dokazuje i Apijanovo djelo Ilirike, gdje se Partheni (kod Apijana u formi Περθεηνᾶται) navode kao narod pokoren od strane Oktavijana u istom dijelu sa Ozuaeima (kod Apijana u formi `Οξυαῖοι) koji su isto vjerojatno bili naseljeni na istoku buduće provincije Dalmacije.[207]

«Vrijeme ratova»

Sve veći broj primjeraka oružja koji se ostavljaju uz pokojnika, svjedoči da je VII. i VI. st. p. n. e. bilo vrijeme ne samo naglog društvenog razvitka, nego i doba sve češćih sukoba među «dinastijama», odnosno «kneževinama» koje su one

2. Ili su se naprotiv nalazili u organskoj vezi sa Autarijatima, bilo po porijeklu, bilo da su bili plemenska zajednica, sastavni dio autarijatske narodnosne zajednice, ili su samo bili preživjeli preostatak, jedan od mnogih epigona autarijatske narodnosne zajednice i političkog entiteta, proizašao u novonastalim uvjetima nakon njene nasilne destrukcije kao samostalan narodnosni i politički činilac.

Pretpostavku da Parheni nemaju sa Autarijatima zajedničku vezu ni u kontinuitetu ni po bližem srodstvu, nego da su oni bili zasebna ilirska narodnosna zajednica koja je samo naslijedila prostor sa kojeg su se Autarijati povukli, je vrlo teško podržati. Prvo što bi ona indicirala postojanje jakog novodošlog elementa u dolinu Prače ili u jugozapadnu Srbiju, oličenog u njegovoj materijalnoj kulturi, što bi značilo da je došlo i do prekida kontinuiteta sa starijim željeznim dobom i početkom novog kulturnog razvitka na drugačijim osnovama. Sa današnjim nivoom poznavanja kontinuiteta razvitka materijalne kulture mi ne možemo tvrditi da je došlo do nagle promjene etničkog sastava stanovništva. Jedino je evidentno da dolazi do znatne depopulacije područja, opadanja materijale kulture, i to u jednom vrlo kratkom periodu, djelujući skoro kao kulturni i populacijski šok za područje ne samo Prače nego kompletnu regiju jugoistočne Bosne i jugozapadne Srbije. Stoljeća nakon nestanka autarijatske narodnosne i političke zajednice djeluju kao prazna u odnosu na stoljeća prije njenog sloma, i nigdje ne možemo evidentirati da je došlo do unosa novog populacijskog i kulturnog elementa. Sve odaje dojam nastavka kontinuiteta sa ranijim periodima, ali sada u fazama prilične dekadencije i posvemašnjeg kulturnog osiromašenja, što svjedoči da je stanovništvo, odnosno njegova etnička supstanca, ostalo isto kao i u periodu prije sloma jedinstvene zajednice i da je vodilo direktno porijeklo od stanovnika starijeg željeznog doba, istinskih nosilaca glasinačke kulture, ali sada je ono bilo znatno malobrojnije, na nižem stupnju i kulturnog i društveno-ekonomskog razvitka. Sjeverni Partheni su nesumnjivo jedan dosta mali narod, okružen isto tako malim narodima (v. Prilog I, 2). Postojanje etnikuma sa istim imenom u provinciji Makedoniji (*Plin. NH* III, 145); dodatno potvrđuje tezu o autarijatskom podrijetlu Parthena, jer upravo negdje na području spomenute provincije Strabon i Diodor spominju da u njihovo vrijeme još uvijek žive Autarijati (o tome više v. u poglavlju *Nestanak*), potomci onih skupina koje su u vrijeme seobe sa kraja IV. st. p. n. e. napustile svoju matičnu domovinu. I u rimsko doba (sredina I. st. n. e.) se nailazi tako i na Parthene u provinciji Dalmaciji, naronitanski konvent (*Plin. NH* III, 143) i na Parthene u provinciji Makedoniji (*Plin. NH* III, 145). Postojanje dvije istoimene narodnosne skupine, u našem slučaju Parthena, na različitim staništima međusobno odvojenim širokim pojasevima teritorija koja su pripadala drugim narodnosnim zajednicama, sigurno je bilo rezultat cijepanja jedinstvene plemenske zajednice iz raznoraznih razloga, i odlaska jednog njenog dijela u potragu za novim staništima. Južni Partheni su u vrijeme rimskog osvajanja Ilirije od druge polovine III. st. p. n. e. igrali značajnu ulogu . Spomenuti Partheni su bili naseljeni uz i sjeverno od rijeke Škumbi (Cabanes, 2002:34; 79; 149), na području koje je zahvaćao kulturni kompleks Glasinac-Mati, što bi podrazumijevalo da su i južni Partheni do svoje helenizacije bili jedni od njegovih nosilaca.

Razdvajanje naroda i plemena koji se nalaze na nižem stupnju kulturnog, političkog i uopće društveno-ekonomskog razvitku, s tim da razdvojeni dijelovi zadrže i svoje ime, odnosno na taj ga način raširе na više teritorija je vrlo česta pojava. Najbolji primjer ovih podjela unutar jednog naroda nastalih seobama pojedinih njegovih dijelova, i to baš za period koji odgovara kasnijim periodima autarijatske egzistencije, nalazimo u slučaju Kelta prilikom njihovog doseljavanja u Donju Panoniju i Balkan. Tako unutar te keltske mase možemo prepoznati i dijelove Belga, Insubra, Tektosaga, Tauriska, Boja, koji su se u nekom ranijem razdoblju otkinuli od svojih matica. I u ranom srednjem vijeku imamo Saksonce i u Britaniji i u Njemačkoj, i Srbe i Hrvate i u srednjoj Europi i na Balkanu, pa zašto to, kada sagledamo sve usporedne podatke, onda ne bi mogao biti slučaj i sa Parthenima, odnosno jednim od autarijatskih plemena. A uz to, i kod Ilira se nailazi na još jedan sličan slučaj odnosno istoimnosti dvije zajednice, pa tako imamo Amantine u istočnoj Slavoniji i prilično južno skoro na granicama ilirskog svijeta i Epira.

Na kraju je ipak potrebno ukazati i na činjenicu da se u Apijanovoj (aleksandrijskoj) verziji o postanku Ilira, Παρθὼ, kćerka Ilira dovodi u sestrinsku vezu sa Autarijem, a ne kao jedan od njegovih potomaka.

[207] *App. Ill*. 16

predstavljale. Tako da ovo razdoblje možemo nazvati i «v*rijeme unutarnjih ratova*», koje vode različiti kneževski rodovi sa šireg autarijatskog područja sa ciljem nametanja hegemonije čitavoj narodnosnoj zajednici. Stalni ratovi su neminovno vodili i ka određenoj modifikaciji društvene strukture, što se manifestira u stvaranju sloja ratnika, koji je kako je vrijeme prolazilo sve više dobivao na značaju.

Naravno autarijatske «kneževine» ne vode ratove između sebe, nego i protiv vanjskih faktora, u prvom redu, susjednih i srodnih Ardijejaca, koji su jugozapadnim i južnim autarijatskim zajednicama predstavljali dugotrajnu konkurenciju na pašnjacima Bjelašničkog masiva. Možda se i vijesti koje Pseudo-Aristotel i Apijan donose o složenoj korelaciji odnosa među ova dva srodna ilirska naroda, odnose upravo na ovo razdoblje, jer se iz njihovih podataka može naslutiti da je njihova kohabitacija na graničnom području trajala prilično dugo i da je sukobljavanje imalo kroničan karakter.[208] Imajući u vidu tako dugotrajnije sukobljavanje na granici, mogli bi sa visokim stupnjem vjerovatnoće pretpostaviti da je ovo kronično sukobljavanje započelo dosta rano i da je trajalo sve do konačnog ujedinjena autarijatskih zajednica u jedinstveni politički entitet. Problem odnosa Autarijata i Ardijejaca ležao je u samoj osnovici njihovog gospodarstva, u stočarstvu. Iako srodna po porijeklu i kulturi, ova dva ilirska naroda su predstavljala ljute konkurente u borbama za bogate zone za ispašu na Bjelašničkom masivu i slana vrela neophodna za brigu o stoci. Na osnovu ostataka materijalne produkcije, očigledno je vrijeme radilo za Autarijate. Oni su ubrzanije razvijali svoju društvenu, političku i gospodarsku strukturu, dok su Ardijejske zajednice iako su bile bliže primorju, zastajkivale u razvoju. I onoga trenutka kada se stvori jedinstveni autarijatski politički organizam, sudbina stalnog graničnog ratovanja dva konkurentna stočarska naroda biti će brzo odlučena. U VII. i VI. st. p. n. e. uslijed sve dinamičnijeg razvitka na matičnom području, a unutarnji ratovi su samo jedna od manifestacija toga, započinje i postupni prodor autarijatskih zajednica prema jugoistoku, i na Pešteru se ponovo javljaju tragovi nosilaca glasinačke kulture (Latinsko groblje, tumulus I, treći horizont sahrana).

Nalazi brončanih vrhova za strijele skitskog tipa u nekoliko grobova u istočnoj Bosni, sugeriraju da je pored niza unutarnjih faktora (kulturni, ekonomski razvitak i povećanje populacije) na proces ukrupnjavanja autarijatskih zajednica u teritorijalno veće kneževine i plemenske saveze tijekom VII. i VI. st. p. n. e. uticao i jedan vanjski faktor. Pritisak Skita, a možda upada i naroda iz istočnog Balkana koje su potiskivali Skiti,[209] uticao je na autarijatske zajednice da se radi bolje i efikasnije zaštite

[208] *Ps. Aristot.* 138; *Strab. Geo.* VII, 5, 11; *App. Ill.* 3

[209] Skiti su svojim prodorom na prostore današnje Ukrajine i istočnog i srednjeg Podunavlja izazvali čitav niz etničkih i narodnosnih poremećaja, i pomjeranja poznatih u znanstvenoj literaturi pod nazivom «tračko-kimerska» seoba. (o tračko-kimerskim i skitskim nalazima v. Garašanin M., 1973:456-464; Gabrovec, 1987:18-19; Vasić, 1987 C:559-567). Spomenuta seoba, a i kasniji konstantni pritisci Skita moguće je da su uticali i na povlačenje autohtonih skupina prema jugozapadu (u današnje Pomoravlje i područje uže Srbije) , gdje potiskuju ili preslojavaju zatečene etnokulturne zajednice potekle od nekadašnjih nosilaca «žarnih polja» koji su se kretali moravskom saobraćajnicom, izuzev grupe Donja Brnjica-Gornja Stražava. Ako bismo se mogli pouzdati u Herodotove podatke (IV, 11-12), u «tračko-kimerskoj» seobi koja je zahvatila prostore jugoistočne Europe, Kimerci uopće nisu ni učestvovali. Po Herodotu, Kimerci, ili bar njihova glavnina, su u Malu Aziju prodrli krećući se preko Kavkaza, a ne preko Balkanskog poluotoka. Vjerojatno su učesnici «tračko-kimerske» seobe bile

uzajamno bolje povezuju istovremeno izgrađujući čvršću i stabilniju društvenu organizaciju. Kartiranje nalaza skitskih strelica potvrđuje moguće upade skitskih ratničkih grupa sa sjevera ka jugu, kroz Srijem, zapadnu i jugozapadnu Srbiju,[210] gdje bi se vjerojatno ove skupine sukobile sa autarijatskim zajednicama. Konstantni upadi skitskih i drugih njima srodnih naroda sa donjeg Dunava na Balkan, sigurno su prestali sa uspostavom perzijske vlasti na istočnom Balkanu, odnosno sa Darijevim pohodom na Skite. Uticaj Skita je vjerojatno imao izvjesnog utjecaja i na unutarnji politički razvitka autarijatskih zajednica, posebno se izražavajući na simbolici hijerarhijske sheme. Sjekire s dvije paralelne oštrice kao one pronađene iz Čitluka, Ražana i Arareve gromile predstavljaju i karakterističan inventar skitskih nekropola u Transilvaniji i Potisju.[211] Ovo direktno potvrđuje da je skitska društveno-politička organizacija i struktura sigurno bar djelomično u nekim elementima (za sada potvrđeno samo u tipologiji simbolizma) uticala na politički razvitak strukture i institucija kod autarijatskih zajednica. Skitska politička organizacija se u VII. i prvoj polovini VI. st. p. n. e. sigurno nalazila na većem nivou razvitka nego ona kod autarijatskih zajednica. Zato nas i ne treba čuditi da nalaze ovih sjekira upravo nalazimo na sjeveroistoku matičnog teritorija jer su autarijatske zajednice koje su ga naseljavale i prve dolazile u kontakt (kako se čini najviše *neprijateljski*) sa Skitima, od kojih su i preuzele novi tipski oblik za već prisutni simbolizam bojne sjekire. Da je bio primjetan skitski uticaj na na način života viših slojeva društva u autarijatskim zajednicama na sjeveru i istoku potvrđuje i nalaz uzda iz konjske opreme iz Osova-Papratnica koja je tipično istočnopanonska.[212]

Ujedinjenje

Proces društvenog usložnjavana i unifikacije autarijatskih zajednica, naročito jača ukoliko se približavamo kraju VI. st. p. n. e. Unifikacija, odnosno ujedinjavanje zajednica koje će tvoriti autarijatski narod manifestira se ne samo u novim elementima materijalne kulture nego i u nekim elementima duhovnog sažimanja. Postoji i mišljenje da je proces objedinjavanja srodnih zajednica na glasinačkom kulturnom području vodilo pleme koje je nosilo naziv Autarijati, da bi se nakon procesa ujedinjavanja taj termin proširio na čitavu narodnosnu zajednicu.[213] Ovo je dosta diskutabilno pitanje, jer bi pretpostavljalo nepostojanje bilo kakve svijesti o kulturnom, etničkom i narodnosnom srodstvu i pripadnosti zajedničkoj kulturnoj sferi među zajednicama koje su naseljavale prostor rasprostiranja sjeverne varijante glasinačke kulture starijeg željeznog doba unutar koje primjećujemo tako veliku srodnost i koheziju i prije samo ujedinjavanja i stvaranja jedinstvenog političkog entiteta. Zajednička svijesti i izvedeno iz nje zajedničko ime nisu morali zavisiti samo

zajednice istočnog Podunavlja i Ukrajine koje bi više-manje bile srodne i sa glavninom Kimerske narodnosne zajednice.

[210] Vasić, 1987 C:565

[211] Jovanović, 1979 B:67

[212] Benac- Ćović, 1957:14; Jovanović, 1979 B:67

[213] Čović 1967:114 i Papazoglu, 1969, 69 – 100

o postojanju nekog političkoga entiteta ili bilo kakve druge društvene zajednice, oni su mogli egzistirati i u sredinama i skupinama koje se nisu nalazile politički ujedinjene, zaviseći i bazirajući se na nekim drugim faktorima a ne samo političkim, kao što su zajednička kultura, porijeklo, prostor življenja, jezik, religija, način života, ideologija i sl. Heleni su klasični primjer, jer iako nije bio prisutan faktor političkog jedinstva, oni su imali dosta razvijenu i istaknutu svijest o zajedništvu, uključujući i zajedničko ime koje nije bilo monopol samo jednog polisa ili samo nekog helenskog plemena i polisa.[214] Uostalom imamo i zemljopisno bliži primjer u slučaju Liburna, čije ime imamo osvjedočeno da postoji još u VIII. st. p. n. e. (734. god. p. n. e.) i kao tako egzistira sve do rimske pacifikacije zapadnog Balkana.[215] Zašto to onda ne bi mogao biti slučaj i kod drugih zapadnobalkanskih autohtonih narodnosnih zajednica, npr. kod Autarijata i Dezitijata. Ime zajedničkog političkog entiteta ni u protohistorijskom ni u antičkom svijetu nije moralo automatski značiti da je došlo i do terminološke prevlasti imena plemena koje je izvršilo ujedinjene. Najbolji primjer je egzistencija Ilirske kraljevine iz III. i II. st. p. n. e. Nijedan antički pisac taj politički entitet koji je već imao i neke karakteristike državnosti, ne naziva po narodu ili plemenu iz kojeg je potekao vladajući rod (npr. ardijejski) i koje je izvršilo ujedinjene, nego uvijek upotrebljava skupni pridjev *ilirski*.

I u slučaju zajednica koje su bile nosioci sjeverne varijante glasinačke kulture starijeg željeznog doba mogli bismo pretpostaviti da je i prije njihovog političkog ujedinjena postojala među njima svijest o zajedništvu i nominirana oznaka za to «zajedničko». U prilog ovoj konstataciji govorila bi nam, jedinstveni prostor življenja, jedinstvo materijalne kulture te istovremenost razvitka i ekonomskog poleta na čitavom kulturnom području u starijem željeznom dobu, isti ili dosta sličan obrazac društvenog i duhovnog života i napose njegovog izražavanja. I naravno nigdje ne raspolažemo sa činjenicama na osnovu kojih bismo mogli tvrditi da je do političkog objedinjavanja došlo odjednom. Sve ukazuje na to da je i proces političkog objedinjavanja, kao uostalom i čitav kulturni razvitak glasinačke grupe tekao postepenim evolutivnim putem. U sklopu toga bismo mogli i pretpostaviti i da je i u starijem željeznom dobu, u fazama koje su neposredno prethodile nastanku jedinstvenog političkog entiteta postojalo i ime kojim se izražavala zajednička svijest i zašto to ne bi moglo biti ime Autarijati.[216]

---

[214] Iako je samo porijeklo helenskog imena vjerojatno izvedeno prema Hellas u Tesaliji.

[215] I Daorse spominju pod njihovim imenom i Hekatej (Bojanovski, 1988:32) i Plinije Stariji, pa i Klaudije Ptolemej u prvoj polovini II. st. n. e., znači i da na njihovom primjeru nalazimo ime jednog narodnosnog i političkog fenomena na prostorima Ilirije osvjedoćeno u kontinuiranom postojanju od skoro 650 godina. A i to što ih spominje i prepoznaje pod daorskim imenom još Hekatej znači da su oni do kraja VI. st. p. n. e. več bili formirani kao narodnosna i politička zajednica.

[216] Za razliku od Autarijata, proces političkog objedinjavanja Makedonaca koji je vodio rod Argeada može se dobro pratiti u pisanim vrelima. U slučaju Makedonaca raspolažemo i sa vijestima koje govore o otporu pojedinih plemena procesu unifikacije. Tako je poznat i slučaj sjeverozapadnog makedonskog plemena Linkesta koje se dugo odupiralo objedinjavanju makedonskih plemena, pokušavajući da zadrži svoju nezavisnost. *Thucyd.* IV, 124-128; *Aristot. Politica* V, p, 1311 b; *Strab. Geo.* VII, c 326.

Cabanes, 2002:60-63

Od druge polovine VI. st. p. n. e. ovaj proces političkog objedinjavanja primjećuje se i u jednoj vidljivoj pojavi u izrazu materijalne kulture, jer se broj kneževskih dinastija počinje da smanjuje, što će u posljednjim decenijama stoljeća rezultirati i postupni nestankom kneževskih grobova u jugoistočnoj Bosni, Sve rjeđe nailaženje na kneževske grobove u jugoistočnoj Bosni jasno sugerira da dolazi do opadanja snage lokalnih dinasta i rodovske aristokracije. Nasuprot smanjivanju kneževskih grobova, kako se ide ka kraju stoljeća sve se više povećava broj ratničkih grobova, što ukazuje na porast broja ratnika koji su sada vjerojatno potčinjeni samo jednom knezu. Nesumnjivo se u tim decenijama odigravaju posljednji činovi «*unutarnjih ratova*». Jedna od dinastija je sigurno uspijevala da se nametne za hegemona čitavoj autarijatskoj narodnosnoj zajednici. Svoju povećanu moć i autoritet, veći teritorij i brojniju populaciju koju je kontrolirala «dinastija-hegemon» morala je da potvrđuje i povećanjem broja ratnika. Povećanje broja ratničkih grobova ilustrira ujedno i jako utisnutu ratničku tradiciju u kulturu autarijatskih zajednica, koja je nakon završetka «unutarnjih ratova», morala svoj daljnji smisao pronaći okretanjem prema drugim prostorima, odnosno otpočinjanjem ekspanzije na neautarijatske zemlje.

Na ubrzanje procesa ujedinjena autarijatskih zajednica u jedan politički entitet, posebno će uticati pojava jednog stranog faktora koji se datira na sami kraj VI. st. p. n. e. stavljajući točku na političku unifikaciju Autarijata. Ovaj faktor je odigrao veliku ulogu u preorentiranju i preobražaju sporog evolutivnog razvitka većine nehelenskih balkanskih naroda koji je tako bio naglo ubrzan sa promjenama na istoku i jugu poluotoka. Perzijskim zaposjedanjem Male Azije i nametanjem vlasti nad maloazijskim Grcima, mijenja se geopolitička i privredna situacija na širem istočnomediteranskom području. Perzijanci sa Feničanima zatvaraju istočna tržišta presijecajući tako tradicionalne trgovačke puteve Grcima. Europski Grci sada težište svoje pažnje i trgovine prebacuju na Zapad, tražeći nova tržišta i među barbarskim narodima Balkana, otvarajući unutrašnjost poluotoka. Istovremeno se i etrurska trgovina, sve više sa pomorske, preorijentira na kontinentalnu. [217] Naznake povećanog interesovanja etrurskih trgovaca za područje Bosne i Hercegovine u ovom periodu se mogu vidjeti u nalazima umbro-etrurskog pisma, i većeg broja nalaza etrurske i uopće italske provenijencije u Podu kod Bugojna,[218]

Situacija na Balkanu se dodatno dramatizira kada perzijska osvajanja zahvaćaju i ovaj poluotok. Perzijanci stavljaju pod svoju kontrolu dobar dio istočnih oblasti Balkana Trakiju i Makedoniju. Darije koristi zaposjednute oblasti poluotoka kao bazu za svoj neuspješni skitski pohod, a njegov sin Kserksov pohod na Grke. Prisustvo stranog faktora na Balkanu, jonska buna i perzijski pohodi na europske Grke i grčko-perzijski rat poremetili su ustaljeni ritam života i to ne samo onih naroda koji su se našli u najtješnjem kontaktu sa novonastalim prilikama. Procesi koji su nastupili kao posljedica perzijske pojave u blizini, na granicama i unutar samog poluotoka, najveći

[217] Palavestra,. 1984:3

[218] Čović, 1965 A: 48-65; Isto, 1975: 121-129; Isto, 1983 A:170-181; Isto, 1983 C:433-457; Šalabalić, 1967: 35-45.

intenzitet su imali na istočnim i južnim krajevima poluotoka. Udaljavajući se od ovih balkanskih oblasti opadao je i intenzitet i kvalitet procesa pokrenutih perzijskom pojavom. Sve je to kao posljedicu imalo pojavu sve jače kohezije unutar narodnosnih zajednica na Balkanu. Samo u tome kontekstu treba promatrati i nastanak takvih zajednica kao što su Delski pomorski savez (koji se kasnije transformirao u atensku pomorsku državu→arhe), Odriska kraljevina (od kraljeva Teresa i njegovog sina Sitalka), pa u neku ruku i Makedonija. Sve to govori da na kraj VI. st. i prve godine V. st. p. n. e. možemo datirati stvaranje i jedinstvenog autarijatskog političkog entiteta.[219] Postojanje jedinstvenog autarijatskog političkog entiteta u vrijeme i poslije ekspanzije potvrđuju i pisana vrela u kojima se spominju autarijatske granice. Pseudo-Aristotel i Strabon tako spominju **zajedničku** granicu Autarijata i Ardijejaca.[220] U Arijanovoj Anabazi nalazimo i spomen "svojim granicama" koji se odnosi na Autarijate.[221] Nije potreban potpuniji dokaz da su Autarijati za Pseudo-Aristotela, Strabona i Arijana, odnosno njihova vrela predstavljali jedinstven politički entitet.[222]

---

[219] Čović, 1967:110

[220] *Ps. Aristot.* 138; *Strab. Geo.* VII, 5, 11

[221] *Arr. Anab.* I, 5, 1-4

[222] Izraz «plemenski savez» držimo neprimjerenom terminološkom oznakom za političko-društveni okvir u kojem su živjeli Autarijati u periodu od kraja VI. st. do kraja IV. st. p. n. e. Spomenuti izraz implicira da je riječ o nekoj labavoj, privremenoj društveno-političkoj organizaciji sa provizornim i ad-hoc zajedničkim institucijama, savezu više manjih nezavisnih jedinica primarno rodovsko-plemenske organizacije (sa krvno-genetskim dosta izraženim vezama). koje bi po potrebi stvarali takav savez. 2-stoljetno postojanje Autarijatske političke cjeline, njena unutarnja kohezija i snaga, ali ne u državotvorno obliku i smislu zahtijevaju za svoje terminološko određenje neki adekvatniji termin nego što su to izrazi «plemenski savez», «savez plemena» i sl. Zbog toga smatramo najprimjerenijim da iz čitavog spektra terminoloških izraza koji se upotrebljavaju za označavanje i definiranje političke organizacije, u slučaju Autarijata iz perioda kraj VI. st.- kraj IV. st. p. n. e. upotrebljavamo izraz→*politički entitet.*. Sa ovim izrazom bi se na najlakši način mogla premostiti praznina između stupnjeva političkog razvitka koje je i u stvarnom smislu plemenski savez i države. Tako bi se pod izrazom politički entitet mogla definirati nadplemenska organizacija bez duboko ugrađenih i prepoznatljivih formi i institucija državotvornosti u svoje biće ali koja ipak ima trajniji karakter i koju karakteriziraju;

a) jasna svijest o neophodnosti njene stalne i kontinuirane a ne ad-hoc egzistencije

b) svijest o pripadnosti više-manje jednoj određenoj teritoriji, koju smatra ekskluzivno samo svojom.

(Kod onih narodnosnih i političkih zajednica koje su se nalazile u pokretu, ova svijest je mogla biti kompenzirana sa postojanjem svijesti o potrebi pripadnosti jednoj teritoriji, o čemu će biti detaljnijeg govora niže)

c) svijest o neophodnosti postojanja izvjesnih stalnih institucija i unutarnje organiziranosti

d) izgrađeni i funkcionalan sustav i "osjećaji" pripadnosti ili lojalnosti jednom političkom tijelu.

Znači politički entitet je onaj dostignuti stupanj političke organiziranosti jedne narodnosne, društveno-gospodarske i kulturne zajednice i kojeg zbog njegovih gore spomenutih karakteristika ne možemo nazvati ni plemenski savez ni država i koji je od strane drugih političko-narodnosnih zajednica prepoznat i priznat kao jedna zasebna politička cjelina. Da protohistorijskom razdoblju, i to željeznom dobu, upravo najviše odgovara onaj stupanj društveno-političke organizacije koji bismo mogli nazvati →*politički entitet* dokazuju pored Autarijata i druge bliže narodnosne i političke zajednice kao npr. Dezitijati za koje se isto zahvaljujući pisanim vrelima može sa velikim stupnjem vjerovatnoće predpostaviti da su (na prijelazu iz stare u novu eru) imali jedinstveni politički entitet, zatim Dardanci, Tribali, Delmati, Odrizi, Skordisci, i Dakija za vladavine Bojrebiste pa i "Ilirska država", Makedonija i Epir (Mološani) su po svojoj unutarnjoj političkoj organiziranosti prvobitno više nalikovale političkim entitetima gore spomenutih naroda nego uređenim državama antičkog Mediterana. Pa i mnogobrojni galski narodi koje spominje Cezar su prilikom rimskog zaposjedanja transalpinske Galije su imali onaj dostignuti stupanj društveno-političke organiziranosti koji bismo mogli nazvati *politički entitet*. (npr. Heduanci, Helveti, Arverni, Belgi, itd.), kao uostalom i pojedini italski narodi u svojoj protohistorijskoj fazi

Zanimljivo je spomenuti da su se u principu na gotovo sličan način i samnitska plemena organizirana u formacije **toutoa** tijekom V. st. p. n. e. ujedinila u Samnitsku Ligu (samnitski politički entitet) da bi se onda uslijed intenzivnog društvenog razvitka i prelaska na nove forme gospodarskog uređenja i taj entitet pokrenuo u ekspanziju. Ako bi se sudilo samo po dostignutom stupnju i veličini produkcije dostupne materijalne kulture koju je područje svake od kneževskih «dinastija» zauzimalo, mogli bismo smatrati da je «Ilijačka dinastija» bila najbitniji faktor u procesu koji će se završiti ujedinjenjem Autarijata. Arheološka građa, a posebno oružje i oruđe (najizrazitiji primjeri; tip bojnih sjekira s dva paralelna sječiva i krampe) pronađena u kneževskim grobovima koji pripadaju «dinastiji sa visoravni» pokazuju veliku sličnost, skoro podudarnost, sa istovrsnim oblicima nađenim u Ražanima i u grobovima iz Romaje. Materijal iz Ararevih gromila prilično podsjeća i na materijal pronađen u Atenici. Između Arareve gromile i Atenice sličnost se ogleda i u izvođenju konstrukcije na oba mjesta, kada je tumul bio zasut do izvjesne visine, pa se tek onda pristupilo izvršavanju pogrebnih običaja.[223] I nalazi trolisnih skitskih

(Samniti, Lukanci, Umbri, Marsi). Može se slobodno tvrditi i da su i Grci i Rimljani prošli kroz fazu *političkog entiteta* (koja je iz raznoraznih razloga definitivno vremenski trajala kraće nego kod svih gore spomenutih naroda, izuzev Makedonaca).

Specifičan oblik je imala politička organizacija npr. Cimbra i Teutona koji su se nalazili u pokretu i koja je sadržavala u sebi sve gore karakteristike *političkog entiteta,* izuzev svijesti o pripadnosti više-manje jednoj određenoj teritoriji, koju smatra ekskluzivno samo svojom. Umjesto nje oni su imali svijest o *potrebi* pripadnosti jednoj teritoriji, što se dokazuje njihovim zahtjevima da im se dodijeli određeno zemljište za nastanjivanje. Ova *potreba* je u stvari predstavljala surogat svijesti o pripadnosti više-manje jednoj određenoj teritoriji, odnosno ona bi se razvila u onim okolnostima kada bi određeni politički entitet bio prisiljen uslijed raznoraznih okolnosti (od kojih je najčešće bio prisutan faktor vanjskog pritiska) da napusti svoja dotadašnja zemljišta. Ovakav surogat doživjeti će i sami Autarijati i to na kraju svoje egzistencije kada su bili prisiljeni da se pokrenu iz svojih prebivališta, ali kojom prilikom će uspjeti da sačuvaju svoju političku organizaciju. Čak su i one zajednice koje su u tijeku razvitka svoju političku organizaciju preobrazile u dobro organiziranu i stabilnu državu dopuštale mogućnost da promijene svoj teritorijalni okvir. Pa je tako Temistokle zaprijetiosvojim saveznicima da ako ne stupe u bitku kod Salamine 480. god. p. n. e. da će Atenjani (koji su se u tom momentu nalazili izbjegli iz Atike) na svojim brodovima napustiti Grčku i ostaviti saveznike same na milost i nemilost Perzijske vojske i mornarice i da će se naseliti na jugu Italije. Zanimljivo je u tom pogledu Temistoklova rečenica "…*Naša domovina* (država) *ona je ovdje na 200 brodova*…", koja predstavlja klasičan primjer postojanja svijesti o pripadnosti određenom prostoru (kao začetku principa eksteritorijalnosti određenih objekata) ne samo u smislu zemljišta.

Inače i Cimbri i Teutoni i oni ostali etnički i narodnosni elementi koji su se sa njima kretali, kretali su se u velikoj masi (procjene se kreću od više stotina hiljada ljudi) 13 godina od Dunava do Ebra i od Sene do rijeke Po. Slično kao i Cimbre i Teutone možemo promatrati i rani politički razvitak Gota, Burgunda i Vandala. Svi spomenuti narodi u načelu u svome biću nisu bili nomadski, stočarski narodi onoga tipa kao što su to bili npr. Huni, nego zemljoradničke zajeednice.

Naravno ne bi trebalo isključivati ni mogućnost da je u predentiteskoj fazi dolazilo do stvaranja privremenih saveza među pojedinim autarijatskim plemenima ili kneževinama radi ostvarivanja nekih zajedničkih ciljeva i interesa (vojnih-npr. u svrhu ratova sa Ardijejcima ili obrane od Skitskih upada, gospodarskih ili nekih drugih). A moguće je da je iz jednog ovakvog saveza koji je postojao tijekom druge polovine VI. st. p. n. e. proizašao i autarijatski politički entitet.

Jedan sličan društveno-politički razvitak, istina duboko u povijesnom razdoblju, možemo pratiti u procesu nastanka crnogorske države. Savez crnogorskih i brdskih plemena okupljen oko cetinjskog vladike (znači okupljen na čisto religioznoj osnovi) je prvo prerastao od početka XVIII. st. u politički entitet, znači čvršću političku jedinicu kojoj su njeni sastavni dijelovi bili subordinirani, a među njima samim postojala su pravila međusobnih odnosa koja su proizilazila uslovno rečeno iz činjenice postojanja političkog entiteta, odnosno iz njega samog a ne na osnovu nekog ad-hoc dogovaranja plemena, tj. njihovih predstavnika. Taj entitet je tek sredinom XIX. st. prerastao u crnogorsku državu.

[223] Na običaj razbacivanja priloga na široj površini primijenjen u Atenici se nailazi i na primjeru tumula VII u Sjeverskom,

strelica «skitskog» tipa iz Čitluka možda i na svoj način potvrđuju moguću usmjerenost predstavnika spomenute dinastije prema istoku. Ipak najzanimljiviji dokaz za predstavljaju primjerci narukvica od brončanog lima ukrašenih geometrijskim motivima izvedenim ukucavanjem nađenim u Ararevoj grobnici, koje po svome tipološkom karakteru predstavljaju direktnu preteču «mramoračkim» pojasima. I lokalitet Potpećine gdje je do sada pronađeno najviše primjeraka narukvica od brončanog lima udaljen je samo 1,5 km od Arareve gromile, i nesumnjivo su i pokojnici koji su (u istom periodu) sahranjeni i u Potpećinama i u Ararevoj gromili, pripadali istoj zajednici. Međutim Konogovo, gdje je nađena srebrna naušnica koja je opet ne samo po tipu nego i po vrsti metala podudarna sa objektima od metalnog lima pronađenim u vladarskim grobovima se nalazi u «Ilijačkoj» zoni, a i lokalitet Miošići (kod Pala) gdje su također pronađene narukvice istog tipa kao u Ararevoj gromili i Potpećinama se nalazi na krajnjem zapadu autarijatsko-«glasinačkog» područja, na glavnom putu ka sarajevskom polju, što podrazumijeva da je bio orijentiran prema dolini Prače.

U Ararevoj gromili su pronađeni i astragalni pojasevi koji su isto rasprostranjeni u zapadnoj Srbiji, a vjerojatno su ih preko ilirske populacije kojoj su se nametnuli primili Kelti, tj. Skordisci naseljeni u Donjoj Panoniji. I ovo kao da na neki daleki i indirektni način pokazuje da je visoravan bila izvorište objedinjavanja Autarijata. U Ararevoj[224] grobnici prilozi su uostalom i nešto bogatiji u odnosu na druge, ranije kneževske grobove iz jugoistočne Bosne (Ilijak, Osovo, Čitluk). Ovdje se odstupilo i od ustaljenog skeletnog sahranjivanja i primijenilo se spaljivanje beživotnog tijela kneza. ali je zajedno sa njim sahranjen inhumacijom i njegov sluga ili rob (koji je vjerojatno bio žrtvovan). I način sahrane incineracijom uglednog pokojnika obavljen u Ararevim gromilama je identičan sa načinima sahrane spaljivanjem u Atenici i vladarskom grobu u Pilatovićima.[225]U Pilatovićima su slično kao u Ararevoj gromili, otkriveni centralni grob sa spaljenim pokojnikom i periferni skeletni grob.[226]To bi sa svoje strane govorilo u prilog povezanosti kneževske «dinastije sa visoravni» sa autarijatskom «vladarskom dinastijom», čiji su predstavnici tijekom perioda kraj VI-prva polovina V. st. p. n. e. sahranjeni u Atenici, Pilatovićima i Novom Pazaru.

Uostalom potrebno je istaći još jednu dodatnu činjenicu koja bi govorila u prilog većeg značaja «dinastije sa visoravni» u razvitku vrhovnog vladarskog sloja u autarijatskom političkom entitetu-kneževski grobovi koji pripadaju «dinastiji sa visoravni» i Čitluk i Arareva gromila najmlađe, (posebno ovaj drugi čiji se nastanak datira na sami kraj VI. st. p. n. e.) i vremenski najbliže vladarskim grobovima u

---

[224] Ime Arareva gromila na Glasnicu izvodi se od reći *arar*, koja se očuvala u albanskom i još uvijek označava humku. Čorović, 1925;

[225] Palavestra, 1984:23; 64

Materijal iz vladarskog tumula iz Pilatovića je neobjavljen. Palavestra, 1984:56-57; Spomenuti tumul iz Pilatovića je za razliku od vladarskih tumula iz Atenice, Novog Pazara i Pečke Banje uklopljen unutar nekropole; međutim po svim ostalim karakteristikama on može zasluživati naziv vladarskog tumula.

[226] Palavestra, 1984:81

odnosu na ostale kneževske grobove u jugoistočnoj Bosni. Sjeveroistok matične teritorije inače pokazuje tijekom VI. st. p. n. e. ubrzaniji politički razvitak, što je sigurno bila posljedica skitskog pritiska kojem su autarijatsko-ilirske zajednice na sjeveru i istoku od Drine bile najizloženije. To je primoralo ove zajednice da se «pregrupiraju», učvrste unutarnju strukturu i možda se i međusobno počnu uvezivati, tako pokrećući prvi korak ka stvaranju politički jedinstvene autarijatske zajednice. Tek nakon uvezivanja sjevernih zajednica proces ujedinjena bi zahvatio i zajednice na jugu. Možda bi se upravo činjenicom da je okrupnjavanje počelo na sjeveru mogle objasniti podudarnosti i sličnosti u materijalnoj kulturi među lokalitetima na «visoravni» i onima istočno od Drine. Upada u oči u slučaju Arareve gromile, i to da ovaj kneževski grob, iako je okružen sa nizom nekropola nije bio sastavni dio ni jedne od njih, za razliku od ostalih kneževskih grobova iz jugoistočne Bosne koji su bili sastavni dijelovi većih nekropola tumula. Kneževski grob u Čitlucima koji je od Arareve gromile stariji par decenija se nalazi unutar veće nekropole tumula i čini njen sastavni dio. Znači da se u vremenu između nastanka kneževskog groba u Čitlucima i onog u Ararevoj gromili dogodila korjenita kvalitativna promjena poimanja kneževske/vladarske institucije, ako ne na čitavom autarijatskom području, a ono bar na prostoru koji je zauzimala «zajednica sa visoravni». Kao da se u slučaju Arareve gromile već počinje da očitava ona glavna distinkcija između kneževskih i vladarskih tumula/grobova. Dok se lokalni knezovi sahranjuju u okviru iste nekropole, nekada i u istim tumulima kao i ostali njihovi suplemenici, vladari se sahranjuju izdvojeno od nekropola na posebnom samo za tu priliku izabranom zemljištu i sa posebno kompliciranim ritusom, čime i na taj način ističu svoju posebnost u odnosu na obične «smrtnike». Ustvari ta izdvojenost vladarskih tumula/grobova u odnosu na tumule i nekropole u kojima se sahranjuju «obični» sunarodnici, te je i jedna od bitnijih vidljivih razlika između institucija lokalnih knezova i vladara, odnosno njihovo iznimno bogatstvo pokazuje da se dogodila kvalitativna izdvojenost određenih porodica i rodova u odnosu na ostatak stanovništva kojem je u narodnosnom smislu pripadala.[227]

To jasno pokazuje da je i u svijesti Autarijata postojala određena distinkcija u odnosu na nekadašnji status lokalnih, plemenskih prvaka i općeautarijatskih, narodnih prvaka, makar i općeautarijatska dinastija proizašla iz jedne od lokalnih dinastija. Za razliku od kneza, vladar je uživao znatno veći ugled, moć a možda, kao što pokazuju «mramorački» pojasevi i religiozni oreol. Njegov položaj je bio na neusporedivo većem stupnju nego što je to bio stupanj njegovih predaka. Samim tim je pozicija vladarske institucije, odnosno pojedinaca koji su je obnašali i sa kojom su se u očima Autarijata identificirali, bila nešto drugo od lokalnih knezova. Zbog spomenute činjenice smo i smatrali neophodnim da uvedemo terminološku distinkciju *knez-vladar*, kako bi na najlakši način objasnili sadržinsku razliku između dvije institucije. Nova, *vladarska, institucija se odlikovala i u novim estetskim shvaćanjima njenih*

[227] Slična pojmovna distinkcija primjenjuje se i u slučaju I Avarskog Kaganata, u kojem se isto razlikuju kaganski (tj.vladarski) i kneževski grobovi. (Arheologija, Gavela, 1997:197-198). I u ovom slučaju grobovi avarskih vođa su situirani van klanske nekropole.

nosilaca; oni sada nose odijela protkana zlatnim i srebrnim aplikacijama i zlatni ili srebrni pojasevi sa magijsko-religijskim simbolima, narukvice većih dimenzija, kape i ogrtače iskićene zlatnim dugmadima i privjescima, šljemove i oklope obogaćene zlatnim i srebrnim aplikacijama, a upotreba grčko-italske fine keramike, uvoznog brončanog posuđa i običnog luksuznog nakita je prelazila sve granice. Vladar je znači i svojom svakodnevnom pojavom, koja je «zračila» sa raskošju i luksuzom, u svijesti Autarijata zasjenjivao nekadašnje «skromne» lokalne knezove.

7. Ekspanzija

Kontinuirani gospodarski i društveni razvitak Autarijata tijekom više stoljeća, i napose stvaranje jedinstvenog političkog entiteta rezultirali su posljedicama ne samo po Autarijate nego i na njihovo susjedstvo. Vjerojatno je, usljed razvoja, došlo i do znatnog porasta stanovništva a i do akumuliranja takve energije na uskom autarijatskom i glasinačkom kulturnom arealu da se ona neminovno morala disperzirati na okolne zemlje. I želja za kontrolom trgovačkih puteva kojima se kretala razmjena sa mediteranskim kulturama je ležala u motivaciji za ekspanzijom. Porast potražnje i ponude na autarijatskom matičnom teritoriju zahtijevao je da se radi bolje i bogatije trgovine uspostavi kontrola i nad trgovačkim komunikacijama. O tome dovoljno govori veliki broj nađenih uvoznih luksuznih i praktičnih predmeta u razdoblju Halštata D (po Garašaninovoj kronologiji).[228]

Stvaranje jedinstvenog, stabilnog i moćnog političkog entiteta je bio jedan od najvažnijih preduvjeta za ekspanziju širokog obujma. Da nije postojao autarijatski politički entitet teško da bi autarijatska ekspanzija uopće bila moguća. Političko jedinstvo narodnosne cjeline i smanjivanje lokalnih partikularizama neminovno ima kao posljedicu i stvaranje jake vojne snage. Porast značaja i jačanja vojne snage ilustrira veliki broj ratničkih grobova. Sve su to preduvjeti za otpočinjanje i preduzimanje ratničkih pohoda. Oni neće imati samo karakter pljačkaških upada, nego i razgranatih osvajačkih i hegemonističkih pohoda prema susjednim narodima, kako na one sa kojima imaju zajedničko ilirsko porijeklo tako i na neilirske narode.

Ranije konstantno ratovanje za vrela i slane i slatke vode, pašnjake, plodne riječne doline bilo da su se sukobljavali čitavi narodi ili samo pojedina njihova bratstva, klanovi ili plemena, sada se pretvorilo u znatno ozbiljniji rat sa karakterima ekspanzije na susjedna područje, težeći i uspostavi kontrole nad tim područjima.

Tijek i vrijeme ekspanzije

Jedino što sa sigurnošću možemo tvrditi u vezi autarijatske ekspanzije jeste da je ona nepobitna činjenica i da se desila u jednom određenom vremenskom periodu na određenom balkanskom prostoru. Sve ostalo je predmet tumačenja pisanih vrela i ostataka materijalne kulture.

Prvo ćemo se osvrnuti na pisani materijal. Strabon na dva mjesta spominje autarijatsku moć. Prvo ih navodi zajedno sa Ardijejcima i Dardancima kao narodima koji su ranije bili najmoćniji među Ilirima.[229] Na drugom mjestu Autarijatima se

[228] Garašanin M., 1957: 46 i d.

[229] *Strab. Geo.* VII, 5, 6

posvećuje cjelokupno poglavlje i u uvodu se navodi da su oni nekada bili "najveći i najmoćniji" (μέγιστον καὶ ἄριστον) ilirski narod.[230] Apijan opet samo uzgred navodi da su Autarijati bili najbolji na kopnu.[231] Iako se njegov podatak odnosi na prilično kasnije razdoblje, i kod Orozija saznajemo da je i Kasander poznavao snagu i veličinu (*virtutem et multitudinem)* autarijatskog naroda, iako je taj podatak vjerojatno bio reminiscencija na Autarijate starijih vremena, a ne one iz Kasandrovog doba.[232] Pisana građa potvrđuje i pravce autarijatske ekspanzije u samo dva smjera; istočni prema Ibru i Pomoravlju, u pravcu teritorije Tribala[233] i južni na planinskom području i prema istočnoj Hercegovini, odnosno na područje Ardijejaca.[234] To nipošto ne znači da se ekspanzija i uvjetovana sa tim hegemonija Autarijata desila samo na istočnom i južnom pravcu. Zbog Pseudo-Skilaksovog smještaja Autarijata u blizinu Skadarskog jezera, ne bi trebalo iz ovog određivanja smjerova autarijatske ekspanzije na osnovu vrela isključiti i jugoistočni pravac, uz doline Tare i Pive prema dolini Morače i Drimu te Skadarskom jezeru.[235] Zbog toga što nijedno vrelo, pa i kada govori o prodorima i pobjedama Autarijata, izričito ne navodi autarijatsku ekspanziju prema ovom području, mogli bismo sa prilično velikim stepenom obazrivosti tvrditi da se ova faza ekspanzije desila prije već spomenutih pravca ekspanzije. Strabon opet spominje da su Autarijati zavladali i drugim Tračanima i Ilirima,[236] međutim on se zadovoljava samo spomenutom konstatacijom i ne pojašnjava kojim su to drugim ilirskim i tračkim narodima Autarijati pored Tribala zagospodarili, ostavljajući to pitanje u sferama naših špekulacija i dokazivanja.

Kada se obrađuje autarijatska ekspanzija trebalo bi isključiti mogućnost da je ona bila motivirana nekim imperijalnim motivima, ili željom za regionalnim gospodstvom ili za stvaranje nekog imperijalnog državnog organizma na Balkanu. Autarijati su bili na takvom stupnju unutarnjeg društvenog i gospodarskog razvitka da oni kada su i krenuli u ekspanziju, nisu bili sposobni da stvore državno-politički okvir, i cjelokupna ekspanzija Autarijata imala je praktični karakter radi zadovoljavanja egzistencijalnih potreba.

Istočni pravac

Ekspanzija na teritoriju Tribala imala je upravo praktičnu motivaciju, kako bi se planinci spustili u riječne doline Morave i time zagospodarili i moravskom komunikacijom. U svome naumu autarijatski vladajući sloj koji je primarno i bio zainteresiran za trgovinu sa grčkim i italskim svijetom, je potpuno i uspio.

230 *Strab. Geo.* VII, 5 11

231 *App. Ill*. 3

232 *Oros.* III, 23, 26

233 *Strab. Geo.* VII, 5, 11 i *App. Ill*. 2 (riječ je o podatku mitološkog karaktera)

234 *App. Ill*. 3; *Strab. Geo.* VII, 5, 11

235 *Ps. Scyl.* 24.

236 *Strab. Geo.* VII, 5 11

Autarijatski prodor na teritoriju i podjarmljivanje Tribala je najbolje u izvornoj građi osvjedočen, ali je i pitanje kada se on desio proizvelo najviše nedoumica, polemika i postavljanja raznovrsnih teza. Upravo su se na pitanju vremena autarijatske ekspanzije na tribalsko narodnosno područje najviše razišli povijesna nauka i arheologija.[237]

Za početak potrebno je analizirati sam podatak gdje se govori o autarijatskom podjarmljivanju Tribala. U zadnjim rečenicama poglavlja u kojem govori o Autarijatima, Strabon navodi da su Autarijati podjarmili (καταστρεψάμενοι) Tribale čija se teritorija proteže od zemlje Agrijana do Istra u dužini od 15 dana, zavladali drugim Tračanima i Ilirima, da bi zatim podlegli Skordiscima, a na kraju Rimljanima. [238] Postoji još jedan podatak iz Strabonove Geografije koji eksplicite ne spominje

---

[237] Zippel, Niese, Patsch i Schütt ekspanziju Autarijata dovode u vezu sa keltskom najezdom i datiraju je izuzev Niesea u početak druge polovine IV. st. p. n. e. dok Niese kada govori o ekspanziji Autarijata ima u vidu autarijatsku seobu iz 310. god. p. n. e. (Zippel, 1877:38-39; Niese, 1893-1903:304 i 11, 13; Patsch, 1922:47 i d.; Schütt, 1910:57). Po Polaschek-u Autarijati su početkom IV. st. p. n. e. pokorili Tribale. Približnu dataciju onoj koju je dao Polaschek na prijelaz iz V. u IV. st. p. n. e. dao je i Milutin Garašanin (Polaschek, 1937:2395; Garašanin M., 1949:135). Izgleda da je u slučaju Garašanina riječ o pokušaju kompromisnog usklađivanja rezultata do kojih je došao arheološkim istraživanjima i dotadašnjih povijesnih sinteza u kojima se raspravljalo o Autarijatima. Papazoglu, koja se najviše do sada bavila problematikom Autarijata, prvenstveno na osnovu pisanih vrela tvrdila je da se ekspanzija na tribalsku teritoriju dogodila, nakon smrti Aleksandra Velikog 323. god. p. n. e., kada su navodno Autarijati iskoristili dijadoške ratove i kaos koji je nastupio i pregazili Tribale i preplavili Pomoravlje. Papazoglu, 1969:43,45, 69,83,86

Inače postoji u historiografiji jedna tendencija, počev od Zippel-a da se cjelokupna povijest Autarijata sažme u samo jedno, četvrto stoljeće p. n. e. svodeći sve što se desilo sa Autarijatima u kontekst pojave i najezde Kelta na Balkan. Keltski pritisak kao uzrok autarijatske ekspanzije navodi se i u Historiji jugoslavenskih naroda. U stavu iznijetom u spomenutoj sintezi Kelti nisu potisnuli samo Autarijate i to na južnu Moravu, nego i sve ostale ilirske narode, uključujući i Ardijejce!? (HNJ, Tom I, 1959:21-22). Međutim kada se malo bolje izanalizira povijesna građa, može se jasno vidjeti da teza po kojoj se ekspanzija i hegemonija smještaju u IV. st. p. n. e. ustvari nema nikakvo uporište u pisanim vrelima. Niti se ekscplitno spominje a niti se može naslutiti u vrelima da se autarijatska ekspanziji desila u tom periodu. Riječ je o najobičnoj konstrukciji kako bi se autarijska ekspanzija i njihova povijest uopće uklopili u kontekst zbivanja na srednjem Balkanu između uzdizanja Makedonije i najezde Kelta.

Nasuprot mišljenja F.Papazoglu stoji mišljenje nastalo na osnovu arheoloških istraživanja, počev od B. Čovića i njegovih radova «*Izvori za istoriju Autarijata*» (Čović, 1967:107) i «*Od Butmira do Ilira*» (Čović, 1976:285-286), a podržano i od drugih istraživaća (kao na primjer B.Jovanovića, 1979 B:69) do velikih sintetičkih radova u PJZ V i Arheološkom leksikonu BiH, (Čović, 1987:626-627; Benac 1987:786; 793; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988:60), a po kojem se ekspanzija desila krajem VI. i početkom V. st. p. n. e. I Rastko Vasić, smatra da se kulminacija razvitka glasinačke kulture starijeg željeznog doba, autarijatske moći i ekspanzije desila u VI. i i V. st. p. n. e. i da su Tribali poraženi od strane Autarijata nekad u periodu od početka V. st. p. n. e. pa do posljednje trećine istog stoljeća (Vasić, 1991:75; 78-79; 81). S druge strane Wilkes (2001:155) drži da se ekspanzija kulture tumula glasinačke kulture krajem V. st. p. n. e. proširila u istočnu Srbiju, a sukladno s tim da se tada i desila autarijatska ekspanzija na Tribale.

Suočena sa obiljem arheoloških dokaza koju ekspanziju glasinačke kulture datiraju u znatno ranije radoblje, i očitom protivrječnosti svoje teorije o autarijatskoj ekspanziji na tribalsko područje između 323. i 310. god. p. n. e. Papazoglu unosi novu teoriju o ekspanziji *"nosilaca halštatske kulture bosanskog tipa*" na zapadnom i centralnom Balkanu stoljećima prije po Papazoglu pretpostavljene autarijatske ekspanzije (1969:207). Evidentno je da Papazoglu pretpostavlja postojanje dvije balkanske ekspanzije čiji bi se centar nalazio negdje u istočnoj Bosni. Ovako postavljenom konstrukcijom nastojalo se da se dovedu u sklad i rezultati arheoloških istraživanja, a da se istovremeno ne naruši osnovna misao o dataciji autarijatske ekspanzije na istočnom pravcu.

[238] Kad bi se bukvalno analizirao Strabonov tekst mogao bi se steči utisak da se sve odvijalo jako brzo. Ali Strabonovo djelo je zemljopisne prirode i povijesni podaci imaju tek uzgredni karakter, kojima se dopunjuju opisi pojedinih zemalja. Kod Strabona je primjetna tendencija da mnoštvo povijesnih podataka uklopi u relativno male odjeljke, nadovezujući ih jedne na druge, bez obzira da li oni imaju uzročno-posljedičnu i smislenu vezu. U našem slučaju Strabon je skoro polumilenijumsku povijest sažeo u samo dvije rečenice. Time bi trebalo razlučiti prvu rečenicu na tri različite smislene cjeline, -prvu gdje se spominje podjarmljivanje Tribala, drugu o rasprostranjenosti Tribala i treću o vladavini nad drugim Ilirima i Tračanima. Prvu i treću cjelinu bi mogli dovesti

Autarijate[239], ali bi se lako moglo zaključiti da se pod Ilirima pred čijim pritiskom Tribali prelaze i na drugu stranu Dunava kriju Autarijati.[240]

Tukidid donosi dva veoma bitna podatka koja prilično pomažu u rješavanju zagonetke vezane za vrijeme autarijatske ekspanzije. Opisujući zemlju Odriskog kralja Sitalka, Tukidid na krajnjoj zapadnoj granici Sitalkovog kraljevstva spominje Tribale "*i to slobodne (nezavisne*)" (καὶ τοὔτους αὔτονόμους) na rijeci Isker (᾿Οσκίου).[241] Navedeni fragment se direktno nadovezuje na Tukididov opis Sitalkovog pohoda na Makedoniju 429. god. p. n. e. U drugom podatku, dok spominje bitku kod Delija 424. god. p. n. e. između Beoćana i Atenjana Tukidid uzgred napominje da je gotovo istovremeno sa bitkom kod Delija, poginuo i kralj Sitalko, napavši Tribale koji ga pobijediše.[242] Iz navedenih podataka evidentno je da su Tribali između 430. god. p. n. e., (vjerojatno i nešto ranije), i 420. god. p. n. e. već bili nastanjeni na Iskeru. Za našu studiju bitno je Tukididovo spominjanje slobodnih (αὔτονόμους) Tribala u smislu kao da postoje i oni koji nisu slobodni.[243]

Kada se spominju Tribali u IV. st. p. n. e. nigdje se ne može primijetiti ni eventualna mogućnost da postoje različite grupe Tribala. Naprotiv, Izokrat u svojoj Panatejskoj besjedi koja se datira između 342. i 339. god. p. n. e. spominje kao općepoznatu činjenicu da su Tribali "*složni kao nijedan drugi narod*".[244] Razumljivo je zašto u IV. st. p. n. e. ne postoje svjedočanstva o statusno različitim skupinama Tribala. Sjećanje na nekada slobodne i diferencirane Tribale je već izblijedilo i savremenici pred svojim očima jedino imaju složne i ujedinjene Tribale, koji uznemiravaju svoje susjede, pobjeđuju grčke kolonije, ratuju sa Makedonijom i čak ranjavaju Filipa II. U odnosu na IV. st. p. n. e. kada se Tribali prepoznaju kao jedinstveni narod i politija, u

---

u vezu, dok bi se podatak o tribalskom prostiranju odnosio na neko drugo vrijeme, pogotovu jer samo na tom mjestu Strabon upotrebljava sadašnje vrijeme, za razliku od prve i treće cjeline u kojoj upotrebljava prošla vremena. (*Strab. Geo.* VII, 5, 11)

239 *Strab. Geo.* VII, 3, 15

240 Ovaj Strabonov podatak se jedino može odnositi na Auatarijate jer Dardanci, jedini koji se još uzimaju u obzir kao eventualni uzročnici potiskivanja Tribala, nikada nisu prodrli tako daleko na sjever. Zatim, Dardansko izbacivanje u prvi plan izbija tek nakon autarijatskog sloma, a ako se i dardansko potiskivanje i desilo to se moralo desiti poslije sloma Autarijata, znači u III. i II. st. p. n. e. jer su prije toga razdoblja Autarijati živjeli sjevernije od Dardanije. Ali u III. i II. st. p. n. e. na tom prostoru su živjeli Skordisci koji su bili i previše moćni i sigurno ne bi dozvolili Dardancima da prodiru na sjever sve do Dunava. I na kraju najvažniji detalj; ne postoji ni jedno pisano vrelo kojim se potvrđuje da su se Dardanci sukobljavali sa Tribalima, dok u slučaju Autarijata postoji.

241 *Thucyd.* II, 96

242 *Thucyd.* IV 101

243 Smisao takvog razumijevanja Tukididovog spominjana "slobodnih Tribala"potvrđuje i sam Tukidid. Na početku istog odjeljka gdje spominje slobodne Tribale Tukidid govori o peonskim plemenima Agrijana i Lelejaca koja se nalaze u okviru Sitalkovog kraljevstva, da bi odmah zatim spomenuo da je kraljevstvo graničilo i sa slobodnim Peoncima. Jasno se uviđa Tukididova distinkcija kada govori o dijelovima jednog naroda koji imaju različtiti politički status. Interesantno je to uporediti i sa brojnim spominjanima u izvorima slobodnih Tračana gdje se pridjev "slobodnih" upotrebljava kao distinkcija u odnosu na one Tračane koji su bili u okvirima Odriske kraljevine, njenih epigona u drugoj polovini IV. st. p. n. e. ili neke druge hegemonije. Znači da u Tukididovom vremenu pored Tribala o kojima on govori i koji su slobodni postoje i oni koji se nalaze podčinjeni hegemoniji nekog drugog naroda, čije ime Tukidid ne navodi.

244 Izokrat, 227-228

drugoj polovici V. st. p. n. e. primjećuje se diferenciranje Tribala. To evidentno dovodi do zaključka, da ako pretpostavimo da postoje i Tribali koji nisu slobodni, da se oni nalaze pod hegemonijom Autarijata. Pošto raspolažemo sa izvornom potvrdom da su Autarijati podjarmili Tribale jedino Autarijati i dolaze u obzir da budu gospodari nad onim dijelovima Tribala koji su zavisni.

Da bi se dobila potpuna slika sudbine Tribala u V. st. p. n. e. potrebno je Tukididove vijesti dovesti u vezu sa već ranije spominjanim Herodotovim podatkom. U njemu imamo za početak V. st. p. n. e. lokalizaciju Tribala u području Pomoravlja, da bi ih onda, i to one slobodne, oko 430. god. p. n. e. našli posvjedočene jugoistočno, na rijeci Isker. Znači da se između ova dva podatka desilo nešto što je poremetilo teritorijalnu rasprostranjenost srednjobalkanskih naroda. Jedino što dolazi u obzir je autarijatska ekspanzija. Time bi Herodotov podatak predstavljao *terminus post quem*, a Tukididovi podaci *terminus ante quem* autarijatske ekspanzije u istočnom pravcu.[245]

Logičkim zaključivanjem i pažljivijim posmatranjem Tukididovog podatka o slobodnim Tribalima mogli bismo još preciznije datirati autarijatsku ekspanziju u pravcu istoka. Iz smisla teksta u kojem se spominju nezavisni Tribali, primjećuje se da se pridjev "slobodni (nezavisni)" pojavljuje kao već ustaljeni termin, nigdje se i ne nagovještava da su Tribali došljaci na obale Iskera ili bilo kakvo njihovo kretanje. Iako bi se možda na osnovu Sitalkovog ratovanja sa Tribalima, po Tukididu ono je bilo ofanzivnog karaktera od strane odriskog kralja, moglo naslućivati da su Tribali vršili konstantni pritisak na zapadne granice Odriske kraljevine. Sve ovo implicira da su ekspanzija i posljedice vezane za nju već svršen čin, i da je hegemonija Autarijata na istočnom pravcu već ustaljena. Time vrijeme ekspanzije ne bi trebalo naslanjati baš za 430. god. p. n. e. i mogli bi je datirati u par decenija ranije, najvjerojatnije u prvu polovinu V. st. p. n. e. Potvrdu tome daju i autarijatski vladarski grobovi u Atenici i Pilatovićima, koji su nastali u prvim decenijama V. st. p. n. e., što podrazumijeva da se ekspanzija na zapadno tribalsko područje morala desiti prije nastanka spomenutih grobova.

Postoji još nekoliko dokaza na osnovu kojih bi mogli potvrditi izvjesnu starost autarijatske ekspanzije i hegemonije na srednjobalkanskom području. Strabonovo nabrajanje nekada najmoćnijih ilirskih naroda ima povijesnu vrijednost. U njemu se Autarijati stavljaju na prvo mjesto ispred Ardijejaca i na kraju Dardanaca.[246] Upadljivo je da Strabonov redoslijed odgovara stvarnom kronološkom rasporedu uspona nabrojanih naroda. Ardijejski uspon se datira u III. st. p. n. e., dardanski još

[245] U slučaju da Herodotov podatak nije bio pozajmica od Hekateja i da odražava činjenično stanje na središnjem Balkanu tijekom putovanja na kojem je Herodot saznao informaciju (za nas nepoznatim kanalima), onda se pitanje datacije dobivanja podatka o «tribalskoj ravnici» stavlja u prvi plan. Herodot ju je najvjerojatnije morao dobiti prilikom svoga boravka na crnomorskoj obali. August Musić (1900:19), smatra da se Herodotovo skitsko-crnomorsko desilo prije njegovih putovanja po Aziji i Egiptu, a da je u Egiptu boravio poslije 448 - 447. god. p. n. e. a pošto se azijsko putovanje desilo prije egipatskog, onda bismo njegovo crnomorsko putovanje datirali u šestu deceniju V. st. p. n. e. Na osnovu iznesenog *terminus ante quem* autarijatskog prodiranja na tribalsko područje bi se više pomjerio prema sredini V. st. p. n. e.

[246] *Strab. Geo.* VII, 5, 6

kasnije, a autarijatski bi bio znatno stariji od svih njih. I na primjeru Kelta on se pridržava istoga principa, jer prvo spominje Boje a tek zatim Skordiske, koji se pojavljuju kasnije nego Boji. I ovdje primjećujemo Strabonovu sklonost ka sažimanju povijesti Balkana, jer umjesto da se zadržava na potankostima opisa vremena moći tih naroda, on ih jednostavno samo nabroji u nekom smisleno kronološkom slijedu.

Sljedeći podatak je mitološke naravi. Na početku svoje Ilirske knjige, Apijan donosi genealogiju ilirskih naroda, zasnovanu na grčkim mitovima i legendama. Po njoj Autarij, eponim Autarijata pripada prvoj generaciji Ilirovih potomaka. Autarijev sin je Panonije koji opet ima sinove Skordiska i Tribala, rodonačelnike odgovarajućih naroda. Tribali se znači dovode u vezu sa ilirskim etnosom preko Autarijata. Kao prvo vidljivo je dosta rano uvrštavanje Autarijata, odmah iza Enheleja, u red Ilira, što nedvosmisleno potvrđuje drevnost njihovog postojanja. A s druge strane dovođenjem Tribala u vezu sa Autarijem u svojstvu unuka po muškoj liniji (*agnati*), on se stavlja u status osobe koja se nalazi pod očinskom vlašću (*pater potestas*).[247] Zadnji zaključak sugerira da se potčinjenost Tribala Autarijatima desila u vremenu kada je svijest mitološkog stvaranja još bila živa bar za grčke opise barbarskih naroda. Sa druge strane opet prisustvo jasnih povijesnih podataka o autarijatskoj ekspanziji navodi nas na pomisao da ekspanziju Autarijata postavimo u ne baš u tako drevna mitološka vremena, nego u doba kada se već očitovala diferencijacija između povijesne i mitološke svijesti, u kojoj je potonja već bila na "izdisaju".

I arheologija je dala dokaze o autarijatskoj ekspanziji na istok. [248] Istraživanja potvrđuju da se tijekom V. st p. n. e. desila ekspanzija glasinačke kulture starijeg željeznog doba koja je zahvatila šire područje Pomoravlja, i tako zaposjela plodnu i pitomu teritoriju koju su naseljavale zajednice bosutske kulture koje su živjele južno od Save i Dunava[249] i posebno moravsko-zlotske kulturne grupe, čiji su nosioci najvjerojatnije bili Tribali[250], i na koju su Autarijati bili ustremili fokus svoje ekspanzije prema istoku. Grobovi «glasinačkog» tipa iz središnjeg dijela zapadne Srbije (lokaliteti Ražane, Višesava, Kremna ispod planine Tare, Godiljevo, Krive Reke, Srednja Dobrinja, Glumoč, Uzići, Vrane kod Arilja, Bajina Bašta, nevladarskih grobova iz Pilatovića i drugih lokaliteta), koja je bila ili autarijatsko područje («sedma» autarijatska oblast) ili granično područje ili je bila pod kontrolom tribalskih zajednica u vrijeme prije ekspanzije, sadrže autarijatski («glasinački») materijal koji najvećim dijelom pripada upravo razdoblju prijelaza VI. u V. st. p. n. e. i prvoj polovini V. st. p. n. e. Kako izgleda, autarijatska ekspanzija bi se kretala iz pravca gornjeg toka zapadne Morave prema istoku. Na tome putu nalaziti će se situirana i

[247] Apijan je bio rimski građanin i pored grčko-egipatskog porijekla potpadao je pod rimsko zakonodavstvo i kao javni službenik dobro je znao šta znači *pater potestas.*

[248] Potrebno je navesti i da Rastko Vasić relativizira autarijatsku ekspanziju (uključujući i stepen inflitracije i njen značaj po politički, etnički, narodnosni i kulturni razvitak) prema istoku, posebno u zonu Pomoravlja (1987 F:672) i pored toga što je potvrđena i u povijesnim izvorima i u bogatoj arheološkoj građi, dok nasuprot ističe tezu o "glasinačko"-autarijatskom prodoru u Panoniju, preciznije rečeno u Srijem i ist.očnu Slavoniju.

[249] Srejović, 1994.

[250] Vasić, 1973:101-102 ; Palavestra, 1984:75, Vasić, 1987 F: 671-672; Benac, 1987:793; Isto, 1991:79

Atenica odakle su se pravci ekspanzije odvajali prema jugu (ka novopazarskoj oblasti) i dalje ka istoku i sjeveroistoku (u srednje i donje Pomoravlje).[251] Kao osnovni pokazatelj autarijatske ekspanzije navodi se rasprostranjenost nalaza luksuznih metalnih pojaseva "mramoračkog" tipa. Rasprostiranje "mramoračkih" pojaseva, ujedno i pokazatelj dokle je autarijatska ekspanzija, ili samo njeni krakovi izraženi u privremenim upadima, je išlo prema istoku, jugoistoku i sjeveroistoku. Ti pojasevi su rađeni većinom od srebra, i pripadaju širokoj grupi srodnih oblika nakita rađenog od lima i ukrašavanog tehnikom ukucavanja. Taj nakit je po svojim tipološkim karakteristikama specifikum autarijatske kulture i nalazi se na autarijatskom području u grobovima koji potiču od kraja VI do kraja V. st p. n. e., a za ovo razdoblje veže se i veći broj nalaza «mramoračkih“ pojaseva na moravskom području.[252] U kronološkom smislu mramorački pojasevi se mogu smjestiti u šire shvaćeno razdoblje od samog kraja VI. st. do kraja V. st. i vjerojatno u IV. st. p. n. e. i tipološki su vezani za istovremene tipove brončanih narukvica i dijadema pronađenih u jugoistočnoj Bosni iz kojih su se razvili. [253]Ako je suditi po nalazu iz Mramorca, i sličnim primjercima pronađenim u okolici, Autarijati su bili prodrli i u donji tok Velike Morave. Predmeti otkriveni u Mramorcu uveliko podsjećaju na nalaze iz Novog Pazara, Pečke Banje (zlatne narukvice izrađene u sličnom maniru kao i «mramorački» pojasevi) Pilatovića, Atenice, i jugoistočne Bosne. Srebrni pojasevi su pored Mramorca nađeni i na drugim lokalitetima u oblastima Donje Morave (Umčari, Kolarima, Miloševac), a u gornjem toku Velike Morave, pojas je pronađen i na lokalitetu Batinac. Nalaz iz Batinca je karakterističan za sve ostale do sada pronađene pojaseve i druge nalaze «mramoračkog» tipa i po tome što je kao jedini do sada pronađen na lokalitetu koji se nalazi istočno od Morave.

Veze srednjeg i donjeg Pomoravlja sa jugozapadnom Srbijom i Bosnom tj. uopće autarijatskim prostorom, ako je suditi po nalazima materijala, tijekom V. st. p. n. e. su veoma izražene.[254] Tako se tamo nailazi na krčage sa trolisnom osnovom i kosim obodom, dvojne igle sa «M» glavom i fibule sa četvrtastom nogom,[255] Na lokalitetu Ljuljaci kod Kragujevca su otkrivena dva tumula većih dimenzija okružena kamenim

[251] Palavestra, iako u načelu ne negira autarijatsku ekspanziju, smatra da su još u u VII. st. p. n. e. Dardanci na Goliji zaustavili autarijatska «ratnička» plemena, a da je njihov prodor na tribalsku teritoriju zaustavljen početkom VI. st. p. n. e. na Moravici i Maljenu (nedaleko od Užičke Požege), Palavestra, 1984:76, Palavestra izgleda da nije u dovoljnoj mjeri uskladio povijesne i arheološke podatke tako da je autarijatsku ekspanziju datirao u znatno kasnije razdoblje, a i ograničio na relativno uzak pojas.

[252] Garašanin M., 1949; Čović, 1967:117

[253] Benac, 1987:786

[254] Tako veliko teritorijalno rasprostiranje Autarijatskog političkog entiteta onda kada je on bio u zenitu svoje snage ne bi trebalo da se dovodi u sumnju samo zbog svoje veličine, jer znamo da je u protohistorijskom razdoblju postojalo više političkih entiteta (čiji su tvorci bile zajednice na istom ili sličnom nivou društvenog razvitka kao i Autarijati u periodu kraj VI. - kraj IV. st. p. n. e.) a koji su svojom teritorijalnom veličinom, u pojedinim slučajevima i znatno, nadmašivali onaj autarijatski kao što su na primjer bili politički entitet Kraljevskih Skita, Odriska kraljevina, Samnitska konfederacija, Skordički entitet, i Dačka kraljevina koju je izgradio Bojrebista. I Ardijejski entitet i Makedonija, su i nakon što su se razvili u državne cjeline bili teritorijalno veliki, a i entitet koji će kasnije stvoriti Delmati zahvatao je priličnu teritoriju. A po Cezaru (*De Bello Gallico*, I, 2), teritorija Helveta se prostirala na 240 rimskih milja dužine (cc 359 km), a 180 rimskih milja širine (cc 269 km).

[255] Vasić, 1987 F.

vijencem, sa tri odnosno četiri groba unutar svakog od tumula. Izuzev jednog slučaja svi grobovi su bili skeletni, a pokojnici su bili položeni na pravokutnu kamenu konstrukciju i pokriveni kamenjem.[256] Kao što vidimo sahranjivanje je i na ovom lokalitetu izvršeno više-manje u «glasinačkom» stilu.

Ne samo tip i oblik objekta (razlika se nalazi samo u dimenzijama) nego i ornamentalni sustav (čak i motivi) na «mramoračkim» pojasima je dosta sličan, u nekim segmentima čak i u najmanjem detalju podudaran, sa onim izvedenim na brončanim narukvicama, naušnicama i prstenovima izrađenim od metalnog lima a koje nalazimo širom autarijatske matične teritorije. To jasno pokazuje da su i tipološke karakteristike i ornamentalni sustav na objektima izrađenim od metalnog lima proizvod istog kulturnog i narodnosnog bića (više o tome vidjeti u poglavlju o *pokretnom materijalu*).[257]Potrebno je istaći i da narukvice, naušnice i drugi objekti od metalnog lima egzistiraju uporedo sa svojim znatno razvijenim oblikom koji se već transformirao u pojas-statusni simbol. To se najbolje primjećuje na primjerima narukvica pronađenih u tumulima na Potpećinama (IX, 2; IV,1; XI,1). Ta činjenica i sličnost između spomenutog tipa narukvica i mramoračkih pojaseva jasno dokazuju da je porijeklo «mramoračkih» pojaseva nedvosmisleno autarijatsko-«glasinačko». Jedino se na primjerku iz Umčara «umeće» u taj jedinstveni autarijatsko-«glasinački» ornamentalni šablon vješto ukomponovana grčka palmeta.

Uostalom primjećuje se da se tijekom V. st. i IV. st. p. n. e. odvija proces premještanja centara razvitka zlotske grupe iz Pomoravlja i zapadne Srbije u sjevernu Bugarsku, tj na prostor oko rijeke Isker.258 Na ovom mjestu podaci dobiveni iz arheološke građe potpuno korespondiraju sa podacima dobijenim iz pisane građe i dokazuju da je tijekom V. st. p. n. e., najvjerojatnije u drugoj polovini istog stoljeća došlo do premještanja središta razvitka tribalske narodnosne zajednice na prostore van zahvata ilirskih Autarijata. Da su u kasnijim razdobljima Tribali živjeli istočno i južno od prostora na kojima su ih smjestili Herodot, odnosno Hekatej potvrdu pružaju i Strabon po kojem se se Tribali protežu od Agrijana do Dunava i Klaudije Ptolemej koji kaže da su zapadni dio provincije Donje Mezije zauzimali Tribali i ujedno spominje grad pod nazivom …Ὄισκος Τριβαλλῶν..., koji se nalazio na ušću rijeke Isker u Dunav.[259]

[256] Vasić, 1987 F:658

[257] Garašanin M. koji se najviše bavio pojasevima «mramoračkog» tipa, smatra da se oni trebaju tretirati kao «ilirski» (1964:148), odnosno autarijatski (1979:9) nalazi. I Benac i Čović stoje na stajalištu da između «glasinačkih» objekata od metalnog lima i pojaseva iz Mramorca i Umčara postoji srodnost (1957:49). I za Vasića (1973:77-78) nalazi iz Mramorca i Umčara pripadaju glasinačkoj kulturi. Za razliku od njih Palavestra je ove pojaseve doveo u vezu sa Tribalima (1984:26)

[258] Vasić, 1973:118; Isto, 1987 F:671- 672

[259] Tribali su se izgleda prilično dugo održali, i ako je suditi po izvornoj građi postojali su stoljećima nakon Aleksandrove pobjede nad njima. I njihov primjer, kao i kod ilirskih Dardanaca te Liburna pokazuje fenomen izrazite dugovječnosti domorodačkih balkanskih narodnosnih i političkih zajednica. *Plin. NH* III, 149; IV, 3; *Ptol. Geo.* III, 10; *Cass. Dio* LI, 22, 7; 27, 3; Eutropije, IV, 27; O *Civitas* Tribala v. Patsch, 1896:135; Papazoglu, 1969:43-54

Da se u periodu od kraja VI. do sredine V. st. p. n. e. desio vrhunac autarijatske moći, samim tim i ekspanzije posebno u plodne i trgovačko-komunikacijski važne oblasti na kojima su ranije primat imale tribalske zajednice, potvrđuje i velika koncentracija predmeta od zlata i srebra i grčkog i italskog importa među nalazima sa lokaliteta u jugoistočnoj Bosni i jugozapadnoj Srbiji sa datacijom u fazu IV c-2 (posebno njenu drugu polovinu).[260] I prisustvo robova tribalskog porijekla u Ateni V. st. p. n. e. čiji je broj bio toliko veliki da su neke karakteristike njihovog ponašanja ušle u poslovični rječnik Atenjana kao opća oznaka za primitivnost, grubost i zaostalost, možda je upravo rezultat autarijatske trgovine (razmjene «ljudske» sirovine za luksuznu grčku robu), odnosno posljedica autarijatske pobjede nad Tribalima.[261]

Na koji način se odvijala ekspanzija na istočnom pravcu? Po Strabonu Tribali su podjarmljeni (καταστρεψάμενοι).[262] Ovakav podatak se zbog općenite sklonosti antičkih pisaca da preuveličavaju, a i već zbog pomenutog Strabonovog uopćavanja povijesnih procesa, ne bi mogao prihvatiti bez doze rezerve. Iz činjenice o postojanju slobodnih Tribala, velikom njihovom značaju u IV. st. p. n. e. vjerojatno je autarijatska ekspanzija bila samo djelimično zahvatila tribalsko područje, odnosno ona tribalska plemena koja su im bila najbliža, dijelom ih stvarno porobljavajući a dijelom ih potiskujući. Planince i stočare kakvi su bili Autarijati nije u tolikoj mjeri privlačila mogućnost da iz doline Morave nastave ekspanziju u Podunavlje i tako se spuste u ravnice. Njihov osnovni cilj je bilo samo preuzimanje kontrole nad važnim trgovačkim rutama i komunikacijama na istoku i trgovačka ruta je tako bar jednim svojim dijelom bila pod kontrolom Autarijata. Istine radi njima bi trebalo i znatno vremena da se aklimatiziraju u drugačijoj sredini. Zbog toga se okreću prema jugu i svojim starim neprijateljima i konkurentima kako bi konačno stekli kontrolu nad vjekovnom granicom i planinskim stočarskim masivima.

Južni pravac

Južni smjer, prema Ardijejcima, posvjedočen je sa jednim Apijanovim i jednim Strabonovim podatkom. Po Apijanu Autarijati su ne bez teškoća pobijedili Ardijejce. Strabon samo spominje u istom poglavlju gdje govori o autarijatskom podjarmljivanju Tribala, da su Autarijati stalno ratovali sa Ardijejcima zbog proljetnih vrela slane vode, ali Strabon ne spominje pobjedu ili uspjeh jedne od strana. Iz nastavka Strabonovog teksta se ipak da naslutiti autarijatska nadmoć, jer kaže da su Autarijati "*zavladali i drugim Tračanima i Ilirima*". Ako bismo uspoređivali ova dva podatka mogli bismo zaključiti da je autarijatski prodor na istok ranijeg datuma nego na jug, jer Ardijejci se još bore dok su Tribali već podjarmljeni, ali da su sukobi Ardijejaca i Autarijata započeli prije, a završili nakon što se desio prodor na istok. Autarijatski pritisak na ardijejsko područje tekao je iz tri pravca, iz

---

[260] Vasić, 1991:78

[261] Papazoglu, 1969:64-68

[262] *Strab. Geo.* VII, 5 11

porječja Prače, gornjeg Podrinja duž rijeka Bistrice i Sutjeske, i preko Bjelašničkog masiva.

Iako je povod za rat sa Ardijejcima možda moglo biti vrelo slane vode uzroci sukoba su dublji i sadržajniji, oni leže prvenstveno u već pomenutom autarijatskom napretku, želji da se nastala moć iskoristi kako bi se konačno slomio južni susjed i zagospodarilo ne samo slanim vrelom koji se nalazio (po Pseudo-Aristotelu) na ardijejskoj strani granice, nego i zonama ispaša i prije svega zadovoljili apetiti ojačale i obogaćene autarijatske kneževske i ratničke "aristokratije". Pohod na jug je u sebi krio i motiv da se izbije u neposredan kontakt sa mediteranskim svijetom. Iako smo ranije spomenuli da je autarijatska pobjeda (ali ne i početak sukobljavanja) nad Ardijejcima kasnije datacije nego ona nad Tribalima, to nipošto ne znači da je autarijatska pažnja primarno bila usmjerena na Pomoravlje. Naprotiv izgleda da su sukobi i ratovi Autarijata i njihovih ilirskih srodnika na jugu počeli ranije,[263] ali se i završili kasnije nego sukobi i borbe sa Tribalima. Ardijejci, koji su inače u opće-kulturnom smislu bili vrlo srodni Autarijatima, vodili su žestoke okršaje sa svojim sjevernim susjedima. Žestok otpor potvrđuju i Strabon i Apijan, prvi kada kaže da su Autarijati "*stalno ratovali sa Ardijejcima"* a drugi kada spominje autarijatsku pobjedu dodaje da su i Ardijejci njima nanijeli mnogo štete. U svom drugom podatku kada nabraja najjače keltske, ilirske i tračke narode, Strabon navodi da su se oni "istrebljivali" *u međusobnim ratovima"*.[264] Na kraju su ipak Autarijati bili ti koji su izašli kao pobjednici. Uzroci tome leže u boljoj organizovanosti, jačoj unutarnjoj koheziji i iskustvu koje su stekli osvajanjima Pomoravlja. Ipak i pored nesumnjive autarijatske pobjede, Apijanov navod da su Ardijejci uništeni u ratu od strane Autarijata nipošto ne možemo prihvatiti.[265] I Ardijejci se slično kao i Tribali u kasnijim stoljećima pojavljuju kao bitan narodnosni i politički faktor, naravno na drugoj zemljopisnoj lokaciji, nego gdje su se nalazili prije autarijatske ekspanzije, i tek su Rimljani slomili njihovu narodnosnu snagu, uništivši ih kao bitan politički i vojni faktor na istočnojadranskoj obali. Pa i tada nisu potpuno nestali nego i u I. st. n. e. se nailazi na 15 ardijejskih dekurija.[266] Ako odbacimo Apijanovo predimenzioniranje autarijatske pobjede nad Ardijejcima, ostaje da zaključimo da je Apijanovo spominjanje uništavanja Ardijejaca podrazumijevalo ne istrebljivanje kompletnog naroda nego poraz u dugotrajnom ratu ili ratovima što je rezultiralo potiskivanjem Ardijejaca sa njihove dotadašnje teritorije prema obali, odnosno njihovo "uništenje" i nestanak sa prostora koji su dotada naseljavali.

---

[263] Da su sukobi, koji su jedno vrijeme vjerojatno imali kontinuirani karakter, između Autarijata i Ardijejaca započeli prije autarijatske pobjede možda indirektno potvrđuje i smisao Strabonovog odjeljka posvećenog Autarijatima (VII, 5, 11) koji bi se mogao tumačiti i tako da su Autarijati **prije** (πρότερον) nego što su postali najveći i najmoćniji ilirski narod stalno ratovali sa Ardijejcima zbog slanih vrela. Strabon u stvari za razliku od Apijana uopće ne govori da su Ardijejci u tim sukobima bili poraženi, i sigurno su ovi kronični sukobi trajali jedan određeni duži period i da su Autarijati uložili iznimne napore da pobijede svoje srodne i goršačke južne susjede.

[264] *Strab. Geo.* VII, 5, 6

[265] *App. Ill*. 3

[266] *Plin. NH* III, 142

Kada se govori o korelaciji odnosa Ardijejaca sa Autarijatima, indikativno je da Pseudo-Skilaks ne spominje u svome Periplusu Ardijejce. On na prostoru od Krke do Drima nalazi samo Hylle, Buline, Manijce, Autarijate i Enheleje. Gdje su onda Ardijejci,? jer znamo, a na osnovu Pseudo-Aristotela, Strabona i Apijana da su oni bili prvi južni autarijatski susjedi. Moguće je i pretpostaviti da ih Pseudo-Skilaks ne spominje jer su se oni kada je on pisao svoj Periplus nalazili potčinjeni Autarijatima, u sklopu njihovog Saveza ili čak političkog entiteta, i tek bi sa rušenjem autarijatskog političkog entiteta, Ardijejci otpočeli voditi samostalnu politiku. Isto je tako moguće da se, u vrijeme nastanka podataka o jadranskoj obali koji se nalaze u Periplusu, Ardijejci još uvijek nisu nalazili na jadranskom primorju. U tom slučaju bi se oni sredinom IV. st. p. n. e. nalazili pozicionirani još uvijek u unutrašnjosti (ali ne suviše udaljenoj od mora), najvjerovatnije upravo na Gatačkom polju i okolnim prostorima, prostoru koji je predstavljao njihovu prelaznu naseobinsku fazu od kontinentalne situiranosti, koju su napustili pod pritiskom Autarijata, prema primorskoj koju su zaposjeli nakon urušavanja političko-narodnosne strukture sjevernog susjeda. Ali sve ove pretpostavke, sve dok se ne nađu čvršći dokazi ostaju i nadalje u sferi špekulacija.

Ardijejsko povlačenje na jug prema primorju[267]

Poslije dugotrajnih ratova sa svojim sjevernim susjedima, Ardijejci su bili prisiljeni da napuste granične planine Bjelašničkog masiva, Kalinovački plato, oblasti oko gornjeg toka Neretve i da se pomaknu južno od masiva Prenja, Zelengore i Maglića, i formiraju novi centar isto u jednoj priličnoj kompaktnoj poziciji na Gatačkom polju. Iz novog centra Ardijejci su se našli u boljoj manevarskoj poziciji, i otada su, a naročito od kraja IV. st. p. n. e. mogli presudno uticati na razvoj etničkih, narodnosnih i geopolitičkih procesa koji su se odvijali na prostoru između Neretve, Boko-kotorskog zaliva i sve do Skadarskog jezera. Poraz koji su doživjeli od Autarijata nesumnjivo je odigrao veliku ulogu u preorijentaciji Ardijejeca sa vođenja kontinentalne na primorsku politiku, te je i nova lokacija na Gatačkom polju postala jezgrom odakle su se Ardijejci dalje (i narodnosno i politički) raširili sve do mora. I tako Ardijejci svoj geostrateški interes postepeno sve više okreću prema moru, postajući sve više primorski narod. Vjerojatno je neposredni izlaz Ardijejaca (kao narodnosne mase) na more bilo negdje između ušća Neretve i Skadarskog jezera, najvjerojatnije područje Konavala i dijela Boke Kotorske.[268] Kasnije će, nakon

---

[267] O Ardijejcima v. : *Polyb.* II, 11, 10; 12, 2; *Liv.* XXVII, 30; epitome, 56; *Strab. Geo.* VII, 5, 3; 5-7; 10-12; Ciceron, *ad.fam.* V, 9; 10; 11; XIII, 77 ; *Plin. NH* III, 143; *Ptol. Geo.* II, 16; *App. Ill.* 10; *Cass. Dio* fr. knjige XII, odnosno Zonara VIII, 19, 1-2; 20, 11; lit. Papazoglu, 1963:71-86; Isto, 1965; Isto, 1967:123-144; Isto, 1969:69-73; 75-78; 81-83; Isto, 1988:145-172; Isto, 1992-1997:97-104; Garašanin M., 1974:1-32; Suić, 1976:176-196; Pajakowski, 1978:109-122; Isto, 1980:91-162+krt 1-2 ; Bojanovski, 1988:25-31

[268] Ardijejci se nisu kretali dolinom Neretve ka jugu, jer bi tada morali proči kroz visoke visove Prenja i neprohodni kanjon Drežnice, Gornji tok Neretve, a posebno potez između Jablanice do mostarske kotline je izrazito negostoljubiv i nepristupačan, sa uskim i strmim kanjonima, kamenim i bezvodnim vrhovima i padinama i u ranijim periodima da bi se došlo u Bosnu, bilo je potrebno zaobići zavoj koji Neretva pravi južno od Jablanice. Kroz ovaj potez toka Neretve u protohistorijsko doba jednostavno nisu mogle proći veće narodnosne i kulturne zajednice. Da su se i pored svih teškoča ipak Ardijejci kretali duž Neretve sigurno bi poremetili ustrojstvo uz Neretvu ranije naseljenim ilirskim narodima kao što su bili Naresi (koji su relativno brojna zajednica i u rimsko doba od otprilike 52 dekurije) i Daorsi, što se nije desilo, i tek onda bi se na kraju naselili u močvarama donje Neretve!? Jedan stočarski i kontinentalni narod kao što su bili Ardijejci nisu se mogli tek tako brzo preorijentirati

urušavanja Autarijatskog političkog entiteta, Ardijejci, ali u smislu političke hegemonije, obuhvatiti znatno veću istočnojadransku obalnu crtu, namećući svoju

---

na način života koji su vodili primorski narodi, i proces pretvaranja Ardijejeca u primorski narod je morao proći kroz etapni razvoj, a jednu od glavnih etepa na ardijejskom putu prema primorskim staništima sigurno je predstavljalo i Gatačko polje. Uostalom put prema moru iz južne Bosne sve do XX. st. nije vodio duž Neretve, nego preko Nevesinjskog, Gatačkog i Popovog polja, preko kojih su prolazili i rimski i osmanski putevi. To sugerira da je tradicionalna teza po koja je smatrala da je kompletan tok Neretve bio spojnica jadranskog primorja i kontinenalne unutrašnjosti crnomorskog sliva, ipak neodrživa. Od daleke prapovijesti, pa sve do modernog doba i XX. st. uticaji (etnički, kulturni, religijski itd.) iz sredozemnog bazena u Podunavlje i obratno, ipak nisu strujali pravolinijski duž Neretve, nego su se negdje u području mostarske kotline odvajali i u velikom luku zaobilazili Drežnicu, i nepristupačni zavoj koji pravi Neretva, da bi se preko krajnjeg istoka masiva Prenja spustili u krajnji gornji tok Neretve (kod Konjica, u blizini gdje se nalazilo neolitsko naselje Lisičići).

Ardijejci kao narodnosna masa nisu mogli da budu naseljeni u dolini donje Neretve ili sjeverno od Neretve i iz sljedećih razloga :

a) Jer bi u tom slučaju bili uklinjeni između Dalmata i Daorsa, a iz povijesnih vrela znamo da su ova dva naroda bili neposredni neprijateljski susjedi sa graničnom linijom na Neretvi od prve polovine II do građanskog rata između Cezara i Pompeja. U ranijim periodima, Daorsi su vjerojatno kontrolilali i dijelove desne obale Neretve u pravcu zap.Hercegovine, o čemu svjedoći gradina Zvonigrad u Gornjom Pologu kod Mostara (Marić, 1975:103-111) i čitav niz gromila na prostoru općina Široki Brijeg i Mostar od kojih je najreprezentativnija neistražena Maruškina gomila u Dobriću kod Širokog Brijega.

   Jedno stoljetno sukobljavanje, koje će završiti razaranjem Daorsona i interakcija između ova dva naroda na prostorima srednjeg i donjeg toka Neretve isključuje prisustvo još jednog velikog naroda, kao što su na primjer bili Ardijejci. Ni pisana vrela, u prvom redu Polibije (XXXII, 18,1) koji spominje Delmatski pritisak na Daorse kada govore o sukobima Delmata sa Daorsima i njihovim rimskim saveznicima nigdje ne spominju Ardijejce niti se može indirektno naslutiti njihovo prisustvo, što bi u slučaju da su oni živjeli između ova dva konfrontirajuća naroda morao biti slučaj.

b) Daorsi su morali imati neposredni izlaz na more južno od Neretve, jer su Delmati držali desnu obalu Neretve, što indirektno potvrđuje i činjenica da rimske vojskovođe Gaj Marcije Figul 156. i 155. god. p. n. e. Kornelije Scipion Nazika 154. god. p. n. e. i Publije Vatinije 45. god. p. n. e. svoje pohode protiv Delmata pokreću iz Narone. Da su kojim slučajem Ardijejci živjeli u dolini donje Neretve ili sjeverno od Neretve, Figul bi morao poči ili proči preko njihove teritorije, što bi značilo da su Rimljani pacifizirali Ardijejce na duži period, što je nemoguće imajući da je tek rimska ekspedicija iz 135. god. p. n. e. zbrisala Ardijejce kao bitan narodnosni i politički faktor. I Delmatski rat izgleda da nije imao neke velike posljedice za Plereje i Ardijejce za koje se iz konteksta vijesti koje govore o pohodu iz 135. god. p. n. e. može zaključiti da su bili susjedi. (*App. Ill.* 10)

c) Rimljani su nakon 135. god. p. n. e. morali raseliti Ardijejce jedino (ponovo) u unutrašnjost istočne Hercegovine i Crne Gore, jer je njihovo premještanje sjeverno od Neretve , a posebno na Cetinu nezamislivo jer bi to značilo da se oni smještaju u samo srce Delmatske teritorije, koju Rimljani nisu potpuno zaposjeli sve do Oktavijanovog pohoda 35 - 33. god. p. n. e. Osim toga raseljeni Ardijejci (*Vardaei*) u rimsko doba ulaze u sastav naronitanskog konventa. (*Plin. NH* III, 143)

d) Smjestiti Ardijejce na usko i vrlo malo područje na samom ušču Neretve, koje je močvarno, smatramo nategnutim. Svaki veliki domorodački narod (ilirskog i neilirskog porijekla) na istočnojadranskoj obali imao je svoju duboko kontinentalno zaleđe, kao npr. Delmati, Daorsi, Japodi, pa zašto onda i Ardijejce, za koje u vrelima znamo da su živjeli i u unutrašnjosti, ne bi imali tijekom primorske faze, svoje kontinentalno zaleđe u dijelovima istočne Hercegovine i Crne Gore, na kojem bi se nalazili posjedi sa masama prospelatata u ardijejskom vlasništvu. Da su Ardijejci bili gospodari šireg područja, govori i Teopompov podatak (fr. 39.40 Jacoby) , prenesen od Ateneja (X p.443) da su oni pod svojom vlašču držali 300 000 prospelata, u položaju sličnom lakonskim i mesenskim helotima, tesalskim penestima i dardanskim *doulima*. Bez obzira na Teopompovo pretjerivanje u brojci, ipak ostaje činjenica da su Ardijejci bili gospodari velikoj masi stanovništva, što neminovno vodi do zaključka da je prostor koji su držali pod svojom kontrolom bio iznimne veličine, a jedini prostori gdje kako-tako ima zemlje pogodnije za obradu na kojoj bi bili naseljeni prospelati jesu istočnohercegovačka polja.

e) Naravno sudeći po Ciceronovom podatku u kome se govori kako se Ciceronov prijatelj Publije Vatinije (koji se tada nalazio u Naroni), trudio da uhvati Ciceronovog roba Dionizija koji je pobjegao Ardijejcima (Ciceron, *ad.fam. V*, 9; 10; 11; XIII, 77 – Ciceron je ovo pismo uputio P. Sulpiciju Rufu koji je bio Vatinijev prethodnik u zapovjedništvu u Iliriku. O ovome v. Šašel Kos, 2005:357 – 358; 360), Ardijejci raseljeni nakon 135. god. p. n. e. nisu bili baš previše udaljeni od Narone ali samo na istočnom pravcu od Neretve (znači bili su situirani u istočnoj Hercegovini), jer su se zapadno od Neretve tada vodile teške borbe sa Delmatima.

hegemoniju mnogim obalnim ili duž donjeg toka Neretve naseljenim ilirskim narodima. Taj razvitak političke moći Ardijejeca je podrazumijevao i izvjesno povlačenje osnovne ardijejske mase prema jugu, na primorje, dok bi narodnosni primat na poljima krajnjeg istoka Hercegovine dobile ili (ponovo zadobile) populacije koje su Ardijejci zatekli na tom području[269] ili novodoseljene ilirske zajednice, i koje su u povijesnom dobu možda bile podrazumijevane pod imenima Naresi,[270] Melkumani ili Deraemistini.

Potvrdu jače naseljenosti Gatačkog polja, koje je manje i uže od Kalinovačkog platoa, imamo u evidentirane 32 lokacije na kojima se nalaze nekropole ili izolirani tumuli, i u 11 gradina, a velika većina tih lokaliteta je nastala u željeznom dobu.[271] Pojedini tumuli imaju i velike dimenzije, pa se tako na lokalitetu Marina gomila nalazi neistraženi veliki kameni tumul, a na Zbornoj Gomili kod Avtovca, isto neistražen, veliki tumul impozantnih dimenzija (promjera 40 X 40 m,a visine 3 m) na kojem je situirana nekropola stećaka.[272] Na osnovu pronađenih više brončanih toka i fibula, iz uništenog tumula u Mazlumima (Galešine), kulturna pripadnost ovog područja može se uvrstiti u okvir šireg kruga glasinačke kulture. Materijal sa Mazluma je još uvijek neobjavljen i čuva se u depou Zemaljskog muzeja, i tek bi njegova detaljnija obrada mogla mnogo pomoći u daljem definiranju kulturnog i narodnosnog razvitka Gatačkog polja od V. st. p. n. e. pa do Rimljana. Posebno vrijedne nalaze, koji mogu pomoći u određivanju narodnosne pripadnosti stanovništva Gatačkog polja u mlađe željezno doba predstavljaju nalazi ilirskog novca. Na lokalitetu Gradac-Klinje, na obali rječice Mušnice, pronađena su tri novčića sa imenom ilirskog vladara Baleja (167. -cc 135. p. n. e.). Ostava sa 9 novčića sa imenom istog ilirskog vladara pronađena je i nešto istočnije u Berušici. [273] Na osnovi ovih nalaza možemo

[269] Gatačko polje i prije pretpostavljenog dolaska Ardijejeca nije bilo «tabula rasa» u populacionom smislu, već je i na njemu egzistirao život populacije vrlo, u općekulturnom smislu, srodne Autarijatima i Ardijejcima, što dokazuje pronađeni arheološki materijal koji bi se mogao povezati sa «glasinačkim» ranim fazama željeznog doba. Marijan 2001:52-53; 62-64; Ardijejci bi dolaskom ne samo na Gatačkom polju, nego i na susjednim područijima (u prvom redu u obzir dolaze Bilečko i Popovo polje) zatečeno stanovništvo vjerojatno pretvorili u prospelate.

[270] Na lokalitetu Biljevska glavica, na samom jugu Gatačkog polja pronađen je fragment sepulkralnog spomenika, s natpisom na kome se spominje ime ilirskog naroda Naresa. Mandić-Studo N., 1985:151

[271] Radimsky, 1893:485-486; Slijepčević, 1928:62;68; Bešlagić, 1971:359-362; 364-366; Bojanovski, 1976:21-27; 43; Kraljević, 1978:155-158; Mandić-Studo N, 1985:2-5; 7-9; 11-14; 116; 173; 177; 187; 191; 219-221; 231;245; Arheološki leksikon BiH, Tom III, 1988:135-154+Krt. 19-praistorijsko doba. Prapovijesna i protohistorijska nalazišta na Gatačkom polju su vrlo slabo istraživana. Uglavnom se radilo o rekognisticiranju terena, i povremenim manjim iskopavanjima tumula., koja su opet uglavnom bila primarno vezana za istraživanje rimske i srednjovjekovne baštine. Problem sa istraživanjem tumula Gatačkog polja upravo leži u činjenici da se na skoro svakom tumulu nalaze srednjovjekovni stečci, a u pojedinim slučajevima su evidentirani i ukopi iz rimskog doba, što je za razliku od glasinačkog područja, prilično zamaglilo prapovijesnu i protohistorijsku baštinu.

[272] Mandić-Studo N, 1985:219

[273] Kraljević, 1978:156; 158; “Ilirska država” se prostirala i preko desne strane Neretve te samim tim i ta rijeka koja nije bila njena sjeverna granica, što dokazuje i to da su se Delmati nalazili u podložništvu prema Agronidima za vrijeme Pleurata, koje su se oslobodili ubrzo po dolasku Gencija na vlast. (*Polyb.* XXXII, 18, 2; Wilkes, 2001, 185; 202). Nakon pobjede 167. god. p. n. e. Rimljani su one narode i gradove (Daorsi, Pirusti, Taulanti, Rizon i Olcinium) koji su prešli na njihovu stranu prije pada Gencija proglasili slobodnim, dok su ostatak ilirskog kraljevstva podijelili u 3 dijela koje su imale karakter i sadržinu pupit-državica, kojima su pod rimskim pokroviteljstvom upravljali lokalni ilirski vladari. Jedan od njih bio je i Balej. *Liv.* XLV, 26; Stipčević, 1974:60-61; 97; 160; 1989:44; 74; 124; Wilkes, 2001:188-189; 190-191; Cabanes, 2002:174-175;

pretpostaviti da je ovo područje ulazilo u sastav marionetske «državice» kralja Baleja, što podrazumijeva da se Gatačko polje nalazilo i u okviru «Ilirske države».[274] Sjeverna granica «Ilirske države» znači bila je duboko usječena u unutrašnjosti. Vjerojatno su Ardijejci na jugu kao Autarijati na sjeveru samo dva stoljeća kasnije, uklopivši u svoju Ilirsku kraljevinu južnu varijantu glasinačke kulture starijeg željeznog doba.

Da je Gatačko polje bilo bitno populaciono središte u vrijeme i nakon «Ilirske države» potvrđuju i u okolici Gacka pronađeni novci Apolonije (period 229-100. god. p. n. e.) i rimski republikanski denarius (Baebia 144. god. p. n. e.), u Zagradcima drahma Dirahija (229-110. god. p. n. e.), u Kazancima rimski republikanski denarius i veliki broj ilirskih novaca na gradini Jasenik.[275]

Za razliku od istočnog pravca, pobjeda nad Ardijejcima i njihovo istjerivanje sa Kalinovačkog platoa, oblasti gornjeg toka rijeke Neretve i Bjelašničkog masiva nije podrazumijevalo i populacionu smjenu. Autarijati su se izgleda zadovoljili samo time da eliminiraju ardijejsku prijetnju na svojim južnim granicama i konkurenciju nad pašnjacima jadransko-crnomorskog razvođa te osiguraju punu kontrolu nad esencijalnim slanim vrelima na nekadašnjoj zajedničkoj granici, ali nisu imali i namjeru da se nasele u većim masama na prostoru koji su napustili Ardijejci niti da dublje prodiru prema jugu. Jedan od osnovnih razloga leži u činjenici da se veliki dio autarijatske populacije već nalazio u pomjeranju prema istoku, naseljavajući za njih znatno privlačnije plodne i pitomije krajeve Pomoravlja. Eliminacija ardijejskog susjeda, tog stoljetnog autarijatskog suparnika i konkurenta imalo je još jedan bitan efekat. Time su Autarijati stvorili preduvjete za olakšavanje ostvarivanja ciljeva svoje «istočne politike», to jest da prilikom pomicanja svoga populacionog i političkog jezgra ka istoku ne bude istovremeno iz južnog pravca ugrožena matična teritorija. Ardijejskim napuštanjem svojih kontinentalno dubljih staništa stvorio se široki pojas

---

274 Ako bi se pouzdali u podatke Kasija Diona (fr. knjige XII), odnosno Zonare (VIII 19, 1-2; 20,11;) da su nosioci «Ilirske države» bili Ardijejci, onda je logično pretpostaviti da su Ardijejci kontrolirali i vladali nad Gatačkim poljem. Nakon Gencijevog poraza, Rimljani nisu proglasili «slobodnim» (tj. politički nezavisnim po rimskim, republikanskim načelima i shvatanjima) i potpuno oslobodili od danka, odnosno podijelili na tri autonomne oblasti, samo ona područja, zajednice i narode koji im se nisu pridružili, prebjegli ili ugovorno predali tijekom rata, što znači da je stanovništvo ili bolje rečeno i vladajući sloj Gatačkog, Bilečkog i Popova polja polja bilo jače vezano za "Ilirsku državu" i vladajuću, (ardijejsku) dinastiju. A najbolja veza je pripadnost zajedničkom narodu ili plemenu. Potvrdu toga da se Ilirska kraljevina prostirala i duboko u unutrašnjost nalazimo i u podatku Livija (XL, 42), koji govori da Gencije nije mogao primiti izaslanstvo rimskog pretora Duroniusa, jer je ležao bolestan u najudaljenijem kraju kraljevine. Ovaj podatak nagovještava mogućnost da su ilirski (ardijejski) vladari imali i uporišta i rezidencije i u unutrašnjosti, a ne samo na obali. Da je kojim slučajem Gencije bio bolestan bilo gdje na obali, rimski izaslanici bi ga brzo i lako pronašli, ali tražiti kralja dublje po istočnoj Hercegovini, Crnoj Gori i sj. Albaniji je već problem.

275 Kraljević, 1978:155-158; Mandić-Studo N., 1985:322

Gradina Jasenik se nalazi u blizini oba lokaliteta gdje su nađeni novčići Baleja, i smještena je na dominantnom visu, i kasnije je korištena i kao rimska utvrda. Vjerojatno je u periodu mlađeg željeznog doba ova gradina predstavljala vrlo bitno naseobinsko, upravno i strateško mjesto na Gatačkom polju.

Gradina Gat, na krajnjem jugu Gatačke općine je ne samo nastavila kontinuitet postojanja u rimsko doba (u vidu utvrde) nego i na samom početku srednjeg vijeka. Mandić-Studo N., 1985:2 - 4; 9.

Iliro-grčki novci iz grada *Dyrrhachiuma* nađeni su i sjevernije kod Bjelimića (drahma) i u Konjicu (tri drahme). Patsch, 1902:330-331

sporadično naseljenog prostora, koji su Autarijati držali pod svojoj kontrolom (zone pašnjaka i strateške točke) ali koji nisu kolonizirali.

Jugoistočni pravac

Pseudo-Skilaksov Periplus koji se zbog spominjanja Kelta na krajnjem sjeveru Jadranskog Mora može datirati u sredinu IV. st. p. n. e. ili par decenija ranije, spominje Autarijate u zaleđu Skadarskog jezera.[276] Ako se, zahvaljujući greškama prepisivača, pod «velikim jezerom» krije Skadarsko jezero, koje se pruža do ilirskog naroda Autarijata, onda bi mogli smjestiti najjužniju granicu rasprostiranja autarijatske narodnosne zajednice sve do u dolinu Morače, s tim da bi bilo pretenciozno bukvalno shvatiti Periplus i smjestiti Autarijate uz samo Skadarsko jezero, jer i po Pseudo-Skilaksu, jezero se samo pruža prema Autarijatima. Čim je jedan ilirski narod kao što su Autarijati zavrijedio dovoljno pažnje da se spomene u Periplusu, sugerira se na indirektan način, nedvosmisleno značaj ovog naroda, pogotovu jer je Periplus imao čisto praktični karakter, kao pomoć trgovcima i pomorcima. Dolina rijeka Morače i Zete su, ako je suditi po Periplusu, bile vjerojatno najbliža točka kontakta Grka sa Autarijatima. Na putu iz Bosne prema Skadarskom jezeru, na lokalitetu Lisje polje kod Ivangrada (sjeverna Crna Gora) pronađen je monumentalni grob sa materijalom autarijatske provenijencije. Vjerojatno je i na tome mjestu sahranjen jedan od visokih autarijatskih dostojanstvenika, kneževskog ili vladarskog ranga.[277]

Arheološki materijal potvrđuje prodor autarijatskih elemenata i dalje na jugoistok, prema današnjem istočnom Sandžaku, Metohiji i dijelu Kosova, i to kako izgleda primarno (u ranijim razdobljima) krećući se sa zapada preko Peštera ili (u kasnijim razdobljima) spuštajući se niz Ibar. Početkom V. st. p. n. e. dolazi na ovom prostoru do pojave halštatskog kulturnog stila karakterističnog za glasinačku kulturu starijeg željeznog doba, koji smjenjuje dotadašnju kulturnu grupu polja sa urnama donjo-brničkog tipa.[278] Za kulturu donjo-brničkog tipa mogli bismo pretpostaviti da je predstavljala zakašnjeli izdanak kulture žarnih polja, odnosno preostatak invazora na poluotok sa kraja II milenijuma p. n. e. Kao potvrda spomenutoj tvrdnji može poslužiti i teritorijalni smještaj donjo-brničke kulturne grupe koja je bila situirana na

[276] Kada se već govori o 24. Poglavlju Pseudo-Skilaksovog Periplusa potrebno je istači da je on unio zbrku u kompletnu problematiku Autarijata, pogotovu njihovu teritorijalnu rasprostranjenost. Pseudo-Skilaksov Periplus, je uostalom bio jedan od izvora koji su unijeli najviše zbrke u lokaliziranje ne samo Autarijata, nego i kompletnog pojasa između rijeka Neretve i Drima. Tek sa studijom prof. dr. Mate Suića i uklananjem mnogih nejasnoča u samom tekstu Periplusa, stekli su se uvjeti za pravilno sagledavanje položaja Autarijata u odnosu na podatke iz Pseudo-Skilaksovog Periplusa. Mate Suić, 1953:111-129; Papazoglu, 1969:74. Grga Novak je nastanak Periplusa datirao između 338. i 335. god. p. n. e. (Novak, 1944:22), a po P. Cabanesu konačni opis Pseudo-Skilaksovog smješta se oko sredine IV. st. p. n. e. (Cabanes, 2002:9). Isto mišljenje o sredini IV. st. p. n. e. imaju i Stipčević (1974:27) i Wilkes (2001:106). Po mišljenju Todorovića (1974:154) Pseudo-Skilaksovi Kelti naseljeni u zaleđu sjevernih obala Jadrana se datiraju u 365. god. p. n. e. Po Bojanovskom (1988, 32), sačuvani tekst Pseudo-Skilaksa (Skilaks je bio putnik i geograf iz VI. st. p. n. e.) se konačno formirao (u obliku i sadržini koju poznajemo) oko 330. god. p. n. e.

[277] Marković, 1984:81-87

[278] Papazoglu, 1969:206-207 i Srejović, 1994; O donjo-brničkoj kulturnoj grupi v. Vasić, 1973:103; Garašanin M., 1983 D:773-778; Mirdita, 1991:106

putu iz Podunavlja ka Egejskom moru. Moguće je da je jedna od tih skupina i ostala, formirajući osobeni kulturni stil koji će postojati sve do naleta halštatskih ilirskih invazora. Na visokim i širokim zatravnjenim površinama Peštera, koje su ranije pripadale zajednicama kulturne grupe Donja Brnjica-Gornja Stražava, niču gradinska naselja nosilaca glasinačke kulture starijeg željeznog doba, a na više mjesta otkrivene su (Glogovik i Delimeđe) i nekropole tumula «glasinačkog» tipa.[279] Pred dobro naoružanim i organiziranim Autarijatima, starosjedioci se povlače sa Peštera i Golije, u niže predjele doline rijeke Raške.[280]Tako su nosioci glasinačke kulture ponovo ovladali Pešterskom visoravni odakle su stoljećima ranije bili preslojeni nosiocima donjo-brničke grupe.[281] Vasić je nastanak vladarskog groba u Novom Pazaru datirao u period između 470 – 460. god. p. n. e., dok Srejović, Palavestra, Kilian njegov nastanak datiraju par decenija ranije. Čović opet smiješta Novi Pazar u mlađe razdoblje (deceniju-dvije) u odnosu na Atenicu, što bi značilo da se horizont nastanka Novog Pazara više pomjera prema sredini V. st. p. n. e.[282] Na osnovu svega navedenog, bez obzira na nastanak vladarskog groba u Novom Pazaru, možemo tvrditi da su već u prvoj četvrtini V. st. p. n. e. Autarijati kontrolirali i područje istočnog Sandžaka okrenutog prema Metohiji i Kosovu, dok se sama ekspanzija desila nešto (deceniju-dvije) ranije.

Autarijati su tijekom prve polovine V. st. p. n. e. prodrli i na sjeverni rub Kosova polja i dalje krećući se uz Ibar u Metohiju. Na Kosovu i Metohiji je evidentiran i veliki broj gradina koje su po vanjskom izgledu dosta slične gradinama glasinačkog tipa. To svjedoči o prisutnosti dosta jakog ilirskog elementa, možda porijeklom sa zapada, u zapadnim dijelovima kasnije povijesne Dardanije.[283]

U ovom periodu najveći broj nalaza pripada kulturnoj grupi Romaja-Prčevo, raširenoj na jugu Kosova i u Metohiji i nazvanoj po nekropolama pod tumulima u Romaji kod Prizrena i Prčevu kod Kline koja pored ove dvije nekropole obuhvaća i nalazišta Dubičak kod Suve Reke, Rogovo kod Đakovice i Donja Bitinja kod Uroševca.[284] Pronađeni materijal (u najvećem broju slučajeva riječ je samo o oružju i keramici, dok nakit izostaje) iz kompleksa nekropole Romaja-Prčevo u Metohiji, pokazuje mnoge sličnosti i paralele sa materijalom iz nekropola tumula iz okolice Kükesa i u sjeveroistočnoj Albaniji, koje su evidentno ulazile u «glasinački» kulturni kompleks.[285] Ali ovaj materijal i pored niza velikih sličnosti ipak pokazuje i izvjesne

[279] Srejović, 1994.

[280] Srejović, 1994.

[281] Letica, 1982:12-15

[282] Kilian, 1975:taf 102; Vasić 1977:22; 23; 35; Palavestra, 1984:22; 87-88; Čović, 1987:626; Srejović, 1994:61-63. Sa autarijatskim vladarskim grobovima u Atenici, Novom Pazaru i Pečkoj Banji bi više manje korenspodirali i bogati nalazi iz Trebeništa kod Ohridskog jezera (datiraju se na kraj VI. st. p. n. e.) i koji vjerojatno pripadaju nekoj moćnoj lokalnoj dinastiji koja je upravljala prostorom oko Ohridskog jezera i jugozapadnom Makedonijom. Arheologija, Vasić, 1997:283-284.

[283] . Papazoglu, 1969:206; Vasić, 1987 G:686-687

[284] Đurić, 1964:539; Garašanin M., 1966:40; Tasić, 1979: 89; Cerović, 1991:62

[285] Đurić-Glišić-Todorović, 1975; Vasić, 1991:75; Srejović, 1994

materijalne različitosti u odnosu na standardni «glasinački» materijal (npr. nedostatak fibula i narukvica tako često nalaženih na matičnom autarijatskom području). To bi moglo sugerirati da je u Metohiji došlo do miješanja autarijatsko-ilirskih došljaka i starosjedilačkih elemenata, što je na kraju rezultiralo i formiranjem i posebnog narodnosnog i kulturnog identiteta.[286] I u grupaciji Karagač-Belaćevac ogledaju se i pored jakog domaćeg starosjedilačkog elementa i prisutni uticaji, istina manji nego u grupi Romaja-Prčevo, glasinačke kulture starijeg željeznog doba.[287]
U kontekstu razmatranja ovog pitanja, indikativna je činjenica da se među grobnim nalazima «glasinačkog tipa» iz Romaja-Prčevo najčešće nailazi na oružje; da li to podrazumijeva da je ilirsko-autarijatski udio u grupi Romaja-Prčevo bio sadržan najvećim dijelom u ratnicima, koji bi u periodu vrhunca autarijatske moći bili stacionirani u «postajama» na krajnjim jugoistočnim točkama obuhvata autarijatske vlasti.[288] Možda bi neki od ratnika i ostajali na plodnom kosovsko-metohijskom platou miješajući se sa potčinjenim starosjediocima (izraženim u kulturnom kompleksu Vlaštice-Lapotince).[289] Materijal sa naselja na gradinama u Gornjem Gradimlju kod Lipljana, Cernici kod Gnjilana i na Hisaru kod Suve Reke, još nepublikovan, sadrži keramiku koja se u velikoj mjeri podudara u starijoj fazi sa keramičkim materijalom kompleksa Vlaštice-Lapotince, dok u kasnijoj fazi, od V. st. p. n. e. pokazuju znake jake helenizacije u keramici i nakitu.[290]Iz svega izloženog jasno je da se autarijatski prodor osjetio i na zapadnim dijelovima Kosova, a posebno Metohije, ali i da do neke masovne kolonizacije autarijatskim elementom na ovom prostoru koji bi potpuno zamijenio starosjedilački element nije došlo.

Importirani primjerci kao što su antička chytra i skifos s početka V. st. p. n. e. mnogo koriste ne samo u određivanju datacije egzistencije grupe Romaja-Prčevo, nego i u određivanju datacije autarijatske ekspanzije u pravcu jugoistoka. Na osnovu toga bismo mogli tvrditi da je *terminus ante quem* autarijatske ekspanzije na Metohiju i dijelove Kosova prva četvrtina V. st. p. n. e. S druge strane ni u sjevernoj Albaniji (srednji tok Drima i regija Kukës) ni u Metohiji se ne nailazi na autarijatsko-«glasinački» materijal koji odgovara fazama IV a, IV b pa i IV c-1., jer materijal iz njih odgovara pretežno fazama IVc-2 i Va. To bi sugeriralo da *terminus post quem* autarijatskog prodora na spomenuta područja tražimo u fazi IV c-2, najvjerovatnije na sam kraj VI. st. ili prve godine V. st. p. n. e.[291]Spomenuta činjenica direktno potvrđuje tezu po kojoj se ekspanzija na istočni Sandžak, Metohiju i dijelove Kosova desila u istom zamahu, u roku od možda par godina, dok bi se od prve četvrtine V. st. p. n. e. već ulazilo u fazu konsolidacije autarijatske vlasti.

---

[286] Vasić, 1991:76

[287] Đurić, 1970:281; Srejović, 1973:39

[288] J.Glišić i N.Tasić stoje na stajalištu da bi kompletnu grupu Romaja-Prčevo trebalo identifikovati sa Autarijatima (Đurić-Glišić-Todorović, 1975:132; Tasić, 1999:190)

[289] Vasić, 1987 B:673; Tasić, 1999:148

[290] Materijal je bio djelimično izložen na Izložbi «Arheološko blago Kosova i Metohije od Neolita do ranog srednjeg veka,» v. Katalog izložbe, Beograd 1999.

[291] Jubani, 1971; Isto, 1972:207-212; Isto, 1982; Isto, 1983; Hoti, 1981; Isto, 1982

U Metohiji je pronađen i jedan od monumentalnih tumula autarijatsko-«glasinačkog» tipa. Bogati kneževski grobovi u Pećkoj Banji s kraja VI. i početka V. st. p. n. e., publikovani parcijalno, imaju neke sličnosti sa grupom Romaja-Prčevo, ali ima i razlika, jer sadrže dosta srebra koga nema u Romaji i neke forme u keramici i nakitu koje su nesumnjivo „glasinačkog“ tipa.[292] I u Pećkoj Banji je sigurno sahranjen visoki autarijatski dostojanstvenik ili član vladarske porodice, čiji je zadatak bio da nadzire jugoistočni pravac vlasti svoga naroda. I u Pećkoj Banji je pronađena grčka keramika koja se datira na kraj VI. i početak V. st. p. n. e. što je još jedan dokaz o vremenu kada se mogla desiti ekspanzija na jugoistok.

Kad se govori o jugoistočnom pravcu autarijatske ekspanzije neizostavno se postavlja pitanje njihovih odnosa sa Dardancima i eventualnom autarijatskom učešću u etnogenezi povijesnih Dardanaca. Mi ustvari ne raspolažemo sa povijesnim podacima o Dardancima za razdoblje kada se odvijala autarijatska ekspanzija na okolne zemlje. Najstarija vijest koja spominje povijesne Dardance datira se poslije 348. ili 346. god. p. n. e., ali je i to dosta izoliran podatak, jer se tek od III. st. p. n. e. o njima kod grčkih pisaca pojavljuje sve više vijesti. [293]
Moguće je da se pod Strabonovim "drugim ilirskim narodima" kojima su Autarijati zagospodarili kriju i Dardanci ili samo neke dardanske skupine. U naučnoj literaturi prvi koji je doveo Autarijate u vezu sa Dardancima bio je Tomaschek istupajući sa tezom da je ilirski doprinos dardanskoj etnogenezi bio autarijatski.[294] Sa izvjesnom dozom rezervi i F. Papazoglu ostavlja mogućnost izvjesnog udjela autarijatsko-ilirskog elementa u formiranju dardanske narodnosne zajednice.[295] Autarijatski udio u dardanskom narodu vidi se tako u vladajućim slojevima dardanskog etnosa. Inače Dardanci se u načelu prihvaćaju kao ilirski narod, ali u kojem su bili prisutni i jaki trački elementi koji se posebno osjećaju u dolinama južne Morave i Nišave.[296] I Z. Mirdita stoji na stajalištu o primarnosti ilirskog etničkog, kulturnog i jezičnog elementa u egzistenciji Dardanaca i u sklopu toga smatra da i Dardance treba uključiti u široki etnokulturni krug koji se prostirao od Bosne do sjeverne Albanije u kojem su jednu od glavnih uloga igrali Autarijati.[297] Ako bismo ovakvo stajalište prihvatili onda bismo morali autarijatsku ekspanziju da pomjerimo duboko prema jugoistoku. Ali kako pokazuje arheološki materijal autarijatsko-«glasinačke» provenijencije u Metohiji i Kosovu, Autarijati su nesumnjivo igrali jednu od bitnijih uloga u etnogenezi Dardanaca, i to pogotovu onih dardanskih zajednica koje su živjele sjevernije i zapadnije, unoseći u njih i ilirski segment, možda upravo u doseljenom ratničkom sloju. Uostalom i sačuvana onomastika iz rimskog doba potvrđuje ilirski

292

293 *Just.* VIII, 6, 2

294 Tomaschek, Autariati:2593.

295 . Papazoglu, 1969:85

296 Papazoglu, 1969:204-205. O različitim teorijama o široj etničkoj i kulturnoj pripadnosti Dardanaca v. Papazoglu, 1969:101-208; Garašanin M., 1979:10-11; Mirdita, 1979; Benac, 1987:790-792; Isto, 1991:101-150; Wilkes, 2001:159-169; Cabanes, 2002:8; 27-28;

297 Mirdita, 1991:107

karakter zapada i sjevera povijesne Dardanije. Najveći broj ilirskih imena je evidentiran za područje zapadno od linije Kosovska Mitrovica-Prizren, znači upravo na području zahvata grupe Romaja-Prčevo, čiji bi nosioci možda bili autarijatsko-ilirski ratnici.[298]

Ranija datacija autarijatske ekspanzije prema jugoistoku, koja bi se završila na ovom pravcu početkom V. st. p. n. e. bi se mogla objasniti činjenicom da je prostor istočnog Sandžaka, sjeveroistočne Crne Gore i sjeverne Albanije po zemljopisnim karakteristikama sličan matičnoj domovini Autarijata. To je prostor dodira dinarskog i šarskog planinskog masiva, a tamo se nalazi i Pešterska visoravan koja je izuzetno pogodna za stočarstvo sezonskog tipa. Ekspanziji je vjerojatno doprinijelo i nepostojanje jačih i stabilnijih narodnosnih i političkih skupina na jugoistočnom pravcu koje bi mogle usporavati ekspanziju Autarijata.

Glasinačka kultura je inače još znatno ranije na ovim pravcima, samo više južnije i istočnije uspostavila svoja uporišta. Tako se najveći dio starijih nalaza «glasinačkog» željeznodobnog tipa pronađenih u dolini rijeke Mati okvirno datira u VIII-VII. st. p. n. e. Inače iako dolina Mati ima kontinuitet kulturnog razvitka od kasnog brončanog doba do u razvijeno željezno doba, primjećuje se je hijatus u pronađenom materijalu koji bi kronološki odgovarao fazi IV a .[299]

Sjeverni i zapadni pravac

Za sjeverni i zapadni pravac prodiranja Autarijata ne raspolažemo pisanim podacima. Eventualno bi se Apijanova genealogija u kojoj se Panonije spominje kao Autarijev sin mogla dovesti u vezu sa nekim reminiscencijama da se desila u neko davno doba i autarijatska ekspanzija prema Savi i Dunavu, području naseljenom zajednicama koje uvrštavamo u panonsku, sjevernoilirsku komponentu. U prilog sjevernom pravcu autarijatske ekspanzije govorila bi i činjenica da su se Autarijati prvi našli na udaru Kelta kada su oni prešli Dunav i Savu. O autarijatskoj ekspanziji daleko prema sjeveroistoku veže nas nerazjašnjena sličnost materijalne kulture izražene u oblicima nakita, oružja, oblika grobnica i pogrebnog ritusa koje postoje između Oltenije i autarijatske matične teritorije u periodu VII-VI. st. p. n. e.[300] U nekropolama Gogos i Balta Verde oblici grobova pokazuju karakterističnu sličnost sa nekropolama glasinačko-autarijatskog tipa, Tu se primjećuje i nagli prekid starijeg ritusa incineracije (i sahranjivanja ostataka u zemljane urne) i pojava skeletnog sahranjivanja pod tumulima. sa polaganjem mrtvaca na izduženi ovalni odar od kamena, upravo na identičan način, koji se primjenjivao i u jugoistočnoj Bosni u

[298] Papazoglu, 1969:143 i d. (slika 3) ; 183-185; Vasić, 1987 G:688

[299] Kilian, 1975:46-47; Prendi, 1975:119-122; Kurti, 1978; Isto, 1983; Islami, 1981.

[300] Garašanin M., 1964:146; Čović, 1967:118; Isto, 1976:290-291

Možda Apijanovo spominjanje seobe Autarijata na Donji Dunav (iako je on smješta u stoljećima kasnije razdoblje) u sebi nosi i reminisenciju na dolazak određenih autarijatskih skupina u navedeno područje u vrijeme kada su Autarijati dostigli zenit svoje moći.

istom periodu.[301] U nekropoli Podilijak, na Borikama, Sokolac, u jednom ratničkom grobu (tumul B, grob, 7)[302] pronađeni su željezni mač i aplike specifičnih formi koji imaju upadljivu sličnost sa velikim brojem pronađenih predmeta u Olteniji.[303] Inače metalni predmeti svojstveni materijalnoj kulturi autarijatskih zajednica pronađeni u Olteniji iskopani su daleko najvećim dijelom u tumulima koji pripadaju tipu ratničkih grobova. U tim grobovima pronađeni su i željezni mačevi istog onog tipa kakvi su pronađeni i u kneževskim grobovima na Ilijaku. što bi sugeriralo i postojanje određene veze između zajednice koja je bila nosilac «Ilijačke» kneževine i onih Ilira koji su bili sahranjeni u ratničkim grobovima u Olteniji.

Ovdje se postavlja pitanje da li je novi sloj koji se pojavljuje u Olteniji posljedica ekspanzije čije bi žarište bilo u Podrinju i čiji bi nosioci bili Autarijati. Po Rastku Vasiću, na području bosutske i daljske kulturne grupe sjeverno od Save, u fazi njihove degeneracije i procesa dezintegracije koje se dešava sredinom I milenijuma p. n. e. (preciznije od kraja VI. st. p. n. e.) znači upravo u vrijeme autarijatske ekspanzije, javljaju se novi elementi u materijalnoj kulturi, u znatnoj mjeri prožeti odlikama glasinačke kulture starijeg željeznog doba. U slučaju daljske grupe o tome bi govorio nalaz šarnirske fibule sa dva prstenasta zadebljanja na luku. Po Vasiću, pojava «glasinačkih» elemenata je posljedica “*mogućih penetracija manjih etničkih skupina*” od VI. st. p. n. e. sa areala rasprostiranja glasinačke kulture, što je opet sa svoje strane uvjetovalo simbiozu domaćih i stranih elemenata, naročito u Srijemu i istočnoj Slavoniji. Vasić čak tvrdi da je i srijemska grupa bila samo jedan od produkata iznjedrenih iz glasinačke kulture starijeg željeznog doba, ili preciznije rečeno rezultat simbioze doseljenih «glasinačko»-autarijatskih elemenata (koji bi na osnovu ovako postavljenog mišljenja, dominirali na prostoru Srijema i istočne Slavonije od kraja VI. st. i tijekom V. st. p. n. e.) i domaćeg stanovništva i njegovih kulturnih tradicija.[304] Tako se u srijemskoj grupi primjećuju od «glasinačkog materijala» fibule sa kvadratnom nogom i dugmetom na kraju, dvojne igle sa dvopetljastom glavom, astragalni pojasevi, a i nalaze certosa-fibula i ilirskih šljemova u okviru ove grupe treba po Vasićevom mišljenju pripisati uticaju glasinačke kulture. Iz simbioze novodoseljenih «glasinačko»-autarijatskih elemenata, sa starosjedilačkim panonskim elementom, proizašli bi “*kvalitetno novi oblici i zajednice*”, izraženi u narodnosnim zajednicama Amantina i Breuka.[305]Međutim po A. Bencu ovo Vasićevo stajalište po kojem su na prostor Srijema i Istočne Slavonije krajem VI. i početkom V. st. p. n. e. prodrle veće ili manje grupe sa glasinačkog područja i da su tamo postale dominantan “etnički element” je jako teško prihvatiti. Materijalni oblici kulture srijemskih i istočnoslavonskih narodnosnih zajednica Amantina i Breuka,[306] a

[301] Čović, 1976:290

[302] Čović, 1959:53-85

[303] Čović, 1967:118

[304] Vasić, 1987 E:557-558

[305] Vasić, 1987:532; Isto, 1987 D:533

[306] O Amantinima i Breucima v. Todorović, 1974:16

koji se pripisuju glasinačkoj kulturi su, po Bencu, vjerojatno dospjeli na sjever razmjenom dobara ili prenošenjem određenih kulturnih uticaja sa dijelova Balkana koji su se nalazili u njenom okviru, [307] i to onih koji su najvjerojatnije pripadali autarijatskoj narodnosnoj zajednici, kao najsjevernijem fenomenu sastavnici glasinačke kulture. Iako je stajalište A. Benca o neekspanziji nosilaca glasinačke kulture točnije u odnosu na postavku koje je iznio R.Vasić smatramo da određeno prisustvo manjih skupina ili grupa koje bi se na ovo područje infiltrirali upravo sa prostora rasprostiranja glasinačke kulture u sklopu općeg kulturogenetskog razvitka zajednica južnih pojaseva Donje Panonije ne bi trebalo apriori isključivati.

Organizirano prodiranje Autarijata u Srijem i istočnu Slavoniju za vrijeme ekspanzije i rasprostiranje njihove hegemonije sjeverno od Save pretpostavljalo bi da su oni morali kontrolirati i teritorijalni kontinuitet sa spomenutim prostorima, znači sjeveroistočnu Bosnu (tuzlanski bazen, srednje Podrinje i Semberiju). Za sada ne raspolažemo sa arheološkom građom sa kojom bismo mogli potvrditi da su Autarijati tijekom V. i IV. st. p. n. e. kontrolirali i sjeveroistočnu Bosnu. Nekropole tumula najdalje u pravcu sjeveroistočne Bosne se nalaze na sjeveru zvorničke općine i to na lokalitetima Hamzinovača, Krčevine-Trnovica (jedna grob sa spaljenim pokojnikom se datira u V. st. p. n. e.), Karavlaške kuće, Jezero (koja je i najveća nekropola sa 107 evidentiranih tumula), Šundinovača.[308] A i ovi grobovi uz par halštatskih iznimaka uglavnom su pripadali podrinjskoj grupi i srednjem i kasnom brončanom dobu. I gradinska naselja su na ovom području dosta rijetka i na potezu od zavoja Drine do njenog ušća u Savu se nailazi samo na šest prapovijesnih i protohistorijskih gradina (istina do danas evidentiranih); Gradac Trnovica, Gradačac-Liješanj, Gradina Šetići, Gradinica Pađine, Kuline-Šepak Zvornik i Kosica-Hajdarevići. Sve spomenute nekropole tumula i gradine se nalaze na južnim dijelovima sjeveroistočne Bosne, dok u Semberiji i Majevici uopće se ne nailazi ni na kakve tumule, niti na gradinska naselja (izuzev ranosrednjovjekovnih slavenskih gradina). Na ovom prostoru dominiraju naselja na otvorenom i nekropole ravnih grobova. Ni u dolinama rijeka Spreče i Jale koje pokrivaju tuzlanski bazen uopće se ne nailazi na tumule. Naravno iako je sve navedeno rezultat dosadašnjeg nivoa istraženosti, ipak ostaje činjenica da sjeveroistočna Bosna pokazuje kulturnu različitost u odnosu na jugoistočnu Bosnu tijekom starijeg željeznog doba. Duž srednjeg toka Drine (bratunačko-srebrenički zavoj) tek sporadično se nailazi na nekropole tumula (Krčevine Zelinje, Podrid, Kratina, Lug, Krčevine-Bratunac, Ledine, Međa, centar Bratunac, Gaj, Lug-Konjević polje, Vaganj-Srebrenica, Sač-Vlasenica)[309] od kojih slično kao i sa sjevernijom oblašću većina ne pripada željeznom dobu. Kao što se vidi iz izloženog, teritorijalnog kontinuiteta glasinačke kulture starijeg željeznog doba preko sjeveroistočne Bosne sa Srijemom i istočnom Slavonijom nema. Fokus ekspanzije autarijatskog političkog

[307] Benac, 1987:795-796

[308] Kosorić-Krstić, 1970:23; Isto 1972:9; Kosorić, 1975:15; Isto, 1975 A:5-9; Isto, 1976; Isto, 1978 B, 23; Isto, 1979; Isto, 1980:35; Isto, 1982:41; Isto, 1983:31

[309] Kosorić, 1972:33-36; Isto, 1972 A:75-78; Isto, 1975 A:5-9; Isto, 1976; Isto, 1979:173; 183-187

entiteta je ipak više bio orijentiran prema daljnjem prodoru u pravcu Pomoravlja, nego ka sjeveroistočnoj Bosni.

Što se tiče zapada, odnosno prodora Autarijata prema području srednjobosanske kulturne grupe željeznog doba, izgleda a na osnovu materijalne kulture, da do penetracije autarijatskih elemenata prema navedenom pravcu nije došlo, bar u onoj mjeri kao na istoku i jugu. Zapadnije od područja Starog Grada nemamo željeznodobnih tumula karakterističnih za glasinačku kulturu, nemamo ni nalaza pokretnog materijala autarijatske provenijencije u onoj mjeri koja bi sugerirala kontinuirano prisustvo autarijatskih zajednica ili bar njihovih ratničkih skupina. Zapadno područje sarajevske regije ostaje tijekom cijelog željeznog doba područje srednjobosanske kulturne grupe. Jedino bi padine Starog Grada, a na osnovu prisustva glasinačkih tumula na nekropolama Močile, Orlovac i Krčevine bile naseljene autarijatskim skupinama sa njima svojstvenom glasinačkom kulturom. Ne bismo mogli tvrditi da je razlog izostanku autarijatske penetracije prema srednjobosanskoj kulturnoj grupi neka efikasnija obrana dezitijatskih zajednica ili njihova žilavost. Vjerojatno je riječ da Autarijati za vrijeme svoje ekspanzije nakon formiranja svoga političkog entiteta uopće nisu bili zainteresirani za prodor u području sarajevskog polja i dalje prema središnjoj Bosni. Njihovi interesi za ekspanziju su bili motivirani prije svega zauzimanjem stočarskih areala, što sarajevsko-zenička kotlina sigurno nije ili zaposjedanjem trgovačkih čvorišta i ruta kako bi se neposredno mogla odvijati razmjena sa grčkim i italskim trgovcima, a ne trošenje ratničkih potencijala na, za njih, trgovački nezanimljivom području središnje Bosne.

Međutim, nešto zapadnije pa i dalje na jugozapadu, na prostoru koji izlazi iz zone rasprostiranja dezitijatskih zajednica se nailazi na nalaze autarijatske provenijencije. Neki tipovi pokretne materijalne kulture (naročito u tipu nakita) svojstvene glasinačkoj kulturi starijeg željeznog doba primjećuju se na nekim (istina izoliranim i međusobno nepovezanim) točkama zapadne i sjeverne Bosne i srednje Dalmacije.[310]

Na lokalitetima kulturne grupe Donja Dolina-Sanski Most,[311] pronađen je priličan broj nalaza koji su nesumnjivo autarijatsko-«glasinačke» provenijencije.[312] Velika većina tih nalaza pripada fazama IV b i IV c-1 razvitka glasinačke kulture starijeg željeznog doba (znači okvirno obuhvaća razdoblje od kraja VIII. st. do sredine VI. st. p. n. e.). Posebno zanimljivi nalazi koji potvrđuju postojanje veza (za sada potvrđeno jedino kulturnih) ovog područja sa autarijatskom populacijom primjećuju se u

---

310 Čović, 1976:290

311 Nosioci ove kulturne grupe koja je egzistirala tijekom čitavog posljednjeg tisućljeća prije ere sve do dolaska Rimljana, bile su autohtone zajednice panonskog bazena, direktni izdanak nosilaca kulture «žarnih polja». U povijesnim vrelima se nailazi i na dva narodna imena autohtonih zajednica koja bi možda bile nosioci razvitka kulturne grupe Donja Dolina-Sanski Most; Oserijate, koji bi se držali obala Save i Mezeje, koji bi se pružali uz rijeku Sanu i srednji tok Vrbasa. O grupi Donja Dolina-Sanski Most v. Čović, 1976:169-185; Isto, 1987 C:252-286; Wilkes, 2001:65-69

312 Benac-Čović, 1957:49; Čović, 1987 C:234, 243; 250; 253; 281-282

grobnim prilozima *Groba 3 iz Sanskog Mosta.*[313] Na osnovu bogatstva nalaza i njihove tipologije možemo smatrati da je u ovom grobu sahranjen lokalni velikodostojnik ili ličnost sa izvjesnim stupnjem društvenog prestiža. Da li je on bio autarijatskog porijekla ili su nalazi samo odraz kulturnog i političkog uticaja koji je «najmoćniji» ilirski narod odašiljao na širem prostoru zapadnog Balkana je pitanje na koje ćemo u dogledno vrijeme teško dobiti precizan odgovor. Ako sahranjeni velikodostojnik nije autarijatskog porijekla ili na neki drugi način vezan sa narodnosnim bićem Autarijata, onda su ovi nalazi više nego nedvosmislen dokaz da su se i lokalni kneževi i uglednici čak i na ovako udaljenom prostoru od matične teritorije, nadahnjivali kulturom i načinom života naroda koji je bio najbitniji politički faktor na zapadnom i središnjem Balkanu, pokušavajući i da podražavaju autarijatske vladare, kneževe i uglednike u tipu oružja i nakita. Uostalom u periodu VII-V. st. p. n. e. autarijatske zajednice produciraju originalnu materijalnu kulturu u velikim razmjerima i jedan dio te produkcije se sigurno izvozio i u nešto dalja područja. Sanski bazen je nosiocima glasinačke kulture vjerojatno bio bitan i radi trgovinske razmjene jer se u njemu nalaze bogati majdani željezne rude (Ljubija, dolina Japre), odnosno kao jedna od sirovinskih baza za autarijatsku proizvodnju željeznog oružja. Ali ne bi trebalo isključiti ni mogućnost da se ovi nalazi autarijatske provenijencije objasne time da su pojedine skupine nosilaca glasinačke kulture starijeg željeznog doba u vrijeme ubrzanog njenog razvitka otpočeli emigraciju u razne bliže i dalje zemlje[314], bez nametanja političke vlasti nad tim zemljama. Tragove ekspanzije autarijatske materijalne kulture, nalazimo i znatno dalje na zapadu, u Dolenjskoj u Sloveniji,[315] gdje se isto primjećuje promjena u sahranjivanju i prijelaz na inhumaciju te pojava rodovsko-porodičnog tumula sa kružnim pokopima jedino uporedivog sa «glasinačkim» tipom porodičnog groba, te neki tipovi nakita autarijatsko-«glasinačke» provenijencije.[316] Da li je i ovdje riječ o etničkom, narodnosnom pomjeranju, manjoj emigraciji pojedinih skupina, političkoj ekspanziji ili samo kulturnim uticanjima i prožimanjima, za sada će, kao i u slučaju Oltenije, Srijema, istočne Slavonije i zapadne Bosne ostati nerazjašnjeno. U slučaju Dolenjske potrebno je istaći i činjenicu da je uz porodične tumule «glasinačkog» tipa vrlo malo pronađeno dokaza o prisustvu pokretnog materijala svojstvenog glasinačkoj kulturi starijeg željeznog doba.[317]

Kada se govori o odnosima Autarijata prema zemljama zapadno od njih upada u oči prilična neravnomjernost u broju pronađenih nalaza autarijatsko-«glasinačke» provenijencije između srednje Bosne i Sansko-savskog područja u zapadnoj Bosni. Čini se, bar na osnovu do sada pronađenog materijala iz srednje Bosne, da veze

[313] O iskopavanju na prapovijesnom i protohistorijskom lokalitetu Sanski Most v. Fiala, 1896 B:219-270; Isto, 1897 A:281-307

[314] Čović, 1976:290-291.

[315] O Dolenjskoj grupi v. Gabrovec, 1964:227; Isto, 1964/1965:26-28; 43-44; Isto, 1987 A; Benac 1987:773; 799; Wilkes, 2001:72-75

[316] Gabrovec, 1964:227-228; Isto, 1987 A:88-89; 118; Čović, 1976:290-291; Benac, 1987:749

[317] Gabrovec, 1987 A:119

između autarijatskih i dezitijatskih zajednica ne samo da nisu bile dominantne nego ni da nisu bile izražene, izuzev u ranijim fazama željeznog doba,[318]koje odgovaraju fazama 2 i 3 razvitka srednjobosanske kulturne grupe (sredina VIII -sredina VI. st. p. n. e.). [319] Da li ta činjenica posredno govori o izraženim neprijateljskim odnosima koji su bili u nekoj mjeri izraženi između autarijatskih i dezitijatskih zajednica, što bi prisilio Autarijate da robnu razmjenu i nabavku željezne rude prije obavljaju zaobilaznim putem sa mezejskim i oserijatskim zajednicama, nego sa dezitijatskim zajednicama koje su im bile prvi susjed na zapadu, a koje su isto kontrolirale bogate rudnike željeza. Uticaj autarijatsko-«glasinačke» materijalne kulture na proto-dezitijatskom prostoru vidljiv je, izuzev kompleksa Zlatište-Debelo Brdo-Soukbunar, samo na još par lokaliteta na području koje je najbliže zapadnim graničnim autarijatsko-«glasinačkim» oblastima, kao na primjer u Gračanici u Maloj Čajni kod Visokog i Semizovcu (Grad u selu Svrake). Ti nalazi «glasinačke provenijencije» iz Gračanice i Semizovca pa i Poda većinom odgovaraju ranijim «glasinačkim» fazama, znači najstarijim razdobljima narodnosnog i kulturnog i političkog razvitka jugoistočne Bosne u željeznom dobu,[320] kada vjerojatno suparništvo dvije, još uvijek ne u potpunosti iskristalisane, susjedne «bosanske» narodnosne i kulturne zajednice nije bilo toliko izraženo.[321]

Zanimljiv prikaz rasprostranjenosti Autarijata, i to posebno u odnosu na sjeverni i zapadne pravce, nudi Todorović i to upravo za V. i IV. st. p. n. e., znači za razdoblje nakon završetka ekspanzije. Smatramo predloženi raspored smještaj Autarijata u ova dva pravca, za razliku od predloženog istočnog pravca, neodgovarajućim, Autarijatima se definitivno ne može pripisati posjed središnje Bosne niti zajednička granica sa Japodima otprilike uz srednji tok rijeke Bosne. [322]

---

[318] Čović, 1987 A:526

[319] Arheološki Leksikon BiH, Tom I, 1988:164

[320] Čović, 1987 A:488; 492; Riječ je o fazama razvitka 2 (750/725. - 625/600. god. p. n. e.) - Gračanica i Semizovac- i 3 (625/600. – 550. god. p. n. e.)-kalotna pojasna kopča s laticama na obodu iz Poda kod Bugojna- razvitka srednjobosanske kulturne grupe

[321] Naravno, moguće je da taj vidljivi nedostatak većih veza između (pokretne) materijalne kulture jugoistočne Bosne i središnje Bosne rezultat slabe istraženosti grobnih cjelina koje pripadaju srednjobosanskoj kulturi pa i nesređenosti i neobjavljenosti već pronađenog materijala. Nesrazmjera u broju otkopanih grobova među spomenuta dva bosanska regiona može se objasniti činjenicom da je mnogo lakše uočiti tumule nego ravne grobove. Materijal pronađen iskopavanjima velike dezitijatske nekropole ravnih grobova u Kamenjači kod Breze, i koji je još uvijek većim dijelom neobjavljen, datira se u mlađe željezno doba i rimsko doba, od početaka III. st. p. n. e. do zaključno sa II. st. n. e. tj. do završetka procesa romanizacije Dezitijata (Paškvalin, 1996:101, Isto, 2000), te samim tim nije upotrebljiv za analiziranje kulturnih veza središnje Bosne sa glasinačkom kulturom starijeg željeznog doba.

[322] Todorović, 1974:*karta 2.; Orijentaciona karta rasprostranjenosti plemena u Podunavlju i Posavlju tokom V i IV veka p. n. e.(*v. karta E). Izgleda da u svojoj monografiji o Skordiscima, Todorović potpuno zanemaruje povijesne i arheološke činjenice koje se odnose posebno na ilirske narode, makar oni dolazili i u intenzivan kontakt sa Keltima. Čini se kao da Todorović nastoji da prazan prostor na svojoj karti ispuni tako što će ga pripisati jednoj od većih i poznatih zapadno-balkanskih narodnosnih i kulturnih zajednica. Todorović čak potpuno zanemaruje egzistenciju srednjobosanske kulturne grupe i Dezitijata na svojoj karti.

Tragovi Autarijata na jugozapadu?

Kada i odbacimo termin «*Autariatarum*", kao originalno Plinijev i svedemo ga na grešku kasnijeg prepisivača, ostaje ipak oblik «…*Tariotarum…*", kao najvjerojatniji na pretpostavljenu stvarnu misao Plinija Starijeg jer se nalazi u većini kodeksa. A koji nesumnjivo u svome korijenu pokazuje izvjestan stupanj srodnosti sa imenom Autarijata. U obzir dolaze mnoge mogućnosti kada se govori o "… *Tariotarum antiqua regio…"*[323] Moguće je da je riječ o ogranku autarijatske narodnosne cjeline koji se u području srednje Dalmacije naselio za vrijeme autarijatske ekspanzije, u vrijeme seobe nakon urušavanja entiteta ili u periodima prije nego su se odigrale autarijatska ekspanzija i seoba. Inače na prostoru rasprostiranja srednjodalmatinske kulturne grupe, koja se pripisuje Delmatima kao nosiocima,[324] do sada je pronađeno nešto materijala i «glasinačke» provenijencije u prvom redu; pojasne kopče «glasinačkog» tipa s probijenim ukrasom, «glasinački» privjesci u obliku praporca s prorezima i nožicom i itd. Ovi nalazi su kompatibilni sa razvitkom faza IV b i IV c-1, što bi moglo posredno sugerirati vrijeme doticaja kulturnih tekovina (možda i susreta skupina nosilaca) srednjodalmatinske grupe i glasinačke kulture.[325] Uostalom u fazama 2 i 3 razvitka srednjodalmatinske grupe (VIII.-VI. st. p. n. e.) uticaj glasinačke kulture se osjeća na čitavom delmatskom području (osobito na lokalitetima Kopačina, Livno, Gorica).[326]Od sredine VI. st. do IV. st. p. n. e. (faza 4 razvitka srednjodalmatinske grupe) slabi «glasinački» uticaj koji je ograničen uglavnom na jugoistočnu periferiju delmatskog prostora (Grude, Gorica).[327] Međutim na delmatskom području se nailazi i na fibulu tipa Novi Pazar iz faze V a, ali ona je mogla doći prvenstveno kao uticaj autarijatsko-«glasinačke» kulture koja se tada nalazi u svome zenitu.[328]

Naše je mišljenje da ako je i došlo do nekih izvjesnih pomjeranja autarijatskih skupina u ovo područje da je ono moralo biti manjeg obima, bez izazivanja bitnijih

---

[323] *Plin. NH* III, 141

[324] Delmati su, odnosno zajednice iz kojih su se formirali, imali mnogo bliže veze sa srednjobosanskom zonom i dezitijatskim zajednicama, nego sa jugoistočnom Bosnom. Supstrat iz kojeg će se Delmati formirati kao prepoznatljiva narodnosna zajednica je u vrijeme egejske seobe doselio iz središnje Bosne (preciznije rečeno najvjerojatnije iz pravca Skopljanske udoline), na područja zapadnobosanskih polja (Kuprěško, Duvanjsko, Livanjsko), odakle su se dalje širili prema obali. (Čović, 1976:242; Isto, 1983 B:455; 1987 D:479; Govedarica, 1982:182) Moguće je da on bio dio on šireg pokreta koji se pokrenuo prema prostoru zahvata «južnobosanske kulturne grupe». U protohistorijskom razdoblju Delmati će se proširiti i duž središnjo dalmatinske obale, gdje su zatekli i potčinili niz ilirskih naroda i plemena. To pokazuje i način sahranjivanja koji zahvata prostor sjeverno i zapadno do Neretve u VI. i V. st. p. n. e. kada se datira nastanak na spomenutom prostoru nekropola «ravnih grobova» (Gubavica kod Mostara, Ruda Kosa kod Posušja, nekropola kod Velikog Stona, Petrovići kod Rakitnog, Grude, Duvno, Crvenici kod Duvna, Postanje kod Imotskog i sl.). Čović, 1964:100 i krt.II.

I arheološki materijal pronađen na nizu lokaliteta na području zapadnobosanskih polja i zap.Hercegovine, a koji je pripadao nesumnjivo proto-delmatskim ili već potpuno formiranim delmatskim zajednicama pokazuje visok nivo sličnosti sa pojedinim tipovima iz središnje Bosne. Posebno upečatljivu sličnost pokazuje (željeznodobni) prapovijesni i protohistorijski materijal koji se čuva u Franjevačkoj zbirci na Humcu kod Ljubuškog.

[325] Čović, 1987 D:453, 455

[326] Čović, 1987 D:479

[327] Čović, 1987 D:480

[328] Čović, 1987 D:455

narodnosnih i kulturnih poremećaja na datom prostoru i da se nije obavilo u okviru autarijatske ekspanzije koju obrađujemo, nego da je bio neki izdvojeni nezavisni poduhvat koji se desio neovisno o autarijatskom političkom entitetu, prije ekspanzije koju je on poduzeo u okolna područja. U korist eventualne starine dolaska nekih «glasinačko»-autarijatsko elemenata u ovu regiju govori i atribut **antiqua regio**, kojim Plinije pobliže određuje «…*Tariotarum*…». I arheološki nalazi govore u prilog ove starije teze eventualnog prisustva nekih autarijatsko-«glasinačkih» elemenata u srednjoj Dalmaciji i zapadnoj Hercegovini, jer njihov uticaj, bar koliko se do sada može vidjeti na dostupnom materijalu, slabi upravo u periodu njihove najveće političke i kulturne moći, što se definitivno ne bi moglo događati da je u tome periodu u srednju Dalmaciju prodro onaj osnovni autarijatsko-«glasinački» impuls. Isto tako kada se govori o "… *Tariotarum antiqua regio…* " moguće je da je samo riječ o jezičnoj sličnosti sa autarijatskim narodnosnim imenom, jer je korijen TAR-nesumnjivo zajednički mnogim indoeuropskim jezicima na Balkanu, pa bi bilo sasvim razumljivo da su ga koristili i drugi neautarijatski elementi, uključujući i one naseljene na dijelu današnje dalmatinske obale južno od Krke.

Zaključak o prisustvu autarijatskih elemenata na sjeveru, zapadu i jugozapadu

Prisustvo elemenata materijalne kulture karakterističnih za Autarijate na svim spomenutim mjestima sjeverno, zapadno i jugozapadno od njene matične teritorije, nesumnjivo unosi novo pitanje u problem autarijatske ekspanzije. Ekspanzija autarijatskog političkog entiteta na istok, jug i jugoistok koja je osvjedočena u povijesnim vrelima, kao svoju posljedicu je imala kontinuirano teritorijalno širenje i dominaciju u tim pravcima i materijalne kulture čiji su nosioci bili Autarijati. U ovom slučaju ne postoji teritorijalni hijatus između nalaza materijalne kulture matične teritorije i novozauzetih područja, što sve govori da je ekspanzija prema istoku, jugoistoku i jugu, izvedena organizirano i da ju pratilo i veće pomjeranje i naseljavanje autarijatskog elementa na novo zauzetim prostorima. Nasuprot istočnog i jugoistočnog pravca, između lokaliteta u Olteniji, Dolenjskoj, zapadnoj Bosni, srednjoj Dalmaciji i Srijemu i istočnoj Slavoniji prostiru se široki prostori na kojima nisu pronađeni nikakvi tragovi prisustva materijalne kulture svojstvene Autarijatima. To dokazuje da «autarijatski» nalazi nisu na ova područja došli kao rezultat ekspanzije izvedene na prijelazu VI. u V. st. p. n. e. i vođene kao organizirana kampanja autarijatskog političkog entiteta, a o kojoj svjedoče i pisana vrela. Uostalom i tipologija pronađenih nalaza kao da sugerira neko ranije vrijeme svoje pojave na sjeveru i zapadu, u odnosu na vrijeme ekspanzije, možda u razdoblje kada još uvijek nije završeno konačno objedinjavanje u jedan politički entitet. U slučaju zapadne Bosne to je moguće i potpuno dokazati, jer u vremenu *perioda 3* razvoja grupe Donja Dolina-Sanski Most, koji odgovara razdoblju od kraja VI. st. do prve četvrti III. st. p. n. e.[329] na njenom području se uticaji autarijatske populacije i

[329] Čović, 1987 C:266

glasinačke kulture starijeg željeznog doba više ne osjećaju.[330] I čini se kao da je formiranje autarijatskog političkog entiteta zaustavilo daljnje uticaje kulturnih elemenata i tekovina glasinačke kulture prema zapadnoj Bosni. I u slučaju Dolenjske se nešto slično dešavalo, jer tamo se nailazi na rodovsko-porodični tip tumula koji je karakterističan za autarijatsko-«glasinačko» područje do druge polovine VI. st. p. n. e., što znači da se eventualni dolazak skupine Ilira, nosilaca sjeverne varijante glasinačke kulture u Dolenjsku može datirati samo najkasnije u prvu polovinu VI. st. p. n. e. A kao što je već rečeno i na jugozapadnom pravcu slabe u znatnoj mjeri uticaji «glasinačkih» kulturnih tekovina od sredine VI. st. p. n. e. Slično se dešava i sa kontaktima koje su Autarijati ostvarivali sa nosiocima srednjobosanske kulturne grupe jer opadanje tipoloških identičnosti i sličnosti pokretnog materijala od druge polovine VI. st. p. n. e. sigurno potvrđuje i proporcionalno zamiranje i ionako ne baš izraženih, veza između ove dvije narodnosne i kulturne zone u istom periodu.

Sve već navedeno nas navodi na pomisao da je i u *fazama uspona i objedinjavanja* (od zadnje četvrti VIII. st. do sredine VI. st. p. n. e.) dolazilo do izvjesnog pomjeranja pojedinih skupina iz autarijatskih zajednica ne samo van matične teritorije nego i van prostora rasprostiranja cjelokupne glasinačke kulture. Znači da bi morali računati i sa činjenicom i da je prije nastanka entiteta, dolazilo do više pomjeranja koja su svoja izvorišta imali na prostorima matične teritorije. Međutim ova pomjeranja su bila međusobno nepovezana, nisu bila vođena iz jednog centra, u sebi su obuhvaćale manje skupine autarijatskog stanovništva i nisu sigurno imala karakter nekog ekspanzivnog pokreta. Riječ je vjerojatno o sporadičnim eksursima pojedinih, nezavisno vođenih, «glasinačko»-autarijatskih skupina koje su prelazile velika rastojanja sve dok ne bi naišle na pogodno zemljište za svoje naseljavanje, Vjerojatno su te nezavisne skupine bile ogranci onih zajednica koje su tvorile plemenske kneževine na sjevernom dijelu autarijatske matične teritorije, i da je glavna motivacija za njihovo preseljavanje ležala u prenaseljenosti u okvirima kneževina koje su prolazile kroz period ubrzanog razvitka. Kada bi se uočio nedostatak resursa, odredila bi se skupina koja bi svoju daljnju egzistenciju trebala potražiti na drugom, udaljenijem mjestu gdje bi vodila nezavisan život u odnosu na svoju maticu, Na takav način bi se ostvarivala svojevrsna «kolonizacija» i prenošenje karakteristika materijalne kulture svojstvene Autarijatima. Možda su ova pomjeranja pokretljivih autarijatskih skupina imala slične karakteristike kao «sveto proljeće» koje su primjenjivala italska plemena.

Na novo naseljenim prostorima te izolirane autarijatske skupine bi izazivale veće ili manje posljedice u odnosu na svoju bližu okolicu. Negdje bi bili okruženi neprijateljstvom (kao u Olteniji) o čemu nedvosmisleno svjedočanstvo pružaju ratnički grobovi, negdje bi kao u slučaju Dolenjske ulazili u mirnu simbiozu sa domaćim elementima, a negdje bi (kao u slučaju Srijema i istočne Slavonije) u kulturnu genezu starosjedilačkih populacija unosili i izvjesni balkanski udio. Ali

[330] Čović, 1987 C:264

opće gledajući, ako je suditi po daljnjem razvitku zajednica koje su naseljavale spomenute regije, prisustvo ovih malih «glasinačko»-autarijatskih skupina nije imalo neki presudni i dugoročni uticaj na etnogenetske, politijogenetske i kulturogenetske procese na sjevernom, zapadnom i jugozapadnom pravcima u odnosu na matičnu teritoriju.

Analogiju ovim pomjeranjima možemo naći i u ponašanju Autarijata nakon sloma njihovog političkog entiteta, kada su pojedine skupine prelazile veoma velika rastojanja dok se ne bi bar privremeno zaustavile. Uostalom ovakve nezavisne seobe pokretljivih stočarskih skupina otrgnutih od matičnih zajednica bile su karakteristika jugoistočne Europe sve do modernih vremena.

Prestanak ovakvih upada pojedinih skupina, mogao bi se protumačiti formiranjem entiteta i preciznijim usmjeravanjem svih autarijatskih potencijala i snaga, sada pod centraliziranim rukovođenjem, samo prema onim ciljevima koje bi određivali opći interesi cjelokupne autarijatske zajednice ili samo njene rukovodeće elite, dok bi se partikularni interesi pojedinih skupina zanemarivali. Osnovni cilj ekspanzije entiteta bilo je primarno okretanje prema jugu, jugoistoku i posebno istoku iz već objašnjenih razloga. Tijekom ekspanzije i odmah nakon nje, autarijatske skupine više nisu imale potrebe da se odvažu i pokreću u poduhvate nezavisnih premještanja (a možda im nije bilo ni dozvoljeno?) van teritorijalnog opsega entiteta i njegove ekspanzije. One su sada zahvaljujući jedinstvenom i ciljanom djelovanju entiteta mogle da se naseljavaju u velikim masama i to bez teritorijalnog prekida sa maticom na prostranim novozauzetim područjima na kojima bi one bile dominirajući faktor. Samim tim je opao i interes Autarijata da se naseljavaju u udaljenijim krajevima, i da budu odsjećene velikim teritorijalnim hijatusom od matice i tako da budu okružene dominantnim autohtonim narodnosnim i kulturnim elementom.

Posljedice ekspanzije

Ekspanzija je kao jednu od svojih glavnih posljedica imala formiranje novog teritorijalnog okvira autarijatske narodnosne zajednice. Antički pisci tu autarijatsku teritoriju identificiraju pod različitim nazivima. Diodor je naziva πατρίδας, dok Justin upotrebljava izraz *patrio solo*,[331] a Orozije *antiquis habitaculis*.[332] Elijan Klaudije u djelu "O prirodi životinja" naziva je vlastita zemlja (ἰδίων....χῶρον). U odnosu na matičnu autarijatsku domovinu postoji još manje pisanih podataka na osnovu kojih bismo mogli da odredimo granice autarijatskog teritorija nakon ekspanzije. Jedino pisano vrelo na osnovu kojeg bismo mogli da barem odredimo dio, i to istočni, teritorije pod autarijatskom kontrolom je Arijanova Anabaza. Međutim i ovaj podatak se odnosi na teritoriju koju su Autarijati kontrolirali duže od jednog stoljeća daleko od autarijatske ekspanzije. Ipak pretpostavljamo da u tom periodu nije došlo do nekih krupnijih teritorijalnih promjena na tome području jer ne postoje ni

[331] *Just.* XV, 21

[332] *Oros.* III, 23, 26

pisane a ni arheološke potvrde da se između sredine V. st. i sredine IV. st. p. n. e. na srednje-balkanskom području desilo tako nešto što bi radikalno izmijenilo narodnosne i kulturološke granice na navedenom području.

Ako je suditi na osnovu ovog Arijanovog podatka (odnosno Ptolemejevog od kojeg ga je Arijan preuzeo), a čijoj ćemo se analizi detaljnije posvetiti u sljedećem poglavlju Autarijati bi kontrolirali i područja u pravcu Južne Morave. Tome odgovara i sljedeći podatak⇒na početku pete glave svoje sedme knjige Strabon zemlju Autarijata (Αὐταριατῶν χώρα) smješta na sjever od Peonskih planina, nasuprot, kada se gleda iz Peonije, od Trakije i Rodopa. Bez ikakve sumnje ovdje se, iako govori o vremenu kada Strabon živi, pod autarijatskom zemljom podrazumijeva autarijatska teritorija prije seobe.[333] Da Strabon vidi autarijatsku teritoriju prije seobe, vidi se i po tome što on upotrebljava izraz *zemlja Autarijata*, dok u druga dva podatka gdje lokalizira Autarijate, navodi ih kao narodnosni entitet. Tako Strabonov izraz *zemlja Autarijata* služi samo kao zemljopisni pojam za područje na kojem u njegovo vrijeme prebivaju drugi narodnosni entiteti, dok je pojam "autarijatska zemlja" samo reminiscencija na starije razdoblje.

Iz ovoga se zaključuje da su Autarijati na istok bili prodrli prilično duboko, ne zahvativši samo dolinu zapadne Morave i srednje i donje Pomoravlje, nego i zapadne dijelove južnomoravske oblasti.[334] Tako bi se pružali i prema jugu, čime su se usjekli između Dardanaca i Trakije. U tom slučaju Autarijati bi se približili Agrijanima i Peoncima, naravno to ne bi trebalo značiti da su oni postali i neposredni susjedi. Na jugoistoku granica teritorija Autarijata se pružala sve do dardanskih granica.[335] Ako bismo se poveli za zaključkom da su Autarijati i Dardanci baštinili dugu granicu, jugoistočnu crtu autarijatskog teritorija bi mogli tražiti na ili u blizini rijeka Bijeli Drim i Drim, da bi se ona nastavila pružati kroz kosovsko-metohijsko područje.[336] Autarijati bi kontrolirali i doline rijeka Zete i Morače, kao i kompletan bjelašnički masiv.

Autarijatska ekspanzija je imala i određene posljedice po samo autarijatsko društvo, odnosno njegovu unutarnju strukturu. Izražena socijalna diferencijacija i imovinsko raslojavanje još će se više produbiti ekspanzionističkim pohodima Autarijata od početka V. st. p. n. e. Veći dio ratnog plijena otetog od Tribala, Ardijejaca i drugih ilirskih i neilirskih naroda koji su se našli na putu autarijatske ekspanzije je završavao u rukama vladajućeg sloja. Bogati grobni nalazi iz Lisja polja, Novog Pazara, Atenice, Pilatovića, Kruševice i Pećke Banje, datirani u period kraj VI. - prva polovina V. st. p. n. e.,[337] pokazuju dvije činjenice; prvo da se iz nekadašnjih

[333] *Strab. Geo.* VII, 5, 1

[334] Čović 1967:105

[335] *Strab. Geo.* VII, 5, 1; VII, 5, 12

[336] Čović, 1967:105

[337] Đuknić- Jovanović, 1965; Isto, 1966; Isto, 1966 A; Jurišić, 1969; Mano-Popović, 1969; Isto, 1969 A; Garašanin M., 1973:497-505; Popović, 1975:44-45; Vasić, 1977:62; 1987:644-651; Isto, 1991:78; Marković, 1984:81-87; Palavestra, 1984:22-27; Zotović, 1984:189-196

«kneževskih dinastija» razvila jedna «vladarska dinastija», koja je upravljala čitavom autarijatskom narodnosnom zajednicom i političkim entitetom i drugo da se centar Autarijata pomjera iz Bosne prilično dalje na istok. To jasno pokazuje činjenica da na prostoru jugoistočne Bosne (bar još uvijek nisu pronađeni) nema kneževskih grobova koje bismo mogli datirati u razdoblje nakon kraja VI. st. p. n. e., ali da se zato dalje na istoku, prema kojem je bio usmjeren fokus ekspanzije, pojavljuju još znatno bogatiji i monumentalniji grobovi u odnosu na one iz jugoistočne Bosne, a čiji su tvorci iste narodnosne i kulturne pripadnosti, a koji se mogu datirati u V. st. p. n. e.

Pripadnost tumula u Atenici Autarijatima kod pojedinih autora se dovodi u pitanje, pozivanjem na činjenicu da dio pokretnog materijala pronađenog u Atenici nije srodan «glasinačkom». Tako se Atenica pripisuje Tribalima, ili nekom drugom narodu koji bi u prvoj polovini V. st. p. n. e. naseljavao područje oko zapadne Morave. Međutim Atenica definitivno pripada Autarijatima ne samo zbog zemljopisnog položaja, odnosno ulaska u autarijatski teritorij ostvaren nakon ekspanzije, nego i iz činjenice da je riječ o sahranjivanju pod tumule, koje je na prostoru središnjeg dijela zapadne Srbije bilo karakteristično samo za ilirsko-autarijatske zajednice.[338] Za Tribale znamo da svoje pokojnike uopće nisu sahranjivali u tumule, a teško bi bilo i pretpostaviti da su prvaci bilo kojeg drugog naroda, izuzev autarijatskog mogli biti na tako raskošan način sahranjeni u prvoj polovini V. st. p. n. e. na prostorima središnjeg dijela zapadne Srbije, upravo u vrijeme kada su zavladali i infiltrirali se na ovaj prostor Autarijati.[339] Neautarijatski narodi ovog prostora su u vremenu neposredno pred nastanak Atenice bili poraženi od strane autarijatskih gorštaka, i prisiljeni na iseljavanje ili potčinjeni. Zar bi u takvim okolnostima uopće postojali preduvjeti da se bilo koji od prvaka neautarijatskih naroda sa ovog prostora sahrani u onom stilu kao u slučaju ateničkih tumula. Osim toga znamo da se i politički centar Autarijata preselio na istok i to upravo na novoosvojena područja, pristupačnija komunikacijama i plodnijim dolinama, kao što je npr. i okolica Čačka. A to što dio pokretnog materijala u Atenici nije svojstven autarijatskoj kulturi, može se objasniti jednostavno činjenicom da je nakon ekspanzije autarijatski vladajući sloj došao u posjed velikog ratnog plijena. Uostalom drugi dio ateničkog pokretnog materijala je primarno rezultat autarijatskog stvaralačkog genija. Po R. Vasiću i B. Čoviću atenički tumuli pripadaju glasinačkoj kulturi340 Rastko Vasić i u svome separatu u udžbeniku «Arheologija», smatra da i vladarski grobovi iz Atenice, Novog Pazara i Pećke Banje pripadaju «glasinačkom komleksu» sa početka V. st. p. n. e.[340] I Wilkes u svojim «Ilirima» stoji na stajalištu da je Atenica možda pripadala ilirskim Autarijatima.[341]

Koliko je ekspanzija imala udjela u migracionim kretanjima u brojčano-procentualnom odnosu na kompletnu autarijatsku populaciju, za sada se ne može ništa

338 O sličnosti lokaliteta sa matičnog autarijatskog područja sa Atenicom v. poglavlje *Društveno-politički razvitak*

339 Atenica je inače načelno datirana na kraj VI. i poč V. st. p. n. e. Palavestra, 1984:22

340 Arheologija, Vasić, 1997:270

341 Wilkes, 2001:155

preciznije reći. Izgleda da se ne samo autarijatski politički centar pomjerio prema istoku, nego i značajan dio autarijatske populacije, koji se naseljava u plodnijim dolinama na istoku i jugoistoku gdje se od početka V. st. p. n. e. podižu u velikom broju tumuli «glasinačkog» tipa. Ali to pomicanje određenog dijela stanovništva nije ugrozilo u velikoj mjeri biološku sposobnost i masu populacije koja je i dalje nastavljala živjeti na matičnoj teritoriji na kojoj još uvijek možemo pratiti kontinuitet pokapanja u tumule i života na gradinskim naseljima, uključujući i Ilijak. Tako i u fazi Va na nekadašnjoj matičnoj teritoriji se nailazi na dosta veliki broj grobova, od kojih ističemo samo primjere reprezentativnih u Potpećinama, Brankovićima (tumul III,grob 1), Rusanovićima, (III, 3), Osovu (III, 8), Brezje-Konogovu (VI,1), Čitlucima V, Čavarinama IV, Vražićima (III, 5), Taline II i Zagrađu (II,2).

Prodiranje prema istoku dovelo je Autarijate u još bliži kontakt i sa Skitima i sa njihovom kulturnom tradicijom i baštinom, od koje su vjerojatno i preuzeli neke odlike, što se najbolje ogleda na primjeru Atenice gdje se uz nekoliko trolisnih brončanih strelica skitskog tipa javljaju i primjerci psalija tipa Vekerzug i ostaci kola sa 2 i 4 točka koja su iz vremena nastanka nekropole u Atenici otkrivene još jedino u grupi Vekerzug. Tordirane trolisne strelice su pored Atenice otkrivene još i u Pilatovićima, Pečkoj Banji i Čitlucima na Glasincu.[342] Kao što vidimo, izgleda da su odnosi Ilirskih naroda, u prvom redu Autarijata, i Skita i drugih njima sličnih naroda sa Donjeg Dunava, koji su u ranijim razdobljima bili zasnovani samo na sukobima Ilira sa pljačkaškim dubokim upadima nomadskih skitskih skupina zamijenjeni mnogo miroljubivijim korelacijama i međusobnim kulturnim prožimanjima.

Ekspanzija sa prijelaza VI. u V. st. p. n. e. proizvela je i na udaljenijim područjima, do kojih Autarijati nisu ni dopirali dalekosežne posljedice, pošto je ona ustvari pokrenula lančanu reakciju pokreta niza različitih naroda i plemena ne samo na prostoru Balkana. Tribali su pomjereni na rijeku Isker, gdje je njihovo prisustvo samo još više doprinijelo novim etničkim, narodnosnim, političkim i kulturnim turbulencijama na širokom prostoru sve do sjevernoegejske obale. Izgleda da je i autarijatski pritisak u pravcu juga izazvao sličnu lančanu reakciju koja je zahvatila jadransko područje uključujući i obje njegove obale, što je do sada ostalo neprimjećeno u znanstvenim promatranjima. Potiskivanje Ardijejaca dalje prema jugu, sigurno je izazvalo sa svoje strane i ardijejski pritisak na obalna ilirska plemena, od kojih su neka suočena sa novom situacijom i prijetnjama koje su dolazile sa sjevera odlučila prijeći na susjednu jadransku obalu. Inače talasi ilirskog zapljuskivanja italijanske obale su bili prilično konstantni i trajali su sve do momenta kada je Rimska Republika uspostavila punu kontrolu nad Italijom i kasnije Jadranskim morem. Prisustvo novih ilirskih skupina na središnjo-južnoj strani jadranske obale Italije u prvoj polovini V. st. p. n. e. koje su tražile nova staništa, izazvalo je nova etnička, narodnosna i politička pomjeranja i preslojavanja što je vjerojatno bilo još jedan od činilaca koji su doveli do ekspanzije sabelsko-samnitskih

---

[342] Vasić, 1987 C:565

zajednica sa planinskih područja Apenina u vidu mnogostrukih i nezaustavljivih valova poglavito prema plodnoj i bogatoj Kampaniji, zatim ka južnim etrurskim gradovima i oblastima Lukanije i Velike Grčke.[343] Možda bi samnitsko spuštanje u plodne doline prema zapadu mogli objasniti i prisustvom naroda Daunia na istočnim granicama Samnija koji su priječili Samnitima pokret prema jadranskoj obali.[344] Ekspanzija Samnita u pravcu Kampanije i vremenski potpuno odgovara predloženoj rekonstrukciji događaja, jer Samniti 423. god. p. n. e. zauzimaju grad Kapuu koja je do tada bila pod etrurskom kontrolom, 421. god. p. n. e. i grčki grad Kumu (Kima).[345] Na osnovu rečenog, možemo pretpostaviti i da postoji uzročno-posljedična veza koja nizom karika spaja autarijatsku ekspanziju na Balkanu sa onom samnitskom, koja se desila nekoliko decenija kasnije u Italiji. Uostalom Samniti su se u V. st. p. n. e. nalazili na istom nivou razvitku i pokazivali su mnoge zajedničke odlike u načinu života kao i njihov balkanski autarijatski gorštački pandan.

[343] Pallotino, 1970:286; 291; 298

[344] Tomić, 1884:144

[345] Jedini grad na kampanskoj obali koji je nakon samnitske ekspanzije ostao pod grčkom kontrolom bio je Neapolis, ali ni on nije izbjegao postupnu inflitraciju elemenata sa brdovitog i planinskog Samnija, Tomić, 1884:144; Crawford, 1993:17; O Ilirima u Italiji v. Bojanovski, 1988:23-25; Stipčević, 1989:24-26

8. Nestanak

Od sredine V. st. p. n. e. (faza V a) do oko 335. god. p. n. e. Autarijati završavaju i svoju teritorijalnu ekspanziju i svoj daljnji društveno-politički, ekonomski i kulturni razvitak. U prvo vrijeme nastaje stabiliziranje dostignutih tekovina, a zatim duga stagnacija i na završetku ove faze, početak kraja. Takvo stanje se najbolje manifestira u ostacima materijalne kulture koju su Autarijati koristili u navedenom periodu, a koja ne pokazuje neki radikalni razvitak kao u ranijim periodima, kada je autarijatski duh pokazivao veliku preduzimljivost, pokretljivost i originalnost u produkciji materijalne kulture. Sada postupno nastupa vrijeme prvo iživljavanja starih originalnih oblika materijalne kulture, zatim njene učmalosti, onda degeneracije i na kraju destrukcije cjelokupne materijalne kulture.[346] Istovremeno je sve veći priliv stranih objekata i formi ili se samo preuzimaju tipološke osobine i prikazi drugih kultura. Najbolji primjer koji govori o počecima toga procesa uklapanja importiranih oblika i formi u kulturu Autarijata jeste primjerak «mramoračkog» pojasa iz Umčara. Umetnuta palmeta prvo, sugerira da je ovaj primjerak najmlađi od do sada pronađenih primjeraka autarijatskih izrađevina na metalnom limu, jer je sigurno trebalo vremena kako bi se prihvatilo uklapanje određenog stranog ornamenta u jedan od najoriginalnijih tipova i ornamentalnih sustava koji su imali izrazit značaj za autarijatsko-«glasinačku» kulturu u njenom općem smislu. Kao drugo umetnuta palmeta govori da je autarijatska svijest o potrebi čuvanja i svojih najtradicionalnijih kulturnih pojava, a da ne govorimo i o daljnjem svestranijem razvijanju originalne materijalne produkcije prilično oslabila. I strani element (posebno onaj širokog areala rasprostiranja) u ranijim fazama u velikoj mjeri podređen autohtonoj proizvodnji i kulturi i njihovim tipovima i formama sada postupno preuzima primat da bi na kraju postao i dominantan.[347] I na kraju nastupa i sam nestanak autarijatske narodnosne i kulturne zajednice koji se čini kao nagli, nenadani prekid bez presedana u povijesti. Uostalom najočitije svjedočanstvo o dekadensu određene narodnosne i kulturne zajednice je iščezavanje originalne produkcije koja odaje njenu karakterističnu individualnost i njenu zamjenu sa elementima produkcije drugih etničkih, narodnosnih i kulturnih zajednica ili sa osobinama svojstvenim širokom arealu rasprostiranja. Gubljenje sopstvene produkcije tako označava onaj ključni prelom koji vodi ka konačnom urušavanju određene narodnosne i kulturne zajednice.

Proces nestanka Autarijata se najbolje može pratiti u pisanim vrelima u odnosu na ostatak autarijatske egzistencije na Balkanu. Trenutak koji možemo uzeti kao početak samog kraja Autarijatske narodnosne zajednice je dolazak na makedonski prijesto

[346] Benac-Čović, 1957:58-59

[347] Benac-Čović, 1957:48

mladoga Aleksandra III Argeada, odnosno njegov prvi značajniji pohod kao kralja. Na pobune naroda srednjeg Balkana makedonski kralj je brzo reagirao i 336/5. god. p. n. e. uputio se na sjever sa znatnom vojskom kako bi konačno prije svoga planiranog prelaska u Aziju umirio pobune i pacifizirao sjeverne oblasti svoga kraljevstva.[348] Nakon što je porazio tzv. autonomne Tračane, Tribale i Gete, izbio i prešao na drugu stranu Dunava, Aleksandar je primio poslanstva drugih naroda sa obala Istra uključujući i narod koji će biti glavnim krivcem za uništenje Autarijata[349] Na povratku, dok se kretao prema zemlji Agrijana i Peonaca (znači dok se sa svojim trupama nalazio sjevernije od spomenutih zemalja), glasnici ga obavijeste o pobuni Klita, sina Bardilisa (možda je riječ o onom iz antičkih vrela poznatom «ilirskom» kralju iz vremena Filipa II) kojeg je podupirao taulantski kralj Glaukija, te da se i Autarijati spremaju da napadnu makedonsku i savezničku vojsku na putu. Langar, kralj naroda Agrijana, koji se nalazio u pratnji makedonskog kralja, preuzeo je na sebe rješavanje autarijatskog problema. Agrijanski kralj je provalio u autarijatsku zemlju, opustošio je i opljačkao, preduprijedivši na taj način autarijatsko presretanje i omogućivši Aleksandru da bez problema nastavi put prema pobunjenim i neprijateljskim ilirskim narodima.

Autarijatsko presretanje Aleksandrove vojske je vjerojatno bilo samo dio široko uvezane akcije sa ciljem rušenja makedonske hegemonije na Balkanu između niza faktora na poluotoku (antimakedonskih stranaka u nizu grčkih država, ilirskih naroda, tračkih naroda, Tribala). Međutim zbog brzine reakcije Aleksandra III i ubojite snage makedonske vojske, ali i zbog lojalnosti nekih poglavara naroda, kao na primjer Langara antimakedonska akcija se nije mogla ostvariti.[350] Autarijatski zadatak

---

[348] *Plut. Alex.*; *Strab. Geo.* VII, 3, 8; *Diod.* XVII, 8, 1; *Arr. Anab.* I, 1, 4-4-7; *Ruf. fr.* I, 12; *Just.* XI, 2, 8; Demad 17.

[349] *Strab. Geo.* VII, 3, 8

[350] Što je to uopće navelo Autarijate da se pokušaju suprotstaviti Aleksandrovoj pobjedničkoj vojsci. Makedonska vojska je krećući se sa Dunava prema jugu predstavljala respektabilan i snažan faktor, tako da izvoditi zaključak da su Autarijati sami od sebe željeli da okušaju ratnu sreću sa Aleksandrom je besmisleno. Autarijatska akcija je sigurno predstavljala samo jedan dio široko zasnovane i uvezane akcije sa ciljem rušenja makedonske hegemonije na Balkanu. Ta akcija je pokušala da iskoristi smrt Filipa II, mladost novoga vladara i činjenicu da ako svi faktori na Balkanu neprijateljski raspoloženi prema Makedoniji istupe brzo da će se cilj uspješnije obaviti. Tribali, Iliri kojima je pripadao Klit, Taulanti, grčki polisi istupali su u različitim vremenima, a i namjeravani autarijatski prepad na makedonsku vojsku je došao poslije odlučne dunavske kampanje. Moguće je možda primijetiti samo jaču uvezanost između Klita, Glaukije i Autarijata jer je bliska vremenska povezanost između pretpostavljenog prepada i pobune na ilirskom jugu.

Dodatni motiv koji je mogao izazvati Autarijate na akciju presretanja Aleksandra je bilo kretanje Aleksandrove vojske u blizini autarijatskih granica. Takvo kretanje je opravdano moglo izazvati kod Autarijata sumnju u stvarne namjere Aleksandra, pogotovu ako se ima u vidu kompletna njegova dunavska kampanja. Na sjeveru od Makedonije je porazio skoro sve narode i nametnuo im vrhovnu vlast, primio na obalama Dunava izaslanstva od mnogih naroda, bio je neprikosnoveni gospodar dobrog dijela poluotoka. Jedini narod koji je živio dovoljno blizu da bude zahvaćen Aleksandrovom kampanjom, a da se nije pokorio, a niti poslao svoje izaslanstvo bili su Autarijati. Odviše približavanje Aleksandra njihovoj teritoriji u očima prvaka autarijatskog naroda moguće da je izgledalo kao ugrožavanje sigurnosti naroda i političkog entiteta na čijem su se čelu nalazili. Niko od njih nije mogao biti siguran da makedonski kralj ne namjerava proširiti obujam svojih operacija na sjevernom i centralnom Balkanu i na Autarijate. Tako bi se namjeravani autarijatski prepad na makedonsku vojsku mogao promatrati i kao pokušaj preventivnog preduprijeđenja eventualnog upada Makedonaca na njihov teritorij. Nama je danas jasno da Aleksandar nije namjeravao da svoju dunavsku kampanju proširi i na zapadni i one dijelove središnjeg Balkana koji su bili van granica makedonske hegemonije. On je i suviše žurio da utvrdi svoju vlast u Grčkoj, pređe u Aziju, i započne rat stoljetni cilj mnogih Helena da bi mogao gubiti vrijeme na balkanskom slabo poznatom, siromašnom

je bio da na nekom zemljopisno i strateški pogodnom mjestu ("prolazu") sačekaju Aleksandrovu vojsku i ako je ne zaustave a ono bar uspore napredovanje prema pobunjenom ilirskom području.

Namjeravano autarijatsko presretanje Aleksandrove vojske trebalo se desiti izvan autarijatske teritorije. To dokazuje Langarova izjava da će spriječiti autarijatsko presretanje, tako što će upasti u njihovu zemlju i zadati im tamo posla, te Arijanov navod da su poslije uspješnog Langarovog pohoda u autarijatsku zemlju, oni *"ostali u svojim granicama"*. Iz smisla teksta se opet ne može zaključiti, zbog čestog spominjana autarijatske zemlje, da je ona bila nešto suviše udaljena od mjesta presretanja, i moglo bi se pretpostaviti da se autarijatsko namjeravano mjesto presretanja nalazilo u blizini, ali ne i unutar njihovih granica. U izvornoj građi mjesto presretanja nije precizno zemljopisno određeno i Arijan samo spominje «prolaz» gdje su ga Autarijati trebali napasti. Iz smisla teksta je jasno da se "prolaz" morao nalaziti negdje na putu kojim se kretao Aleksandar, i da je predstavljao stratešku zemljopisnu točku. Sigurno je da je riječ o klancu, prevoju ili drugom mjestu koje je bilo pogodno za namjeravano presretanje makedonske vojske, i u kome se ona ne bi mogla razviti u svoj formacijski raspored-falangu, koja je zahtijevala širok i relativno ravan prostor. Aleksandar se morao nalaziti sjeverno od mjesta pretpostavljenog napada jer je iz smisla teksta jasno da se kretao prema jugu. Time otpada mogućnost da se nalazio na teritoriji "pravih" Peonaca, jer da se nalazio u Peoniji ne bi postojala mogućnost da bude izložen autarijatskom presretanju.[351] Prolaz se mora tražiti sjeverno od Peonije, negdje između Agrijana i Autarijata. Možda bi se ono moglo smjestiti u klance porječja Južne Morave.[352]

U kolikoj je mjeri bio stupanj Langarovog pustošenja, ne bismo mogli tvrditi jer ne raspolažemo sa pisanim materijalom na osnovu koga bismo mogli utvrditi stupanj razaranja. Ostaci materijalne kulture koji se datiraju u fazu V b, indirektno mogu da pruže neke pokazatelje o stupnju i prostoru Langarovog pustošenja. Iako je u ovoj fazi evidentno uočljivo smanjivanje grobova i uopće dekadencija materijala, ovaj proces nije se ravnomjerno odvijao na cjelokupnom autarijatskom području. U istočnim dijelovima, posebno u Pomoravlju, vrlo je malo do sada pronađeno nalaza koji bi se mogli pripisati fazi V b, i čini se da je ovaj prostor još prije keltskog udara doživio razaranja i depopulaciju širih razmjera. A to je činjenica koja se posebno mora imati u vidu jer su autarijatske zajednice koje su

---

i nebitnom za makedonske i grčke interese, području. I Aleksandrovo slabo poznavanje Autarijata i raspitivanje o njima kada je dobio vijest da oni pripremaju presretanje njegove vojske, jasno govori da Aleksandar nije namjeravao da prodre na autarijatsku zemlju. Da je to bio njegov cilj, on bi sigurno raspolagao sa dovoljnim brojem relevantnih informacija i ne bi mu bilo potrebno dodatno informiranje.

Aleksandrovo povjeravanje upada u autarijatsku zemlju jednom od svojih saveznika, a da sam ne učestvuje u napadu sa jedne strane potvrđuje da se makedonski kralj nalazio u velikoj žurbi i da nije želio lično gubiti vrijeme sa Autarijatima, a smatrao je i da Autarijati ne predstavljaju neku veliku opasnost da bi se lično on morao posvetiti tome problemu. Ali to ne znači da je u potpunosti točna Langarova tvrdnja da su od svih tamošnjih naroda Autarijati najneratoborniji. Točno je da su Autarijati u doba Aleksandra Makeodonskog oslabili u odnosu na one iz prethodnog stoljeća, ali ne toliko da bi bili najslabiji od svih balkanskih naroda. Osim toga i sama autarijatska namjera da se usude suprostaviti vojsci koja je bila pobjednik nad tolikim balkanskim narodima govori i o tome da u prvim decenijama druge polovine IV. st. p. n. e. Autarijati nisu bili baš tako neratoborni i slabi kako tvrdi Langar, ali ipak su bili dovoljno oslabili da ih pobijedi samo jedan od Aleksandrovih saveznika.

[351] O Peoncima v. Garašanin M., 1964:139; Vasić, 1991:79-80; Garašanin D., 1991:83-90

[352] *Arr. Anab.* I, 5, 1-5; *Ruf. fr.* I, 12. Prilikom ovog razmatranja potrebno je imati u vidu da se Aleksandar prilikom svoga prodiranja prema pobunjenim Ilirima, nakon što je eliminirana autarijatska opasnost prvo ustrijemio na grad Pelij koji se po Polibiju (V, 108) nalazio u zemlji Dasareta (Cabanes, 2002:35) a u kojem se nalazio Klit. Ovo bi bilo u skladu sa Strabonovim podacima VII, 5, 7 i VII, 5, 12, u kojima se Autarijati dovode u neku vezu sa spominjanjima Dasareta.

živjele na ovom prostoru u vremenu nakon ekspanzije i premještanja dijela autarijatske populacije sa zapada činile i održavale osnovnu biološku masu, političku strukturu i kulturnu snagu Autarijata. Zapadni dijelovi kao da su bili pošteđeni, iako se i tamo evidentno odvija proces ubrzanog slabljenja. Ova razlika u materijalnoj kulturi faze Vb dokazuje da su istočni dijelovi i to Pomoravlje bili najviše izloženi Langarovom pustošenju, i da se poslije njegovog upada život na opustošenim relativno sporo obnavljao. Nedvojbeno je tako Langarovo pustošenje imalo određene i dalekosežne negativne efekte na ukupnu snagu i otpornost Autarijata i da ih je znatno oslabilo, i stvorilo preduvjeti za konačno urušavanje njihove narodnosne i kulturne zajednice i političkog entiteta. Oporavak nije bio moguć jer je zahtijevao vremena kojeg Autarijati jednostavno nisu imali na raspolaganju, jer ubrzo se dešava najezda Kelta, i samo dvije decenije nakon Langarovog pustošenja Autarijate nalazimo u velikom pokretu. Samim tim možemo smatrati da se sa fazom Va završava život glasinačke kulture kao koherentne cjeline. Ipak i u te dvije decenije između upada Langara i Kelta, koje formiraju posljednju fazu autarijatske i njihove sjeverne varijante glasinačke kulture → Vb, Autarijati su još uvijek mogli da ostanu u samostalnosti. Autarijatska zemlja je 335. god. p. n. e. samo opustošena, ali ne i pripojena Carstvu koje je mladi Makedonac započeo stvarati. Oni se nigdje ne spominju kao jedan od pokorenih naroda i Autarijati su i poslije Langarovog napada nastavili živjeti izvan granica Aleksandrovog svjetskog carstva. Nezavisnost Autarijata u odnosu na Aleksandra Makedonskog se vidi i po tome što se oni ne spominju među vojskom koju je Aleksandar predvodio u pohodu na istok, kao što su to bili obavezni učiniti drugi zavisni balkanski narodi, Odrizi, Tribali, Iliri propie dictu, Agrijani, Grci itd.[353] Autarijati se i ne nalaze među narodima koje Aleksandar navodi da je pokorio, po Kurciju Rufu, u svojim govorima makedonskim vojnicima na Hifazisu i Opisu.[354]

Kao što smo već naveli faza Vb u kojoj postaju evidentne sve posljedice procesa depopulacije i destrukcije autarijatske narodnosne i kulturne zajednice, je neravnomjerno teritorijalno raspoređena. I faza Vb je uočljivija samo na užem području nekadašnje matične teritorije, što možda na svoj način ukazuje na kakav-takav kontinuitet autarijatskog kulturnog života i tijekom ove faze. Sadržaj malobrojnih grobova čiji se nastanak datira u Vb fazu, je dosta siromašan i čine ga samo kasni tipovi unutarbalkanskog ili helenističkog porijekla zajedno sa onim tipovima koji dolaze sa sjeverozapada. Na osnovu materijala iz posljednjih decenija IV. st. p. n. e. možemo zaključiti da je od vremena Langarovog pustošenja nastupilo vrijeme brzog propadanja. Krajem IV. st. p. n. e. prostor na kojem su egzistirali autarijatska narodnosna zajednica i sjeverna varijanta glasinačke kulture, ulazi u populacioni i kulturni hijatus. U tom periodu zamire čitav kulturni život, i domaća produkcija materijala konačno prestaje. Više se ne nailazi na tumule i nalaze koje bismo mogli datirati u razdoblje poslije IV. st. p. n. e., a izgleda da tada prestaje i

[353] *Diod.* XVII, 17, 3-4; *Ruf.* VI, 3,2; IX, 6, 20; Berve, 1926, I, 172

Potčinjenost Makedoniji centralnobalkanskih naroda se izražavala u priznavanju vrhovne vlasti, i preuzimanju niza obaveza prema hegemonu koje su se manifestovale u slanju vojnih kontigenanta i učestvovanju u ratnim pohodima hegemona, plaćanju danka, možda i održavanju makedonskih garnizona na svojoj teritoriji, i davanju talaca iz uglednijih porodica i rodova i nisu smjeli voditi samostalnu vanjsku i odbrambenu politiku posebno ako bi ona bila uperena protiv interesa hegemona. Ukoliko su ostajali vjerni Makedoniji i ispunjavali svoje obaveze potčinjeni narodi su mogli zadržati svoju unutarnju društvenu i ekonomsku strukturu, i svoje kraljeve. Papazoglu, 1969:36

[354] *Ruf.* IX, 6, 20

život mnogobrojnih gradinskih naselja.[355] To iščezavanje jedne narodnosne i kulturne zajednice sa milenijumskom egzistencijom se desilo tako brzo i naglo da se čini kao da se odigralo u trenutku, a najbolje objašnjene za to može se naći u djelovanju nekog vanjskog faktora.[356]

Keltska invazija

Kelti se prvi put, po sačuvanim povijesnim svjedočanstvima, susreću sa balkanskim narodima na Dunavu, kada je na njega izbio Aleksandar.[357] Tu je on primio poslanstva i od po Arijanu "*Kelta koji žive oko Jonskog* (Jadranskog mora)". I Strabon spominje keltsko poslanstvo, ali ne i Jonsko (Jadransko) more.[358] Kelti koji su poslali poslanstvo Aleksandru nisu prebivali na obalama Jadrana, nego su se nalazili na Dunavu, jer bi jedino u tom slučaju dolazilo u obzir da su mogli poslati izaslanstvo. Pridjevom "jonski (jadranski)", koji upotrebljava Arijan, vjerojatno preuzeto od Ptolemeja, se željelo istaći da su Kelti novodoseljeni etnički element na obale Dunava i to sa sjevernojadranskih obala.[359] Svojim dolaskom u Donju Panoniju Kelti su potčinili Sinde, Sigine, Graukene i Agatirse,[360]te panonske (sjevernoilirske) narode, posebno one u istočnoj Slavoniji i Srijemu. Ostava iz Čuruga iz Bačke je možda najbolje materijalno svjedočanstvo ovog keltskog upada na prijelomu iz prve

---

[355] Čović, 1976:288

[356] Već spomenuta Aleksandrova kampanja na Dunavu, njegova nezajažljiva ambicija i želja za osvajanjem, talent, umijeće, sreća i nestrpljivost da uradi zacrtano, doveli su do kampanje na Dunavu. Pokazalo se da je Aleksandrov pohod u pravcu sjevera imao ogromne posljedice za sudbinu cjelokupnog Balkana. Njegove direktne posljedice desetljećima kasnije će osjetiti svi balkanski narodi i biti će potpuno promijenjeni politički, narodnosni i etnički odnosi na Balkanu. Uništavanje snage autonomnih Tračana, Tribala i Geta, posredno pustošenje autarijatske zemlje, te nanošenje teških poraza mnogim srednjo- i sjeverno-balkanskim narodima, nepovratno je narušilo ravnotežu odnosa na sjeveru Balkana, a poglavito na njegovoj dunavskoj barijeri koja je štitila poluotok od upada izvanjskih invazora. Ustaljeni sistem međuodnosa koji je na Balkanu bio izgrađivan i egzistirao od vremena egejske seobe srušen je, a da nije bio adekvatno zamijenjen ili se nije imalo vremena da se izgradi novi sistem. Nakon Zopirionove smrti najbolji način se pokazala sva nepripremljenost Makedonije da osigura sjeverno balkansku granicu. Tu se provlači povijesna zakonitost da sve što se sruši mora biti zamijenjeno u adekvatnoj mjeri ili boljem sistemu.

Rat je u znatnoj mjeri oslabio najjače balkanske narode na koje je bio usmjeren Aleksandrov pohod. Najbolju zaštitu balkanskom poluotoku, predstavljao je pojas narodnosnih zajednica na sjeveru Balkana i samo pod uvjetom postojanja sigurnosnog balkanskog kišobrana mogla se nesmetano razviti grčka kultura na krajnjem jugu, neometana od divljih invazora preko Dunava. Aleksandar je, zahvaljujući svim svojim nesumnjivim vrlinama a najviše vojsci i organizaciji makedonske države koju je naslijedio od oca Filipa II, u kratkom roku skršio njihovu moć, dok istovremeno nije uspostavio adekvatan sistem odnosa na tome prostoru, a još je manje dao dostojnu zaštitu sjevernim granicama, ne zamjenjujući ga sustavom makedonskih i grčkih garnizona (kao što će to kasnije uraditi Rimljani) značaj koji su ti narodi imali za Balkan. Aleksandar je prekinuo i povijesni i kulturni razvitak koji je možda kod tih naroda mogao na kraju rezultirati i pojavom urbanih kultura (civilizacija) a možda i same države. Krajnja posljedica je ipak najkatastrofalnija. jer je eliminiravši autohtonu, domorodačku snagu sa obala Dunava, Save i Morave i uklanjajući sigurnosnu barijeru, Aleksandar otvorio naširoko vrata jugoistoka Europe invazorskim narodima, od kojih se jedan, sa snažnom unutarnjom organizacijom, sposobnom oružanom silom i jakim kulturnim tekovinama, nedugo ranije već bio naselio na sjevernim obalama Dunava i Save.

[357] Kelti su od kraja V. st. p. n. e. presli u Italiji i u istočnoalpske oblasti, odakle su se raširili po Podunavlju. Za Keltski prodor u Italiju; Plutarh, životopis Fabija Kamila

[358] *Arr. Anab.* I, 4, 6-8; *Strab. Geo.* VII, 3, 8

[359] O Keltima više, Marić, 1963:63-83; Todorović, 1968; Isto, 1974; Jovanović 1987:805-814; 1987 A:815-854; 1987 B:898/899; Božić, 1987:855-897, a o dolasku Kelta u Donju Panoniju v. Todorović, 1974:22-23

[360] Po Herodotu (IV, 48; 100;102; 119; 125) Agatirsi su bili situirani uz dolinu rijeke Mureš i bili su više sa svojom naseobenim položajem orijentirani prema Erdelju.

polovine u drugu polovinu IV. st. p. n. e. u Donju Panoniju.[361]
Pošto su, svjesni snage Aleksandrove vojske, odustali od udara na granice teritorija naroda koji su se nalazili u zavisnosti prema Makedoniji, Kelti se u sklopu svoje ekspanzije okreću prema onim teritorijima koje su se nalazile van granica Carstva. Prvi na udaru njihove ekspanzije našli su se Autarijati, nedavno poraženi od Langara.[362] Da Kelti nisu uznemirivali makedonske granice i njihovu sferu uticaja za vrijeme Aleksandrovog života i da su uglavnom imali miroljubive odnose sa namjesnikom Antipatrom dokazuje i drugo keltsko poslanstvo koje su poslali Aleksandru u Babilon.[363]
Međutim postojanje dva podatka koji govore o istom događaju unijelo je priličnu kontroverzu u pitanje keltskih ratova sa pojedinim ilirskim narodima. U svojoj Strategamati Polijen opisuje ratno lukavstvo po kojem su Kelti zatrovali i hranu i piće, i tako porazili Autarijate. Kod Ateneja nalazimo spomen istoga keltskog lukavstva ali koje se često dovodi u vezu sa Ardijejcima. Ovo na prvi pogled neslaganje između dva antička pisca izazvalo je čitav niz različitih špekulacija. Ali da li uopće i postoji neslaganje između dva prezentirana podatka.

Polijenov tekst je jasan i evidentno je da su Autarijati ti koje su porazili Kelti. Sa Atenejevim podatkom stvari stoje drugačije. Atenejev fragment je dio općeg izlaganja o neobuzdanosti u jelu i piću, i u kome se kao eklatantni primjeri takvog ponašanja uzimaju oni iz koje su počinili «barbari» Tračani i Iliri. Atenejev podatak, (*Gozba sofista* X, p. 443 e) koji se do sada uzimao i promatrao kao jedna cjelina preuzeta od Teopompa, kada se malo dublje analizira može se razlučiti na tri dijela među sobom povezana samo Atenejevom namjerom da dokaže navodnu općeilirsku sklonost nekontroliranosti u piću, hrani i ostalim zadovoljstvima. U svrhu toga dokazivanja je uzimao samo najizraženije primjere iz općeilirske povijesti. Samo prvi dio se izričito može pripisati porijeklu iz Teopompovih Filipika, a on upravo spominje Ilire (u smislu etničkog kompleksa) opisujući ilirske zabave i ponašanje na njima. Poslije prvog dijela dolazi drugi dio u kome se govori da su Ardijejci držali pod svojom vlašću 300000 prospelata (zavisnih seljaka), dok su se oni sami prepuštali gozbama i pijankama.[364] Zbog riječi φησί=*on spominje, drži, govori i sl.*, kojom Atenej započinje ovaj drugi dio smatramo da i njegovo porijeklo možemo pripisati Teopompu. Ali sa trećim dijelom u kome slijedi priča o keltskom lukavstvu i koja bi trebala da još više potkrijepi tvrdnju o ilirskoj neobuzdanosti, stvari stoje nešto drugačije. On se ni po čemu ne nadovezuje (uzročno-posljedično) na drugi dio gdje se govori o Ardijejcima i prospelatima i čini cjelinu potpuno zasebnu od njega. U njemu

---

[361] Zbog prisustva ranolatenske brončane fibule ova bogata ostava nije mogla nastati prije 350. god. p. n. e. (Todorović, 1974:17). U Ovoj ostavi su pronađeni i objekti koji su sigurno nastali i na prostorima južno od Save i Dunava, uključujući i autarijatski teritorij. To dokazuje da i pored očitog procesa spore dekadanse, i u vremenu neposredno pred dolazak Kelta u Donju Panoniju, autarijatska materijalna produkcija ima još uvijek snage da i dalje izvozi svoje proizvode, istina slabijeg kvaliteta i u znatno manjoj kvantitativnoj mjeri,.

[362] *Pol.* VII, 42

[363] *Arr. Anab.* VII, 4, 15; *Diod.* XVII, 13; Ranovič, 1962:62

[364] *Athen.* X, p. 443b (Teopomp fr. 39.40)

se ne spominju Ardijejci, čije ime je kod Ateneja jedino povezano sa prospelatima[365] a ne o ratnom lukavstvu, i on se po kontekstu teksta može direktno povezati sa prvim dijelom, u kome se spominju Iliri u općem smislu, to jest kao još jedan (uz onaj ardijejski) primjer koji bi potkrijepio tvrdnju iznesenu u prvom dijelu. Znači da i drugi i treći dio služe samo u svrhu osnovne Atenejeve misli iznesene u prvom dijelu. Atenej u trećem dijelu spomenutog podatka, ne navodi direktno ime onog ilirskog naroda koji je bio žrtva keltske varke, nego se samo zadovoljava time da ga povezivanjem na prvi dio predstavi kao dio ilirske povijesti, pa onda u prenesenom smislu i kao dio općeilirske kulture i njihovog načina života.[366] Za ovaj (treći) dio Atenej ne navodi niti izričito niti indirektno ko mu je bio vrelo. Da nije riječ o Teopompu kao vrelu za Atenejev opis keltskog lukavstva, potvrđuju i sljedeće činjenice; podatak o ardijejskim prospelatima, na koji se poziva Atenej potiče iz Teopompovih Filipika, u kojima se govori o ratovima Filipa II. Znači da se odnosi na sredinu IV. st. p. n. e. [367] Za ovaj period ne postoje nagovještaji da je došlo do keltske najezde tako duboko na Balkan prema obali gdje su se tada nalazili Ardijejci. Zatim nejasno je zašto bi Teopomp prvo govorio o zavisnom stanovništvu kod Ardijejaca, a zatim odmah spomenuo keltsko lukavstvo bez bilo kakve uzročne povezanosti između ta dva podatka.

Na kraju krajeva, tematika o ilirskoj neobuzdanosti u jelu i piću nije ni bila Teopompova nego tema navodnog razgovora na simpozijumu (večeri) kojeg opisuje Atenej. Iz svega ovoga proizlazi da je citat o keltskom lukavstvu, a za koji se smatralo da se odnosi na Ardijejce Atenejev dodatak koji je do njega mogao doći iz bilo kog drugog vrela i mogao se odnositi na bilo koji drugi ilirski narod. Za

---

[365] Papazoglu, 1969:82, fus. 41. Atenej spominje na još jednom mjestu u svojoj *Gozbi sofista* Ardijejce, ali i ovaj put vezano sa prospelatima. (VI, p, 271e) što direktno podrazumijeva da su za Ateneja Ardijejci najviše ostali upamćeni po držanju velikog broja zavisnih seljaka. Po mišljenju Bojanovskog, kod Ateneja je riječ o zamjeni ardijejskog imena sa autarijatskim, odnosno da je "*zbog njihove planinske izoliranosti i udaljenosti od mora, mediteranski svijet o tim "brađanima" pričao…iskrivljene i različito varirane, a stoga i kotradikrotne priče…*" i da je ponekad dolazilo do miješanja Autarijata s njihovim zapadnim susjedima Ardijejcima. Iz toga Bojanovski u kontekstu svoga teksta izvodi zaključak da je kod Ateneja upravo došlo do zamjene autarijatskog sa ardijejskim imenom. (Bojanovski, 1988:112-113, fus.56). Spomenuto stanovište Bojanovskog bi bilo teško prihvatljivo jer je spominanje Ardijejaca kod Ateneja (dva puta VI, p. 271 e; X, p. 443 e), odnosno korumpiranih oblika ardijejskog imena vezano uvijek sa institucijom zavisnog seljaštva-prospelatima, a ne s keltskim ratnim lukavstvom. O različitom čitanju ardijejskog imena u dotičnim Atenejevim podacima i različitim stajalištima vezanim za dotične podatke v. Papazoglu, 1969:82, fus. 41-42; Isto, 1992-1997:98-103.

[366] Slično mišljenje da kod Ateneja spojeni citati o ardijejskim prospelatima i keltskom lukavstvu nemaju direktne veze ima i Fanula Papazoglu koja smatra sljedeće; "On (misli se na Ateneja op.a.) je spojio dva citata koja nemaju direktne veze. Priča o lukavstvu Kelta ne spominje izričito napadnuto pleme, već se tekst nadovezuje na podatak o prospelatima, s kojim nema nikakve veze, pa se tako dobija pogrešan utisak da je riječ o Ardijejcima. Ova dva fragmenta treba odvojiti". Papazoglu, 1992-1997:101

[367] Međutim ni sa detekcijom da su i ovi podaci o ardijeskim prospelatima stvarno proizašli iz Teopompovog djela i da se odnose na sredinu IV. st. p. n. e. i nešto kasnije razdoblje ne stoje stvari baš sasvim jasno. Prva nejasnoća proizilazi iz činjenice da se vrhunac ardijejske moći se desio tek nakon sloma Autarijata, i obuhvatao je period sredine III. st. p. n. e. kada se "Ilirska država" Agronida nalazila na vrhuncu snage i u najvećem teritorijalnom opsegu. I tek tada su Ardijejci sigurno imali pod svojom vlašću najveći broj zavisnog stanovništva, te se i podatak o 300 000 prospelata možda najrealnije mogao odnositi na to razdoblje. Druga nejasnoća leži u činjenici da Pseudo-Skilaks uopće ne spominje Ardijejce, što bi da su oni sredinom IV. st. p. n. e. bili snažan i bitan geo-politički činilac na jadranskoj obali i njenom neposrednom zaleđu on morao učiniti. Zanimljivo je u ovom kontekstu spomenuti da se Atenej (VI, 103, p. 272 d) u slučaju govora o dardanskim δούλους, poziva na Agatarhida iz Knida (II. st. p. n. e.).

Atenejevu temu je bilo potpuno nebitno da podrobnije obrazlaže o kojem je to ilirskom narodu riječ. Da nije riječ o Ardijejcima kao narodu na koji se odnosi ovaj dio Atenejevog izlaganja govori i jedan mali detalj zemljopisne naravi u tekstu trećeg dijela. Atenej spominje da su se oni koji su se zatrovali, zbog neizdržljivih bolova bacali u rijeke. Jasno se vidi da je Atenej upotrijebio množinu (ποταμόυς). Teško je pretpostaviti da se ovo odnosi na teritoriju koju su Ardijejci zauzimali tijekom sredine IV. st. p. n. e. do kraja istog stoljeća (dijelovi istočne Hercegovine i zapadne Crne Gore), a koja je siromašna u vodi, posebno u većim tekućicama. Za razliku od ardijejske teritorije, Autarijati su u IV. st. p. n. e. živjeli u oblasti bogatoj širokim i dubokim rijekama (Velika i zapadna Morava, Ibar, Lim, Drina, Ćehotina, Tara, Piva) koje se sve nalaze u neposrednoj blizini.

Za razliku od Ardijejaca, njihovi sjeverni susjedi se dovode u vezu sa Keltima i u Apijanovom opisu keltskog pohoda na Delfe, gdje se Autarijati spominju kao (potčinjeni?) suputnici Kelta u invaziji na Grčku.[368] Uostalom, znamo da su Ardijejci živjeli južnije od Autarijati, i da bi Kelti uopće došli u kontakt sa Ardijejcima morali su preći preko autarijatske teritorije i nikakav drugi, zaobilazni put za pretpostavljeni ardijejski pohod sa Dunava u hercegovačko-crnogorsko područje jednostavno iz same logike ne dolazi u obzir. Da su kojim slučajem Kelti došli u IV. st. p. n. e. u dodir sa Ardijejcima, prodirući duž istočne obale Jadrana, oni su morali proći pojas od Istre do Neretve i sigurno se sukoblivši sa nizom domorodačkih naroda koji bi živjeli u tome pojasu. To bi podrazumijevalo da su Kelti morali preduzeti brojčano veliki i snažan pohod kroz nepristupačni dinarski pojas u samo jednom zamahu i sa izrazito brzim pripremama samo kako bi se sukobili sa Ardijejcima koji su živjeli u srcu toga pojasa. Nasuprot jadranskog pravca koji Keltima kvalitativno nije donosio neko veliko bogatstvo, a mogao ih je uvući samo u teške borbe na teško prohodnom terenu, Keltima doseljenim na obale sjevernog Jadrana i njihovo zaleđe se pružao bolji pravac za dalje pohode i naredna sukcesivna naseljavanja duž Save i Krke prema pristupačnijem i bogatijem Podunavlju. Nasuprot položaju Ardijejaca, položaj Autarijata je bio mnogo primamljivija meta za Kelte doseljene na obale Dunava i Save. Od vremena ekspanzije sjeverne granice Autarijata su bile okrenute prema Savi i Dunavu, što znači da su oni predstavljali prvu ozbiljniju autohtonu prepreku u budućem keltskom pohodu na Balkan. Osim toga Autarijati su od početka V. st. p. n. e. kontrolirali i zone plodne i pitome zemlje koji su sigurno Keltima željnim nove zemlje izgledali veoma privlačnim. I posljednji argument kojim bi se opovrgao pretpostavljeni sukob Ardijejaca i Kelta, leži u činjenici da bi u slučaju keltske pobjede nad njima bilo teško očekivati da Ardijejci uspiju u relativno kratkom roku da ne samo regeneriraju svoju snagu, nego i izgrade teritorijalno velik i moćan politički entitet sa naznakama i neke proto-državnosti. Keltski prodori i ratovi nisu imali karakter nekih nomadskih pustošenja nego i naseljavanja i prenošenja tekovina svoje latenske kulture. I Kelti sigurno ne bi propustili da se nakon pobjede nad Ardijejcima utabore i održe svoje prisustvo na pojedinim dijelovima

[368] *App. Ill.* 4

novozaposjednute teritorije u nešto dužem vremenskom razdoblju, kao što su uobičavali da učine u mnogim zemljama koje su uspjeli podvlastiti.[369]

Ni arheološki materijal ne potvrđuje prisustvo bilo kakvo prisustvo Kelta iz sredine IV. st. p. n. e. duž istočne obale Jadrana a pogotovu ne na prostoru koji je zauzimala ardijejska narodnosna zajednica, što je više nego dovoljan razlog da se ozbiljno dovede u pitanje bilo kakva mogućnost nekog sukoba Ardijejaca i Kelta sredinom IV. st. p. n. e.[370] Na prostorima istočne Hercegovine i zap. Crne Gore i tijekom IV. i III. st. p. n. e. egzistira i dalje potpuno neometano južna varijanta glasinačke kulture, a keltsko-latenska kultura uopće ne utiče na taj razvitak ni u jednom segmentu, i jedini strani faktor koji utiče na ove prostore je helenizacija.[371] Da su upravo Autarijati bili ti koji su došli u sukob sa Keltima, govori posredno i Apijanova genealogija.[372] U njoj se Skordisk, eponim Skordiska, naroda čiju su osnovu sačinjavali potomci upravo onih Kelta koji su prešli Dunav i krstarili Balkanom pojavljuje kao unuk Autarija. Simboličko povezivanje u genealogiju Autarijata i Skordiska, naroda u čijem su plemenskom savezu i etnogenezi sigurno učestvovale i neke autarijatske skupine, nedvojbeno govori u korist teze da su Autarijati, a ne Ardijejci bili ti koji su osjetili posljedice keltskog prisustva i udara.

O prisustvu ili uticaju keltskog elementa u jugoistočnoj Bosni i sjevernoj Hercegovini svjedočanstvo pruža i materijal keltsko-latenskog tipa pronađen u nekropoli Jezero-Sase i gradini Kulina-Vrdolje. Sjeverno od Višegrada na desnoj obali Drine, na lokalitetu Jezero-Sase smještena je nekropola od osam tumula, prečnika 15 do 20 m i visine 0,80 do 1,5 m. Sahranjivanje je skeletno. Samo je jedan tumul iskopan i u njemu je pronađena keramika keltsko-latenskog tipa. I na gradini Kreča, i to na njenoj donjoj zapadnoj terasi pronađena su tri keramička fragmenta koji po stilskim i tipološkim karakteristikama upućuju na bliskost sa materijalom iz latenskog perioda, možda keltske provenijencije.[373]Bolje svjedočanstvo i to o prisustvu Kelta pruža gradina Kulina-Vrdolje, situirana 7 km istočno od Konjica na uskom prostoru jedne

[369] Iz svega što je do danas poznato o keltskim migracijama, jasno je da Keltsko širenje nije bilo motivirano samo željom za pljačkom i uništavanjem, nego primarno obezbjeđivanjem staništa za nove generacije, i sve brojnjiju populaciju što je bila posljedica ubrzanog društvenog, kulturnog, a pogotovu gospodarskog razvitka (latenska kultura). Samim tim se i uzrok pohoda i oružanih sukoba koje su vodili Kelti prije svega treba tražiti u njihovoj potrebi za novim staništima (životnim prostorima). Kelti su izgleda često vodili i svoje žene i djecu tijekom svojih pohoda. Ustvari najveći dio keltskih pohoda je kao posljedicu imao naseljavanje na određenom prostoru (dijelovi Hispanije, sj. Italija, Cispadanija, Podunavlje, utok Save u Dunav, Tilis u Trakiji, Galatija u Maloj Aziji, itd.). Od pobijeđenog i pokorenog stanovništva su sigurno izuzimali dio zemljišta i na njega se naseljavali. Znači ako su se i sukobili sa Ardijejcima, svojom pobjedom Kelti bi se sigurno naselili na nekom dijelu njihove teritorije. A Kelti su bili primarno zemljoradnici, a ne stočari tako da je teško pretpostaviti da su imali neki poseban interes za one krajeve koji su mnogo više pogodni za stočarstvo nego za zemljoradnju. Uostalom kada pobijede Autarijate i druge ilirske narode krečući se sa Dunava, Kelti će se naseliti samo u plodnim i za zemljoradnju kako-tako pogodnijim oblastima, dok će planinske oblasti i visoravni (npr. glasinačka visoravan) ostati nezaposjednute od keltskih zemljoradničkih sela.

[370] Obično se kao vrijeme eventualnog sukoba Kelta sa Ardijecima uzima 359 - 358. god. p. n. e. (Todorović, 1974:154)

[371] I po Bencu (1987:784) nije poznat masovni keltski prodor na srednji Jadran.

[372] *App. Ill.* 2

[373] Kosorić, 1995:12;19

isturene kose. Već na samoj površini nailazi se na veliku količinu keramike keltsko-latenskog tipa. Sama gradina nalazi se na jugozapadnom graničnom području autarijatskog rasprostiranja i zbog svoga položaja i oblika služila je kao strateška utvrda okrenuta prema gornjoj Neretvi. Brojnost pronađene keltske keramike na ovoj još uvijek neistraženoj gradini, govori u prilog tezi da su u njoj u vremenu neposredno nakon urušavanja autarijatske zajednice, boravili Kelti koji su je koristili kao strateški objekta keltske hegemonije uspostavljen na nekadašnjem autarijatskom prostoru. Po Čoroviću keltski uticaj se jasno primjećuje u okolici Konjica gdje se među zabilježenim imenima (u obliku kognomena) iz antičkog razdoblja nalaze i ona čisto keltskog porijekla kao što su *Boio, Iacus, Laiscus, Posaulio i Mascelio*, ali i u keltskom načinu oblačenja prikazanim na reljefnim nadgrobnim spomenicima.[374] Da li svi ti tragovi keltskog prisustva u okolici Konjica daju možda mogućnost da pretpostavimo da je krajem IV. i početkom III. st. p. n. e. na ovom graničnom prostoru bila smještena manja keltska kolonija, koja je u prvo vrijeme služila vjerojatno kao «garnizonsko» osiguranje jugozapadne granice keltske hegemonije, i koja bi se vremenom utopila među brojnije ilirsko autohtono stanovništvo, ali ipak ostavivši i neke tragove svoga prisustva i tradicije. I u jugozapadnoj Srbiji na lokalitetu Krajčinovićima kod Priboja, pronađeni su nalazi keltsko-latenske provenijencije.[375] Iako Vasić smatra da Kelti nisu uopće stigli u područje Priboja,[376] smatramo da je teško vjerovati da Kelti, koji su prodrli do Delfa, Etolije i Kapadokije nisu mogli doći i u Polimlje. Uostalom i na obali Skadarskog jezera na lokalitetu Gostilj postoji keltsko-latenska nekropola. Kada se govori o keltskom prisustvu u zapadnoj Srbiji vrlo je zanimljiv nalaz kamenog spomenika iz rimskog doba u okolici Užica na kome se može pročitati sljedeći dio natpisa «…MVNICIPIUM CAP….». Patsch, a kasnije i Vasić, koji je prihvatio stajalište Patscha, ovaj municipium povezuju sa imenom keltsko-skordičkog «grada» Capedunuma, kojeg spominje Strabon.[377]Međutim lociranje municipija Cap…, odnosno Capedunuma u okolicu Užica dolazi u kontradikciju ako se ima u vidu i postojanje u I. st. n. e. na istom prostoru i zajednice Parthena. Naravno iako bi teško bilo pretpostaviti da su u okolici Užica u rimsko doba istovremeno egzistirale dvije upravne jedinice, tj. da su u predrimsko doba taj kraj naseljavale dvije različite etničke skupine (keltsko-skordička sa svojim «gradom» i ilirsko-parthenska), ne bi možda trebalo odbaciti ni mogućnost da je kroz užički kraj prolazila i granična linija između dvije upravne i narodnosne zajednice koje bi u sebi sadržavale i dijelove susjednih oblasti.[378] Bez obzira je li

---

[374] Čorović, 1925; Bojanovski 1988:137 i fus. 28; Wilkes, 2001:88

[375] Zotović, 1985:100-108

[376] Vasić, 1991:80

[377] *Strab. Geo.* VII,5,11-12; Vulić, 1907:26-27; Todorović, 1974:31-33

[378] Rimsko regulisanje odnosa među provincijalnim indogenim zajednicama (na ostatku zemljišta na kojem nisu formirane kolonije, municipiji, ili pretvoreni u ager publicus) nastojalo je da što više upravne jedinice u okviru Provincije uklopi u okvire zatečenih etničkih, političkih, narodnosnih kompleksa i zajednica i nije uobičavalo da graničnom linijom dijeli teritorijalni okvir koji je određena politička i narodnosna zajednica zauzimala (naravno nakon izuzimanja dijela zemljišta u korist rimskog naroda). To je podrazumijevalo da granična provincijalna linija nije mogla siječi nijedan narod niti pleme (u smislu prepoznatljive i priznate političke jedinice), tako da dio toga

Capedunum bio lociran u blizini Užica ili u daljem njegovom okruženju, ostaje činjenica da su Podunavski Kelti, odnosno njihovi potomci Skordisci prodirali u jugozapadnu Srbiju, možda i sa mjestimičnim manjim naseljavanjima. Ali ipak glavno jezgro keltsko-skordičkog elementa je bilo situirano više na sjeveru, oko rijeka Save i Dunava i donjeg toka Drine. I nalazi keltske sive keramike pronađeni u okolici Kragujevca, potvrđuju prisustvo keltskih skupina u moravskom bazenu.[379] I onomastički dokazi, potvrđeni također i sa nadgrobnim spomenicima s prikazanim keltskim simbolima i načinima oblačenja navješćuju značajan keltski element među stanovništvom oko srednje Drine i zapadne Morave.[380] Čak se keltska imena nalaze u izvjesnom broju i u dubljim južnijim oblastima kao u predjelima sjeverne Crne Gore i Sandžaka (okolica Pljevalja i Prijepolja).[381] Time definitivno raspolažemo sa dokazima da su Kelti ne samo prelazili preko i istočne i zapadne polovine autarijatskog područja, nego i da su se zadržavali duže vrijeme na pojedinim strateškim točkama. Prisustvo ili samo izražajniji uticaj Kelta na tlu BiH, ali van autarijatskog područja, potvrđuju i nalazi keltsko-latenske provenijencije pronađeni u okolici današnjeg Teslića. U maloj latenskoj nekropoli u Vručići, koja se datira u drugu polovinu IV. st. p. n. e. pronađene su tipične keltsko-latenske fibule i koplja izrađena pod uticajem keltskih formi.[382] Kelti su ostvarivali i veliki uticaj na razvitak grupe Donja Dolina-Sanski Most.[383]

O širokom zahvatu keltske hegemonije na centralnom i zapadnom Balkanu odnose se i Strabonove riječi o prostiranju Skordiska do ilirskih, peonskih i tračkih planina.[384] Nesigurnost koja je vladala u vremenima keltskih pustošenja dokazuju i pronađene bogate ostave nakita čiji nastanak možemo datirati u posljednje decenije IV. st. p. n. e. U Štrpcima je tako pronađena ostava koja se sastoji od luksuznog srebrnog nakita sakrivenog u brončanoj zdjeli. Objekti su vjerojatno importiranog karaktera i bili su proizvod neke makedonske ili sjevernogrčke radionice u drugoj polovini IV. st. p. n. e.[385] Vlasnik ovog srebrnog nakita mogao je doći na ideju da zakopa svoje bogatstvo jedino u slučaju velike i bliske opasnosti, te i ovaj nalaz potvrđuje keltski prodor u jugoistočnu Bosnu konkretno u dolinu gornjeg Lima koji je tim područjem sigurno

političkog naroda živi u jednoj Provinciji, a drugi u susjednoj (za razliku od europske kolonijalne prakse XIX. st u kojem je razdvajanje jednog naroda graničnom linijom bila uobičajena i široko primjenjivana praksa.). Zbog ovog postulata formiranja i funkcionisanja rimske provincijske uprave, razumljivim se čini i činjenica da granica između Dalmacije i Panonije nije prolazila rijekom Savom, nego znatno južnije od rijeke, prateći ne prirodne granice nego granice peregrinskih *civitates*-a. U suprotnom da se slijedila prirodna međa, npr. *civitas* Oserijata bi bila prepolovljena među Dalmacijom i Panonijom, što bi za rimsko shvatanje uređenja provincijskih odnosa bilo neshvatljivo i besmisleno. Pored Oserijata, sigurno su se i panonski *civitates* Breuka i Amantima prostirale i južno od Save na bosansko-posavskom i semberskom području.

379 Todorović, 1974:185

380 Wilkes, 2001:95

381 Wilkes, 2001:97

382 Truhelka, 1901:1-29

383 Čović, 1987 C:284-285

384 *Strab. Geo.* VII, 5, 12

385 Hörnes, 1901:527-536; Vasić, 1985:121-155

prošao donoseći velika razaranja i izazivajući populacione poremećaje, jer vlasnik se nije vratio da iskopa svoje bogatstvo. Slično se sigurno dogodilo i vlasniku velike ostave grčkog novca koju je negdje zadnjih godina IV. st. p. n. e. zakopao u blizini današnjeg mjesta Prače,[386] Samo veliki strah mogao je natjerati vlasnika da svoje bogatstvo zakopa u zemlju, i nadajući se da će jednog dana biti u stanju da ponovo bude u njegovom posjedu. Na kraju se ipak ispostavilo da su kaos i nesigurnost koju je izazvala keltska invazija ostavili mnogo značajnije posljedice nego što su se to vlasnici spomenutih ostava nadali.[387]

I bosutska kulturna grupa, sjeverni autarijatski susjed, čija je egzistencija započela oko X. st. p. n. e. završava svoju egzistenciju tijekom (najvjerojatnije sredinom) IV. st. p. n. e.[388] što neminovno isto navodi na pomisao da je razlog prestanka daljnjeg razvitka i glasinačke i bosutske kulture bio isti; dolazak novog, agresivnog latenskog etnokulturnog elementa. Osnovna prednost Kelta u odnosu na autohtone zajednice ležala je u njihovom konjaništvu i ubojitim širokim i dugačkim dvosjeklim mačevima (koji su dostizali i 1 m dužine) sa zaobljenim vrhom.[389] To je Keltima uvijek omogućavalo da imaju bolju početnu stratešku prednost u svakom sukobu sa Ilirima, koji su bili poglavito pješaci naoružani za borbu izbliza kratkim mačevima ili bodežima.[390] Pitanje kojim su se pravcem spustili Kelti na autarijatsku teritoriju ne bi trebalo da izaziva neke nedoumice. Najvjerojatniji je onaj pravac koji je vodio uz rijeke Moravu i Drinu. Možda su Semberija i Mačva imale ulogu polaznih područja za keltsko prodiranje na autarijatsko područje.[391]

I pored snage naroda koji je protresao europski kontinent ne bismo sebi smjeli dopustiti da keltsku najezdu na Autarijate zamišljamo kao brzu i učinkovitu kampanju. I pored evidentnog slabljenja i još uvijek prisutnih posljedica Langarovog upada, Autarijati su ipak posjedovali dovoljno unutarnje snage da se suprotstave Keltima i pružaju višegodišnji otpor, koji je mogao da bude i dosta oštar. To dokazuje i Polijen jer kada govori o keltsko-autarijatskom ratu jasno naglašava njegovu dugotrajnost i da bi došli do pobjede Kelti su na kraju morali da pribjegnu lukavstvu.[392] Otpor, iako na kraju neuspješan, Autarijata prema Keltima dokazuju pored Polijenove vijesti i činjenica da se velika masa Autarijata, našla u pokretu. Da su kojim slučajem brzo poraženi i pregaženi, Autarijati se ne bi mogli u velikim

386 .Makanec, 1906:109

387 Vjerojatno je i ostava damastionskog novca (oko 100 primjeraka) iz Kutine blizu Leskovca, čiji se nastanak datira na kraj IV. st. i prve decenije III. st. p. n. e. nastala kao posljedica straha od Kelta. Saria, 1924-1925: 97 i d.

O Damastionu , kovnici novca u ovom gradu i nalazima damastionskog novca v. Papazoglu, 1969:355-356, fus. 97; Stipčević, 1989:115; 124; Cabanes, 2002:115;122

388 Vasić, 1991:76

389 Papazoglu, 1969:344; Figura keltsko-skordičkog konjanika pronađena je u Kladovu kod Negotina (izvor Todorović, 1974:T XXVII)

390 Papazoglu, 1969:347

391 Jovanović, 1987 A:828

392 *Pol.* VII 42

masama i to organizirano kretati, tražeći novu postojbinu, niti bi njihovi ratnici uživali toliko ugleda da bi mogli da budu najamnici u tolikom broju tijekom dijadoških ratova. Uostalom, ne spomenuvši izričito Autarijate, i Justin, pozivajući se na Pompeja Troga, navodi da su Kelti doseljeni u Donju Panoniju, Semberiju, Mačvu i utok Save u Dunav, dugo ratovali sa svojim susjedima. Pretpostavljamo da bi se i ovaj Justinov podatak najviše mogao dovesti u vezu sa Autarijatima, koji su južno od Save, i pored toga što su bili samo sjenka nekadašnje moći, predstavljali još uvijek bitan narodnosni i politički faktor. Početak sukoba Kelta sa ilirskim Autarijatima nije mogao započeti prije 334. god. p. n. e., a sigurno ne i prije pohoda makedonskog namjesnika Trakije Zopiriona (koji je urađen možda po sugestiji samog Aleksandra) preko Dunava, koji se desio istovremeno sa indijskom kampanjom Aleksandra Velikog (ljeto 327. –325. god. p. n. e.). Zopirion je uspio prodrijeti do ušća Dnjepra, ali je nedugo zatim vojska koju je predvodio bila potpuno uništena a on sam ubijen od strane Skita.[393] Trački namjesnik se sigurno ne bi usudio da pokrene kampanju u Donje Podunavlje i crnomorsko primorje, da su se kojim slučajem Kelti sjurili na narode koji su se nalazili na zapadnim granicama njegove pokrajine. Znači da je sigurnosna situacija južno od Save i Dunava u periodu do 325. god. p. n. e. još uvijek bila zadovoljavajuća sa stanovišta makedonskih interesa, a što je sigurno podrazumijevalo neofenzivno prisustvo novog stranog faktora južno od Save i Dunava.[394] Tek su se uništenjem makedonske vojske stacionirane na sjeveru Balkana što je izazvalo opći ustanak u Trakiji, stekli uvjeti da se Kelti počnu infiltrirati na prostor istočno od Drine a južno od Save i Dunava. Antipater je, istina uz velike muke i žrtve, uspio da uguši ustanak, ali je ubrzo izbio još teži ustanak i rat u Grčkoj (Lamijski rat 323 – 322. god. p. n. e.), a zatim su nastupili i dijadoški ratovi. Dešavanja na sjevernoj granici više nisu zanimali ni jednog od makedonskih generala-dijadoha. Ako bismo se mogli pouzdati u podatak da je keltsko izaslanstvo posjetilo Aleksandra u Babilonu u svibnju i lipnju 323. god. p. n. e. može se pretpostaviti da su prije te godine Kelti još uvijek bili mirni. I kao najvjerojatniji *terminus post quem* kada su Kelti počeli napadati autarijatsku teritoriju nameće se kraj trećeg i početak druge decenije IV. st. p. n. e. Uostalom to vrijeme savršeno odgovara i sazrijevanju nove keltske generacije što je proizvelo i populacioni višak kojem su bila potrebna nova zemljišta. Vjerojatno bi dekada sukobljavanja Autarijata i Kelta odgovarala pojmu «dugotrajnosti» koju spominju i Polijen i Justin.

Nivo razaranja, pustošenja, nasilja i svireposti koje su izazvali keltski napadi tijekom te dekade (devete decenija IV. st. p. n. e.), mogli su prijeći svaki pojmljivi nivo za Autarijate. Kelti su općenito poznati kao surovi osvajači koji su kod svih onih naroda koji su na sebi osjetili njihove napade izazivali strah velikih razmjera (ο απο Γαλατῶν φόβος). Dovoljno je samo pogledati svjedočanstva o zločinima koja su počinili Skordisci, potomci upravo onih Kelta koji su udarili na Autarijate da

[393] Beloch, 1925:44; Ranović, 1962:60; O pohodu Zopiriona v. *Arr. Anab.* IV, 15

[394] Izgleda da je zbog Antipaterovih obaveza u Grčkoj, Zopirionova dužnost bila ne samo da održava red u Trakiji nego i da štiti makedonske interese na sjeveru Balkana i Dunavskoj granici.

bi se shvatile razmjere toga straha. Svojim bogovima su žrtvovali zarobljenike i ljudsku krv, pili su iz još krvavih i kosom pokrivenih i sa preostalim ostacima mozga ispunjenih, ljudskih lubanja, palili su zarobljenike, iz trudnih žena su kopljima čupali nerođenu djecu, vršili masovna ubojstva.[395] Galima nije bio tuđ ni klasični kanibalizam. Trideset godina nakon što su srušili autarijatsku zajednicu, tijekom svoga velikog pohoda na Grčku, evidentirani su slučajevi da su Kelti u Etoliji jeli bolje popunjenu novorođenčad.[396] Keltsko užasavajuće uništavanje etolskog grada Kalija (ako je vjerovati Pauzanijevom opisu), spada u red najvećih i najsvirepijih zločina učinjenih u cjelokupnoj povijesti čovječanstva.[397] Tradicija o divljaštvu, svireposti i surovosti balkanskih Gala sačuvala se jako dugo sve do gotskog povjesničara Jordanesa na samom osvitu srednjeg vijeka, tisuću godina poslije dolaska Kelta na Balkan.[398] Iako ne bi trebalo isključivati određena pretjerivanja autora svi spomenuti podaci su ipak bili zasnovani na stvarnim činjenicama o zločinima koje su počinile keltske zajednice naseljene na Balkanu od kraja IV. st. p. n. e.

U očima Autarijata keltska najezda je tako mogla izgledati kao prava apokalipsa, kao kazna bogova za njihove "grijehe". Taj slom tisućljetne kontinuirane egzistencije mogao je, kasnije u svijesti ne samo preživjelih Autarijata nego i kod naroda koji su ih stoljećima poznavali i za koje je nagli prekid postojanja nečega što je egzistiralo čitavo tisućljeće bilo teško shvatljivo, dobiti predstavu nečeg neobjašnjivog realnim i ovozemaljskim razlozima. Uslijed toga uzroci sloma, seobe i nestanka autarijatske kulture tako su poprimali fantastične opise. Tako se lako mogla i keltska najezda preobraziti u najezdu žaba i miševa, napasnika koji su prisilili Autarijate na seobu. Zato nas i ne bi trebalo da čudi očajnička želja Autarijata, nakon što je bila slomljena njihova obrambena sposobnost, da pobjegnu pred bijesom Kelta.[399]

Postojanje sedam antičkih izvještaja koji spominju najezdu «žaba» koja se dogodio negdje na periferiji grčko-makedonskog svijeta je više nego indikativno. Činjenica o izraženoj brojnosti

---

[395] *Ruf. Fest.* IX; *Amm. Marcel.* XVII, 4, 4; 4, 10; *Flor.* I, 39; *Oros.* V, 23, 17

[396] *Paus.* X, 22, 34; *Strab. Geo.* IV, 5, 5; *Cass. Dio* V, 32, 3-4

[397] *Paus.* X, 22

[398] Jordanes, 219

[399] Međutim imajući u vidu i sagledavajući neke klimatske činjenice, kada se već spominje "kiša" i "najezda" žaba i miševa na autarijatsku zemlju, mora se reći da je, koliko god to fantastično zvučalo, "kiša" žaba i riba koje iz vedra neba padaju po ljudskim naseljima, ipak moguća. U prvoj polovini decembra 2002 godine, sjevernogrčko planinsko selo Korona bilo je zasuto "kišom" stotina malih riba, koje su iz neba padale na selo. Ovaj fenomen za ovo selo nije neočekivana pojava, jer su i ranije u nekoliko navrata, Korona i okolna naselja bila zasipana ne samo "kišama" riba nego i **žaba,** što bi moglo potvrđivati vijesti da ovaj fenomen nije bio nepoznat antičkom društvu, tako da su ga i istaknuti pisci i kroničari toga perioda povijesti čovječanstva smatrali vrijednim da zabilježe.

Istovremeno sa kišom riba koje su padale na selo Koronu, je u oblasti oko grčko-makedonske granice, bjesnila snažna oluja. Meteorolog Hristos Malafutis sa Univerziteta u Solunu izjavio je da je najvjerojatnije mini-tornado bukvalno isisao ribe iz Dojranskog jezera ili nekog drugog obližnjeg jezera, i da ih je tako prenio na relativno udaljenija područja. Po Malafutisu je to dosta rijetka pojava, ali je viđana i ranije; Oslobođenje, Dnevni Avaz, 13. XII. 2002. god. Po ovoj teoriji potrebno je samo da postoje određeni klimatski uvjeti, veliko nevrijeme sa olujama, grmljavinama (prilično slično uvjetima koje opisuje Apijan, u rečenici … *kiše, oluje i munja koje su se sručile na njih» (App. Ill.* 4), da li to možda govori da je izvor(i) kojim(a) se poslužio Apijan, reflektovali stvarne klimatske prilike koje su zahvatile zemlju Autarijata, pa možda i dobar dio središnjeg Balkana, u po Autarijate najkritičnijem trenutku kada su se suočili sa Keltima, pa da se jave mogućnosti dešavanja fenomena koje opisuju Elijan (17 c 41), Agatarhid (excerpt Fotija fr. 59), Diodor (III, 30, 3). Apijan (*Ill.* 4), *Athen.* (pozivajući se na Heraklida sa Lemba VIII c 343,) Justin (XV, 2,1), Orozije (III, 23, 36).

vrela, iz različitih perioda, od različitih autora, i napisanih u različitim zemljama koji spominju fenomen kiše "žaba" je ipak dovoljan argument da ne smijemo apriori odbaciti tezu po kojoj je ova "kiša" žaba samo plod mašte, fikcija protohistorijskih stanovnika središnjeg i zapadnog Balkana. I možda bismo mogli postaviti prilično smjelu tvrdnju da se ovaj fenomen ipak dogodio, negdje sjeverno od grčko-makedonskog svijeta u zadnjim decenijima IV. st. p. n. e.[400] Upadljivo navođenje žaba, koje padaju sa neba po Autarijatima, a po Heraklidu i na neke druge balkanske narode, možda bi moglo sugerirati i doba godine kada se dogodio fenomen. To bi bilo vrijeme ljeta kada su žabe najbrojnije u vodama i na obalama.

Justin i Orozije žabama pridodaju i miševe (*ranarum muriumgue*),[401] dok Apijan uzrok seobi i uništenju Autarijata vidi u skrnavljenju Apolonovog hrama, što je izazvalo božansko prokletstvo na Autarijate koje se manifestiralo kroz prvo klimatske i geološke promjene, zatim najezdu žaba i miševa i na kraju velikom smrtonosnom epidemijom kuge.[402] U neko starije razdoblje izbila je znači smrtonosna epidemija kuge, čije su razmjere i posljedice bile tako značajne da reminiscencije na nju nalazimo stoljećima kasnije. Zbog očitog povezivanja sa seobom Autarijata sa kraja IV. st. p. n. e. trebali bi tu epidemiju kuge datirati u isto ili nešto ranije vrijeme. Epidemija nije bila zahvatila samo Autarijate, nego i druge ilirske narode, harajući i ostavljajući za sobom pravi pomor. Međutim izgleda da su zbog posebnog navođenja Autarijata njene posljedice bile najizraženije kod ovog ilirskog naroda.

Ali i pored toga što ne poričemo da su se fenomen kiše "žaba" i izbijanje epidemije zaista dogodili i bili povezani sa autarijatskim teritorijem ne bismo mogli prihvatiti tvrdnju da je on bio razlog propasti autarijatskog društva i kulture. Ako se i dogodio, ovaj fenomen je mogao biti samo izrazito lokalnog karaktera, sa posljedicama koje bi se brzo mogle prevazići. Ipak su antički pisci mogli taj nesvakidašnji i za njih neobjašnjivi događaj koji se vremenski poklopio sa destrukcijom autarijatske zajednice, povezati sa božanskim bijesom, nestankom jedne kulture i urušavanjem

400 Drugi preduvjet da bi se ovaj fenomen mogao desiti je postojanje vodene površine stajaćeg karaktera (jezera, močvare, veće bare), iz koje bi ili sa njene površine ili sa njene obale, mini-tornado i oluja mogli "isisati" njen ekosistem, u prvom redu žabe i ribe, i prebaciti ga na nešto dalja područja. Tekučice ne mogu biti uzete u obzir jer, po svome karakteru, ne mogu zbog stalnog kretanja, da posluže oluji kao "baza" isisavanja živog svijeta iz nje. E sada se može postaviti pitanje koja to stajača vodena površina može doći u obzir, kada je riječ o Autarijatima. Prvo moramo pretpostaviti, da iako su velikim dijelom današnji geomorfološki sastav, klimatski uvjeti i zemljopisne karakteristike Balkanskog poluostrva bili slični sa onima koje su vladale prije 2300 godina, oni nisu bili isti, i određene razlike su sigurno postojale. Nažalost neka preciznija geološka istraživanja usmjerena u ovom pravcu, nisu nikada bila poduzeta. Na osnovu gore postavljene premise, možemo pretpostaviti da je tri stoljeća prije početka nove ere, geološki izgled Balkanskog poluostrva sadržavao i neke detalje koje danas nema, pa možda i neka jezera, koja su već iščezla. Već na početku istraživanja glasinačke visoravni svestrani Ćiro Truhelka je zabilježio narodno predanje o navodnom "velikom jezeru" koje se nalazilo na glasinačkoj visoravni, uz koje su čak pristajali i brodovi.!?(Truhelka, 1889:24). Ako i odbacimo tradiciju o brodovima i veličini jezera po kojem su ti brodovi mogli ploviti, kao siguran plod narodne mašte i njene sklonosti ka preuveličavanju, ipak ostaje konstatacija da je narodno kolektivno sjećanje ipak sačuvalo trag o postojanju neke stajaće vodene površine u jugoistočnoj Bosni, koja je iščezla tijekom stoljeća. U prilog ovoj tvrdnji govore i geološka promatranja tla glasinačke visoravni, istina dosta površno urađena u periodu austro-ugarske okupacije BiH koja su na pojedinim dijelovima glasinačkog tla otkrila slojeve gustog mulja koji mjestimice dostižu debljinu i do 1,5 metra. Postojanje ovih slojeva mulja na visoravni, je vjerojatno zaostatak planiskog, glečerskog jezera koje se tamo nalazila. Voda je nestala možda kroz podzemne rupe i pukotine, kojih inače ima dosta na samoj visoravni (Truhelka 1889:24).

401 *Just.* XV, 2, 1; *Oros.* III, 23, 36

402 *App. Ill.* 4 - 5

jedne velike i značajne balkanske narodnosne zajednice, dok bi pravi razlozi (keltska invazija) bili bačeni u zasjenak. Naravno sve to ne znači da bi trebalo automatski isključiti mogućnost i neke ekološke katastrofe i izbijanje smrtonosne epidemije koje je usljed teškog rata bilo vrlo prijemčivo. Svi ti faktori, djelujući zajedno ili u razdvojeni kratkim vremenskim intervalima su poremetili ekosistem i gustinu naseljenosti na širem području autarijatske teritorije, koje od tada, od početka III. st. p. n. e. pa do danas spada u područja sa rjeđom gustinom naseljenosti u odnosu na okolna područja.

Autarijatska seoba

Pisana vrela potvrđuju da su se negdje oko 311/310. god. p. n. e. Autarijati nalazili u masovnoj seobi.[403] Najviše podataka o samom tijeku seobe nude Diodor, Justin i Orozije.[404] Justin i Orozije govoreći o dijadohu Kasanderu i njegovim ratovima na Balkanu, spominju Autarijate koji se nalaze u pokretu i na koje nailazi Kasander na svome kretanju *iz* (po Justinu) ili *u* (po Oroziju) Apoloniju. Tekst o samom opisu susreta između Kasandera i Autarijata kod njih Justina i Orozija se malo razlikuje i moguće je da su se služili istim vrelom koji je govorio o Kasandrovim kampanjama na jonskim i jadranskim obalama, ili da je u slučaju Justina riječ o jakom ekscerptiranju Pompeja Troga.405 Diodor ne spominje da je Kasander naišao na Autarijate prilikom povratka iz Apolonije, nego samo konstatira da je on pritekao u pomoć peonskom kralju Audoleontu, koji je ratovao sa Autarijatima, što Justin i Orozije uopće ne spominju. Tom prilikom Kasander je spasio Peoniju kojom je vladao Audoleont od vjerojatno autarijatske najezde masovnog karaktera, što potvrđuje činjenica da autarijatske ratnike prate djeca i žena, odnosno riječ je pokretu cjelokupnog stanovništva. Taj događaj datira se u 310. god. p. n. e.[405] Justin i Orozije spominju da je Kasander sa Autarijatima stvorio savezništvo (…*societatem…*) i vjerojatno na čijoj su osnovi oni naseljeni na makedonskom prostoru, što bi impliciralo da je Kasander ustvari sklopio neku vrstu ugovora sa Autarijatima koji su se nalazili u pokretu prema jugu, odnosno njihovim predstavnicima. Diodor tu vrstu sklapanja savezništva ne spominje u svome podatku, ali se iz smisla njegovog teksta može naslutiti da je njihovo naseljavanje na graničnom makedonskom području isto rezultat nekog postignutog sporazuma, a ne prisilnog raseljavanja.[406] Na osnovu ugovora koji je Kasander vjerojatno postigao sa njima, Autarijati su po Diodoru

[403] *Diod.* III, 30, 3; XX, 19, 1; *App. Ill.* 4; *Just.* XV, 2, 1; *Ael.* 17 c 41; *Oros.* III, 23, 36; Agatarhid, eksceptiran od Fotija, fr. 59

[404] *Diod.* XX, 19, 1; *Just.* XV, 2, 1; *Oros.* III, 23, 36

[405] Cabanes (2002:80) pozivajući se na Papazoglu (1969:88-90) odbacuje vezu Kasanderovog susreta sa Autarijatim vezano za njegov povratak iz ili u Apoloniju, i pretpostavlja da je Kasander došao u dodir sa Autarijatima tek nakon što ga je Audoleont 310. god. p. n. e. pozvao u pomoć

[406] Teško bi bilo pretpostaviti, ako ih je vojnički porazio Kasander, da su Autarijati od strane makedonskog dijadoha naseljeni kompaktno i u velikoj masi na jednom užem području na samom graničnom makedonskom području i to kao posebna, slobodna masa, što bi nesumnjivo predstavljalo veliku opasnost. Tako i Diodorov podatak posredno implicira da je Kasander problem sa autarijatskom najezdom na Peoniju Audoleonta riješio sporazumjevanjem sa Autarijatima, odnosno dajući im zemlju za neke protuusluge, možda vojničku službu koja je svim dijadosima u tim stalnim ratnim vremenima bila i više nego neophodna.

naseljeni kraj planine Orbel, a po Justinu i Oroziju na najdaljim granicama Makedonije. Iz činjenice da ih Kasander susreće na putu *iz* ili *u* Apoloniju (u oba slučaja pravcem vezano za Makedoniju) ili na granicama Peonije, mogli bismo pokušati rekonstruirati pravac kretanja ove autarijatske skupine. Ova skupina je na granice Peonije izbila najvjerojatnije sa područja između srednjeg toka Drima i gornjeg toka Južne Morave (znači polazno područje autarijatske seobe ka Peoniji zahvata kao primarnu zonu širu okolicu današnjeg Novog Pazara i gornjeg toka Ibra).[407] A direktni pritisak na Peoniju, u trenutku kontakta sa Kasanderom, najvjerojatnije je vršen iz područja između Crnog Drima i Vardara. Emigraciona zona ove skupine bila bi široki pojas južne autarijatske zemlje, iako bi mogli pretpostaviti da su i skupine sa sjevernog areala, koji je prvi i vjerojatno najteže bio pogođen keltskom najezdom, učestvovale u seobenom pokretu na koji je naišao Kasander. Da li je onda moguće zaključiti da su autarijatske zajednice u pokretu prema jugu, provalile u razvođe između Crnog Drima i Vardara spuštajući se dolinom Južne Morave. Da je ova autarijatska skupina bježala, odnosno da je nešto prije ili tijekom 310. god. p. n. e. srušen autarijatski entitet, uslijed naleta keltskih invazora potvrđuje i podatak u kome se navodi da je Kasander 310. ili 309. god. p. n. e. imao oružani sukob sa Keltima na planini Hemus.[408] Znači ovo prvo sučeljavanje (bar koliko je poznato iz dostupnih pisanih vrela) grčko-makedonskog oružja sa Keltima desilo se neposredno nakon Kasandrovog sklapanja sporazuma sa izbjeglim Autarijatima i teško je ne pretpostaviti da je keltski upad dalje prema jugu, koji je uspješno suzbio Kasander, pokrenut nakon što su potukli Autarijate čije su pojedine skupine bježale na sve strane. Očigledno je i da su, čim su prodrli toliko duboko u odnosu na razvođe Save i Dunava, 309. god. p. n. e. Kelti kontrolirali teritoriju Autarijata, koja je sada poslužila kao novo polazište za dalje pokrete, između ostalog odatle je i pokrenut upad koji je zaustavio Kasander na Hemusu. Nešto manje od godine dana razlike između Kasanderovog sporazuma sa autarijatskom skupinom koja se kretala prema jugu i njegove pobjede nad Keltima, dovoljan su razlog da se pretpostavi da su Kelti sa kojima se Kasander sukobio isti oni koji su učestvovali nedugo ranije u odlučnoj pobjedi nad Autarijatima.

Druga skupina Autarijata preduzela je mnogo veći put i izbjegla u područje Donjeg Dunava. U slučaju autarijatske seobe prema sjeveroistoku, jedino se možemo osloniti na onaj kaotični izvještaj Apijana, o tome kako je bog Apolon, zbog svetogrđa kaznio Autarijate. Po Apijanu Autarijati su bježeći «*iz svojih domova, su sa sobom raznosili bolest i niko nije htio da ih prihvati iz straha od zaraze. Tako se desilo da su oni*

[407] Nijedna druga oblast na središnjem Balkanu zbog zemljopisnih, saobraćajnih i drugih karakteristika ne dolazi u obzir kao polazna točka sa koje se pokrenula autarijatska seoba na Peoniju koja bi rezultirala susretom sa Kasanderom koji se vračao sa Jadranske obale.

Spomenuta činjenica je samo dodatni argument koji govori u prilog tvrdnji o autarijatskom porijeklu vladarskih grobova iz Novog Pazara i Pečke Banje, i o autarijatskoj provenijenciji autohtonog dijela materijala (uključujući u prvom redu objekte izrađene od metalnog lima kao što su npr. mramorački pojasevi i naušnice) koji je u njima pronađen.

[408] Papazoglu, 1969:90; 210; Todorović, 1974:23

prevalili put od od dvadeset tri dana hoda i nastanili se u močvarnim i nenastanjenim getskim krajevima, u susjedstvu naroda Bastarna».[409] Jedino u šta se možemo pouzdati u slučaju Apijanovog podatka jeste indicija da je došlo do pomjeranja autarijatskih zajednica ne samo prema jugu, nego i dalje prema sjeveroistoku. Emigraciona zona ove skupine bila bi najvećim dijelom usredotočena na istočne, moravske oblasti autarijatskog teritorija. Njihovo dugačko putovanje sigurno govori da možda ima neke istine u konstataciji Apijana «*da ih niko nije želio da prihvati*». Ali da li je tome razlog stvarno zaraza kojom su bili pogođeni, ili neki prozaičniji razlozi, kao što bi bilo sigurno, u slučaju primanja Autarijata u svoju zemlju, dovođenje sopstvenog naroda pod udar Kelta. Autarijatske zajednice, koje su se kretale u sjeveroistočnom pravcu su svoj smiraj tako mogle naći tek na dalekom donjem Dunavu, skoro na samom ušću Dunava u Crno More, u susjedstvu Bastarna.

Autarijate je seoba i lutanje po Balkanu dovelo i do poluotoka Hersonez, gdje ih nalazimo kao Lizimahove najamnike.[410] Zlo koje je pogodilo autarijatski narod u zadnjim decenijima IV. st. p. n. e. doživjelo je na obalama Galipolja još jednu tragičnu epizodu. Zadnje godine IV. st. p. n. e. i u Maloj Aziji se nailazi na autarijatske najamnike.[411]

O masovnosti seobe, najbolje svjedoče brojke koje donose već spomenuti pisci. Tako Diodor brojno stanje skupine na koju je Kasander naišao procjenjuje na oko 20 000 ljudi.[412] A i brojevi autarijatskih najamnika u službi dijadoha dovoljno mogu reprezentirati masovnost seobe. Ako uzmemo da se najmanje 5000 autarijatskih najamnika nalazilo u Lizimahovoj službi, a riječ o muškarcima sposobnim za ratničku službu, onda bi ukupna populacija koja bi se nalazila uz ove Lizimahove najamnike mogla iznositi ne manje od 20 000-25 000 ljudi.

Različiti pravci u kojima se kreču autarijatske zajednice, sa željom samo da pobjegnu što dalje od Kelta, možda i ekološke katastrofe i zaraze, brojnost masa koje učestvuju u pokretima, i nadasve spremnost autarijatskih ratnika da se u velikom broju stave na raspolaganje potrebama i interesima dijadoha, jasno govori da je prestao postojati jedinstveni autarijatski politički entitet, odnosno da je u pretposljednjoj i posljednjoj deceniji IV. st. p. n. e. došlo do posvemašnjeg i nepovratnog urušavanja autarijatskog političkog entiteta. Vrijeme za Autarijate je neumitno isteklo i njihova povijesna misija je bila završena.

Stanje poslije seobe

Bez domovine i sigurne budućnosti prva generacija Autarijata van starih zemalja bila je prisiljena da svoju egzistenciju osigurava postavši najamnici dijadoha i krećući se tako od bojišta do bojišta helenističkog svijeta. Jedan brojan dio Autarijata, ne samo

---

409 *App. Ill.* 4

410 *Pol.* IV, 12, 1

411 *Diod.* XX, 113, 3

412 *Diod.* XX, 19, 1

ratnika nego i čitavih porodica se stavio u službu Lizimaha. Kod Lampsaka, Demetrije, sin Antigona Jednookog je zarobio pratnju, znači i sve one pojedince koji su pratili ratnike, i njihove porodice i prtljagu autarijatskih ratnika. Plašeći se da ne dođe do pobune očajnih Autarijata, zbog toga što su izgubili sve što su imali, izvede ih izvan jarka tobože radi dijeljenja žita i na dati znak ih sve pobije. Po Polijenu ubijeno je oko pet tisuća Autarijata.[413] Diodor daje podatak koji možemo povezati sa Polijenovom viješću o pokolju pet tisuća autarijatskih najamnika.414 Negdje neposredno pred bitku kod Ipsa na prostoru Male Azije, zbog Lizimahovih dugovanja prema njima, druga skupina autarijatskih najamnika u službi Lizimaha, njih oko dvije tisuće sa oko osam stotina Likijaca i Pamfilijaca, iz zimskog tabora prebjegoše Antigonu, stupajući u njegovu službu.[414] Vjerojatno su Autarijati sa Likijcima i Pamfilijcima pobjegli iz Lizimahove vojske dok su dvije protivničke vojske bile ulogorene, jedna nasuprot druge, u oblasti Dorileje u Maloj Aziji.[415] Oni Autarijati koje je naselio Kasander, imali su položaj Kasanderovih saveznika. Kakva je bila njihova sudbina, neposredno po naseljavanju i da li su se možda iz ove autarijatske grupacije, regrutirali najamnici za Lizimahove ratove, na to pitanje bismo teško mogli sa preciznošću odgovoriti.

Teško stanje u koje su Autarijati zapali potvrđuje i Apijan, iz njegovog dosta zbrkanog opisa propasti Autarijata mogu se ipak izvući i neki zanimljivi podaci. Zbog spominjana Autarijata zajedno sa Keltima u napadu na Delfe, mogli bismo zaključiti da se nisu svi Autarijati iselili sa svoje teritorije nego da je jedan dio ostao, podloživši se Keltima i na taj način našao svoje mjesto u keltskim pohodima na Balkanu.[416] Iz konteksta Pauzanijevog opisa keltskih pohoda na jug i istok Balkanskog poluotoka 280/279. god. p. n. e. jasno je da se centar keltskog pohoda nalazio južno od Save i Dunava i možemo naslutiti da je dio toga teritorija nekada bio autarijatski. Osvojena autarijatska teritorija je postala polazna točka za daljnja uništavanja Balkana, i prema Makedoniji i Grčkoj i prema Tribalima i Skitima, sve do keltskog poraza kod Delfa.[417] Vjerojatno je među onih, po Pauzaniji, 152 000 pješaka koji su se sakupili radi pohoda na Grčku i Delfe bilo i potomaka i pripadnika postautarijatskih zajednica,

---

[413] *Pol.* IV, 12, 1

[414] Antigon Jednooki, rodonačelnik kasnije dinastije Antigonida koja je vladala Makedonijom do 167. god. p. n. e. v. .Papazoglu, 1995:163-245

[415] *Diod.* XX, 109; Papazoglu, 1970:342.

Lizimah je stupivši u savez sa Seleukom i Ptolemejem prešao u Malu Aziju, ali je nastojao da izbjegne sukob sa Antigonom, prije nego što stignu Seleukove trupe, pa se uvijek povlačio pred Antigonom. Najbliže odstojanje na kome su se nalazile dvije dijadoške vojske, a prije bitke kod Ipsa, bilo je upravo u oblasti Dorileje, pa je moguće da su tu blizinu iskoristili nezadovoljni Lizimahovi plaćenici da prebjegnu Antigonu.

[416] Od 310. god. p. n. e. pa u narednih cc 230 godina, sjeverno i središnjo-balkanski narodi su više puta napadali na Delfe, nekada i uspješno, a i sam Apijan u svojoj knjizi o Ilirima spominje dva napada na Delfe, od kojih je onaj prvi u kojem po Apijanu učestvuju i Autarijati vjerojatno onaj veliki keltski pohod 279. god. p. n. e., a drugi o pohodu iz druge decenije I. st. p. n. e. (o tome v. Papazoglu, 1969:241-244 fus. 136)

[417] O pohodu iz 279. god. p. n. e. i napadu na Delfe v. *Just.* XXIV, 9-11; XXV, 2-3 ; XXXII, 3,6-8; *Paus.* X, 19-23

odnosno moguće je pretpostaviti da su jedan dobar dio ovog pješaštva dale Keltima potčinjene ilirske i druge zajednice.

Na dijelu nekadašnje autarijatske teritorije, nakon povratka keltskih napadača na Grčku 279. god. p. n. e. formirala se nova narodnosna zajednica – Skordiska, u čijim temeljima je ležala keltska biološka masa. U formiranju te narodnosne zajednice su sigurno učestvovali, pored vjerojatno pojedinih tribalskih zajednica i trački i neki "*ilirski narodi*".[418] Ova politijogeneza i etnogeneza je započela još u prvim decenijima III. st. p. n. e. o čemu na najbolji način svjedoči nekropola u Pećinama koja dokazuje da su starosjedioci iz užeg Podunavlja i Pomoravlja već bili prihvaćeni kao keltski saveznici na samom početku priprema za pohod na Grčku.[419] Nesumnjivo se među tim Ilirima koji žive izmiješano sa Keltima, mogu prepoznati neke zajednice koje su ranije ulazile u narodnosnu zajednicu i politički entitet Autarijata. Vjerojatno su možda neke zajednice mogle očuvati i svoju samostalnost. Nezavisnost pojedinih autarijatskih plemena i bratstava se mogla očuvati samo u dalekim izoliranim planinskim područjima, ali to znači da se više ne može govoriti o nekoj autarijatskoj samostalnosti.[420]

I pored činjenice da su neke ilirsko-autarijatske skupine ostale na svojoj zemlji, istina u stanju zavisnosti prema Keltima, ili se našavši izolirano u planinama Dinarskog pojasa, ipak se većina Autarijata opredijelila za napuštanje svoje domovine. Kraj IV. st. p. n. e. je vrijeme očite i velike depopulacije oblasti kuda se prostirala autarijatska narodnosna zajednica i politički entitet koji je tvorila. To dokazuju arheološka istraživanja koja potvrđuju nagli prekid kontinuiteta milenijumskog postojanja glasinačke kulture. Na glasinačkom području (

[418] *Strab. Geo.* VII, 3,11; Isto, VII, 5,2; Garašanin M., 1964:149; Todorović, 1974:23-24; 31-32; 38-40; 45-46; 116; 150; Jovanović, 1987:812; Isto 1987 A:815; 844; Wilkes, 2001:95-97. O etnogenezi Skordiska, Todorović, 1974:37-41

[419] Jovanović, 1987 A:844

[420] Nasuprot svim podacima koje nude povijesna i arheološka vrela i građa, Todorović u svojoj monografiji o Skordiscima, iznosi vrlo nategnutu rekonstrukciju međusobne interakcije Kelta tj. Skordiska i Autarijata. Po njemu među njima «nisu zabilježeni nikakvi konflikti»!?, već se naprotiv razvijaju dobri i bliski međusobni odnosi (trgovačke i kulturne prirode), a Autarijati kao «čvrst plemenski savez» postoje i tijekom posljednja tri stoljeća stare ere. Todorović stoji na stajalištu da je tek s vremenom i to mirnim putem tijekom II. st. p. n. e. pod uticajem Skordiska došlo do latenizacije istočnih dijelova «autarijatske zemlje».(Todorović, 1974:135-136). Smatramo da je na ovaj način preložena rekonstrukcija neodrživa jer :

- Iz povijesnih vrela pouzdano znamo da je stati autarijatski politički entitet prestao da postoji oko 310. god. p. n. e.
- Glasinačka kultura starijeg željeznog doba nestaje krajem IV. st. p. n. e. i to najviše zahvaljujući dejstvu vanjskog faktora, a u tome periodu samo jedan strani element može imati toliku snagu kako bi mogao biti uzrokom nestanka čitave jedne kulture
- O nekim mirnim odnosima između Skordiska i Autarijata je izlišno i govoriti, ako se ima u vidu samo jedna činjenica da se o Skordiscima kao formiranoj političkoj i narodnosnoj zajednici može govoriti tek za razdoblje od povratka keltskih invazora sa neuspjelog pohoda Grčku 279. god. p. n. e. Znači da između dokumentovanog raspada Autarijatskog entiteta i formiranja Skordiskog entiteta se pruža vremenski interval dug 3-4 decenije.

Teza koju iznosi Todorović da su latenizaciju zapadnih krajeva Autarijatskog teritorija izvršili Japodi i Panoni je bespredmetno i komentirati. (Todorović, 1974:138)

Todorović i u odnose između Autarijata i Dardanaca unosi neke nelogičnosti. Po njemu su Skordisci naseljavanjem okolice Užica, stvorili jednu vrstu «tampon zone» između Autarijata i Dardanaca, čiji odnosi po njemu nisu bili prijateljski. (Todorović, 1974:33)

Istina u samom tekstu Todorović, na jednom mjestu relativizira svoj stav o međusobnim odnosima ilirskih Autarijata i Dardanaca sa Skordiscima sljedećim dodatkom «njihovi međusobni odnosi u posljednja tri veka stare ere, nisu uvek bili prijateljski» (Todorović, 1974:32).

i na visoravni i u dolini rijeke Prače), u jugoistočnoj Bosni i jugozapadnoj Srbiji primjećuje se nestanak materijalne kulture koja je karakterizirala željeznodobno razdoblje ovog prostora, a na preživjelim oblicima jasno se primjećuje dekadencija. Na prostoru jugoistočne Bosne tek se krajem mlađeg željeznog doba ponovo pojavljuju grobni nalazi (na osnovi dosadašnjih istraživanja) i to na lokalitetu Mahrevići kod Čajniča, ali nalazi sa ovog lokaliteta ne pokazuju nikakav kontinuitet sa glasinačkom kulturom.[421]

Autarijatska staništa poslije sloma narodnosne, političke i kulturne zajednice

Keltska invazija i epidemija su nanijeli težak udarac Autarijatima, razarajući njihovu polititju i izazivajući promjenu staništa dijela autarijatske populacije. O novim staništima Autarijata nakon seobe precizne informacije daju, u onom dijelu gdje govore o susretu Autarijata sa Kasanderom, Diodor, Justin i Orozije. Diodor još dodatno informiše da Autarijati u njegovo vrijeme još žive na mjestu (τόπον) gdje su se doselili poslije seobe.[422]Elijan samo uzgred spominje drugi kraj u koji su se Autarijati doselili.[423] Strabonovi podaci su unijeli zbrku u definiranje te teritorije. Strabon se koristio različitim vrelima grčke, helenističke i rimske provenijencije koji su se odnosili na različita povijesna razdoblja. Kombinirajući masu podataka kojima je raspolagao Strabon je u svoje djelo koje je primarno zemljopisne prirode unio mnogo šarolikosti.[424]

Na osnovu podataka iz povijesnih vrela, moglo bi se reći da su Autarijati nakon seobe bili naseljeni širom Balkana u manjim grupama i nisu više činili kompaktnu masu. Od kraja IV. st. i početaka III. st. p. n. e. Autarijati su jednim dijelom raspršeni širom Balkana i dijelu Male Azije, a dijelom rascjepkani na niz manjih bezopasnih plemena potčinjenih Keltima. Nakon velikih keltskih pohoda i seobe iz 279. god. p. n. e. postautarijatske zajednice koje 310. god. p. n. e. nisu izbjegle ušle su ili u sastav skordičke narodnosne zajednice ili su bile uklopljene u druge ilirske narodnosne zajednice, na primjer dardansku, ili su formirale vremenom više novih malih nezavisnih narodnosnih zajednica-epigona autarijatske narodnosne zajednice. Tako Strabon, na potezu na kojem se nekada prostirala i autarijatska cjelina, spominje pored Dasareta i Agrijana i «*druge manje značajne narode* (ἔθυη)» koji su bili izloženi skordičkim pustošenjima.[425] Vjerojatno je pod tim «malim narodima» Strabon podrazumijevao između ostalih i ostatke razbijenih Autarijata.[426] Isto po

[421] Truhelka, 1909:425-441

[422] *Diod.* III, 30, 3

[423] *Ael.* 17 c 41

[424] *Strab. Geo.* VII, 5, 1; VII, 5, 7; VII, 5, 12

[425] *Strab. Geo.* VII, 5, 12, skordička pustošenja spominje ilirskih, tračkih, tribalskih i drugih oblasti spominje i *Athen.* VI, 25 (pozivajući se na Posejdonija fr.48 J). O pustošenjima Balkana od strane Skordiska v. Todorović, 1974:127-131; 135; 156

[426] Iako bi se bukvalnim čitanjem čitavog konkretnog Strabonovog podatka mogao izvući zaključak da u vrijeme na koje se odnosi pasus o „*manje značajnim narodima*" još uvijek postoje Autarijati kao jedinstvena narodnosna zajednica, ipak je prilikom njegove analize imati u vidu Strabonovu kronološku slojevitost koja se nesumnjivo odražava i u ovom podatku, koji tako odražava u par rečenica više stoljeća razvitka jednog manjeg dijela jugoistočne Europe. Najbolji primjer za točnost spomenute konstatacije pruža činjenica da se direktno uzročno-

Strabonu su i zemlje tih neimenovanih «*drugih manje značajnih naroda*» između naroda Besa i Ardijejaca, znači na prostoru gdje su živjeli i Autarijati, napadi i pustošenja Skordiska toliko depopulirali da su stvorili od njih «*mnoštvo šuma u kojima nema puteva na udaljenostima od nekoliko dana puta*».[427] Skordisci su navodno prodirali i do obala Jadranskog mora.[428]

Jasno je da je nestanak velike zajednice samo štetio i kompletnom narodu, ali i njenim sastavnim dijelovima, plemenima. Puno malih nasljednika su ne samo bili u nemogućnosti da povrate sjaj ranijeg kulturnog razvitka, nego i nesposobni da zaustave daljnju degradaciju i destrukciju, postajući vjerojatno ulozi u igri većih i moćnijih etničkih kompleksa i narodnosnih zajednica i političkih entiteta u svome okruženju. Pošto su istočna područja, pa i Polimlje bila najviše izložena Langarovim pustošenjima, keltskom osvajačkom pohodu i skordičkim kontinuiranim upadima, sigurno je da su ilirske postautarijatske zajednice sa ovog područja bile najviše naglo i bespovratno unazađene i oštećene u svome daljem etničkom, narodnosnom, političkom i kulturnom razvitku.

Prisustvo Kelta, tj. Skordičke «države» je bilo destabilizirajući faktor po autohtone zajednice zapadno-centralnog Balkana, skoro sve do pobjede rimske republikanske armije pod zapovjedništvom Lucija Kornelija Scipiona 85. god. p. n. e. Skordisci su tijekom toga 2-stoljetnog razdoblja snagom svoje narodnosne zajednice, političkom i vojnom organizacijom i posebno svojim kulturnim potencijalom sprečavali i gušili svaki dublji politički i svestraniji kulturniji razvitak autohtonog stanovništva na prostoru koji je nekada zauzimala i kontrolirala autarijatska zajednica. Te lokalne «preživjele» zajednice su suočene sa razaranjem i pljačkom imovine i konstantnim ugrožavanjem sigurnosti, pa i fizičke egzistencije prelazile su na autarhični način života što je bilo povezano i sa gubljenjem kulturnog identiteta i osjećaja za originalno kulturno stvaralaštvo. Materijalna kultura iz III - I. st. p. n. e. je vrlo slabo poznata i čini se kao da ilirske kulture na pojedinim oblastima koje je zauzimala nekadašnja autarijatska narodnosna i kulturna zajednica uopće nema. Općekulturni život autohtone ilirske populacije je znači u odnosu na starije željezno doba bio u nemjerljivom padu i postautarijatske zajednice su se tako nalazile na znatno nižem nivou razvitka nego njihovi preci i tek će sa rimskom pacifikacijom doći do stabilizacije prilika. Stalni ratovi i pustošenja Skordiska, a kasnije i pokreti rimskih republikanskih i savezničkih armija preko ovog područja rušili su bilo kakvu mogućnost za ponovno obnavljanje jedinstva ilirskog bića sjeverno do Dardanije. Ovaj prostor je zbog svega navedenog ostao sa slabim intenzitetom naseljenosti (što se najbolje ogleda upravo na primjeru nedostatka nekropola tumula koje bismo mogli datirati u ovo razdoblje), razbijen na više manjih plemenskih i političkih jedinica koja su jezgra svoje egzistencije smještala u nepristupačnije i lakše branjive krajeve.

---

posljedično povezano sa tim „*manje značajnim narodima*" navode i Skordisci, koji se formiraju i počinju aktivno da djeluju više par decenija nakon sloma autarijatske narodnosne zajednice i političke jedinice.

[427] *Strab. Geo.* VII, 5, 12;

[428] *Flor.* I, 38; Papazoglu, 1969:390

Intenzitet neprijateljskog djelovanja i sistematskog uništavanja sjeverne varijante glasinačke kulture je krećući se prema zapadu sve više opadao tako da je na krajnjem zapadu matičnog teritorija, preživljavao u nekim malim, zaštićenim i izoliranim enklavama kakav-takav pokušaj kontinuiranog razvitka Vb faze, bar još neko vrijeme nakon 310. god. p. n. e. Zapad je sa svojim brdsko-planinskim karakterom pružao i više mogućnosti za smještaj izbjeglica, što nije bio slučaj sa istokom. Naravno glavna komunikacijska područja (kao dolina Prače), strateški lokaliteti i naseobine koje su bile središta života ni na zapadu nisu izbjegla kretanje osvajačke keltske vojske, ali izgleda da nisu imale interes da dublje zalaze i da se dulje zadržavaju u planinskim zabitima krajnjeg zapada. Tako da na visoravni i drugim dijelovima zapadnog dijela autarijatskog rasprostiranja se nailazi u par slučajeva i na sahranjivanje u tumulima na «glasinački» način, ali sa izrazito siromašnim prilozima koje se može datirati u vrijeme nakon 310. god. p. n. e. Ali i pored ovog iznimnog, može se reći očajničkog, nastojanja da se spasi bar nešto od autarijatske baštine, surovi trenutak nestanka jedne narodnosne i kulturne zajednice je nastupio. Autarijatska plemena i bratstva, koja su ostala na matičnoj teritoriji nakon završetka seobenih pokreta uzrokovanih prodorom Kelta i izgradila samostalne narodnosne i političke zajednice, moguće je i u I. st. n. e. prepoznati pod nazivima npr. Sikulota, Dindara i sjevernih Parthena. Od izbjeglih Autarijata, koliko je poznato preko pisanih vrela, jedna skupina je bila naseljena na istočnim granicama Makedonije, dok se druga naselila čak u dalekim dunavskim oblastima.

Sve ove raštrkane autarijatske grupe (i izbjegle i one koje su ostale) nisu više mogle predstavljati bilo kakav bitan faktor na Balkanu i ušle su u dva odvojena procesa ili utapanja u okolne veće (ilirske, tračke, keltske i getske) narodnosne i kulturne zajednice ili na pepelu raspadnute narodnosne autarijatske zajednice nastanku novih plemenskih zajednica. Naravno ovaj proces se odvijao na različitim prostorima različitom brzinom i ako je suditi po pisanim vrelima u pojedinim dijelovima Balkana su se i nakon tri stoljeća od razbijanja cjeline Autarijata, sačuvale zajednice koje su se još uvijek nazivale i koje su nazivali *autarijatskim*. Ako bismo se pouzdali u Diodorov podatak o Autarijatima u njegovom vremenu, onda bismo mogli tvrditi da je ona autarijatska skupina koju je Kasander naselio, još uvijek u I. st. p. n. e. egzistirala pod svojim starim imenom, jer Diodor kaže “*... takozvane Autarijate* (Αὐταριάτας) *primorale su žabe koje su se izlegle u oblacima i padale mjesto obične kiše da napuste domovinu* (πατρίδας) *i da bježe u onaj mjesto* (τόπον) *u kome i danas* (?) *žive"*. U svome prvom podatku u kome spominje Autarijate Diodor ne navodi ime Kasandera, ali zbog kasnijeg spominjanja Kasanderove epizode sa Autarijatima, nesumnjivo je riječ o istoj autarijatskoj skupini.[429] I Strabonovo spominjanje Autarijata u sadašnjem vremenu kao jednog od dva ilirska naroda (drugi su Dardanci) koja na planini Rodopi graniče sa Besima,[430] podupire Diodorov

[429] *Diod.* III, 30, 3; XX, 19, 1

[430] *Strab. Geo.* VII, 5, 12

podatak, da je na prijelazu iz stare u novu eru još uvijek egzistiralo autarijatsko ime za jednu određenu skupinu. I Strabonova posljednja rečenica u odjeljku VII, 5, 11, kao da na neki način indicira da su Rimljani bili ti kojima su na kraju Autarijati podlegli, što bi značilo da je autarijatsko ime još uvijek na neki način bilo prisutno u «zemljopisu» epihorskih zajednica Balkana i kada su Rimljani prodirali dublje u unutrašnjost Balkana.

Podatak Plinija Starijeg, u kojem on opisujući provinciju Makedoniju i u okviru nje spominje zajednicu Audaristenses, svojom sadržinom pruža mogućnost za konačno potvrđivanje zaključka o egzistenciji zajednice koju je Kasander 310. god. p. n. e. naselio u blizini planine Orbel. Sudbina tih Kasanderovih Autarijata se do sad mogla posredno naslućivati preko navedenih Diodorovih i Strabonovih podataka te eventualno, i to samo ako je točna Vulićeva a ne i transkripcija Papazoglu, natpisa na grčkom jeziku koji je pronađen uzidan u crkvu sv. Ane,u selu Oliveni kod Bitolja, a za koji postoji mogućnost da se na njemu spominju Autarijati.[431] Sada se postavlja pitanje da li je moguće dovesti u vezu *Audaristenses* i Autarijate, ili je riječ o samo jezičkoj sličnosti. Kada se već govori o obliku autarijatskog imena u izvornim tekstovima na latinskom jeziku, potrebno je navesti da pokazuje iznimnu raznolikost, što je različito u odnosu na stanje koje vlada u tekstovima na grčkom jeziku, gdje je oblik autarijatskog imena skoro identičan u većini izvornih tekstova, o čemu smo detaljnije govorili u dijelu u kojem smo razmatrali autarijatsko ime i gdje se nalazi kod Justina i na oblik *Audariatas*. Iz izloženog se jasno vidi da je moguće dovesti u leksičku vezu Plinijeve *Audaristenses* sa Autarijatima, pogotovu ako ga potvrđuju i epigrafski i povijesni podaci.

Znači *Audaristenses* iz I. st. n. e. predstavljaju direktne potomke one autarijatske skupine koju je Kasander naselio u blizinu planine Orbel, i koji bi tako predstavljali jednu post-autarijatsku zajednicu koja je uspjela sačuvati autarijatsko ime i nakon četiri stoljeća. istina oni su sigurno vrlo rano bili izgubili svoje ilirske odlike i bili su helenizirani i utopljeni u makedonsku narodnosnu i političku cjelinu, i bili su teritorijalizirani. Sudeći po tome što ovi Audaristenses i u okviru Rimske Države čine jednu lokalnu teritorijalno-upravnu jedinicu u okviru provincije Makedonije, može se s velikom vjerojatnoćom pretpostaviti da su Autarijati po ugovoru sa Kasanderom, prilikom svoga naseljavanja na makedonskom području zadržali određeni stepen samouprave (uostalom bili su saveznici naravno u kontekstu antičkih shvatanja toga pojma), ali ipak sa političkom subordiniranošću makedonskoj državi, odnosno nakon rimskog osvajanja provinciji. Ako bismo sa ovim Plinijevim podatkom možda povezali natpis iz sela Oliveni, onda bismo mogli pokušati i izvršiti preciznije lokaliziranje ove post-autarijatske zajednice koja, bar po imenu postoji još i u I. st. n.

[431] *Plin. NH* IV, 35

e., u okolicu današnjeg Bitolja i planine Orbel, koju bismo u tom slučaju mogli identificirati sa planinom Pelister.[432]

Za razliku od glasinačke kulture čiji su nosioci bili Autarijati, njen daljnji razvitak na jugu se nastavio bez ikakvog prekida.[433] Ilirski narodi istočne Hercegovine, nosioci južne varijante glasinačke kulture, nisu krajem IV. st. p. n. e. doživjeli poremećaje u svome ustaljenom narodnosnom i kulturnom razvitku onakvog obima kao njihovi sjeverni srodnici. Međutim i njihov razvitak će postepeno padati pod sve veći uticaj helenizacije, posebno u onom dijelu gdje su živjeli Daorsi, pa i Labeati i Taulanti koji su se već ranije za vrijeme kralja Glaukije našli direktno, interaktivno i intenzivno uvučeni u grčko-makedonska zbivanja i još neke druge južnoilirske zajednice. Inače već u Va fazi razvitka u južnoj neautarijatskoj zoni rasprostiranja glasinačke kulture (Hercegovina, sjever Albanije) sporadično se javlja tendencija prelaska sa sahranjivanja u tumulima na sahranjivanje u ravnim grobovima, ali ona nije tijekom IV. i III. st. p. n. e. poprimila veće razmjere.[434]

Oslobođeni prisustva moćnog "ilirskog brata" na svojim sjevernim granicama, dva naroda čija je sudbina tako tijesno bila povezana sa autarijatskom egzistencijom, Ardijejci i Dardanci, ovi prvospomenuti ranije, ali i kratkotrajnije zamjenjuju Autarijate i izbijaju kao novi ilirski faktor na pozornicu balkanske geopolitike. Ardijejci su preuzeli na sebe sličnu ulogu kao Autarijati u slučaju sjeverne varijante, objedinjavajući Ilire južne varijante glasinačke kulture u jedan politički entitet koji će od sredine III. st. p. n. e. steći i neke odlike državotvornosti, ostajući poznat u povijesnim vrelima i znanstvenoj literaturi kao «Ilirska država».[435] U Pomoravlju, ali više orijentirano prema Južnoj Moravi, Autarijate zamjenjuju Dardanci, čije će se prisustvo i ime osjećati na središnjem Balkanu sve do konačnog prestanka antičkog načina života.

[432] Ni jedan od vrela koji govore o autarijatskom naseljavanju na području koje pripada Kasanderu, ne daje preciznije naznake gdje se danas nalaze te oblasti. Cabanes (2002:80; 108) planinu Orbel smješta na granici Makedonije i Trakije, istočno od Strimona.

[433] Čović, 1987:633-634

[434] Čović, 1964:100; Benac 1984:135

[435] Termin «Ilirska država» potrebno je promatrati čisto kao *terminus technicus* , jer je prilično diskutabilno koliko je ova politička tvorevina uspjela ostvariti prelazak na državotvorni nivo iz pozicije političkog entiteta.

9. Kronologija i sinhronizacija materijalne kulture Autarijata

Prvu kronologiju i sihronizaciju, i to na osnovu nalaza iz jugoistočne Bosne dali su 1956 i 1957 godine A. Benac i B. Čović (Benac-Čović, 1956:37-38; Isto, 1957:56-59).[436] Kasnije je ova kronologija, u skladu sa kasnijim otkrićima u zapadnoj Srbiji, sjevernoj Crnoj Gori, sjevernoj i srednjoj Albaniji, više puta revidirana. I krajem 80-tih godina Borivoj Čović je predložio novu relativnu i apsolutnu kronologiju prapovijesnih i protohistorijskih nalaza u jugoistočnoj Bosni (Borivoj Čović, PJZ, IV, 1983 i PJZ, V, 1987, Arheološki leksikon BiH Tom I, 1988:76;78-79)¸ Međutim predložena kronologija pokazuje izvjesne nedostatke, uglavnom kada je riječ o posljednje tri faze razvitka glasinačke kulture željeznog doba, gdje su vremenske odrednice date uopćeno i neprecizno, iako se na osnovu podataka iz pisanih vrela, one mogu znatno preciznije izvesti. U kronološkoj tabeli, prezentirati ćemo uz Čovićevu kronologiju i nove revidirane vremenske odrednice.[437]

Eneolit

Brončano doba[438]

Glasinac I= rano brončano doba

Glasinac II a i II b=srednje brončano doba

Glasinac III=kasno brončano doba=XIII. st. do IX. st. p. n. e.

-faza III a=XIII. st. p. n. e.

-faza III b-1=kraj XIII. i XII. st. p. n. e.

---

[436] Benac i Čović su apsolutnu kronološku (najviše za brončano doba) definirali na osnovu sličnosti sa srednjom Europom. Za oslonac im je poslužila pojava Peschiera fibule. Pošto se njihova pojava datira u XIII. st. p. n. e.(na Siciliji i Grčkoj), a iščezavaju krajem XII. st. p. n. e. pronađene Peschiera fibule iz jugoistočne Bosne ne mogu biti mlađe. (Benac-Čović, 1956:37-38)

[437] *označava prijedloge novih vremenskih odrednica u kronološkoj tabeli. U samom radu upotrebljavati će se nove vremenske odrednice

[438] O kronologiji i sihronizaciji brončanog doba jugoistočne Bosne v. Benac-Čović, 1956:37-38; Čović, 1983:415-416;418

-faza III b-2=XI. st. p. n. e.

-faza III c=X. i IX. st. p. n. e.

Željezno doba

Glasinac IV=800. god. do 500/475. god. p. n. e. (*450 god. p. n. e.)

-faza IV a=800. god. do 725. god. p. n. e. (*faza oblikovanja*)

-faza IV b=725. god. do 625. god. p. n. e. (*faza uspona*)

-faza IV c-1=625. god. do 550. god. p. n. e. (*faza objedinjavanja*)

-faza IV c-2=550. god. do 500/475. god. p. n. e. (*450. god. p. n. e.)

*na osnovu povijesnih podataka i materijala iz vladarskih grobova Atenica, Novi Pazar i Pilatovići donju granicu trajanja faze IVc-2, kada je Autarijatska narodnosna zajednica doživjela svoj najveći vrhunac, trebalo bi pomjeriti ne ranije od 450. god. p. n. e. *(faza ekspanzije*)

Glasinac V=500/475. god. p. n. e. (*450. god. p. n. e.) do 300. god. p. n. e. (*310. god. p. n. e.)

-faza V a=500/475. god. p. n. e. (*450. god. p. n. e.) do 350. god. p. n. e. (*335. god. p. n. e.)

*Kao godinu kada završava faza Va, najbolje je uzeti 335. god., p. n. e. kada je autarijatska zemlja bila izložena pustošenju Aleksandrovog saveznika, kralja peonskih Agrijana, Langara. S tom godinom se definitivno završava razdoblje u kome su Autarijati i njihova materijalna kultura stagnirali u razvitku.(*faza stagnacije*)

-faza V b=350. god. p. n. e. (*335. god. p. n. e.) do 300. god. p. n. e. (*310. god. p. n. e.)

*Na osnovu niza pokazatelja, a najviše oslanjajući se na brojna pisana vrela, stojimo na stajalištu da je moguće 310. god. p. n. e. odrediti kao datum kada završava svoju egzistenciju kao koherentna zajednica glasinačka kultura starijeg željeznog doba. (*faza nestanka*)

Benac i Čović su u svome katalogu Glasinac II (1957:56-60) dali i sihronizaciju nalaza iz jugoistočne Bosne sa pojedinim drugim kulturnim zonama starijeg željeznog doba. Po njima se faza IV a, pošto je malo starija od materijala iz Vače I, može sinkronizirati sa Pred-Vače i početkom Vače I u Sloveniji. U sjevernoj Italiji ova faza odgovara početnom dijelu Benacci II, a u odnosu na Reineckeovu periodizaciju prijelazu ka punom Halštatu. Faza IV b se vezuje za starije željezno doba lužičke grupe, Vačom I, Halštatom C u Srbiji i III halštatskim periodom za Austriju i južnu Njemačku, dok za srednju Italiju odgovara krajem faze II/2 i fazom III željeznog doba. U sjevernoj i srednjoj Italiji Glasinac IV b odgovara dijelu faze Benacci II i fazi Benacci III. Glasinačka faza IV c se može u odnosu na druge zemlje postaviti na sljedeći način; odgovarala bi kraju Vače I i Vače II, a u Italiji periodima Vilanova

kulture Faza V a odgovarala bi i starijem Latenu za srednje-europsku i zapadnoeuropsku oblast, dok bi se faza V b vezala za kraj starijeg i početak srednjeg Latena za srednju Europu.

Jugoistočna Bosna	Sjeverna i srednja Italija	Slovenija	Srednja Europa i Podunavlje	Srbija
faza IV a	Početni dio Benacci II	Pred –Vače i početak Vače I	Najstarija faza Halštata C	
faza IV b	Dio Benacci II i Benacci III Željezno doba II/2 i III za srednju Italiju	Vače I	Halštat III C Starije željezno doba Lužica	Halštat C
faza IV c	Arnoaldi period Vilanova kulture Este II	Kraj Vače I i Vača II		Halštat D
faza V a			Stariji Laten	
fazaV b			Kraj starijeg i početak srednjeg latena	

Tabelarni pregled sinkronizacije glasinačke kulture starijeg željeznog doba

U raspravi o periodizaciji, apsolutnoj kronologiji i sihronizaciji predložene su bile i druge varijante, različite ili djelomično modificirane u odnosu na Benac-Čović prijedlog. Uglavnom se sa tim novim varijantama nastojao uskladiti pronađeni materijal i razvitak glasinačke kulture na kompletnom njenom području (i zapadno i istočno od Drine). U raspravi su učestvovali Milutin Garašanin koji je podijelio razvitak glasinačke kulture tijekom željeznog doba u tri faze (Ia, Ib, II), Rastko Vasić koji je prihvatio Garašaninovo mišljenje, Lucentini, Kilian, Parović-Pešikan i Gabrovec.[439]

Kad se već spominju željeznodobne faze potrebno je istaći da je teško pronaći neku prelomnu točku koja bi ih razdvajala međusobno. One se sve naslanjaju i prelaze jedna u drugu u neprekinutom razvojnom putu autarijatske materijalne kulture i nema ni naglih i trenutnih skokova ni padova a ni odstupanja u materijalnoj kulturi između pojedinih faza. I samim tim one se najviše moraju promatrati kao kronološke etape kontinuiranog razvitka materijalne kulture (naravno odražavajući u sebi i specifičnosti društvenog, gospodarskog i političkog razvitka), a ne kao neke zasebne periode oivičene međusobno jasno vidljivim linijama razlikovanja tipova, oblika i vrsta materijala. Pojedini tipovi pokretnog materijala (npr. dvopetljaste i kolutaste fibule) nalaze se u više faza, poprimajući samo manje izmjene u pojedinim detaljima)

[439] Parović-Pešikan, 1960; Gabrovec, 1964-65; Isto, 1966; Isto, 1970; Isto, 1973; Garašanin M., 1973:479-480; Kilian, 1975:59; Vasić, 1977:20;26; Isti, 1979:259-261; Lucentini, 1981; Čović, 1987:581

10. Hrestomatija izvora o Autarijatima[440]

Pisana vrela koja izričito spominju Autarijate

Vrelo 1.

Pseudo-Skilaks, Periplus 24

"Poslije Nesta dolazi rijeka Naron, ulaz u (rijeku op.a.) Naronu nije uzak, u njega mogu uploviti i trijere i ratne lađe sve do gornjeg emporija, koji je udaljen od mora 80 stadija. Tamo su Manijci, ilirski narod. U zaleđu emporija nalazi se veliko jezero (po Suiću, 1953, riječ je o Skadarskom jezeru op.a.), i to jezero se pruža do Autarijata, ilirskog naroda. Na jezeru ima otok od 120 stadija. Taj otok je veoma plodan. Od toga jezera ističe rijeka Naron"

Napomena:

Nastanak Pseudo-Skilaksovog Periplusa bi se mogao datirati, u sredinu IV. st. p. n. e., neposredno prije keltske invazije na Panoniju i Balkan. Grga Novak je nastanak Periplusa datirao između 338 - 335. god. p. n. e. [441]

Vrelo 2.

Pseudo-Aristotel, O čudnovatim vijestima, 138

“Kažu da kod Ilira koji se zovu Ardijejci, na granici njihovoj prema Autarijatima (Αὐταριατῶν)[442], postoji velika planina, i kraj nje stijena iz koje izbija voda, ne uvijek, u proljeće, i to vrlo obilna. Tu vodu hvataju i čuvaju je tijekom dana pod krovom, a noću pod vedrim nebom. To rade pet do šest dana i voda se isuši i dobiva se odlična sol, koju čuvaju za stoku, Kod njih se naime sol ne uvozi pošto žive daleko od mora, i ne miješaju se sa drugim narodima. Najviše se koriste tom solju, za stoku, jer tijekom godine ovu dvaput nahrane solju. kada to ne učine događa se da im ugine sva stoka.”

Napomena:

---

[440] Kao osnova jednog dijela prevedenih podataka poslužili su prevodi liste izvornih podataka Fanule Papazoglu (1969, 409 - 463) i edicije The Loeb classical library sa tekstovima na engleskom jeziku.

[441] Novak, 1944:22

[442] *Var.lect.* αὐθαριάδων, αὐυταριτῶν.

Ovaj spis je nađen u okviru Aristotelovih prirodno-znanstvenih spisa. Teško mu je odrediti preciznu dataciju nastanka iako nije mlađi od sredine IV. st. p. n. e. Podatak u kome se spominju Autarijati bi se najkasnije odnosio na razdoblje prve polovine IV. st. p. n. e, i starija razdoblja.

Vrelo 3

Agatarhid, eksceptiran od Fotija, fr. 59

"...žabe (βάτραχοι) kao što se dogodilo kod Autarijata…."

Napomena:

fragment se nastavlja na Agatarhidovo (II. st. p. n. e.) izlaganje o štetnim životinjama zbog kojih se ljudi moraju selili iz svoje zemlje. U nizu primjera spomenut je i slučaj Autarijata.

Vrelo 4

Nikola Damašćanin, Čudnovati običaji, fr.115 J

"Autarijati nikad ne napuštaju žive svoje nemoćne vojnike kad su u pokretu".

Napomena:

Nikola Damašćanin (druga polovina I. st. p. n. e. i prijelaz u novu eru) je ovaj fragment iz njegove zbirke čudnovatih običaji. Najveći dio svoga života (period 37 - 4. god. p. n. e.) Nikola je proveo na dvoru kralja Heroda.

Vrelo 5

Diodor Sikulski, Biblioteke

Podatak 1. III, 30, 3

"... a takozvane Autarijate primorale su žabe koje su se izlegle u oblacima i padale mjesto obične kiše da napuste domovinu i da bježe u onaj mjesto u kome i danas (? op.a.) žive"

Podatak 2. XX, 19, 1

"U Makedoniji je Kasander pritekao u pomoć peonskom kralju Audoleontu, koji je ratovao sa Autarijatima. Spasio ga je opasnosti (od autarijatske najezde op.a.), a Autarijate sa djecom i ženom koji su ih pratili, a bilo ih je oko dvadeset tisuća, naselio je kraj planine Orbel."[443]

Podatak 3. XX, 113, 3

[443] Po Diodorovoj kronologiji, ovaj događaj smješten u 3 godinu 117. olimpijade, odnosno, 310. god. p. n. e.

"...neki Lizimahovi[444] vojnici, dvije tisuće Autarijata i oko osam stotina Likijaca i Pamfilijaca, iz zimskog tabora prebjegoše Antigonu.[445] Antigon se pokazao vrlo ljubazan prema njima, dao im je plate koje im je kako su oni govorili Lizimah dugovao i počastvovao ih darovima"[446]

Napomena:

Diodorovi (I. st. p. n. e.), podaci o Autarijatima se nalaze u onim Diodorovim knjigama koje su u cijelosti sačuvane. Diodor se služio kao vrelima Eforom (i upotrebljava ga kao vrelo za razdoblje (480 – 340. god. p. n. e.), Hijeronimusa sa Kardije (za razdoblje 323 - 302. god. p. n. e.) i Timejom. Za krononologiju se služio Apolodorom i Kastorom sa Rodosa, za zemljopis Megastenom, Agatarhidom i Artemidorom.[447]

Vrelo 6.

Strabon, "Geografija"

Podatak 1. VII, 5, 1

"S druge strane skoro cijela Adria je blizu Jadranskom moru. Ali između njih (ne odnosi se na raniju rečenicu op.a.) se nalazi Peonija, koja je i sama veoma visoka.[448] S jedne strane njenu granicu prema Trakiji čine Rodopi, koji su najviša planina poslije Hema, s druge strane prema sjeveru, *zemlje Ilira*, zemlja Autarijata (Αὐταριατῶν χώρα) i Dardanija"[449]

Podatak 2. VII, 5, 6

" Među onima koji su bili najmoćniji u ranijim vremenima a (sada) su sasvim smireni ili bili uništeni, na primjer imamo među Galima Boje i Skordiske, među Ilirima Autarijate (Αὐταριάται) , Ardijejce, i Dardance, i među Tračanima Tribale. Oni su se u početku istrebljivali u međusobnim ratovima, a kasnije pokoreni od

[444] Jedan od generala Aleksandra Velikog i njegovih nasljednika (dijadoha).

[445] Antigon Jednooki, rodonačelnik kasnije dinastije Antigonida koja je vladala Makedonijom do 167. god. p. n. e.

[446] Prebjeg Lizimahovih vojnika na suprotnu stranu desio se uoči bitke kod Ipsa, u zimu 302/301. god. p. n. e.

[447] Encyclopedia Britannica, Volume 7:462; Musić, 1900:287-288

[448] Da bi se pravilno shvatio ovaj fragmenat, potrebno ga je posmatrati u općem kontekstu Strabonovog odjeljka. Na početku svoje VII knjige Strabon daje opću zemljopisnu projekciju Balkana izuzev južnog, grčkog dijela poluostrva, dijeleći Balkan na dva dijela odvojena lancima, iliriskih, peonskih i tračkih planina. Peonske planine se nalaze znači između ilirskih i tračkih.

[449] Iz smisla originalnog grčkog teksta posljednju rečenicu fragmenta trebalo bi shvatiti izraz τὰ᾽Ιλλυρικά, koji se nalazi u akuzativu množine, kao *zemlje Ilira*, u sklopu kojih su i zemlje Autarijata i Dardanija.

Makedonaca i Rimljana."[450]

Podatak 3, VII, 5, 7

"Ova zemlja (odnosi se na Dardaniju) graniči sa Makedonijom i Peonskim narodom na jugu, kao također sa Autarijatima, i Desearatima, različitim narodima, na različitim stranama koji se nadovezuju jedan na drugi i na Autarijate.[451]

Podatak 4, VII, 5, 11

"Autarijati bijahu nekoć najveći i najmoćniji ilirski narod. U ranijim vremenima su stalno ratovali sa Ardijecima, zbog soli koja se dobivala negdje na zajedničkoj granici. Iz vode koja je u proljeće tekla ispod neke planinske stijene, grabili su tu vodu i ostavljali je da stoji pet dana, iz nje se iskristalisala sol. Bili su se sporazumjeli da se naizmjenično koriste ovom solanom, pa bi ratovali kad god bi se desilo da prekrše dogovor.[452] U jedno vrijeme, Autarijati su podjarmili Tribale čija se teritorija proteže od Agrijana do Istra u dužini od 15 dana hoda, zavladali i drugim Tračanima i Ilirima. Ali oni su podlegli Skordiscima, a zatim Rimljanima"[453]

Podatak 5. VII, 5, 12

" Njihova zemlja (odnosi se na trački narod Bessi) graniči na planini Rodopi sa zemljom Peonaca, i sa Ilirima[454], Autarijatima (Αὐταριάταις) i Dardancima, između ovih i Ardijejaca su Dasareti, Hibrijani i drugi beznačajni narodi, koje su Skordisci

---

[450] Podatak se nadovezuje na Strabonovo izlaganje o Ardijejcima koji su zbog svoga piratstva bili od strane Rimljana premješteni u kontinentalnu unutrašnjost, gdje su usljed neaklimatizacije na neplodnom tlu, izumirali.

[451] Sam kraj citata je veoma teško i smisleno prevesti, to nije uspjela ni Fanula Papazoglu, (1969:77) a niti je engleski prijevod uspio da riješi ovu Strabonovu jezičnu začkoljicu. Inače citat je diskurs izveđen iz konteksta cijelog poglavlja koji u početku počinje sa opisom Jadranske obale od Boke Kotorske, i Dardanije da bi na kraju nastavio govoriti o običajima Dardanaca.

[452] Da je sol bila objekt zbog kojeg su se vodili teški ratovi, navodi i Tacit u svojim Analima (XIII, 57) : "Istoga ljeta (58. god. n. e., op. a.) vodila se velika bitka između (germanskih naroda op.a.) Hermundura i Hata. I jedni i drugi htjeli su oružjem da prisvoje graničnu rijeku iz koje se dobija sol u izobilju. Na to ih je gonila ne samo sklonost da sve oružjem, nego u vjerovanje da je to mjesto najbliže nebu, i da bogovi otuda najbolje čuju molitve smrtnika. Otuda se, milošću bogova, i javlja sol u toj rijeci i u tim šumama, ne kao kod drugih naroda : isparavanjem iz razlivene morske vode, već zgušnjavanjem iz vode koja je propuštena preko zapaljene gomile drva, i iz vatre, iz dva oprečna elementa. Rat je za Hermundure bio uspješan, za Hate koban, jer su pobjednici prinijeli neprijateljske vojnike na žrtvu (bogovima op. a.) Marsu i Merkuru, dali su zavjet i predali smrti sve živo i konje i ljude."

Tacitov podatak pokazuje da je kod naroda i zajednica na protohistorijskom nivou razvitka bila prisutna i određena svjest prema "svetosti" soli. To ukazuje na veliku važnost soli u životima tih zajednica, koje su bile spremne da se bore svim sredstvima i bez milosti kako bi ostvarile kontrolu nad izvorima soli. U ovim sukobima radi soli etnička i narodnosna srodnost i bliskost nema apsolutno nikakvo značenje, jer su i Autarijati i Ardijejci bili i etnički i kulturno dosta srodni, kao i Hermunduri i Hati. .

[453] Kompletan jedananesti odjeljak VII . knjige je posvećen Autarijatima.

[454] Slično kao u fusnoti 10, i u kontekstu ovog fragmenta izraz Iliri (Ἰλλιριῶν) treba shvatiti kao *„ilirski narodi"* kojima pripadaju i Autarijati i Dardanci. To se može lako dokazati jer se Ἰλλιριῶν nalazi u genitivu množine kojima se izražava prisvojnost imenica Αὐταριάταις i Δαρδανίοις koje stoje u dativu množine.

pustošili dok oni (misli se na te narode) nisu napustili zemlju napravivši od nje mnoštvo šuma u kojima nema puteva na udaljenostima od nekoliko dana puta."

Napomena:

Strabon (cc 64. god. p. n. e. – cc 23. god. n. e) jedino izričito po imenu spominje Autarijate u sklopu 5 poglavlja VII knjige svoje Geografije, kojeg je u većem dijelu sadržaja uglavnom finiširao zbog spominjanja Batona kao vođe Dezitijata u vrijeme dubokog razvitka ustanka u ilirskim zemljama, vjerojatno 7 – 9. god. n. e[455].

Što se tiče vrela svojih podataka, sam Strabon kaže da je za zemlje koje nije vidio, uzimao informacije od onih koji su ih vidjeli i o njima pisali, i njegova izvorna građa je nesumnjivo bila iznimno bogata i obimna. Znamo da se služio Eratostenom i Artemidorom (koji je napisao zemljopis oko 100. god. p. n. e.), povjesničarima Polibijem, Posejdonijem, kronografom Apolodorom.[456]

Vrelo 7

Kurcije Ruf, Povijest Aleksandra Velikog Makedonskog, fr. I, 12

Podatak o Autarijatima kod Kurcija Rufa se nalazi jedino u fragmentu izgubljene I knjige Povijesti Aleksandra Velikog Makedonskog. On je po svojoj sadržini vrlo sličan sa podacima koje iznosi Arijan u svojoj Anabazi, kada govori o namjeravanom autarijatskom presretanju makedonske vojske i Langarovom osujećivanju.

Napomena:

Kurcije Ruf je napisao, vjerojatno za vrijeme vladavine cara Klaudija, Povijest Aleksandra Makedonskog u 10 knjiga, od kojih prve dvije nisu sačuvane.

Vrelo 8

Plinije Stariji, Historija prirode, IV, 35

«Od planina Rodopi, Skopius i Orbel, po prostranstvu (makedonske op.a) zemlje (smješteni su op.a.) Arethusii, Antiochienses, Idomenenses, Doberi, Aestrienses, Allantenses, ***Audaristenses***, Morylli, Garresci, Lyncestae, Othryonei i slobodni[457] Amantini[458] i Orestae, kolonije Bullidenses i Dienses, Xylopolitae, slobodni Scotusaei, Heraclea Sintica, Tymphaei, Toronaei.»

Napomena:

---

[455] *Strab. Geo.* VII, 5, 3

[456] Encyclopedia Britannica, Volume 21:446; Music, 1900:304-305

[457] Termin *liberi*-slobodni u ovom kontekstu treba shvatiti u smislu određenih privilegija (npr. oslobođenje od plaćanja poreza) koje je određena lokalna teritorijalno-upravna jedinica uživala u okviru Rimske države.

[458] Iako su imena terminološki potpuno podudarna, ove makedonske Amantine ne treba miješati sa panonskim Amantima (*Plin. NH* III, 148), iako postoje možda neke veze u porijeklu, slične kao i u slučaju Plinijevih Audaristenses i Autarijata i sjevernih i južnih Parthena.

Plinije Stariji (23/24. god. n. e. - 24. VIII. 79. god. n. e.) je jedan od najvećih antičkih enciklopedista, koristio se čitavim spektrom izvorne građe od oficijelnih državnih dokumenata do velikog mnoštva djela antičkih pisaca i sopstvenih zapažanja i rezultata istraživanja.

Vrelo 9

Apijan, Rimska historija, ΙΛΛΥΡΙΚΗ

Podatak 1. Ill. 2

"Sinovi Ilira[459] bili su Enhelej, Autarij, Dardan, Med, Taulant, i Pereb, a kćerke Parto, Daorto, Dasaro, i druge i od njih potiču Taulanti, Perebi, Enheleji, Autarijati, Dardani, Partheni, Dasareti i Daorsi. Autarij je imao sina Panonija, a Panonije sinove Skordiska i Tribala, po kojima su odgovarajući narodi dobili ime"

Podatak 2. Ill, 3

“ ...Na isti način su i Ardijejci, ljudi vješti na moru, na kraju bili uništeni od strane Autarijata, koji su bili najbolji na kopnu, iako su i oni njima nanijeli mnogo štete.”

Podatak 3. Ill, 4

"Zbog svetogrđa Apolona, Autarijate su snašle krajnje nevolje. Naime, oni su sa Molistomom i Keltima koji se zovu Cimbri,[460] zaratili na Delfe pa je većina njih nastradala odmah, prije nego što su uopće uspjeli da izvedu svoj poduhvat, od kiša, oluje i munja koje su se sručile na njih. Dok je na one koji su se vratili napadalo mnoštvo žaba, koje su crkavajući zagadile sve vode. I Iz tla su izbijali neki čudni gasovi tako da su kuga i pomor harali kod Ilira, a naročito kod Autarijata. Bježeći iz svojih domova, oni su sa sobom raznosili bolest i nitko nije htio da ih prihvati iz straha od zaraze. Tako se desilo da su oni prevalili put od dvadeset tri dana hoda i nastanili se u močvarnim i nenastanjenim getskim krajevima, u susjedstvu naroda Bastarna."[461]

Podatak 4. Ill 5

"...i nitko od susjeda nije htio da ratuje na strani skrnavitelja svetinja (Delfijskog svetilišta op.a.), već su ih (Skordiske op.a.) rado bez pomoći prepuštali Scipionu, jer su pamtili nesreću koja je zbog Autarijata zadesila sve Ilire"[462]

Napomena:

---

[459] Eponima Ilirskih naroda, po Apijanovoj genealogiji sina kiklopa Polifema i Galatije.

[460] Cimbri, koji su bili germanskog, a ne keltskog porijekla, vezuju se za ratove koje su zajedno sa Teutonima vodili protiv Rimljana krajem II. st. p. n. e. Delfski hram su ugrozili Kelti u svojim pohodima na Makedoniju i Grčku 280/279. god. p. n. e. Inače antički pisci često miješaju Cimbre s Kelitma.

[461] Apijanov podatak 3. održava dosta stvarnih činjenica, ali u kronološkom i općem slaganju tih činjenica, učinjeno je dosta propusta čime je tekst kao cjelina dosta neprecizan, posebno njegovo kronološko slaganje.

[462] Citirani pasus je diskurs unutar Apijanovog izlaganja o pohodu Lucija Scipiona na Skordiske. Skordisci nisu pripadali Ilirima, nego su najviše u sebi sadržavali keltskih elemenata.

Apijan iz Aleksandrije (II. st. n. e) je posebnu knjigu ΙΛΛΥΡΙΚΗ iz svoje Rimske povijesti posvetio ratovima i odnosima Rimljana sa Ilirskim i drugim balkanskim narodima.

Mnogi njegovi podaci moraju se uzeti sa priličnim oprezom.

Vrelo 10.

Flavije Arijan iz Bitinije, Anabaza (vojna) Aleksandrova, I, 5, 1-5

"(Aleksandar Veliki) nastavio je put prema zemlji Agrijana i Peonaca. Tamo mu stignu glasnici i jave da se Klit, sin Bardilisov, pobunio i da mu je prišao i Glaukija, taulantski kralj. Oni (glasnici op.a.) saopće i to da će ga Autarijati napasti na prolazu. Zbog toga on odluči da brzo krene dalje. Međutim, Langar, kralj Agrijana, koji je još za života Filipova bio poznat po svojoj privrženosti Aleksandru i njemu osobno dolazio, nalazio se tada u njegovoj pratnji sa najboljim i najbolje naoružanim svojim gardistima. Kada je čuo da se Aleksandar raspituje o Autarijatima, tko su oni i koliko ih je, on mu saopći da ne vrijedi da se brine zbog njih, jer su od svih tamošnjih naroda Autarijati najneratoborniji, a on će sam upasti u njihovu zemlju da bi im tamo zadao posla. I zaista, kada mu je Aleksandar to naložio, on je udario na njih prodrevši u njihovu zemlju, opljačka je i opustoši. Tako su Autarijati ostali u svojim granicama. A Langaru Aleksandar ukaza velike časti, obdarivši ga svim što jedan makedonski kralj smatra najvrjednijim. I Aleksandrovu sestru Kinu i nju Aleksandar obeća da će mu je dati kada dođe u Pelu.[463] Ali Langar, vrativši se kući, umre od bolesti."[464]

Napomena:

Arijan iz Bitinije (cc 96. - cc 180. god. n. e), bio je vrlo plodan pisac. Za Anabazu je koristio Ptolomeja Lagida, koji mu je glavno vrelo za prvu knjigu Anabaze i Aristobulom. Obojica su bili učesnici Aleksandrova pohoda. Pored Anabaze, o razdoblju Aleksandra Velikog i dijadoha napisao je i djelo "Aleksandrovi nasljednici", koje je izuzev sačuvanih par prvih strana, uglavnom eksceptirano od Fotija.[465]

Vrelo 11.

Polijen, Ratne vještine (Strategamata)

Podatak 1. IV, 12, 1

[463] Glavni grad antičkog makedonskog kraljevstva.

[464] Arijanov podatak se nastavlja na izlaganje o Aleksandrovom pobjedonosnom pohodu na autonomne Tračane, Tribale i Gete.

[465] Encyclopedia Britannica, Volume 2:475/6; Music, 1900:300-301

"Kada su Autarijati u bici kod kod Lampsaka[466] protiv Demetrija izgubili svu svoju pratnju i prtljagu, bojeći se da se barbari (βάρβαροι) ne pobune zbog toga što su izgubili sve što su imali, izvede ih izvan jarka tobože radi dijeljenja žita i na dati znak ih sve pobije. Bilo ih je pet tisuća."

Podatak 2. VII, 42

" Kada Kelti (Κελτοὶ) povedoše vojsku protiv Autarijata i rat (πολεμός) bijaše dugotrajan (μακρός). Zbog toga Kelti zatruju namirnice i vino otrovnim biljkama i ostavivši ih u šatorima, noću se povuku (iz svoga tabora op. a.). Misleći da su oni (Kelti op.a.) od straha pobjegli, Autarijati zauzmu šatore i ne sluteći ništa navale na hranu i vino i odmah iznemognu od nezadrživog proliva. Kelti se tada vrate i pobiju (φονεύουσιν) ih dok su ležali nemoćni"

Napomena:

Polijen (II. st. n. e) rodom iz Makedonije napisao je djelo iz vojne vještine od 8 knjiga koje se sastojalo od cc 900 anegdota nepovezanog slijeda. Služio se starijim zbirkama opće povijesti, Eforom, Nikolom Damašćaninom.[467]

Vrelo 12.

Justin, epitome historije Pompeja Troga XV, 2, 1

"...Dok ovoga tjeraše (misli se na Demetrija), Kasander je vraćajući se iz Apolonije naišao *(incidit*)[468] na Autarijate (Audariatas)[469], koji napustivši domovinsko tlo *(patrio solo)* zbog mnoštva žaba i miševa (*ranarum muriumgue*), traže staništa (sedes); plašeći se da ovi ne zaposjednu Makedoniju, on s njima sklopi ugovor i primi ih za saveznike, dodijelivši im najdalje zemlje Makedonije."[470]

Napomena:

Justinovo djelo je izvod iz Opće povijesti koju je u I. st. p. n. e. napisao Pompej Trog. Pretpostavlja se da je Trog preradio djelo grčkog povjesničara Timagena.

Vrelo 13.

---

466 Grčki grad na azijskoj strani Helesponta., nasuprot poluotoka Hersoneza (današnje Galipolje). Bitka između Lisimaha i Demetrija, sina Antigona Jednookog kod Lampsaka desila se po Drojzenu 302. god. p. n. e.

467 Dijelovi VI i VII knjige Polijenovog djela su izgubljeni. Encyclopedia Britannica, Volume 18:180; Musić, 1900:344

468 Glagol *incido, cidi, cado* 3 može značiti i provaliti, navaliti, namjeriti se, zaplesti. Iz samog sadržaja tekstu, u kome se jasno vidi da Kasander nije imao oružani sukob sa Autarijatima jedino dolazi u obzir upotrijebiti za prijevod **incidit** izraze naići ili namjeriti. Držimo da je leksički prikladnije uzeti prvi izraz.

469 Sačuvani kodeksi upotrebljavaju *Auderiates, Aureriatas, Abderitas* Kod izdavača je emendacija *Audariatas,* cf. Ruhl, Praefatio, p XXXII, ad 1 c

470 Prije se govori o pobjedi Ptolemeja Lagida nad Demetrijem Antigonitidom kod Gaze, južna Palestina, 312. god. p. n. e.

Elijan Klaudije "O prirodi životinja" 17 c 41

"Nedorasle žabe, padavši iz zraka na zemlju, preselile su Autarijate (Αὐταριᾶτας) iz vlastite zemlje u drugi kraj"

Napomena:

Elijan Klaudije, sofista (cc 170. - cc 235. god. n. e) je u svojoj prirodnoznanstvenoj zbirci "O prirodi životinja" spomenuo i Autarijate. Ne bi ga trebalo miješati sa Elijanom koji je živio za Trajana i pisac je "Teorije o taktici"[471]

Vrelo 14.

Orozije, protiv pagana III, 23, 36

"Kada se Kasander, pošto ga je Ptolomej učinio učesnikom u pobjedi,[472] vraćao u Apoloniju, naišao je na Autarijate (*Auienitas*)[473]. Napustivši svoje domovinsko tlo i iselivši se iz svojih starih prebivališta (*antiquis habitaculis*) zbog nepodnošljivog mnoštva žaba i miševa, oni su tražili za sada u miru nova sjedišta (*novas sedes*). Ali, znajući snagu[474] i veličinu (*virtutem et multitudinem*) ovog naroda (*genti*s), da se ne bi desilo da pritjerani nevoljom, oni ratom uznemire Makedoniju i provale u nju, Kasander ih primi za saveznike i naseli ih na najdaljim granicama Makedonije."

Napomena:

Orozije (prva polovina V. st. n. e) se služio kao vrelima, pored judejskih i kršćanskih spisa, i djelima ranokršćanskih pisaca i djelima nekršćanske provenijencije, Cezarom, Livijem, Tacitom, Euzebijem, Florom.[475]

Vrelo 15.

Stjepan Bizantinac, s. v 1 V

"Autarijati, narod Tesporočanski, Haraks u sedmoj kronici i Favorin (u originalu ime glasi Φαβορῖνος op.a.) na razne načine i Eratosten"

---

[471] Music, 1900:318 i 344

[472] Od 315. god. p. n. e. Antigon Jednooki je bio strateg Azije i kraljevski namjesnik malodobnog Aleksandra IV., sina Aleksandra Velikog i Roksane. Protiv premoćnog Antigona stvorena je koalicija između Lizimaha, Kasandra (sin Antipatra), Ptolemeja i Seleuka. To je bio samo jedan od onih mnogih saveza koje su među sobom stvarali dijadosi. Nakon teškog poraza Antigonovog sina Demetrija kod Gaze, ugovoren je 311. god. p. n. e. mirovni sporazum, privremen kao uostalom i svi dijadoški sporazumi, kojim je okončana borba. Odredbe i način sklapanja sporazuma može se rekonstruirati na osnovu Antigonovog manifesta, sačuvanog u obliku epigrafskog natpisa upućenog gradu Skepsisu, OGIS 5= RC 1. Antigon je bio lišen jednog dijela svoje ranije moći. Između ostalog morao je Kasanderu da ustupi starateljstvo nad sinom Aleksandra Velikog, a s tim i upravljanje nad Makedonijom. Dvije godine kasnije Kasander je umorio kraljevića o kome se trebao starati i njegovu majku.

[473] U sačuvanim kodeksima postoje i varijante *Auienitatas, Auieniatos, Auienitas*.

[474] Imenica *virtus, utis. f* može označavati, hrabrost, postojanost, odvažnost, u pluralu junačka djela, snagu, vrlinu, zaslužnost i savršenost.

[475] Encyclopedia Britannica, Volume 16

Napomena:

Stjepan Bizantinac je živio i radio u VI. st. u okruženju i duhovnom miljeu koje je potpuno odudaralo od okruženja drugih u ovom radu spomenutih antičkih pisaca.

Pisana građa u kojoj se ne spominju Autarijati,
ali se može naslutiti njihovo prisustvo

Vrelo 1.

Herodot, Historija, IV, 49

"Iz ilirske zemlje (̓Ιλλυριῶν) teče prema sjeveru rijeka Angro (’΄ΑγγροΣ) i utiče u tribalsku ravnicu (πεδίον τό Τριβαλλικόν) i u rijeku Brongo (Βρόγγον), a Brongo se uliva u Istar (’΄Ιστρον) , tako Istar prima obje ove rijeke."

Napomena:

Herodot (V. st. p. n. e.) u u opisu unutrašnjosti Balkana služio se kao vrelom Hekatejom (prijelaz VI. na V. st. p. n. e.)

Vrelo 2.

Strabon, Geografija, VII, 3, 13

" Također i trački narod Tribala, je imao slično iskustvo, primajući druge narode u ovu zemlju zato što su susjedni narodi prisiljavali njih da migriraju u zemlje onih koji su slabiji. Oni sa druge strane rijeke, radili su to (prelazili rijeku op.a.) jer su Skiti, Bastarni i Sarmati često bili tako snažni da su i sami prelazili rijeku. zajedno sa potisnutim stanovništvom pa su se neki od njih i nastanili u Trakiji i otocima (dunavskim adama op.a.). S ove strane strane rijeke (desne obale Dunava op.a.) narodi su prelazili (Dunav op.a.) pred silnom moći Ilira."

Vrelo 3.

Atenej, Gozba sofista (na osnovu Teopompa fr. 39,40)

Podatak 1.

Atenej, Gozba sofista=X .443 (na osnovu Teopompa fr. 39,40 kod Jacoby)

(prije ovog dijela podatka koji treba da dokaže ilirsku sklonost nekontroliranom uživanju u hrani, piću i drugim zadovoljstvima, slijede dva druga dijela; prvi u kome se izriče osnovna misao i daju neki opći primjeri i drugi u kome se govori o ardijejskim zavisnim seljacima prospelatima i ardijejskom odavanju zabavama)

«Kada su Kelti zaratili sa njima (misli na Ilire u općem smislu, znači na neki, ne precizirani ilirski narod op.a.), znajući za njihov nedostatak samokontrole, pripremili su večeru u svojim šatorima sa svim mogućim sjajem, ali su u hranu stavili izvjesnu otrovnu biljku koja je izazivala efekt proljeva. Kad se sve ovo desilo, neki od njih bili

su svladani od Kelta, dok su se drugi, jer su bili nesposobni za ublaže bol u svojim stomacima, bacali u rijeke»

Podatak 2.

Atenej, Gozba sofista =VIII, c.333 A (na osnovu Heraklida sa Lemba)

«U Peoniji i Dardaniji padale su s neba kao kiša žabe i bilo ih je tako mnogo da su se kuće i ulice njih napunile. Prvih dana ljudi su nekako izdržali tamaneći ih i zatvarajući svoje kuće. Ali pošto nisu time ništa postigli, već im se posuđe punilo žabama pa su ove kuhane i pečene sa hranom, niti su mogli da se posluže vodom, ni nogom da kroče na zemlju zbog njihovog mnoštva, a smetao im je i zadah od leševa, oni napustiše svoju domovinu.»

Napomena:

Atenejevo (Aleksandrija, III. st. n. e.) djelo obiluje citatima iz mnogih djela koja su izgubljena.[476]Samo Atenejevo djelo proizlazi iz opisa jedne večere (simpozijuma), kojoj je prisustvovao i Atenej. Tom prilikom su se navodili i prepričavali sadržaji iz mnogobrojnih djela iz Aleksandrijske biblioteke koja su danas izgubljena.

Podatak o najezdi žaba na Dardaniju i Peoniju potiče iz XXI. knjige Povijesti Heraklida sa Lemba (II. st. p. n. e.)

Pisana građa u kojoj je spominjanje Autarijata prilično nesigurno

Vrelo 1.

Propercije I, 8, 25-26

"… i govoriću, neka bude i na autarijskoj *(Autariis*), neka bude i na hilejskoj, ona će biti moja"[477]

Vrelo 2.

Plinije Stariji, Historija prirode, III 141

"Grad Scardona (Skradin op.a.) na toj rijeci, koji je od mora udaljen 12 milja, predstavlja granicu Liburnije i početak područja Dalmacije. Zatim slijedi stari kraj Tariota i utvrda/kastel Tariona (*Tariotarum antiqua regio et castellum Tariona*), rt Diomeda…,"[478]

---

[476] Musić, 1900:313

[477] Propercije u svojoj ljubavnoj čežnji za Cintijom, u stihovima traži svoju dragu koja je sa Propercijevim suparnikom otišla u Iliriju, i pita mornare koja ilirska luka drži "zatočenu" njegovu dragu. Autarijska obala se ne može odnositi na Autarijate. Papazoglu, 1969:98.

[478] I ovdje je je dokazano nepostojanje spominjanja Autarijata (v. Papazoglu, 1969:76 i 396), iako se apriori ne bi trebala ni isključiti mogućnost da se u zaleđu Jadranskog mora naselila neka manja skupina Autarijata ili prije

11. Karte

Slika 11.1. Zemljopisna pozadina povijesnih zbivanja u željeznom dobu.
Kartu izradio S.Mesihović

---

ili poslije napuštanja pradomovine. Jer ako su bili raspršeni širom istočnog i centralnog Balkana zašto neke autarijatske skupine ne bi bježale i na jugozapad. A možda se i u vrijeme svoje hegemonije u zaleđu Jadrana ustalila jedna kolonija Autarijata. Ali zanimljiva teorija Mate Suića o rasprostriranju Autarijatu, koja se zasniva upravo na Plinijevom podatku i koja je izložena u radu "O granicama Autarijata" (Suić, 1957:117-122) može se smatrati suviše rastegnutom. Po prevodiocu i priređivaću bilješki djela Plinija Starijeg u izdanju «Zemljopis starog svijeta» (2004:48 fus. 163) Urošu Pasiniju, „*područje Tariota s kastelom Tarionom bilo je po svoj prilici u obalnom pojasu između Skradina i rta Ploče. Brdo Trtar istočno od Šibenika govori u prilog tome.*"

Slika 11.2. Karta približnog zahvata autarijatske matične teritorije (do druge polovine VI st. p. n. e.). Kartu izradio S.Mesihović)

Slika 11.3. Karta autarijatske ekspanzije (kraj VI st. - prva polovina V st. p. n. e.).

Slika 11.4. Karta keltske ekspanzije i raseljavanja Autarijata.

Skraćenice

ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
AP	Arheološki pregled, Beograd
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana
Balcanica	Godišnjak Balkanološkog instituta SANU, Beograd
BRGK	Bericht der Römisc-Germanischen Kommission des Deutschen archäologischen Instituts, Frankfurt-Berlin
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (časopis Godišnjak)
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*
ČGT	Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Tuzla
DissMon SADJ	Dissertationes et Monographiae Saveza arheoloških društava Jugoslavije, Beograd,
GZM	Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo
Iliria	Études et materiaux archéologoques, Tirana
ILJug	*Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia*
LCL	The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press
MAGW	Mittheilungen der antropologischen Geselschaft Wien, (Saopčenja Bečkog antropološkog društva)
MH	Matica Hrvatska, Zagreb.
MS	Matica Srpska, Novi Sad
N.S.	Nova serija GZM od 1945 sv. I - VIII; od sv. IX (1954 god.) naziva se N.S. Arheologija (izdanje Glasnika Zemaljskog muzeja posvećeno arheologiji), Sarajevo
N.S. Prirodne nauke	Nova serija prirodne nauke (izdanje Glasnika Zemaljskog muzeja posvećeno prirodnim naukama), Sarajevo
PJZ	Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo
PZ	Prähistorische Zeitschhtift, Berlin
PWRE	Paulys-Wissowa Real-Enzyclopädie der klassischen altertumswissenschaft, Stuttgart
SADJ	Savez arheoloških društava Jugoslavije
SANU	Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd
SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

SKA Srpska kraljevska akademija, Beograd

Spomenica Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988, Sarajevo

Starinar organ Arheološkog Instituta SANU, Beograd

VAHD Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmacije, Split

WMBH Wissenschafliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina, Wien

WMBHL Wissenschafliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina Landesmuseums, izdanje Glasnika Zemaljskog Muzeja na njemačkom, francuskom ili engleskom jeziku. Wien-Sarajevo

ZRNM Zbornik radova Narodnog muzeja u Beogradu

ŽA Živa antika, Skoplje

Izdanja izvora

Agatarhid, eksc. od Fotija fr. 59, korišten tekst Fanule Papazoglu, 1969, 87; 424

Amijan Marcelin 1935; 1939-1940.: *Ammianus Marcellinus, Roman History*, J. C. Rolfe, LCL

Amijan Marcelin 1998.: *Amijan Marcelin, Istorija,* Milena Milin, Beograd : Prosveta.

Apijan 1863.: *Apijan, Ilirike,* Ante Starčević, Zagreb: Danica Ilirska

Apijan 1899.: Appian, *The Foreign Wars, The Illyrian Wars*, http://www.perseus.tufts.edu/, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.

Apijan 1879.: *Appiani*, *Historia Romana*, Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri

Apijan 1967.: *Apijan, Građanski ratovi,* Bogdan M. Stevanović, Beograd: Kultura

Apolodor 1921.: *Apollodorus, The Library, Volume I: Books 1-3.9*, James G. Frazer, LCL

Apolonije 2009.: *Apollonius Rhodius, Argonautica*, William H. Race, LCL

Arijan 1952,: *Arijan*, *Anabaza,* Milan Stahuljak, Zagreb: MH.

Aristotel 1932.: *Aristotle, Politics,* H. Rackham, LCL

Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL

Cezar, *De Bello Gallico*, 1988.: *Gaj Julije Cezar*, *Galski rat*, Ahmed Tuzlić, Novi Sad: MS

Cezar, *Commentarii belli civilis*, 1988.: *Gaj Julije Cezar*, *Građanski rat*, Ahmed Tuzlić, Novi Sad: MS

Ciceron 1998 -1999.: *Cicero, Letters,* D. R. Shackleton Bailey, LCL

Demad 1954.: *Minor Attic Orators, Volume II: Lycurgus, Dinarchus, Demades, Hyperides* J. O. Burtt, LCL

Diodor 1946-1954.: *Diodorus of Sicily in ten (twelve) Volumes*, C.H, Oldfather-CH. L. Sherman- R.M.Geer, LCL

Dionizije Halikaršanin 1974.: *Dionysius of Halicarnassus: Critical Essays, Volume I. Ancient Orators. Lysias. Isocrates. Isaeus. Demosthenes. Thucydides,* Stephen Usher, LCL

Dionizije Halikaršanin 1985.: *Dionysius of Halicarnassus,* Critical Essays, *Volume II. On Literary Composition. Dinarchus. Letters to Ammaeus and Pompeius,* Stephen Usher, LCL

Elijan Klaudije 1958-1959, : *Aelian, On the Characteristics of Animals,* A. F. Scholfield, LCL

Euripid 2003.: *Euripides:* Bacchae. Iphigenia at Aulis. Rhesus, David Kovacs, LCL

Eutropije 1993.: *Eutropius, Breviarium,* H.W. Bird, Liverpool : Liverpool University Press.

Flor 1947.: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History,* Edward Seymour Forster, LCL

Herodot 1980.: *Herodot, Historije,* Milan Arsenić, Novi Sad: MS

Historia Augusta 1953.: *The Scriptores Historiae Augustae,* David Magie, LCL

Homer, Ilijada 1965.: *Homer, Ilijada*, Tomo Maretić, Zagreb: MH

Ilirët dhe Iliria te autorët antikë 2002.: *Ilirët dhe Iliria te autorët antikë,* Tiranë:Akademia e Shkencave e Shqipërisë instituti i arkeologjisë

Избори за историята на Тракия и траките 1981.: *Избори за историята на Тракия и траките, том I-II*, сставили Белизар Беликоб, Златозара Го?еба, Басилка Т?пкоба-Заимова, София: Б?лгарска академия на науките, Институт по тракология,

Izvoare privind istoria Rominiei I 1964.: *Izvoare privind istoria Rominiei I,* Comitetul de redacţie, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ştefan, Bucureşti: Academia Republicii Populare Romine, Institutul de Arheologie

Isokrat 1929.: *Isocrates II:* On the Peace. Areopagiticus. Against the Sophists. Antidosis. Panathenaicus, George Norlin, LCL

Jordanes.: *Iordanes, De Origine Actibusque Getarum*, www.thelatinlibrary.com

Jordanes 1882,: *Iordanes Romana et Getica,* Theodor Mommsen, Berolini

Jovan Kinam, Epitome, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Tom IV, Vizantološki institut SANU, Posebna izdanja 12, Beograd 1971, 29. r 103. 23-113.7.

Justin 2010.: *Iustinus. Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Nabu Press

Kasije Dion 1954-1955.: *Dio Cassius, Roman History in nine Volumes,* Earnest Cary, LCL (2)

Kasije Dion 1986.: Marjeta Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU,

50-273

Kurcije Ruf 1908.: *Historiarum Alexandri Magni Macedonis* qui supersunt iterum recensuit Edmundus Heidicke, editio maior, Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri 1908

Kurcije Ruf 1950.: Quintus Curtius, History of Alexander, John C. Rolfe, LCL

Livije 1912.: *Livius, Ab urbe condita*, Canon Roberts, New York,

Livije 1987.: *Livy XIV*, Alfred C. Schlesinger, LCL

Nikola Damašćanin, Zbirka čudnovatih običaja, korišten tekst Fanule Papazoglu, 1969, 349; 391; 426

Orozije 1976.: *Historia adversus paganos*, Verona: Fondazione Lorenzo Valla/Arnoldo Mondadori

Ovidije 1924.: *Ovid, Tristia. Ex Ponto*, A. L. Wheeler, LCL

Ovidije 1977; 1984.: *Ovid*, Metamorphoses, Frank J. Miller, LCL

Pauzanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos

Platon 1915.: *Platon, Phaedro*, Koloman Rac, Matica Hrvatska, Zagreb : MH

Platon 1999.: *Plato : Euthyphro. Apology. Crito. Phaedo. Phaedrus*, Harold North Fowler, LCL

Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia*, Berlin: ed. Weidmannos

Plinije Stariji 1976.: prijevod Mate Suića u dodatku «Antički pisci» u knjizi «*Antički grad na istočnom Jadranu*» str. 297, Zagreb

Plinije Stariji 2003.: prijevod Brune Kuntić Makvić u dodatku «Izvori» u knjizi «*Antički grad na istočnom Jadranu*» (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje) str. 421, Zagreb,

Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»*, Uroš Pasini, Split: Književni krug,

Plutarh 1978.: *Plutarh, Slavni likovi antike II*, Miloš N.Đurić, Novi Sad: MS.

Plutarh 1988.:*Plutarh, Usporedni životopisi, (Aleksandar; Cezar; Pir; Tiberije Grakh)*, Zdeslav Dukat, Zagreb: A. Cesarec.

Pojtingerova karta 1974.: *Tabula Peutingeriana, Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Gavro A. Škrivanić, Beograd : Istorijski institut

Polibije 1988.: *Polibije, Istorije*, Marijana Ricl, Novi Sad: MS

Polijen 1994.: *Polyaenus: Stratagems of War*, *Books I-V*, Peter Krentz - Everett L. Wheeler, Ares Publishers

Polijen 2009.: *Polyaenus's Stratagems Of War (1793)*, Richard Shepherd, Kessinger Publishing, LLC

Pomponije Mela 1997.: *Pomponius Mela, De Chorographia*, Paul Berry, Lewiston : Edwin Mellen Press

Propercije 1990.: *Propertius*, Elegies, G. P. Goold, LCL

Pseudo-Aristotel, O čudnovatim običajima, korišten tekst Fanule Papazoglu, 1969, 71; 362; 422

Pseudo-Skilak 2001.: *Pseudo-Skilak, Periplus*, korišten prijevod iz Wilkes, Iliri, 2001, 106-108

Ptolemej Klaudije.: *Ptolemej Klaudije, Geografija*, korišten tekst sa http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/2/15*.html, bazirano na transkriptu Dover edition, prvi put izdato 1991, republikacija javnog rada, originalno izdatog 1932 od The New York Public Library, N.Y. sa naslovom «Geography of Claudius Ptolemy".

Ptolemej Klaudije 1974,: Ptolemejeva karta, *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Aleksandrina Cermanović - Kuzmanović, Beograd : Istorijski institut

Ravenjanin[479] 1995.: Slobodan Čače, *Civitates Dalmatiae u «Kozmografiji» Anonima Ravenjanina.* Zadar: Arheološki muzej Zadar,

Ravenjanin 1860.: *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica*, G. Parthey-M. Pinder, Berlin: F. Nicolai.

Strabon 1954.: *The Geography of Strabo,* H. L. Jones, LCL

Stjepan Bizantinac 1849.: *Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt I*, A. Meineke, Berlin: G.Reimer

Svetonije 1978.: *Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva*, Stjepan Hosu, Zagreb: Naprijed.

Tacit, Anali,1970.: *Tacit, Anali,* Jakov Kostović, Zagreb: MH

Teodor Prodrom 1971.: *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Tom IV, Vizantološki institut SANU, Posebna izdanja 12*, Beograd, 179

Tukidid, 1957.: *Tukidid, Povijest Peloponeskog rata*, Stjepan Telar, Zagreb.

Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.

Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul, rimska povijest*, Josip Miklić, Zagreb : Latina & Graeca

[479] Djelo srednjovjekovnog pisca Gvidona (rano XII. st.) uveliko se slaže sa Ravenjaninovom "Kosmografijom", pa se u pogledu Dalmacije, podaci Gvidona i Ravenjaninove V. knjiige gotovo u potpunosti podudaraju (Čače, 1995, 8) i često zajedno navode (*Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*).

Natpisi

1. *CIL* III, 3198a (p 2275, 2328,19) = *CIL* III, 10156 = *CIL* III, 3200 (p 2328,19)= *CIL* III, 10158 = *ILJug* I, 262 (Solinski natpis)
2. *CIL* III, 3198b (p 2275, 2328,19) = *CIL* III, 10156b = *ILJug* I, 263 (Solinski natpis)
3. *ILJug* III, 1582, natpis iz Breze principsa Dezitijata T(ita) F(lavija) Valensa
4. *CIL* III, 8353 iz Mačkata
5. *CIL* III, 14613 iz Bioske
6. Epigrafski natpis kod Oliveni kod Bitolja (G), Vulić, 1948, br. 53

Literatura

Alexander, Caroline, 1999, Echoes of the heroic age, Ancient Greece, part I, Washington D.C. : National Geographic

Alföldy, Géza, 1965, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. *Mit einem Beitrag von András Mócsy. Akadémiai kiadó*, Budapest,

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom I- III; Mape 1-4; 1988, Sarajevo : Zemaljski muzej

Basler, Đuro, 1956, Kalinovik i okolina, *GZM N.S, Arheologija, XI*, 247-252, Sarajevo

Beloch, K.J., 1925 – 1927, Griechische Geschichte, Berlin-Leipzig, I-IV,

Benac, Alojz, 1954, Sarajevo kroz arheološke spomenike, U: *Sarajevo od najstarijih vremena do danas. I*, Sarajevo. 1 – 42

Benac, Alojz, 1964, Preiliri, Protoiliri i Prailiri. Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, *ANU BiH, Posebna izdanja, IX, CBI 1,* 59 - 73,

Benac, Alojz, 1979, Neki aspekti istraživanja tumula u našoj zemlji, *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj. 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 15-29

Benac, Alojz, 1984, Kult mrtvih na ilirskom području u praistorijsko doba, Simpozijum «Duhovna kultura Ilira», *ANU BiH, Posebna izdanja, LXVII, CBI 11,*

Benac, Alojz, 1987, O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji, *PJZ V- željezno doba*. 737 – 802

Benac, Alojz, 1991, Cultures néolithiques en Yougoslavie dans les régions illyriennes et dans les régions avoisinantes; Neolitske kulture u Jugoslaviji na ilirskom i susjednim područijima, Iliro-Trački Simpozijum, *ANU BiH, Posebna izdanja,XCIV, CBI, 14; SANU, Balkanološki institut, posebna izdanja, 44,* 33-41

Benac, Alojz, 1956 – Čović, Borivoje, 1956, Glasinac I-Bronzano doba, Sarajevo

Benac, Alojz, – Čović, Borivoje, 1957, Glasinac II-Željezno doba, Sarajevo

Berve H., 1926, Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage, I, München

Bešlagić, Šefik, 1962, *Kalinovik,* Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture

Bešlagić, Šefik, 1971, *Stečci, Kataloško topografski pregled*, Sarajevo.

Bojanovski, Ivo, 1976, Gatačko polje u antici, *Tribunia 2*, 17-44, Trebinje

Bojanovski, Ivo, 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, *ANU BiH, Djela, LXVI, CBI 6.*

Božić, Dragan, 1987, Zapadna grupa, Izvori za istoriju Tauriska, *PJZ V-željezno doba*

Brujić, Dragan, 2005, *Vodič kroz svet antike, Grčka-Rim-Persija*. Dereta, Beograd

Budimir, Milan, 1950/1951, Iliri i Prailiri, *Vjesnik dalmatinski, LIII*, 1950/51

Budimir, Milan, 1953, Ilirski problem i leksička grupa teuta, *VAHD LV.*

Burchner, 1901, Dardania, *PWRE IV, 2, col.* 2157

Cabanes, Pierre, 2002, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb.

Ceka, Neritan, 1970, La place et la role des Parthins dans l´illyrie méridionale dans les siècles III-I avant notre ère, *Deuxième conférence des études albanologiques, Vol. II,* Tirana.

Cerović I., 1991, Nalazi iz praistorijskih tumula u Donjoj Bitinji kod Uroševca, *Glasnik srpskog arheološkog društva, 7,*

Chadwick, John, 1980, *Mikenski svet,* Beograd : Izdavačka radna organizacija "Rad"

Crawford, Michael, 1993, *The Roman Republic*, Cambridge, Massachusetts.

Ćurčić, Vejsil, 1908, Prehistoričke utvrde oko Sarajeva, *GZM, god. XX, sv. 3*. 363 – 381+Tbl. I - II

Čorović, Vladimir, 1925, *Bosna i Hercegovina* (monografija objavljena 1925, elektronsko izdanje na www.rastko.org.yu)

Čorović, Vladimir, 1940, Istorija Bosne, I, *SKA, knj. CXXIX*, Beograd

Čović, Borivoj, 1955, Preistorijski depo iz Lukavca, *GZM, N.S. Arheologija X*. 91 – 102+Tbl. I – II

Čović, Borivoj, 1957, Nekoliko manjih preistorijskih nalaza iz Bosne i Hercegovine, *GZM, N.S. Arheologija XII*. 241 – 255+Tbl. I - II

Čović, Borivoj, 1959, Glasinac 1957-Rezultati revizionog iskopavanja tumula glasinačkog tipa. *GZM, N. S. Arheologija, XIV*, 53-85+tbl. I-XIV

Čović, Borivoj, 1963, Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja, *GZM. N.S. Arheologija*, 41-61

Čović, Borivoj, 1964, Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centralnom području. Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, *ANU BiH, Posebna izdanja, IX, CBI I*, 95-134+Krt.I-IV+Tbl.I-VI

Čović, Borivoj, 1964 A, Die inschrift von Bugojno und ihre Chronologie. *Archaeologia Iugoslavica V*, Beograd. 25 – 32+Tbl. I – VIII+Prl. 1

Čović, Borivoj, 1965, Novi nalazi sa nekropole «Gradac» u Sokocu i neka pitanja glasinačke hronologije, ČGT VI, 57-82

Čović, Borivoj, 1965 A, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, *GZM N.S. Arheologija XX*. 27 – 145+Prl. 2

Čović, Borivoj, 1967, O izvorima za istoriju Autarijata, *ANU BiH, V, CBI 3*, 103-122

Čović, Borivoj, 1971, Dva specifična tipa zapadnobalkanske lučne fibule, GZM, N.S. Arheologija XXVI. 313 – 331+Krt. 1

Čović, Borivoj, 1975, Pod bei Bugojno, eine befestigte Siedlung der Bronzeund Eisenzeit in Zentral-Bosnien. *ANU BiH, Posebna Izdanja, XXIV, CBI 6*. 121 – 129+Pl. 1

Čović, Borivoj, 1975 A, Ostava iz Nove Kasabe, *ČGT XI*, 11-14

Čović, Borivoj, 1976, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo.

Čović, Borivoj, 1979, Kneževski grobovi glasinačkog područja, *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj. 1976*, SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 143-169

Čović, Borivoj, 1981, Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinačkog područja, *GZM, N.S. Arheologija*, *XXXV/XXXVI*, 99-140

Čović, Borivoj, 1983, Glasinačka kulturna grupa, *PJZ IV-brončano doba*, 413-432+Tbl. LXII-LXIV

Čović, Borivoj, 1983 A, Regionalne grupe ranog bronzanog doba, *PJZ IV-bronzano doba.* 114 - 190

Čović, Borivoj, 1983 B, Srednjobosanska kulturna grupa, *PJZ IV-bronzano doba.* 433 - 457

Čović, Borivoj, 1983 C, Prelazna zona, *PJZ IV-bronzano doba.* 390 – 412

Čović, Borivoj, 1984, Bronzano i željezno doba, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast.* II izdanje, Sarajevo. 101 - 190

Čović, Borivoj, 1986, Neki primjeri razvoja fortifikacija na praistorijskim gradinama Bosne i Hercegovine, U: *Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije, referati XII kongresa arheologa Jugoslavije Novi Sad 1984, Materijali SADJ XXII*, Novi Sad. 55 – 64+Tbl. XXIX – XXXII

Čović, Borivoj, 1987, Glasinačka kultura, *PJZ V-željezno doba*, 575-643+Tbl. LX-LXV

Čović, Borivoj, 1987 A, Srednjobosanska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 481 – 528+Tbl. LI – LIII

Čović, Borivoj, 1987 B, Uvod u Jadransko-zapadnobalkansku regiju, *PJZ V-željezno doba*

Čović, Borivoj, 1987 C, Grupa Donja Dolina-Sanski Most, *PJZ-željezno doba*, 232 - 286

Čović, Borivoj, 1987 D, Srednjodalmatinska grupa, *PJZ V-željezno doba*, 442 – 480

Čović, Borivoj, 1991, Die Bronzezeit in «Illyrischer» raum und das problem der ethnischer Zuschreibung archäologischer funde, Paleobalkanska plemena između Jadranskog i crnog mora od eneolita do helenističkog doba, *Iliro-Trački Simpozijum, ANU BiH, Posebna izdanja, XCIV, CBI, 14; SANU, Balkanološki institut, posebna izdanja, knjiga 44*, 57-71, Sarajevo-Beograd, 1991

Čović, Borivoj, 1991 A, *Pod kod Bugojna* (monografija), Zemaljski muzej, Sarajevo.

Čović, Borivoj –Mikić, Živko, 1973, Praistorijske lubanje iz grobova glasinačkog područja. *ANU BiH, XI, CBI 9,* 29-92+Prl.2

Čremošnik, Gregor - Sergejevski, Dimitrije, 1930, Gotisches und römisches aus Breza bei Sarajevo, *Novitates Musei Sarajevoensis*, Sarajevo, 9+Tbl. I - III

Dašić Lj, 1957, Praistorijsko naselje na Širokom, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije II,* Priština

Dimitrijević, Stojan, 1979 A, Vučedolska kultura i Vučedolski kulturni kompleks, *PJZ III-eneolit*. 267 – 341

Drechsler-Brižić, Ružica, 1983, Srednje brončano doba u Lici i Bosni, *PJZ IV – željezno doba,* 242-270+Tbl. XXXVI-XLI

Đuknić, Milena-Jovanović, Borislav, 1965, Illyrian Princely Necropolis at Atenica, *AI VI*

Đuknić, Milena –Jovanović, Borislav, 1966, Ilirska kneževska nekropola u Atenici, Čačak

Đuknić, Milena - Jovanović Borislav, 1966 A, Illyrian Princely Tombs in Western Serbia, *Archaeology 19,* Boston/Massachussets

Đurić, Natalija, 1964, Ilirski tumuli kod Suve Reke, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije, IX,* Priština

Đurić, Natalija, 1970, Gradina kod Belačevca, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije, X,* Priština

Đurić, Nataša – Glišić, Jovan-Todorović, Jovan, 1975, Praistorijska Romaja, *DissMon SADJ XVII,* Beograd-Priština

Fiala, František-Franjo, 1889, Nova predhistorijska naseobina kod Sarajeva, *GZM, god. I, sv. 2*. 92 - 93

Fiala, František-Franjo, 1890, Prehistorijski nalazi na Sobunaru kod Sarajeva, *GZM, god. II, sv. 2*. 212 - 220

Fiala, František-Franjo, 1891, Prehistorijska istraživanja na Sobunaru kod Sarajeva u godini 1891, *GZM, god. III, sv. 4*. 424 - 431

Fiala, František-Franjo, 1892, Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892, *GZM, sv. 4, god. IV,* 389-444

Fiala, František-Franjo, 1893, Uspjeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893, *GZM, sv.4, god. V,* 717-763

Fiala, František-Franjo, 1894, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih grobova na Glasincu godine 1894. *GZM, sv. 4, god. VI,* 721-764

Fiala, František-Franjo, 1894 A, Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kraj Sarajeva, *GZM, god. VI, sv. 1*. 107 – 140

Fiala, František-Franjo, 1894 B, Prehistoričke bilješke, *GZM, sv. 2 god. VI,* 325-332

Fiala, František-Franjo, 1895, Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895, *GZM, sv. 4, god. VII,* 533-565

Fiala, František-Franjo, 1895 A, Izvještaj o iskopinama na Debelom brdu kod Sarajeva god. 1894, *GZM, god. VII, sv. 2*. 123 – 137

Fiala, František-Franjo, 1896, Rezultati prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1896, GZM, sv. 2, god. VIII, 429-461

Fiala, František-Franjo, 1896 A, Izvještaj o prekopavanju na Debelom brdu kod Sarajeva, *GZM, god. VIII, sv. 1*. 97 – 107

Fiala, František-Franjo, 1896 B, Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta, *GZM, sv. 2, god. VIII,* 219-270

Fiala, František-Franjo, 1897, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897. *GZM, sv. 4, god. IX,* 585-619

Fiala, František-Franjo, 1897 A, Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta (II izvještaj), *GZM, sv. 2, god. IX,* 281-307

Gabrovec, Stane, 1964, Problem severozahodnega področja Illirov, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, *ANU BiH, Posebna izdanja IX, CBI 1*

Gabrovec, Stane, 1964 – 1965, Najstarejša grobna celota z upodobitvijo v situlskem stilu, *AV 15-16,* Ljubljana

Gabrovec, Stane, 1966, Zur Hallstattzeit in Slowenien, *Germania 44,* Bonn

Gabrovec, Stane, 1970, Dvozankaste ločne fibule. Doprinos k problemtiki začetka železne dobe na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah, *ANU BiH, IX, CBI 8*

Gabrovec, Stane, 1973, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji, *AV 24*

Gabrovec, Stane, 1987, Uvod, *PJZ V-željezno doba*,15-21

Gabrovec, Stane, 1987 A, Dolenjska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 29 - 119

Garašanin, Milutin, 1949, Nalaz prvog gvozdenog doba iz Mramorca i problem Ilira u Srbiji, *Muzeji 2*

Garašanin, Milutin, 1957, Ilirsko-grčki šljem iz Ražana, *Vesnik Vojnog Muzeja, 4,*

Garašanin, Milutin, 1964, Istočna granica Ilira prema arheološkim spomenicima; Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, *ANU BiH, Posebna izdanja IX, CBI 1,* 135-177

Garašanin, Milutin, 1966, Rogovo, "Fuše", Đakovica, Praistorijska nekropola pod humkama, *AP 8*

Garašanin, Milutin, 1967, Crna Gora u osvit pisane istorije, *Istorija Crne Gore,* Podgorica

Garašanin, Milutin, 1973, *Praistorija na tlu Srbije, Tom II,* 400-700+Tbl.1-127, Beograd

Garašanin, Milutin, 1974, Istoriska i arheološka razmatranja o ilirskoj državi, *Glas CCLX, SANU, odjelenje istoriskih nauka, knjiga 1, 1*, 1-32

Garašanin, Milutin, 1979, Ka istorijskoj i etničkoj intrepetaciji sahranjivanja pod tumulima na ilirskom području, *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 1-14

Garašanin, Milutin, 1983, Zapadnosrpska varijanta vatinske grupe, *PJZ IV-bronzano doba,* 736-753+tbl. CII-CIII

Garašanin, Milutin, 1983 A, Period polja sa urnama Vojvodine, *PJZ IV-bronzano doba,* 668-684

Garašanin, Milutin, 1983 B, Ostave perioda polja sa urnama u jugoistočnoj Panoniji i severnoj Srbiji, *PJZ IV-bronzano doba,* 685-699

Garašanin, Milutin, 1983 C, Period polja sa urnama u zapadnoj Srbiji, *PJZ IV-bronzano doba,* 779-785

Garašanin, Milutin, 1983 D, Grupa Donja Brnjica-Gornja Stražava, *PJZ IV-bronzano doba,* 773-778

Garašanin, Milutin, 1988, Nastanak i porijeklo Ilira, u; Iliri i Albanci, SANU, *Naučni skupovi, knjiga XXXIX, Odelenje istoriskih nauka, knjiga 10,* 81-144

Garašanin, Milutin, 1991, Problemes de l´ethnogenese des peuples paleobalkaniques, Paleobalkanska plemena između Jadranskog i crnog mora od eneolita do helenističkog doba, *Iliro-Trački Simpozijum, ANU BiH, Posebna izdanja, XCIV, CBI 14; SANU, Balkanološki institut, posebna izdanja, knjiga 44,* 9-32, Sarajevo-Beograd

Garašanin, Draga, 1954/5, Studije iz metalnog doba Srbije I-V, *Starinar 5/6*

Garašanin, Draga, 1991, Zum Problem der Päonier, Paleobalkanska plemena između Jadranskog i crnog mora od eneolita do helenističkog doba, *Iliro-Trački Simpozijum, ANU BiH, Posebna izdanja, XCIV, CBI 14; SANU, Balkanološki institut, posebna izdanja, knjiga 44,* 83-90

Garašanin, Milutin – Garašanin, Draga, 1956, Neue Hugelgraberforschung in Westserbien. *Arch.Jug 2*

Govedarica, Blagoje, 1978, Novi arheološki prilozi istraživanju tumula na glasinačkom području, *ANU BiH, XVII, CBI 15,* 15-35+Tbl.I-VII+Prl.1

Govedarica, Blagoje, 1979, Neki rezultati revizionih istraživanja glasinačkih tumula 1974 i 1975 god. *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 171-180

Govedarica, Blagoje, 1982, Prilozi kulturnoj stratigrafiji praistorijskih gradinskih naselja u jugozapadnoj Bosni, *ANU BiH, XX, CBI 18,* 111-188+Tbl. I-XXI

Govedarica, Blagoje, 1985, O istraživanju glasinačkih gradina, *Materijali XX,* Savez arheoloških društava-Arheološko društvo Bosne i Hercegovine, 15-27

Graves, Robert, 1999, *Grčki mitovi,* Beograd

Hochstätter von Ferninand, 1881, Über einem Kesselwagen aus Bronze aus einem Hügelgrab von Glasinac in Bosnien. *MAGW X, 1880-1881, Nr. 10-12,* 289-298+Tfl. 3, Wien

Hörmann, Kosta, 1889, Olovo, *GZM, god. I, sv. 3*. 63 - 74

Hörnes, Moritz, 1889, Grabhügelfunde von Glasinac in Bosnien, *MAGW XIX N.P.IX* 135- 149, Wien

Hörnes, Moritz, 1901, Srebrni pokladni nalazak iz Štrbaca u Bosni, *GZM sv. 4. god. XIII,* 527-536

Hoti A, 1981, Tumat e fshatit Kënëte, *Iliria 1,* Tirana

Hoti A, 1982, Varreza tumulare e Bardhocit në rrethin e Kukësit, *Iliria XII, 1* Tirana

Selim, Islami, 1981, Mbi parzmoren ilire, *Iliria 2,* Tirana

Jelić, Luka, 1898, Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji, *GZM, god.X, sv. 4*. 531 - 559

Josifović, S., 1956, *Oktavijanovo ratovanje u Iliriku (Der illyrische Feldzug Octavians), ŽA 6*, 138 – 165

Jovanović, Borislav, 1979, Stepska kultura u eneolitskom periodu Jugoslavije, *PJZ III-eneolit*, 381-395

Jovanović, Borislav, 1979 A, Indoevropljani i eneolitski period Jugoslavije, *PJZ III-eneolit*, 397-416

Jovanović, Borislav, 1979 B, Atenica i kneževski grobovi na Glasincu, *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 63-72

Jovanović, Borislav, 1987, Uvod u poglavlje o Keltima, *PJZ V-željezno doba,* 805-814

Jovanović, Borislav, 1987 A, Istočna grupa, Izvori za istoriju Skordiska, *PJZ V-željezno doba*

Jovanović, Borislav, 1987 B, Zaključna razmatranja o Keltskoj kulturi u Jugoslaviji, *PJZ V-željezno doba*

Jovanović, R, 1958, Dve preistorijske ostave iz severoistočne Bosne, *ČGT II.* 23 – 35+Prl. 10+Tbl. 4

Jubani, Bep, 1971, Varreza tumulare e cinamakut (Kuks), *Buletin arkeologjiki,* Tirana

Jubani, Bep, 1972, Aperçu de la civilisation tumulaire de l´Albanie du Nord-Est. *Studia Albanica 9,* Tirana

Jubani, Bep, 1982, Tumat e Krumës (Rrethi i Kukësit), *Iliria 2,* Tirana

Jubani, Bep, 1983, Tumati ilire të Kënetës, *Iliria 1983/2*, Tirana

Jurišić A, 1969, Praistorijski sloj Petrove crkve kod Novog Pazara, *Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture VIII,* Beograd

Katičić, Radoslav, 1964, Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, ANU BiH, Posebna izdanja IX, CBI 1.* 9 - 30

Kilian, Klaus, 1975, Trachtzubehör der Eisenzeit zwischen Ägäis und Adria. *PZ 50,* Berlin

Kilian, Klaus, 1976, Zur Früheisenzeit in Albanien, *Iliria IV*

Kornemann A., 1935, *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolomaios I von Aegypten*

Kosorić, Milica, 1972, Iskopavanje humki na lokalitetu Međa u Podčaušu, *ČGT IX,* 33- 36

Kosorić, Milica, 1972 A, Istraživanje humke u Bratuncu, *ČGT IX,* 75-78

Kosorić, Milica, 1975, Istraživanje praistorijskih humki na području Pađina-Trnovice, *ČGT XI,* 15-20

Kosorić, Milica, 1975 A, Istraživanje praistorijskih humki na području srednjeg Podrinja, *ČGT XI,* 5-9

Kosorić, Milica, 1976, Kulturni, etnički i hronološki problemi ilirskih nekropola Podrinja, (*Dissertationes et monographiae XVIII),* Muzej istočne Bosne, 90+Tbl. I-XXV.

Kosorić, Milica, 1978, Gradina kod Savića, Šekovići-gradinsko naselje, *AP 20,* 25-26

Kosorić, Milica, 1978 A, Nalaz bronzanih objekata iz Gornjeg Zalukovika kod Vlasenice, *ČGT XII,* 19-21+Tbl.

Kosorić, Milica, 1978 B, Rezultati istraživanja humki na području Roćevića 1977 godine, *ČGT XII,* 23-29

Kosorić, Milica, 1979, Rezultati istraživanja praistorijskih nekropola i naselja na području Podrinja 1977-1978 (1979),173-199+Tbl. I-VIII, Beograd

Kosorić, Milica, 1980, Rezultati istraživanja na nekropoli Karavlaške kuće u Pađinama 1979, *GZM N.S. Arheologija XXXIV,* 35-42

Kosorić, Milica, 1982, Rezultati iskopavanja na nekropoli Šume u Roćeviću, *Starinar n.s. XXXIII 1981 (1982),* 41-46+Tbl. I-VI

Kosorić, Milica, 1983, Praistorijsko naselje Gradina u Savićima kod Šekovića, *GZM N.S. Arheologija XXXVIII*, 73-94

Kosorić, Milica, 1983 A, Rezultati istraživanja praistorijske humke na nekropoli Krčevine 1979 godine, *Zbornik Narodnog Muzeja XI*, 31-40+1. sl. 3

Kosorić, Milica, 1989, Naselje i humke na Borak Brdu kod Goražda, *GZM N.S. Arheologija XLIV*

Kosorić, Milica, 1995, Naselje i humke na lokalitetu Gradina u Kreči-Gornje Podrinje, *Zbornik za istoriju BiH,* SANU

Kosorić, Milica –Krstić D., 1970, Iskopavanje praistorijskih humki u Pađinama i Roćeviću, *ČGT VIII*, 23-36

Kosorić, Milica –Krstić D., 1972, Iskopavanje praistorijskih humki u Pađinama i Roćeviću 1970-1971, *ČGT IX*, 9-27+Prl. I+Tbl. I-VII

Krahe, Hans, 1925, *Die alten balkanillyrischen geographischen namen*, Hajdelberg,

Krahe, Hans, 1929, *Die illyrischen Personennamen*, Hajdelberg,

Krahe, Hans, 1960, Beiträge zur illyrischen Wort-und Namenforschung, 34. *Der Stammesname Autariatae, Indogermanische Forschungen, 65,*

Kraljević, Gojko, 1978, Antički novci u Zemaljskom muzeju, pronađeni na području Gacka, Bileče i Trebinja. *Tribunia 4*, 155-159+Prl.1, Trebinje

Kretschmer, Paul, 1925, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, ili Glotta, 14

Kurti, Dilaver, 1976, Nouveaux éléments sur la civilisation illyrienne des tumuli de Mati, *Iliria IV*, 237-248, Tirana

Kurti, Dilaver, 1978, Tumat e Burelit, *Iliria VII-VIII*, Tirana

Kurti, Dilaver, 1983, Tumat ilire të Burrelit (Tuma III), *Iliria 1*, Tirana

Leković V., 1980, Prilog proučavanju kulture gvozdenog doba u Crnoj Gori, *ANU BiH, XVIII, CBI 16*

Letica, Zagorka, 1982, Pešter u bronzano i gvozdeno doba, *Starinar, n.s XXXII, 1981,* 9-17, Beograd

Lucentini N., 1981, Sulla cronologia della necropoli di Glasinac nell´eta del ferro. *Studi di protostoria adriatica 1, Quaderni di cultura materiale 2,* Roma

Lučić J., 1966, O migracijama ilirskog plemena Ardijejaca, *ŽA XVI*

Makanec, Alfred, 1906, Nekoliko numizmatskih nalaza iz Bosne, *GZM, god. XVIII, sv. 1.* 109 - 111

Malez, Mirko, 1968, Bijambarske pećine kod Olova u središnjoj Bosni, *GZM, N.S. prirodne nauke, sv. VII.* 159 - 191

Mandić, Mihovil, 1927, Arheološke crtice iz Bosne, *Starinar SKA,III, ser IV, 1926-1927,* 9 – 13

Mandić, Mihovil, 1937, Skeletne grobnice halštatskog doba u okolici Livna i Rogatice, *GZM, sv. 1, god. XLIX, 5,* 5-9+tbl, I-IV

Mandić, Mihovil, 1942, *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine* (separat o prapovijesti i antici)

Mandić-Studo N., 1985, *Gacko kroz vijekove,* Skupština opštine Gacko, Gacko

Mano-Zisi, Đorđe-Popović, Ljubiša, 1969, Novi Pazar, Ilirsko-grčki nalaz, Narodni muzej, Beograd

Mano-Zisi, Đorđe-Popović, Ljubiša, 1969 A, Der Fund von Novi Pazar (Serbien). *50 BRGK,* Frankfurt-Berlin,1969 A

Marić, Zdravko, 1963, Keltski elementi u mlađem željeznom dobu Bosne i Hercegovine, *GZM, N.S. Arheologija, sv. VIII.* 63 – 83

Marić, Zdravko, 1964, Problem sjevernog graničnog područja Ilira, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, *ANU BiH, Posebna izdanja IX, CBI 1,* 177-213+krt 1-2+ Tbl. I-II

Marić, Zdravko, 1975, Prahistorijska i protohistorijska utvrđenja na području Daorsa. U:Međunarodni kolokvij Utvrđena ilirska naselja, Mostar 24-26 oktobra 1974. Sarajevo, *ANU BiH, Posebna izdanja XXIV, CBI 6,*103-111

Marijan, Boško, 2001, Željezno doba na južnojadranskom području, *VAHD 93,* Split, 2001

Marković, Čedomir, 1966, Ilirska humka u Gotovuši, *Starine Crne Gore, III-IV,* Cetinje

Marković, Čedomir, 1984, Ilirski predmeti iz kneževskog groba sa lokaliteta Lisje polje kod Ivangrada, *Simpozijum «Duhovna kultura Ilira», ANUBiH, Posebna izdanja LXVII, CBI 11,* 81-87

Mazalić, Đoko, 1939, Starine po okolini Sarajeva, *GZM, god. LI, sv. 1 (za historiju i etnografiju*), 15 – 35

Mayer, Anton, 1957, *Die Sprache der alten Illyrier, Bd. 1*: Einleitung; Wo&rterbuch der illyrischen Sprachreste, (Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung XV), Beč,

Mesihović, Salmedin, 2007, *Autarijati,* Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija magistarskog rada : *Problem kulturne i narodnosne zajednice Autarijata,* Zagreb, 2004

Mesihović, Salmedin, 2007 A, *Dezitijati,* Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija doktorske disertacije : *Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba,* Zagreb, 2007

Mesihović, Salmedin, 2011, ANTIQVI HOMINES BOSNAE, Filozofski fakultet : Sarajevo

Mirdita, Zef, 1979, Studime dardane (Dardanische Studien), Priština

Mirdita, Zef, 1991, Encore une fois sur le probleme d´ethnogenese des Dardaniens, Paleobalkanska plemena između Jadranskog i crnog mora od eneolita do helenističkog doba, *Iliro-Trački Simpozijum, ANU BiH, Posebna izdanja, XCIV, CBI 14, SANU, Balkanološki institut, posebna izdanja, knjiga 44*, 101-110

Mirković, Miroslava, 2002, *Rimska država pod kraljevima i u doba Republike (753.-27 pre Hr.). Historija i institucije*, Beograd: Dosije

Music, August, 1900, *Povjest grčke književnosti, dio II, povjest grčke proze u klasično vrijeme i povjest grčke književnosti u poklasično vrijeme*, Zagreb.

Niese B., 1892 – 1903, Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der schlacht bei Chäronea, Gotha, 1893-1903

Novak, Grga, 2004, *Prošlost Dalmacije I, Od najstarijih vremena do Kandijskog rata*, Zagreb 1944 i novo izd. Slobodne Dalmacije, 2004, Split.

Pajakowski, Wlodzimierz, 1978, Die Ardiäer-ihre Wohnsitze und ihre historische Rolle, *ANU BiH, XVI, CBI, 14.* 109 - 122

Pajakowski, Wlodzimierz, 1980, Wer ware Illyrii proprie dicti und wo siedelte mansie an?-Ko su bili Illyrii proprie dicti i gdje su bili nastanjeni, *ANU BiH, XVIII, CBI 16.* 91 – 162+Krt. 1 - 2

Palavestra, Aleksandar, 1984, *Kneževski grobovi starijeg gvozdenog doba na centralnom Balkanu*, Beograd

Pallotino, Massimo, 1970, Una mostra dell´Abruzzo arcaico e i problemi della civilta Italica medio-adriatica, *Adriatica, Praehistorica et antiqua, Zbornik radova posvećen Grgi Novaku*, 285-299, Zagreb

Papazoglu, Fanula, 1963, O teritoriji ilirskog plemena Ardieja, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VII-1*, 71-86, Beograd

Papazoglu, Fanula, 1965, Les origines et la destineve de l`Evtat Illyrien: Illyrii proprie dicti, *Historia, 14.*

Papazoglu, Fanula, 1967, Porijeklo i razvoj ilirske države, *ANU BiH. CBI 3*, 123 – 144

Papazoglu, Fanula, 1969, Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, *ANU BiH, Djela, XXX, CBI 1*

Papazoglu, Fanula, 1970, Autarijati i Lizimah, *Adriatica, Praehistorica et antiqua, Zbornik radova posvećen Grgi Novaku*, Zagreb

Papazoglu, Fanula, 1988, Ilirska i Dardanska kraljevina, porijeklo i razvoj, struktura, helenizacija i romanizacija, *Iliri i Albanci, SANU, Naučni skupovi, knjiga XXXIX, Odelenje istoriskih nauka, knjiga 10*, 145-172, Beograd

Papazoglu, Fanula, 1995, *Istorija helenizma, Vladavina Aleksandra Velikog-Doba dijadoha*, Beograd

Papazoglu, Fanula, 1992-1997, O zavisnom seljaštvu kod Ardijejaca i Dardanaca, *ANU BiH, XXX, CBI 28*. 97 – 104

Parović-Pešikan, Maja, 1960, O karakteru grčkog materijala na Glasincu i putevima njegovog prodiranja, *Starinar N.S. XI*, Beograd

Parović-Pešikan, Maja – Trbuhović, Vojislav, 1971, Iskopavanja tumula ranog bronzanog doba u Tivatskom polju, *Starinar n. s. XXII*, Beograd

Paškvalin, Veljko, 1996, Prilozi proučavanju ilirsko-panonskog plemena Dezitijata i njegovog teritorija u krajevima srednje Bosne u predrimsko i rimsko doba, *GZM, N.S. Arheologija XXXXVII*. 93 - 116

Paškvalin, Veljko, 2000, Ilirsko-panonsko pleme Desitijata srednje Bosne u rimsko doba i rekognosciranje njihova područja, *ANU BiH, XXXI, CBI 29*. 191 - 241

Patsch, Carl, 1896, Iapodi, *GZM, god VIII, sv. 1*. 113 - 140

Patsch, Carl, 1901, Daesitiates, *PWRE, IV, 2, col.* 1982-1983.

Patsch, Carl, 1902, Rimska mjesta u konjičkom kotaru, *GZM, god. XIV, sv. 3-4*. 303 - 333

Patsch, Carl, 1904, Arch-epigr.Untersuchungen zur Geschichte der romisch en Provinz Dalmatien *WMBH IX,*

Patsch, Carl, 1906, Pseudo-Sxylaxovo jezero. Prinos povijesti donjeg poriječja Neretve, *GZM, god. XVIII, sv. 4*. 367 - 390

Patsch, Carl, 1912, Die Narentasse des Pseudo-Scylax, *WMBH XII*

Patsch, Carl, 1922, Historische Wanderungen im Karst und an der Adria. I. Teil. Die Herzegovina einst und jetzt. Wien. Verlag des Forschungsinstitutes für Osten und Orient, 169 (Schriften zur Kunde der Balkanhalbinsel N.F. 1. Teil)

Patsch, Carl, 1938, Der Jupiter Parthinus, *Klio 31*, Leipzig

Pavlović, Milivoje, 1941, La metatesi slava PART-PRAČA come criterio per la localizzazione dei Partini, stirpe illirica della epoca Octtaviana, *Archivum Romanicum ¸ XXV,*

Pavlović, Milivoje, 1969, Onomastica Illyrica, *Onomastica Iugoslavica 1*, Ljubljana

Prendi, Frendi, 1975, Un aperçu sur la civilisation de la premiére période du Fer en Albania, *Iliria III*,103-130, Tirana

Prendi, Frendi, 1978, Epoka e bronzit në Shqipëri, *Iliria VII-VIII*, Tirana

Prendi, Frendi, 1985, Unitet dhe vecori në kulturë ilire të epokës së hekurit në territorin e Shqipërisë, *Iliria XV*, 87-92, Tirana

Polaschek, Erih, 1937, Triballi, *PWRE VI A, 2, col.* 2395

Popović, Ljubiša, 1975, *Arhajska grčka kultura na srednjem Balkanu*, Beograd

Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), 1893, Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine, *GZM god. V, sv. 3*. 479 – 497

Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), 1896, Der Narenta-See des Skylax, *WMBH VI*, 129-134, Wien

Ranovič A. B., 1962, *Helenizam i njegova istorijska uloga*, Sarajevo

Rücker, Anton, 1889, Dodatak članku o imenu „Bosna“-Slana vrela u BiH, *GZM, sv. 1, god. I*. 11 - 12

Rücker, Anton, 1893, Salzqellen in Bosnien und Herzegovina, *WMBH, 1* .336 - 337

Russu, I., Ion, 1958, Etudes illyriennes II, *Studia in honorem acad. D. Dečev*, Sofija

Saria, Balduin, 1924 – 1925, Damastionske tetradrahme iz Kuline blizu Leskovca, *Starinar III*, Beograd

Schütt C., 1910, Untersuchungen zur Geschichte der alten Illyrier, Breslau

Schwyzer, 1939, Griechische Grammatik I.

Sergejevski, Dimitrije, 1940, Rimski natpisi iz Bosne, Užićkog kraja i Sandžaka, *Spomenik SKA XCIII*. 133 - 160

Skarić, Vladislav, 1937, *Sarajevo i njegova okolina od nastarijih vremena do Austro-Ugarske okupacije*, Izdanje opštine grada Sarajeva.

Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988, 1988, Sarajevo

Slijepčević P., 1928, Staro groblje po Gacku, *GZM sv. 2 god. XL*, 57-68, Sarajevo,

Srejović, Dragoslav, 1973, Karagač and the problem of the ethnogenesis of the Dardanians, *Balcanica IV*

Srejović, Dragoslav, 1979, Pokušaj etničkog i teritorijalnog razgraničenja starobalkanskih plemena na osnovu načina sahranjivanja, *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 79-87

Srejović, Dragoslav, 1994, Kulture gvozdenog doba u Srbiji, *Istorija srpskog naroda I*, Srpska književna zadruga, Beograd (prvo izdanje 1981) korišten reprint iz 1994

Stipčević, Aleksandar, 1989, *Iliri, povijest, život, kultura*, I (1974) i II dopunjeno izdanje (1989), Zagreb

Stratimirović, Đorđe, 1891, Sa Glasinca, izvještaj o ljetošnjem otkopavanju, *GZM sv. 4, god. III*, 338-349

Suić, Mate, 1953, Gdje se nalazilo jezero iz 24. poglavlja Pseudo-Skilakova Peripla, *GZM, N.S. sv. VIII*, 111-129

Suić, Mate, 1957, O granicama Autarijata, Istorijski zapisi XIII, 1-2, 118-119, Cetinje

Suić, Mate, 1976, Illyrii proprie dicti, *ANU BiH, XIII, CBI 11*. 179 - 196

Suić, Mate, 1976 A, *Antički grad na istočnom Jadranu,* Zagreb.

Swoboda, Erich, 1937, Das Parthiner-Problem, *Klio 30, H,3,* Leipzig.

Šalabalić, Radmila, 1967, Eine umrisch-etruskische Inscrift aus Bosnien (Pod bei Bugojno), *Archaelogica Iugoslavica. VIII*. Beograd. 35 – 45+Prl. 1

Šašel Kos, Marjeta, 2005, *Appian and Illyricum, Situla 43,* Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

Tallócsy, Ljudevit, 1889, O značaju imena Bosna, *GZM, sv.1, god. I*. 5 - 11

Tallócsy, Ljudevit, 1893, Uber die Bedeutung des Namens Bosna *WMBH, I*, 333 - 336

Tasić, Nikola, 1979, Sahranjivanje na nekropoli Boka u Prčevu kod Kline (Kosovo), *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 89-98

Tasić, Nikola, 1999, Gvozdeno doba, *Arheološko blago Kosova i Metohije od Neolita do ranog srednjeg veka*, Katalog izložbe, Beograd

Thramer, 1901, Dardanos, *PWRE IV, 2, col.* 2177

Todorović, Jovan, 1968, *Kelti u jugoistočnoj Evropi,* Beograd.

Todorović, Jovan, 1974, *Skordisci,* Novi Sad-Beograd.

Todorović, Jovan, 1979, Neke specifičnosti grobnih i žrtvenih konstrukcija na Romajskoj nekropoli, *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 101-105

Tomaschek, Wilhelm, 1880, Die vor-slavische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete. *Mittheilungen der k.k. geographischer Gesellschaft in Wien*, 23, Wien, 497 – 528; 545 – 567

Tomaschek, Wilhelm, 1896, Autariatai, *PWRE II, 2, col.* 2593

Tomić, Petar, 1884, *Poviest rimska do careva, I dio, Od osnutka Rima do obiju Graccha*, Matica Hrvatska, Zagreb.

Truhelka, Ćiro, 1889, Gromile na Glasincu. Izvješće o iskopinama zem.muzeja prigjenim pod jesen godine 1888, *GZM, sv. 1, god. I,* 23-35

Truhelka, Ćiro, 1889 A, Predhistorijski predmeti sa Glasinca, *GZM, sv. 3, god. I,* 26-44

Truhelka, Ćiro, 1890, Kopanje starina na Glasincu u godini 1889, *GZM, sv. 1, god. II,* 68-95

Truhelka, Ćiro, 1890 A, Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890, *GZM, sv. 4, god. II*. 386 – 401

Truhelka, Ćiro, 1891, Prehistoričke gradine na Glasincu, *GZM, sv. 3, god. III,* 306-315

Truhelka, Ćiro, 1893, Pobliže odregjivanje prehistoričkih nahogjaja u BiH iz željeznog doba, *GZM sv.1 god. V*. 111-116

Truhelka, Ćiro, 1900, Nešto o bosanskim solanama, *GZM , sv. 3-4, god. XII,* 575-580

Truhelka, Ćiro, 1901, Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni i Hercegovini (tečajem godine 1900), *GZM, sv. 1, god. XIII,* 1-29+Tbl. III-VI,

Truhelka, Ćiro, 1906, Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini, *GZM, sv. 3, god. XVIII,* 265-275

Truhelka, Ćiro, 1909, Gromila latenske dobe u Mahrevićima, kotar Čajniće, *GZM, sv. 3, god. XXI,* 425-441+tbl I-II

Valtrović, Mihajlo, 1887, Starine iz Mramorca, *Starinar IV, 1,* Beograd

Vasić, Rastko, 1972, Notes on the Autariatae and Triballi, *Balcanica III,* Beograd

Vasić, Rastko, 1973, *Kulturne grupe starijeg gvozdenog doba u Jugoslaviji*, Beograd.

Vasić, Rastko, 1977, The chronology of the Early Iron Age in the Socijalist Republic of Serbia, *British Archaeological Reports S 31*, Oxford

Vasić, Rastko, 1979, O hronologiji starijeg gvozdenog doba u Srbiji, *Starinar N.S. XXVIII-XXIX*, Beograd

Vasić, Rastko, 1985, Prilog proučavanju šarnirskih fibula u Jugoslaviji, *ANU BiH, XXIII, CBI 21,* 121-155,

Vasić, Rastko, 1987, Uvod u Srednjopodunavsku regija, *PJZ V-željezno doba.* 531 – 532

Vasić, Rastko, 1987 A, Kneževski grobovi iz Novog Pazara i Atenice, *PJZ V-željezno doba,* 644-650

Vasić, Rastko, 1987 B, Oblast južne Srbije, Kosova i severne Makedonije, *PJZ V-željezno doba*

Vasić, Rastko, 1987 C, Trakokimerski, Skitski i tračko-getski uticaji u jugoslovenskom Podunavlju, *PJZ V-željezno doba,* 559-567

Vasić, Rastko, 1987 D, Daljska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 533 – 535

Vasić, Rastko, 1987 E, Sremska grupa zapadnobalkanskog kompleksa, *PJZ V-željezno doba.* 555 – 558

Vasić, Rastko, 1987 F, Moravsko-timočka oblast, *PJZ V-željezno doba,* 651-672

Vasić, Rastko, 1987 G, Oblast istočnog Kosova, južne Srbije i sjeverne Makedonije, *PJZ V- željezno doba,* 673-689

Vasić, Rastko, 1991, Cultural groups of the early iron age in the west and Central Balkans and the possibilities of their ethnical identifications, Paleobalkanska plemena između Jadranskog i crnog mora od eneolita do helenističkog doba, *Iliro-Trački Simpozijum, ANU BiH, Posebna izdanja, XCIV, CBI 14;* SANU, Balkanološki institut, posebna izdanja, knjiga 44, 73-82

Vego, Marko, 1964, Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine, *GZM, N.S. Arheologija XIX*

Vinski-Gasparini, Ksenija, 1983, Kultura polja sa žarama sa svojim grupama, *PJZ IV-Bronzano doba,* 547-646

Vinski-Gasparini, Ksenija, 1983 A, Ostave s područja kulture polja sa žarama, *PJZ IV-bronzano doba*. 647 - 667

Vujičić, D., 1982, Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine, *ANUBiH, XXXIII*

Vulić, Nikola, 1907, Oktavijanov ilirski rat i izgnanje Skordiska iz Gornje Mezije, *Glas SKA, LXXII*, 26 – 36

Vulić, Nikola, 1925, Dardanci, Glas Srpske kraljevske akademije, *CXIV, 1925 i Glas CLV,*

Vulić, Nikola, 1948, Antički spomenici naše zemlje, *Spomenik SANU 98, Odelenje društvenih nauka 77,* Beograd

Zaninović, Marin, 1996, *Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb.

Zippel, Gustav, 1877, *Die Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus,* Leipzig.

Zotović, Mihajlo, 1967, Ilirski grobni nalazi iz Godljeva, *ZRNM V*,

Zotović, Mihajlo, 1972, Nekropola u Kremnama i potreba daljeg istraživanja teritorije Autarijata, *Zbornik Narodnog muzeja III,* Čačak

Zotović, Mihajlo, 1979, Nekropola u Pilatovićima kod Požege i neke karakteristike u načinu sahranjivanja pokojnika, *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 31-43

Zotović, Mihajlo, 1984, Kneževska humka u Pilatovićima kod Požege, *Simpozijum «Duhovna kultura Ilira», ANU BiH, Posebna izdanja, LXVII, CBI 11*

Zotović, Mihajlo, 1985, Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba zapadne Srbije, *DissMon SADJ, XXVI,* 57-133, Beograd

Wilkes, J.J., 2001, *Iliri*, Split.

Radovi nepoznatih autora

1. U Glasniku Zemaljskog Muzeja;

a) Anonim, Iskapanje predhistorijskih grobova u Bosni i Hercegovini u god. 1888, GZM, sv. 1, god. I, str. 93, Sarajevo 1889

b) Anonim, Ljetošnja iskapanja na Glasincu, GZM, sv. 3, god. I, str. 99, Sarajevo 1889, A

c) Uredništvo, Iskapanje na Glasincu, GZM, sv. 2, god. II, str. 238, Sarajevo, 1890

Posebna izdanja

1. Historija naroda Jugoslavije, Zagreb 1959 (separat; Naša zemlja u doba prvobitnog društva, str. 1-28)
2. Encyclopedia Britannica 2002 (elektronsko izdanje)
3. Arheologija, Grupa autora (Branko Gavela, Jovan Kovačević, Rastko Vasić, Vojislav Jovanović), izd. Univerziteta u Beogradu, 1997

Korištena neobjavljena građa

1. Neobjavljeni izvještaj sa iskopavanja iz septembra 1981 god, na lokalitetu Gradac-Hodidjed, registar Arheologija-Stari Grad, Zavod za zaštitu kulturno-historijskog nasljeđa Kantona Sarajevo
2. Dokumentacija i materijal projekta «*Arheološka istraživanja praistorijskih nekropola i naselja u periodu nastanka i upotrebe metala na području Podrinja i ist. Bosne*». izvođenog 1982-1983, Zemaljski muzej Sarajevo
3. Dokumentacija i materijal projekta «*Kulture Podrinja u bronzano doba*». izvođenog 1988-1989, Zemaljski muzej Sarajevo

Recenzije :

Dr. Enver Imamović, profesor emeritus

Dr. Bego Omerčević, redovni profesor

Prof.dr. Enver Imamović
Filozofski fakultet
Sarajevo

5.5.2013.

Recenzija rukopisa: „Historija Autarijata“
Autor: Dr. Salmedin Mesihović

Rukopis pod naslovom „Historija Autarijata“ autora dr. Salmedina Mesihvića predstavlja uspjeli pokušaj da se na jednom mjesti, u vidu sinteze, prikaže ukupna prošlost jednog od najvećih i najvažnijih ilirskih plemena. Autarujati su, naime, od svih ilirskih plemena arheološki iza sebe ostavili najviše traga. Njihovo široko teritorijalno rasprostiranje i politički uspon potvrđuju i grčki historičari. Tako, Strabon za njih navodi da je to nekoć bilo namoćnije i najveće ilirsko pleme. Taj navod potvrdili su i arheološki nalazi. Autor ovog rada analizom njihove materijalne kulture pravilno zaključuje da su s pozicija političke i ekonomske moći imali jak utjecaj na širem regionu srednjeg Balkana. Zona njihovog rasprostiranja se pružala od visoravni Glasinac preko Rogatice dalje na istok prema Drini, a onda na jugoistok. Autor u svom radu prati njihov razvoj i etape širenja, te odnos s drugim ilirskim plenenima u širem regionu.

Rad dr. Mesihovića ima tu vrijednost što daje potpunu sliku ovog plemena, kako njegovog političkog tako i kulturnog razvoja. S obzirom na njegov značaj autor poseban akcenat stavlja na doba njegove pune ekspanzije u razdoblju 6, 5. i 4. stoljeća st. U tom pogledu iscrpno je analizirao zonu njihovog plemenskog središta na Glasincu gdje je evidentirano na hiljade tumula s bogatim nalazima.

Autor rada pravilno zaključuje da su Autarijati u tom razdoblju usko surađivali s grčkim svijetom što se reflektiralo na njihovu materijalnu kulturu. Nalazi bojne opreme, keramike i nakita iz glasinačkih tumula predstavljaju vjernu sliku visokog kulturnog i političkog dometa Autarijata. Dr. Mesihović njihovu dekadansu, i na koncu nestanak, pravilno povezuje s keltskom invazijom koja je u znatnoj mjeri zahvatila i prostor današnje BiH. Njihova migracija je utjecala na pripomještanje i na na sudbinu brojnih ilirskih plemena što se u najvećoj mjeri to odrazilo upravo na Autarijate i Ardijeje, koje grčki pisci posebno spominju. .

Iz sveg navedenog rad dr. Salmedina Mesihovića toplo preporučam Redakciji da ga objavi.

Prof.dr. Enver Imamović

Prof. dr. Bego Omerčević
Filozofski fakultet Tuzla
bego.omercevic@untz.ba

Recenzija

rukopisa knjige: dr. sc. Salmedina Mesihovića: "Historija Autarijata"

Rukopis knjige dr. sc. Salmedina Mesihovića *"Historija Autarijata"* predstavlja djelimično izmijenjenu verziju autorovog magistarskog rada odbranjenog u junu 2004. godine. U ovom rukpisu autor nam donosi iscrpan i detaljan prikaz vremena, života i okolnosti u kojima je djelovala narodnosna zajednica Autarijata, ali i prikaz općeg stanja i prilika u starijem željeznom dobu na bosanskohercegovačkim prostorima i njihovom okreženju.

Rukopis knjige *"Historija Autarijata"* ima ukupno 171 stranicu, uključujući gusto kucani tekst, sažetak, predgovor, hronologiju i sinhronizaciju materijalne kulture Autarijata, karte, ilustracije, skraćenice, izvornu građu, natpise, literaturu i biografiju autora.

Uvidom u rukopis knjige *"Historija Autarijata"*, te njegovim detaljnim isčitavanjem može se konstatovati da je autor uložio mnogo truda i napora kako bi što cjelovitije rekonstruisao prisustvo Autarijata na današnjim bosanskohercegovačkim prostorima te u vezi s tim, a na bazi temeljite analize brojnih činjenica, dao što potpuniju sliku o njihovom radu i životu u vrijeme starijeg željeznog doba.

Rukopis knjige *"Historija Autarijata"* je strukturalno podijeljen na više poglavlja, koja se dalje dijele na manje cjeline-podpoglavlja prateći u kontinuitetu, hronološkim slijedom, prisustvo i djelovanje Autarijata na bosanskohercegovačkim prostorima. Nakon Sažetka, Predgovora i Uvoda slijede poglavlja: 1. Izvorna građa; 2. Identifikacija Autarijata sa nosiocima glasinačke kulture; 3. Povijest istraživanja; 4. Porijeklo i etnička pripadnost Autarijata; 5. Matična teritorija; 6. Društveno-politički razvitak; 7. Ekspanzija; 8. Nestanak; 9. Kronologija i sinhronizacija materijalne kulture Autarijata; 10. Hrestomatija pisanih vrela; i 11. Karte.

Rukopis knjige autor započinje sa Uvodom, u kojem nam kratko predstavlja razloge koji su ga naveli da se bavi istraživanjem i proučavanjem ilirskog plemena Autarijata. Brojne nejasnoće u vezi sa porijeklom, rasprostranjenošću, širenjem i nestankom autarijatskog etnosa su razlog više za znatiželju autorovih istraživanja.

U prvom poglavlju *"Izvorna građa"* autor nam donosi osebujan prikaz relevantne izvorne građe, navodeći pri tome sve raspoložive pisane izvore, brojne nalaze materijalne kulture i filološko-lingvističke izvore. Strogo slijedeći kritičko-analitički pristup raspoloživih podataka autor je uspio rekonstruisati prošlost Autarijata. U dijelu u kojem govori o porijeklu imena Autarijata autor nam iznosi nekoliko mogućih varijanti. Čitajući taj dio vidljivo je koliko se autor upustio u tu problematiku, vjerovatno sa željom da pokaže i dokaže opravdanost svoje teze o porijeklu imena Autarijata. Smatram da je autor, naravno uz puno truda, dao cjelovit odgovor na ovo pitanje.

U poglavlju *"Identifikacija Autarijata sa nosiocima glasinačke kulture"* autor je elaborirao pitanje identifikacije Autarijata sa drugim nosiocima glasinačke kulture starijeg željeznog doba. S tim u vezi, autor nam donosi nekoliko već objavljenih teza koje se odnose na druge narode, koji se također smatraju nosiocima glasinačke kulture starijeg

željeznog doba. Tu se, prije svih, spominju Dezitijati. Pozivajući se na arheološka istraživanja autor odbacuje *"dezitijatsku tezu"* iznoseći pri tome svoju tezu po kojoj su Autarijati bili jedini stvarni nosioci starije željeznodobne kulture.

U sljedećem poglavlju *"Povijest istraživanja"* autor je dao cjelovit prikaz svih dosadašnjih arheoloških, historijskih i lingvističkih istraživanja koja se odnose na prošlost Autarijata. Iz sadržaja ovog poglavlja evidentno je da je autarijatska narodnosna zajednica bila predmetom istraživanja mnogih znanstvenika. Međutim, u svom izlaganju autor je nastojao da prikaže kako dobru tako i lošu stranu, odnosno neke od manjkavosti izučavanja autarijatske prošlosti. Iz predočenog se nameće zaključak da je namjera autora bila: prvo da nas uvede u rezultate dosadašnjih istraživanja i drugo da na osnovu istih iznese svoje spoznaje.

Četvrto poglavlje nosi naslov *"Porijeklo i etnička pripadnost Autarijata"*. U ovom poglavlju autor nam donosi tezu po kojoj se Autarijati mogu svrstati u prvu generaciju ilirskih potomaka, stavljajući ih na drugo mjesto, odmah iza Enhelejaca. Nadalje, autor govori o mogućim kretanjima ilirskih plemena uključujući i Autarijate te o njihovom naseljavanju u istočnim krajevima današnje Bosne i Hercegovine. Kada je u pitanju elaboriranje etničke pripadnosti Autarijata autor se poziva na pisanu izvornu građu. Na osnovu iste autor zaključuje da su Autarijati ilirskog narodnosnog porijekla.

U petom poglavlju *"Matična teritorija"* autor se bavio pitanjem matične teritorije autarijatske narodnosne zajednice. Koristeći obilatu izvornu građu autor je uspio doći do podataka na osnovu kojih je omeđio granice raspostranjenosti Autarijata, a samim tim i njihovu matičnu teritoriju.

U sljedećem poglavlju *"Društveno-politički razvitak"* autor posvećuje posebnu pažnju društveno-političkom razvitku Autarijata, iznoseći pri tome činjenice koje govore o toku procesa društvenog raslojavanja i stvaranju viših-privilegovanih i nižih društvenih staleža u okviru ove etnogrupacije. Baveći se izučavanjem procesa društvenog diferenciranja, autor je uspio razotkriti i jedan drugi proces koji se odnosi na političko organiziranje i ustrojstvo autarijatske narodnosne zjednice. S tim u vezi, autor govori o procesu uvođenja dva nivoa vlasti. Jedan je knez, a drugi vladar-poglavar. Na kraju šestog poglavlja autor konstatuje da se politički razvitak Autarijata očitovao u uspostavljanju jedinstvenog političkog entiteta koji je imao svoju omeđenu teritoriju, svoje institucije vlasti, kako lokalne tako i centralne i svoju originalnu kulturu.

U poglavlju *"Ekspanzija"* autor nam govori o formiranju jedinstvenog i stabilnog političkog autarijatskog entiteta koji je kao takav imao sve predispozicije za širenje na druge prostore, bilo ilirske ili pak neilirske. U ovom poglavlju autor nam donosi mnoštvo podataka koji nam govore o toku i vremenu ekspanzije autarijatske narodnosne zajednice. Širenje Autarijata se odvijalo u više pravaca: na iskok; na jug; na jugoistok; na sjever; i na sjeverozapad. Na kraju sedmog pogljavlja autor nam iznosi posljedice autarijatske ekspanzije. One su se očitovale: u osvajanju novih prostora; u značajnom bogaćenju Autarijata; u pojačanom raslojavanju društva; u novoj unutarnjoj društvenoj strukturi; u migracionim kretanjima drugih etnosa itd.

Osmo poglavlje nosi naslov *"Nestanak"*. U ovom poglavlju autor je definisao uzroke i vrijeme početka krize unutar autarijatske narodnosne zajednice što će na kraju dovesti do postepenog nestanka ovog etnosa. Svoja zapažanja autor je usmjerio na opasnosti koje su dolazile izvana, a one su se, prije svega, odnosile na ratove protiv Makedonaca, Kelta, te na pojavu kuge.

U devetom poglavlju *"Kronologija i sinhronizacija materijalne kulture Autarijata"* autor nam donosi novu-svoju hronologiju materijalne kulture Autarijata.

U poglavlju *" Hrestomatija pisanih vrela"* autor nudi vrlo bogatu i sadržajnu hrestomatiju pisanih izvora, koji su korišteni u toku pisanja rukopisa knjige *"Historija Autarijata"*.

U zadnjem poglavlju *" Karte"* autor je predstavio četiri karte, koje je sam uradio, što je u svakom slučaju još jedan važan doprinos rekonstrukciji i sveopćem rasvjetljavanju prošlosti autarijatske narodnosne zajednice.

Rukopis knjige dr. sc. Salmedina Mesihovića *"Historija Autarijata"* predstavlja sveobuhvatan i cjelovit pristup pitanju autarijatske narodnosne zajednice. Autor je nastojao i uspio da obuhvati sve aspekte života i djelovanja Autarijata na prostorima današnje Bosne i Hercegovine, što je jasno vidljivo u rukopisu ove knjige. Posebnu pažnju, autor je posvetio usponu, odnosno širenju Autarijata i njihovom nestanku.

Mišljenja sam da će ovaj rukopis ispuniti svrhu koju mu je autor namijenio i da će knjiga *"Historija Autarijata"* biti od posebne koristi za bosanskohercegovačku historiografiju, ali jednako tako i za studente historije i arheologije.

Imajući u vidu naprijed navedeno, predlažem da se rukopis knjige dr. sc. Salmedina Mesihovića *"Historija Autarijata"* priredi za štampu i objavi.

U Tuzli, 31. 01. 2012. godine

Prof. dr Bego Omerčević, va. prof.

Biografija

Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, odsjek historija u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura“. Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent na nastavnom predmetu Opća historija starog vijeka. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. god. u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta. U aprilu 2009. god., izabran je za šefa Katedre za arheologiju Odsjeka za historiju. U julu 2013. god. izabran je u zvanje vanrednog profesora na naučnoj oblasti stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta.

Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović je u dosadašnjem radu objavio veliki broj znanstvenih radova iz klasičnog historijskog razdoblja, više udžbenika i priručnika, kao tri stručne knjige : 1. ANTIQVI HOMINES BOSNAE (ISBN 978-9958-625-18-3), 2. Revolucije stare Helade i Rimske Republike (ISBN 978-9958-625-19-0), 3. Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba (ISBN 978-9958-625-21-3).